

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

књ. LXXII, св. 3–4

ISSN 0350–185x

UDK 808

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

КЊ. LXXII, СВ. 3–4

Уређивачки одбор:

*др Јасна Влајић-Појовић, др Даринка Горџан-Премк, др Рајна Драгићевић,
др Најда Иванова, др Александар Лома, др Алина Ј. Маслова,
др Софија Милорадовић, др Мирослав Николић, др Слободан Павловић,
др Предраг Пипер, др Слободан Реметић, др Живојин Сјанојчић,
др Срејто Танасић, др Зузана Тојолињска, др Анајолиј Турилов,
др Викџор Фридман*

Главни уредник

Предраг Пипер

БЕОГРАД

2016

Први број *Јужнословенског филолога* изашао је 1913. године, у Београду. Часопис су покренули Љубомир Стојановић и Александар Белић, чланови Српске краљевске академије. Први уредник *Јужнословенског филолога* био је Александар Белић. Од броја XVIII часопис издају Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

808

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ филолог / главни уредник Предраг Пипер. – Год. [1], књ. 1, св. 1/2 (1913) ; год. [2], књ. 2, св. 1/2 (1921) – књ. 11 (1931) ; књ. 12 (1933) – књ. 17 (1938/1939); књ. 18 св. 1/4 (1949/1950)–. – Београд : Српска академија наука и уметности : Институт за српски језик САНУ, 1913–1938 ; 1949/1950–. – 24 cm

Годишње

ISSN 0350/185x = Јужнословенски филолог

COBIS.SR-ID 615183

Рецензенти радова који се објављују у LXXII броју *Јужнословенског филолога*:
др Јасна Влајић-Поповић, др Рајна Драгићевић, др Александар Лома,
др Софија Милорадовић, др Предраг Пипер, др Слободан Реметић,
др Биљана Сикимић

Секрећар редакције: др Рајна Драгићевић

Израду и штампање финансирало је Министарство за просвету,
науку и технолошки развој Републике Србије.

Прихваћено на седници Одељења језика и књижевности САНУ 29. октобра 2016.

Издаје:

Институт за српски језик САНУ, Кнез Михаилова 36

Коректура:

Марија Селаковић

Припрема за штампу:

НМ либрис (www.nmlibris.rs)

Штампа:

Чигоја штампа

САДРЖАЈ

Студије и расправе

- Анна А. Плотникова: О културним дијалектима
у словенској етнолингвистици 9–26
- Зузана В. Тополињска: Падежни односи vs.
семантичке улоге 27–34
- Предраг Ј. Пипер: О социјалним фемининативима
у српском и другим словенским језицима 35–65
- Радивоје М. Младеновић: Лингвогеографски
положај и дијалекатска индивидуалност
сиринићког говора 67–91
- Марта Ж. Бјелетић: Придеви са значењем ‘коврцав’
у српском језику (на грађи за *Ойшїїесловенски
лингвистїички айлас*)..... 93–110
- Жарко С. Бошњаковић: Прилог српској
урбаној дијалектологији (језичке напомене
уз један дорђолски идиолект) 111–136
- Марија Ј. Стефановић: Један начин решавања
проблема избора номинатора концепта у случају
семантичког паралелизма 137–158
- Марина С. Јањић: *Первоје учение* Захарије Орфелина
и његово место у српској културној историји..... 159–175

Прикази и критика

- Свети Ћирило и Методије и словенско писано
наслеђе : 863–2013 / [уредници Јованка Радић,
Виктор Савић]. – Београд : Институт за српски језик
САНУ, 2015, 500 стр. (Предраг Пипер) 177–187
- Т. И. Вендина, *Типология лексических ареалов Славии*,
Москва – Санкт-Петербург: РАН, Институт
славяноведения, 2014 (2015), 692 стр.
(Софија Милорадовић) 188–193

- Милорад Радовановић, *Фази лингвистике*. – Сремски Карловци – Нови Сад: Библиотека Theoria – Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2015, 261 стр. (Славко Станојчић) 194–205
- Глагољный вид: Грамматическое значение и контекст // Verbal Aspect: Grammatical Meaning and Context.*
Под редакцией Розанны Бенаккьо, *Die Welt der Slaven, Sammelbände/Сборники, Herausgegeben von Peter Rehder und Igor Smirnov, Band 56, München – Berlin – Washington/D.C.: Verlag Otto Sagner, 2015, 609 стр. (Марина Спасојевић) 206–217*
- Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów t. 3: Problemy eksplikowania i profilowania pojęć.*
– Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2014. – 368 str. (Соња Манојловић) 218–223
- Субјунктив со њосебен осврћ на македонскиџе да-конструкциџи.*
Ур. Зузана Топољнска. – Скопје: МАНУ, Истражувачки центар за ареална лингвистика, 2014, 245 стр. (Морфосинтаксички студиџи, 3) (Предраг Пипер) 224–228
- Б. Ю. Норман, *Жизнь словоформы: учебное пособие*. Москва: Флинта, Наука, 2016, 213 с. (Анна Наумова) 229–238
- Ксенија Кончаревић, *Поглед у џеолингвистике*. – Београд: Јасен, 2015, 364 стр. (Предраг Пипер) 239–246
- Мариана Алексић, *Српско-бугарска (бугарско-српска) енанџиосемија и квазиенанџиосемија*, Филолошки факултет, Београд 2015, 169 стр. (Даринка Гортан-Премк) 247–250
- Наташа Вуловић, *Српска фразеологија и религија. Лингвокултуролошка исџраживања*. – Београд: Институт за српски језик САНУ, 2015, – 358 стр. (Институт за српски језик САНУ; 23) (Ксенија Кончаревић) 251–261
- Григорий А. Казаков, *Сакральная лексика в системе языка*. – Москва: Издательский дом „КДУ“, 2016, 142 стр. (Ружица Левушкина) 262–267
- Bibliography of Slavic Linguistics 2000–2014, I–III, Edited by Sijmen Tol and René Genis. With the assistance of Ekaterina Boblyeva and Eline van der Veken. Introduction by Marc L. Greenberg; Leiden – Boston: Brill, 2015. – lxxviii + 1102 + 1276 + 1279. (Јасна Б. Влајић Поповић) 268–276*

Ранко Бугарски, Селективна социолингвистичка библиографија:
СФРЈ / СРЈ–СЦГ / Србија: 1967–2014. Београд: Мостарт,
2015, 139 стр. (Марина Николић) 277–282

Хроника

Међународни научни симпозијум *Словенска
џерминологија данас*, Београд, САНУ,
11–13. мај 2016. г. (Марина Спасојевић) 283–292

XIII Международные научные чтения (Карские чтения)
*«Славянский мир и национальная речевая культура
в современной коммуникации»* (Мария И.
Конюшкевич) 293–307

Регистри

Регистар кључних речи LXXII/3–4 књиге
Јужнословенског филолога 309–309

Именски регистар LXXII/3–4 књиге
Јужнословенског филолога..... 310–318

Упутство за припрему рукописа за штампу 319–326

СТУДИЈЕ И РАСПРАВЕ

ISSN 0350-185x, LXXII, св. 3–4 (2016)

UDK: 81.16:39

811.163.41'28:811.163.2'28

81-112

COBISS.SR-ID: 226396684

DOI: 10.2298/JF11604009P

Примљено: 2. фебруара 2016.

Прихваћено: 21. јуна 2016.

Оригинални научни рад

АННА А. ПЛОТНИКОВА*

Русская академия наук

Институт славяноведения

Москва

О КУЛТУРНИМ ДИЈАЛЕКТИМА У СЛОВЕНСКОЈ ЕТНОЛИНГВИСТИЦИ

У раду се разматрају основне идеје Московске етнолингвистике на основу неколико примера јужнословенских културно-језичких дијалеката. Поред се семиотички поступци издвајања одређених дијалеката у језику и народној култури и образлаже појам „културни дијалекат“. Источна Србија и западна Бугарска су узете као пример за приказивање општих црта на нивоу језичких и културних дијалеката. Запажа се једна од основних ареалних законитости у посматрању лексичке јединице и одговарајућег контекста њеног функционисања. Представљена је шема ареала, слична конфигурацији концентричних кругова, у чијем центру се налази специјална термилошка лексика, на пример – за назив дана (*Мечкин дан*), а што се више удаљава од условног центра, то се ређе налази на симболичке називе везане за медведа а остају веровања и обредне радње, док на ширем подручју постоје само фолклорне умотворине (легенде и сл.) везане за Св. Андрију који јаше медведа. На крају се даје опис географске позадине у етнолингвистичком речнику „Словенске старине“, који је иначе усмерен на реконструкцију старе словенске културе уз помоћ лингвистичких метода проучавања народне културе, односно истраживања вербалног израза за низ културних вредности (лексиколошких и фразеолошких јединица).

Кључне речи: етнолингвистика, дијалектологија, араеологија, јужнословенски језици, источна Србија, западна Бугарска, културни дијалекат, словенске старине.

* annaplotn@mail.ru

Идеје о знаковној суштини језика народне културе припремиле су основе за увођење концепције „културног дијалекта“ у науку јер и културни, као и језички дијалекат, може бити одређен помоћу система одређених црта. Комплексан приступ појавама језика и народне духовне културе оријентише истраживаче на широко одређење појма „дијалекат“, о чему сведоче размишљања Никите И. Толстоја – оснивача Московске етнолингвистичке школе: „Дијалекат (подједнако как и макро- и микродијалекат) не представља искључиво лингвистичку територијалну јединицу, већ истовремено и етнографску, и културолошку, уколико се народна духовна култура издваја из етнографских оквира“ (Толстој 1995: 54). Исто тако, Н. Толстој подвлачи да је појам теренског културног дијалекта мало коришћен у словенској етнографији, поготову у словенској културологији, али да је тај појам веома значајан за дијахронијска истраживања будући од кључног значаја за студије реконструкције прасловенске духовне културе и лексичког блага прасловенског језика (Толстој 1995: 43). Проблем разрађивања културних дијалеката више пута је покретао Олег Н. Трубачов, који је сматрао да се овој теми додељује незаслужено мало пажње. Његова запажања о „културним ареалима“ и „културним пејзажима“ у Централној Европи и Подунављу у прошлости треба посебно нагласити: „именно здесь наблюдается концентричность культурных и лингвистических ареалов разных эпох. Здесь наличествуют и выявляются все атрибуты и механизм развития ареала с его центром и перифериями“ (ТРУБАЧЕВ 2003: 8).

Културни дијалекат се формира на основу низа обележја која се одређују проучавањем народне сеоске културе уз помоћ семиотичких метода. Одређивање граница културних дијалеката начелно је слично познатим поступцима у лингвистици када се утврђују релевантне језичке црте (из области фонетике, граматике) и када свака од тих црта може да се опише садржајно (на пример, у погледу историје језика, унутрашњих процеса у фонетици, граматички итд.) а и географски – у смислу распрострањања на терену једног или више језика (повезаних генетски или блиских типолошки). Поклапање изоглоса једног броја језичких појава на географском простору даје представу о језичком дијалекту за који важи одређени скуп дијалекатских обележја. Исто тако, сплет основних теренских особина из области народне културе даје представу о културном дијалекту.

У складу са познатом тврдњом да дијалекти представљају у простору развијену дијахронијску слику језичких феномена може се рећи да се и културни дијалекти одликују обележјима која предста-

вљају низ хронолошки различитих културних традицијских стања. Многа од ових обележја су веома архаична како по свом облику, тако и по свом садржају (на пример, јужнословенски обреди изазивања кише – *didola*, *perperuga*, *prporuša*), нека сведоче о томе да се током времена променио (или се изгубио) смисао ритуала / веровања док се очувао њихов облик (на пример, у више крајева Босне и Црне Горе поворке са бакљама званим *лила* нису везане за магију плодности и напретка која се чува у западносрпским крајевима, где ти обреди укључују формуле за плодност стоке и богату летину). Што се тиче назива митолошких бића, ту су исто тако уобичајене промене, на пример, у народној свести је живо име док се изгубила представа о митолошким функцијама одговарајућег замишљеног бића, које је прешло на ниво демона којима се плаше деца (*Бабарога*) или на ниво псовки (*вештица* и др.). Истраживања В. В. Иванова, В. Н. Топорова, Н. И. Толстоја, С. М. Толстој и других научника који примењују семиотичке методе сведоче о могућностима реконструкције словенске народне културе на основу фолклорних и етнографских података уз поређење чињеница из писаних извора и традиција других индоевропских народа.

Шири концепт који се непосредно веже за појам културног дијалекта јесте културно-језички ареал. Опсег појма који подразумевамо кад се имају у виду термини „ареал“, „зона“, „територија“, „простор“ у складу је са прихваћеним значењем ових термина у руској ареалогiji (види, нпр. Бородина 2002). Међусобно најближим терминима се сматрају „ареал“ и „зона“ уз примедбу да је ареал тачно означен терен где се документује нека појава или неке појаве (језичке и/или културне), док је зона – ареал са недовољно јасним оквирима, који се карактерише извесном приближношћу (уп. Бородина 2002: 137).

Као што је познато, лингвистичка географија, која проучава структуру дијалеката на основу карата састављених у оквиру дате науке, и ареалогija, која се оријентише на изградњу просторних модела језичке стварности, разликују се према изворима, методима и задацима истраживања (в. ВЛА 1980: 12–25). Издвајање културно-језичких ареала у јужнословенском просторном континууму представља циљ низа истраживања Московске етнолингвистичке школе (Плотникова 2004, Плотинова 2013: 9–142) јер је сада, након бројних студија словенске духовне културе, могуће њихово одређивање и детаљнији опис на основу низа класификаторних етнолингвистичких обележја, као и почетна интерпретација на синхроној равни.

Темељни радови су ту, прво, дијалектолошки – П. Ивића,¹ М. Младенова – друго, етнолошки који су усмерени на издвајање ширих етнокултурних балканских ареала на основу географског проучавања података из области материјалне културе (радови М. Гавација),² треће, постојање великог корпуса лексикографских, дијалектолошких и етнографских извора који описују теренска подручја из различитих углова и на тај начин стварају „мрежу“ етнолингвистичког истраживања на карти. Важне су и етнолошке карте које описују не само културну појаву него и њен назив: од великог значаја за етнолингвистику су пробне мапе Етнолошког атласа Југославије и његова прва свеска (в. РОКЛАДЕ; ЕАЈ), а исто тако и радови етнолога који су пројектовали своја истраживања на географски простор те мање-више укључивали постојећа знања о дијалектима на јужнословенском тлу (в. КОСТИЋ 1963; ЋУЛИНОВИЋ-КОНСТАНТИНОВИЋ 1963; ГРЕБЕНАРОВА 1990 и др.).

Теренска грађа је последњих година такође од важног значаја ако се прикупља према истом упитнику, што омогућава поступак међусобног поређења сакупљеног материјала према истој методологији. Уз то је неопходно истаћи да модерни технолошки приступи (аудиоснимања) дозвољавају да се грађа представи на најбољи могући начин за етнолингвистику – у облику дијалекатских текстова одређеног садржаја (у складу са тематским деловима примењених упитника). Теренски рад који укључује фиксирање текста у коме се среће тражена реч омогућава тачна решења на нивоу картографисања вербалних и реалних компонената на етнолингвистичкој карти.

Осим тога, врло често теренска грађа служи као веродостојна потврда за низ етнолингвистичких детаља претходно забележених у објављеним етнографским, фолклорним и дијалекатским радовима. Од велике вредности за етнолингвистику су лексикографски извори, најпре, дијалекатски речници који садрже називе обредних реалија и радњи (њихових субјеката, објеката и начина извођења); називе народних митолошких представа и сл., посебно када су ти речници усмерени на потврду речи заједно са етнокултурним кон-

¹ Пре свега мислимо на одређивање дијалекатских граница на јужнословенском тлу, од Црног мора до Алпа, као што је то урадио П. Ивић показујући поступно мењање фонетских и граматичких обележја према принципу „слојевитог колача“ (Ивић 1994: 25–27).

² М. Гаваци на крају своје обимне студије о врстама, начинима и реконструкцији материјалне културе на Балкану даје и веома важну карту поделе целог подручја на основу својих истраживања (GAVAZZI 1978: 181).

текстом функционисања, а та традиција на јужнословенском (и посебно – српском) терену води порекло од „Српског рјечника“ Вука Караџића.

Током стварања етнолингвистичке карте јавља се проблем коришћења извора који су различити не само по жанру него и по времену свог настанка. Сакупљена грађа се представља на истој карти без обзира на време бележења проучаване појаве за разлику од атласа, где се претпоставља краткотрајни период између теренских бележења према упитнику и њиховом представљању на карти. Тако, за извор у етнолингвистичком картографисању могу послужити и „Српски рјечник“ Вука Караџића из 1818. године, и етнографски описи из 20. века (за српску територију то су, пре свега, дела из серијских публикација – „Српског етнографског зборника“, „Гласника Етнографског музеја“ и др.), и посебни радови посвећени народној култури а имају географске ознаке за место бележења неке речи и/или одговарајућег денотата (као што су то радови М. Филиповића, С. Тројановића, Р. Кајмаковић и др.); исто важи и за збирке фолклорних текстова, пре свега, бајки, наратива о сусрету са натприродним бићима и сл. Та грађа се користи у стварању етнолингвистичке карте упоредо са белешкама савремених аутора (етнолингвиста, дијалектолога, фолклориста, етнолога), објављеним и архивским. Такав приступ је условљен могућношћу једне касније реконструкције културно-језичких чињењица. У етнографији он одговара принципу „етнографског презента“ (рус. *этнографическое настоящее*) који постоји као јединствена целина за период XIX–XX столећа, наиме – у питању је прилично стабилно традицијско стање које чува драгоцене остатке архаичног митолошког мишљења. У погледу лексичких јединица (терминолошке лексике) које су на етнолингвистичкој карти представљене у међусобној повезаности са одговарајућим културним контекстом треба нагласити да језички систем не постоји ван свог историјског развика. Свако од временских „статичних“ стања језика може се издвојити само на основу постојања његових претходних стања, док свака промена у језику доприноси обнављању система, те обезбеђује непрекидност самог тог системског функционисања, наиме „језик се ствара помоћу промена, и 'умире' кад престане да се мења“ (КОСЕРИУ 1963: 343). Према томе, слажући се са истраживачима народне културе у томе да стално током времена настају неке, макар ситне, промене (у обичајима, веровањима и сл.) ипак не можемо ограничавати етнолингвистичко картографисање на бележење културно-језичких појава које су извесне у току

краћег временског размака ограничавајући на тај начин могућности за реконструкцију народне културе уз помоћ етнолингвистичке карте.

Покушаћемо да у овом раду представимо етнолингвистичка обележја на основу којих се формира културни дијалекат. Приступ овом појму може чинити термиолошка лексика народне духовне културе која истовремено представља сажети културни текст, који се реконструише у времену и простору: „Каждый термин такого рода, входящий в лексическое поле культурной реалии, представляет собой как бы заглавие определенного текста, его вербальный символ, превращенный в наименование реалии. Реалия, таким образом, носит в своем названии целый свернутый текст“ (Толстая 1989: 221). Врсте таквих текстова су различите: то су етиолошки текстови који указују на порекло назива преко легенде или веровања, фолклорни текстови који се надовезују на дати назив из самог текста, текстови-гатања о летини (на пример, срп. *вино-жиио* ‘дуга’) и др.

Разматрајући српске и бугарске дијалекатске називе народних празника можемо уочити термине који су везани за дивље животиње, нпр. за мечку у источној Србији и западној Бугарској: (Хомоље) *Мечкодава* (Ђорђевић Т. 1958: 259), *Мечкин дан* (Грбић 1909: 75–76; властити записи, 2005), (Буцак) *Мечкина слава* (Пантелић 1974: 215); северозападно буг. *Мечкиден* (Маринов 1984: 92–93), *Мечкин дън* (лични запис заједно са Е. Узињовом у с. Железна близу градића Чипровци, 2001), *Мечи ден* (Угърчин у околини Ловеча, Радојевић 1978: 139) и сл. Овај назив је пре свега мотивисан обредним радњама на дан Светог Андрије (30. XI / 13. XII), који се празнује у овим крајевима за одбрану људи, стоке, њива, преко зиме, од медведа. Уочи празника, за мечку се спрема ритуална храна да се опасна животиња „почасти“ и „одобровољи“: обично су то клипови кукуруза. Избор баш овог датума за „зверињи празник“ везан је за легенде о томе како је Андрија Првовенчани јахао или укротио мечку, познате код Јужних Словена.³ Тако је, нпр. код Бугара у близини града

³ Балканске легенде о свецу који кроти мечку везане су и за Светог Наума, чији празник долази после Андријевдана. Узроци преношења фолклорног сижеа на Светог Андрију били су истраживани у раду Т. Молова. Не постоје писмени подаци о јахању медведа од стране ових светаца, уз то аутор наглашава да се веза два свеца за исти усмени сиже у више верзија среће у фолклору када њихови празници следе један након другог (односно – 1. XII / 14. XII), осим тога се Свети Наум Охридски сматра за патрона Светог Андрије: познато писано дело Светог Наума

Тројан познато предање о томе како је Свети Андрија казнио мечку која је поткрадала манастирски мед: Андрија, који је живео у пећини близу манастира, ухватио је мечку и дојахао на њој до манастира (ЛК: 295). Исто тако, према веровањима Срба из Груже, Свети Андрија је имао толику снагу да је могао јахати мечку (ПЕТРОВИЋ 1948: 255) итд. Као што се види, и обредне радње и фолклорни текстови се означавају низом међусобно повезаних назива који постоје у јужно-словенским језицима одређених крајева Србије и Бугарске, тачније речено – на Старој планини и нешто шире: на истоку и западу од ње.

За етнолингвистичко проучавање ових назива и одговарајућих обредних радњи, веровања и фолклорних текстова веома важну улогу имају све врсте језичког експлицирања (испољавања) наведене семантике. Обично су то различити вербални клишеи, фразеолошки обрти, паремије разних врста, а у овом случају – магијске формуле дозивања мечке, тј. речи које се редовно изговарају приликом изношења специјалне части за мечку. У пиротском крају овом приликом кажу: *Дојди, њејко, ја њи носим класове; Еве, њејко, са-њи износим, ња више никада* (Златкович 1998: 20); у Бугарској (ловечки крај) газдарица наређује: *На њи, мечко, дя ядеш, че да не идваи лејоска!* док баца неколико кашика варива навише преко оцака (ЛК: 295). У неким селима се верује да мечка спушта шапу наниже према огњишту да би узела послужење. Ова формула има магијску моћ и симболичан смисао, што се очито испољава у случајевима када се баца тачно десет зрна куваног кукуруза навише преко оцака уз речи: *Нáа ти, мечко, варен кукуруз, да не ядеш суров!; Нáа ти, мечко, зáдуша* (МАРИНОВ 1984: 92). Начин спремања хране за мечку, место на којем се храна оставља, радње са остацима те хране које следе – све је то од значаја у семиотичком тексту народне културе. Иначе, о граматичности словенске народне културе када се јављају субјекат и објекат радње, сама радња и њене околности вршења, тј. прилошке ознаке радње в. Толстој 1995: 123–139. У Источној Србији газдарице ставе у казан целе клипове кукуруза, које након празника чувају све до пролећа да би их посејале око њиве штитећи на тај начин поље од мечки. Често се кува само један кукурузни клип, који се ставља на прозор, на праг куће, на дрвљаник. Ако се сутрадан нађе оштећен клип, онда се каже да је долазила мечка и нагризла га. И до данас су очуване редуковане варијанте обичаја везане за шале са

је „Канон на св. апостол Андрей Първозвани“, те се тамо даје и његов специфичан „аутопортрет“ (Моллов 2000).

децом; на пример, газдарица сама касно увече загризе клип те саопштава сутрадан деци да га је мечка пробала (властити записи, Пиротски крај, 1998; Болевацки крај, 2005).⁴ Има и обредних забрана на овај дан везаних за семантику празника: жене не раде ништа јер се сматра да ће мечка убрзо наћи човека који иде у одећи шивеној, плетеној, штриканој итд. на тај дан (Ђорђевић Д. 1958: 394).

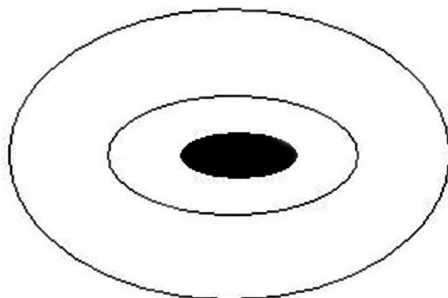
Семантика поштовања / одобривољења мечке на дан Св. Андрије различито се испољава на наведеној територији балканских Словена. Најочигледније се тај смисао реализује у комплексу обредних радњи усмерених на заштиту од животиње и одговарајућој симболици назива за ‘мечкину прославу’ (*Мечкин дан* и сл.); није реткост да се у овим крајевима чува и легенда о Св. Андрији и мечки. Следећа варијанта која се открива на тим теренима одликује се вршењем горе описаних радњи и постојањем фолклорног мотива ‘кроћења мечке од стране Св. Андрије’, али симболика поштовања мечке у називима празника одсуствује, тако се празник зове *Свети Андрија* у селима околине Сврљига (Петровић 1992: 281–282), *Свети Андрија* у Лужници и Нишави (Ђорђевић Т. 1958: 260), односно, у бугарским селима: *Едре*, *Едрей*, *Ендрей* код Софије (СК: 235; Славов 1994: 66; Стојанов 1970: 170), *Андреевден* код Габрова (Моллов 1988: 103) и сл. Трећа позната варијанта је потврда легенде о Св. Андрији и мечки уз одсуство било каквих других контекста (обредних радњи и вербалних начина изражавања посматраног сижеа, пре свега у називима).

На периферији терена могу се уочити појединачни трагови легенде о кроћењу мечке од стране Светог Андрије. Тако се у српским селима са леве стране Мораве говори да се дан „празнује због зверова“, сличне потврде налазимо у селима удаљенијим од источне Србије и западне Бугарске: тамо такође нема потврда о везама празника за одређену животињу (мечку): у источној Босни, у Гласинцу, кажу да се Свети Андрија прославља као „власник свих зверова“ (Филиповић 1955: 128), у Војводини „само жене од светог Андреје па до Божића не снују пређу за ткање, да звери не би давиле стоку“ (Босић 1996: 25), у Грузи се од Св. Андрије до Св. Саве не мота, не

⁴ Један од таквих текстова је забележен током теренског истраживања са екипом Б. Сикимић 2005. године: *Ќува се корен и сџави се вџера на мџку. Тамо да дође да једе. И усџају људи ујуџру, усџану рано ња начакну онај корен ња каже: „Еве, долазила ња и јела.“ А они га начакнули да њлаше деџу. [И како се тај дан звао?] Мџкин дан. Такџ се зваџо. <Пауза.> Андрџа. Ал’ какоџ беџе? Андрџа (околина Бољевца, село Рујиште, Нада Јанковић, 1929).*

снудје, не развлаче на тај дан спојени гребени и сл. (ПЕТРОВИЋ 1948: 255). У свим овим крајевима на периферији семантике назива ‘мечкина прослава’ дан се назива на уобичајен начин, нпр. *свeтiи Андрија, Првозвани Андрија* (ПЕТРОВИЋ 1948: 255), *свeтiи Андреј Првозвани* (БОСИЋ 1996: 25) итд. Приказивање на карти различитих узајамних односа ‘реч – обредна радња – фолклорни текст’ један је од задатака етнолингвистичке географије, на то је скретао пажњу и академик Н. Толстој: „Неопходно је стварање карата или серије карата, које би истовремено давале слику ‘интегралних’ и ‘диференцијалних’ лингвистичких (језичких) и етнографских (материјалних) обележја, слику тога где су и каква су ванјезичка, реална и ‘етнографска’ обележја одражена путем језика, а где и каква – нису“ (ТОЛСТОЈ 1995: 41).

Цртеж или шема ареала, слична конфигурацији концентричних кругова, у чијем центру се налази специјална терминолошка лексика за назив дана (источносрпско *Мечкин дан, Мечкина слава, Мечкодава*, западнобугарско *Мечкиден, Мечи ден, Мечкин дџн*),⁵ потврђена је одговарајућим обредним радњама и понекад – легендом. Што се више географски удаљава од условног центра, то се ређе наилази на називе везане за медведа али постоје обредне радње, а даље постоје само потврде за легенду. Сасвим шематски бисмо могли то представити овако,⁶ а за детаљну карту назива, обредних радњи и распрострањености легенде в. ПЛОТНИКОВА 2004: 359–362.

Принцип концентричних кругова, кад је у питању обредна терминолошка лексика и присуство / одсуство обредних контекста, важи и за друге случајеве на територији јужнословенског језичког

⁵ Ту се најизраженије показују сакралне функције поштовања медведа.

⁶ Затамњени круг се односи на постојање лексичких јединица – назива празника (*Мечкодава, Мечкин дан* и сл.).

континуума. Исти принцип се може пратити и у другим називима за празнике и обредне реалије. Ако обратимо пажњу на божићне празнике, видећемо да се источносрпски називи *закони*, *законџичи* за велики број ситнијих бадњиданских колача којим се почиње празнична вечера концентришу на североистоку Србије (Банат, околина Зајечара и Бољевца, Ресава), (в. Плотникова 2004: 94), док у ширем источносрпско-западнобугарском простору за обредну реалију – пециво такође у облику различитих пољопривредних реалија – не постоји општи назив *закони*, *законџичи* (в. мапу у: Плотникова 2004: 386–388).

Исте законитости узајамно повезаног рапростирања термилошке лексике и обредних контекста тичу се породичних обичаја. Назив *душно*, или (*ѿо*)*душни брав*, за жртву током сахране потврђује се према штампаним изворима и властитим записима код Срба у Босни и Херцеговини (околина Високог, 2012. године), у северозападној Србији и североисточној Босни, тако да заузима одређени компактни простор, док су сами обичаји клања брава или овце овом приликом познати на више места у Србији, Босни и Херцеговини, Македонији, Бугарској (уз то се у јужној Србији, неким крајевима Македоније и скоро свугде у Бугарској, бележи и балканизам *курбан* за исту реалију), (в. Плотникова 2004: 558–600).

Краћи фолклорни текстови су исто тако подложни уоченој тенденцији: ако обратимо пажњу на магијску формулу истеривања змија преко пролећа на дан Св. Јеремије видећемо да се најпотпуније верзије текстова налазе у западној Србији у долинама Западне Мораве и Ибра, нпр., опходне поворке *јеремијаши* изговарају код сваке куће: „Јеремија у поље, беште змије у море, ако која остала, на зло њено остала: оба ока избола на два трна глогова, на четири шипова, на две игле плетиће, на четири везиће“ (Рудно на Голији, властити записи, 2002). Што се више удаљавамо од тог ареала, то су краће формуле истеривања змија (Плотникова 2004: 486–488), нпр. у долини Јужне Мораве: „Јеремија у поље, беж’те, змије, у море“ у Алексиначком Поморављу (Антонијевић 1971: 187); „Јеремија уз поље, беште змије у море. Наше поље широко, ваше море дубоко“ у Лесковачком Поморављу (Ђорђевић Д. 1958: 386) и сл., види такође лингвистичку анализу ових текстова код Б. Сикимић (2001).

Супротни случајеви се односе на губљење ритуала током времена када остаје само назив. Ту вреди издвојити ритуал са дететом током свадбе: мушко дете звано *накоњче* се ставља испред младе на коња по доласку младожењиној кући. Термилошки назив је

познат у више српских области, док се самог ритуала у оквиру кога се среће термин *накоњче* (*наконче*) сећају само у западној Србији, северној Црној Гори, централној и источној Босни (в. Плотникова 2004: 558–560). Наравно да коришћење коња на свадби све више одлази у прошлост, док магијске радње за плодност и рађање мушке деце (и / или чување традиције) остају у обичају.

Један од најважнијих случајева који узрокују појаву културних дијалеката (културно-језичких ареала) односи се на супротности у ширењу лексичких јединица које означавају појаве народне духовне културе, што може бити везано за неке околности вршења обредних радњи, пре свега за календарско време у току године. Према том критеријуму се разликују западни и источни крајеви Србије у погледу нпр. обичаја и одговарајућих термилолошких назива *лила* (Петров дан) / *олалија* (Покладе), в. (Плотникова 2004: 444–466); западни крајеви Србије у односу на Војводину (а исто тако и у односу на Босну и Херцеговину) у погледу традицијског времена изговарања пролећног бајања (=више наведених фолклорних формула) у сврху истеривања змија из дворишта: Лазарев дан / Јеремијин дан (Плотникова 2013: 95) и др. У овим случајевима различите временске прилике ритуала сигнализирају и на различите начине њихових вршења. Тако је *олалија* уобичајно ватра од које се могу начинити и бакље и стрелице у различите магијске сврхе (истеривање бува и сл., подсмевање у то време неударним девојкама итд.), док су *лиле* специјалне бакље са којима се омладинске поворке крећу по селу у сврху плодности стоке, добијања велике количине кајмака и сл. (в. Плотникова 2004: 454–459).

На основу скупа културно-језичких обележја могу се издвајати не само културни дијалекти него и шири или ужи ареали, што се јасно види на јужнословенском тлу које представља непрекинути лингвокултурни континуум. Између јужнословенских ареала могли би се издвојити исток и запад Балкана, што делимично одговара језичкој подели када се одређује „балкански језички савез“ (рус. *балканский языковой союз*), уз примедбу да је та подела исток/запад нешто шири према лексичким и културним критеријумима; види нпр. поменути карту за олалије, која укључује и јужносрпске области, и североисточне крајеве све до Велике Мораве, што, наравно, не одговара граници балканског језичког савеза према строгим фонетским и граматичким обележјима.

Културни дијалекти су независни од државних граница и то се на јужнословенском простору најочитије може видети на примеру

културног дијалекта српско-бугарске граничне зоне. Овај ареал се одликује међусобном везом различитих, али генетски блиских традиција. Зато се овде запажа висока лексичка дивергенција културних термина, коегзистенција лексичких јединица које иначе припадају различитим језичким ареалима. Уједно, српско-бугарска гранична зона поседује одређену самосталност у односу и на бугарски и на српски лингвистички простор. Велики број црта које се примећују у источној Србији и западној Бугарској не постоји на другим теренима Србије и Бугарске. Наиме, овде се налазе архаична лингвокултурна обележја, као и велики број балканизма – иновација у односу на словенске традиције. Што се тиче дијалекатских граница ареала, он је веома компактан, што је проузроковано великом густином фонетских и граматичких „меридионалних“ изоглоса, које се врло блиско распоређују једна према другој на овом лингвистичком простору, док на осталим територијама српских и бугарских дијалеката имају разређене облике: граница „јата“ у бугарском дијалекатском простору, низ ретких вертикалних изоглоса у српском дијалекатском простору (*же* > *ре* у презенту *може*; синтетски тип дефлекције и др.), (в. Ивић 1994: 25–27). На српском терену тај ареал може се посматрати у ужем смислу – нпр., према немелодијском акценту, постојању постпозитивног члана, аналитичкој дефлекцији он обухвата тимочка (или торлачка) наречја, у широком – према безузлазној акцентуацији (постоје само два силазна акцента) и неразликовању падежа смера и места – укључује и косовско-ресавска наречја (тј. прилично велику југоисточну зону).

Густи сплет фонетских и граматичких изоглоса на српско-бугарској граници (поклапање *Ђ* и *Б* у једном звуку: источно српско, западнобугарско *дън* ум. *дан*, односно – *ден*; **t*' није идентично **sk*', **st*'; наставак првог лица множине *-мо*, уместо *-м*, односно *-ме* и др.) наставља се на одређени комплекс изолекса које тематски припадају народној култури ових крајева. И поред тога што је ареал доста компактан могла би се направити и подела на северни и јужни део према терминолошкој лексици из народне културе.⁷ У северни део би спадали: Ресава, Хомоље, Заглавак у источној Србији, области Видина, Белоградчика, Враце, Лома, Берковице, Орјахова у северо-

⁷ Подела на северни и јужни део српско-бугарске дијалекатске зоне је позната и према искључиво лингвистичким критеријумима: пре свега је то рефлекс слоготворног *л* (Белић 1905); запажена је и једна гранична српско-бугарска *č-dž* зона, унутар које постоји подела на север и југ према фонетским и граматичким цртама (SOBOLEV 1998: 22–43).

западној Бугарској, у јужни – Будац, Лужница, Нишава, пиротски и врањски крај у источној Србији и Бурел, Граово, Ђустендилски и софијски крај, Каменица, Разлог у западној Бугарској. У ствари, „југ“ прелази на македонско-бугарску зону док се „север“ често одликује појавама које се проширују на исток или запад јужнословенског културно-језичког простора. Тако, северном делу српско-бугарске граничне зоне припадају следећа лингвокултурна обележја:

1. Прва врста тих обележја укључује она која постоје само у овим деловима јужнословенског културно-језичког континуума. Тако, ту се бележи лексема *росоманка* као назив ритуала за изазивање кише; назив *ђурђилко* (*ђурђилче*) за пролећну жртву на дан Св. Ђорђа;⁸ чува се ритуал који се зове *лада* ‘лажна невеста’ (обавља се уочи свадбе);⁹ компактан простор заузима коришћење лексеме *џенџи* (*џенец*) за означавање вампира.¹⁰ Све ове црте су веома архаичне.

2. Друга врста тих обележја показује њихов непрекидан наставак у широј зони, на северу Србије (Банат, централна Србија) и на северу Бугарске. Што се иде даље од Старе планине са обе стране границе, утолико је мање тих обележја. Ту би спадали горе наведени називи празника ‘у част мечке’ (*Мечкин дџн*, *Мечкодава* и сл.), а и друге црте које имају одраза само на семантичком пољу обичаја, нпр. прављење великог броја бадњиданских колача, који се у североисточној Србији и Банату зову *закони*, *законџичи* (ПЛОТНИКОВА 2004: 386–388).

Јужни гранични део се одликује згуснутим простором, на коме наилазимо на лексичке јединице *сировари* и сл. за ознаку новогодишњих обредних поворки, који имитирају свадбу;¹¹ назив *џасџорче* за дете које се даје младој у крило пре свадбеног пира; *свирац* (*свирџи*) ‘демон који настаје од умрлог некрштеног детета’ (јужна Србија, северни део Македоније, средња западна Бугарска), (в. ПЛОТНИКОВА 2004: 715). У том простору (који почиње од пиротског краја) познат

⁸ Детаљније о томе в.: ПЛОТНИКОВА 2008: 245–251.

⁹ Детаљније о томе в.: ПЛОТНИКОВА, ЗЛАТКОВИЧ 1998.

¹⁰ Треба рећи да се овај назив среће и ван посматраног српско-бугарског подручја, али сасвим далеко на јадранском терену (архаична наречја Црне Горе, у Конавлима и на јужнодалматинским острвима Ластово и Хвар), што проблематику везану за лексичку јединицу *тенџи* / *тенец* преноси у раван посматрања целокупне периферијске зоне јужнословенских дијалеката.

¹¹ Очигледно је да је у питању прелазни тип новогодишњих поворки: од традиционалног обреда *сурва* са штаповима и благословима ка маскирању, које је у Србији познато под другим називима.

је већи број лексичких деривата од нави (навјаци и сл.) за ознаку демона насталих од некрштене деце а опасних за новорођенче и породиљу (у низу случајева лексичка јединица служи као назив њихових болести); те тај ареал обухвата не само средњу западну и југозападну Бугарску него и целу Македонију (види карту у: Плотникова 2013: 46).

За цело подручје поред српско-бугарске државне границе карактеристичне су црте којих нема у другим деловима Србије и Бугарске, пре свега назив срп., буг. *Мратинци* (*Мраїинови ѓразници*) ‘вучји празник’, у епицентру тог ареала налазимо лексему *мраїињак* као назив за крвну жртву вуку том приликом, обично у виду петла, кокоши или пилета (Тимок, Заглавак, околина Сврљига, северозападна Бугарска, Власотинце, околина Врања), (в. Плотникова 2004: 348–358) што нас опет подсећа на узајамну повезаност обреда и назива према шеми ширења концентричних кругова као што смо горе показали на основу назива и ритуала за празник ‘у славу мечки’.

Истраживање географије народне културе један је од задатака великог етнолингвистичког речника „Словенске старине“ у пет томова (СД). Истраживачи, слависти, представници „Московске етнолингвистичке школе“ стварали су га током више година, а само време његовог објављивања протеже се на више од петнаест година: 1995–2012. а да се не рачуна дугогодишњи претходни период разрађивања концепције, прикупљања грађе, писања пробних чланака итд. У Уводу у први том Речника Никита И. Толстој и Светлана М. Толстој су написали: „Большое значение придается в словаре ареальной характеристике толкуемых явлений, ибо их адекватная интерпретация может быть дана только с учетом всех территориальных разновидностей каждого элемента или фрагмента культуры в пределах славянского мира и их внеславянских связей...“ (СД 1: 9). Зато први том почиње информативним картама целог словенског простора: дијалекатским, историјско-етнографским, картама са навођењем назива области и региона на које се позивају аутори речника. Тај поступак обезбеђује могућност за идентификацију не само географских него и етничких, историјских и делом конфесионалних ознака које се користе у речничким чланцима. Почевши од другог тома карте укључене у речник већ непосредно одражавају садржај датих одредница.

Низ карата у речнику „Словенске старине“ показује контактне словенске зоне: карпатску и балканску, карпатску и полеску, словенску

и балканску. На пример, термилошки називи за демоне који одређују судбину новорођеног детета представљени су на карти у чланку „Суђенице“, што открива једну од важнијих законитости у контактним језичким ареалима. На периферији основног ареала назива *орисница* од грч. *ορίζω* ‘одредити, утврдити’ забележеног у северној и централној Бугарској појављују се термилошке лексеме *наречница* и слични деривати од слов. **rek-* (који указују на другу врсту извођења ових назива од ‘проговорити, изрећи’), ова друга врста назива највише је заступљена у јужном балканословенском појасу (Македонија, Пирин, Родопи, Сакар, Странца у Бугарској), наиме – називи словенског порекла налазе се на граници са грчким лингвистичким простором (СД 5: 201). Ова појава је очигледно везана за тежњу словенских народа који вековима живе у контакту са несловенским народима да сачувају свој основни језички фонд у који спада и ова битна митолошка лексика. Друге карте, а највише их има за јужнословенски културно-језички простор, откривају географску поделу истраживаних појава међу којима се јасно издвајају културни дијалекти, нпр., српско-бугарски гранични културни дијалекат (в. одредницу „Додола“), супротстављење источног и западног дела јужнословенског простора (в. одреднице „Лазарке“, „Сурвакари“, „Суђенице“), издвајање словеначко-западнохрватског дела (в. одредницу „Суђенице“, „Зелени Јурај“¹²) и др.

Литература

- БЕЛИЋ, Александар. „Дијалекти источне и јужне Србије.“ *Српски дијалектологици зборник*. Књ. 1. Београд: Српска краљевска академија, 1905.
- БОРОДИНА, Мелитина А. „Пространство, територија, зона и ареал как лингвогеографическије и ареалогическије термини.“ *Вопросы языкознания* 2, 2002: 135–141.
- ВЛА: *Взаимодействие лингвистических ареалов*. Ленинград: Наука, 1980.
- ИВИЋ, Павле. *Избрани огледи. I. О словенским језицима и дијалектима*. Ниш: Просвета, 1994.
- КОСЕРИУ, Эухенио. „Синхрония, диахрония и история.“ *Новое в лингвистике* 3. Москва: Прогресс, 1963: 143–343.
- МОЛЛОВ, Тодор. „Миторитуалният произход на някои легенди за св. Наум Охридски (1. Светецът – ездач на мечка).“ *Електронско списание LiterNet*, 13.11.2000. № 11(12). <http://litenet.bg/publish/tmollov/naum.htm>

¹² У овом случају, као и у многим другим, из техничких разлога није представљена карта, али опис назива и одговарајућих обредних радњи указује на одређени западни ареал у оквирима јужнословенског лингвистичког простора.

- ПЛОТНИКОВА, Анна А. *Этнолингвистическая география Южной Славии*. Москва: Индрик, 2004.
- ПЛОТНИКОВА, Анна А. „Етнолингвистичка географија Балкана: зимска и пролећна жртва.“ *Крвна жртва. Трансформације једног ритуала*. Уредник: Б. Сикимић. Београд: Балканолошки институт САНУ, 2008: 241–251.
- ПЛОТНИКОВА, Анна А. *Южные славяне в балканском и общеславянском контексте: этнолингвистические очерки*. Москва: Институт славяноведения РАН: 2013.
- СД: *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*. Т. 1–5. Москва: Международные отношения, 1995–2012.
- СИКИМИЋ, Биљана. „Свечи прева мотају.“ *Кулїи свейїих на Балкану. Лицеум 5*. Крагујевац, 2001: 39–87.
- ТОЛСТАЯ, Светлана М. „Терминология обрядов и верований как источник реконструкции древней духовной культуры.“ *Славянский и балканский фольклор. Реконструкция древней славянской духовной культуры: источники и методы*. Москва: Наука, 1989: 215–229.
- ТОЛСТОЈ, Никита И. *Језик словенске кулїуре*. Ниш: Просвета, 1995.
- ТРУБАЧЕВ, Олег Н. *Этногенез и культура древнейших славян: лингвистические исследования*. Москва: Наука, 2003.
- GAVAZZI, Milovan. *Vrela i sudbine narodnih tradicija: kroz prostore, vremena i ljude*. Zagreb: Liber, 1978.
- SOBOLEV, Andrey. *Sprachatlas Ostserbiens und Westbulgariens*. В. I. Marburg an der Lahn: Scripta Slavica, Bibliion Verlag, 1998.

Извори

- АНТОНИЈЕВИЋ, Драгослав. „Алексиначко Поморавље.“ *Српски еџнографски зборник 83*, Београд: САНУ, 1971.
- БОСИЋ, Мила. *Годишњи обичаји Срба у Војводини*. Нови Сад: Музеј Војводине, Прометеј, Војвођанска банка Д.Д., ИКП Монада, 1996.
- ГРБИЋ, Саватије. „Српски народни обичаји из среза Бољевачког.“ *Српски еџнографски зборник 14*. Београд: Српска краљевска академија, 1909.
- ГРЕБЕНАРОВА, Славка. *Огњят в обредите на българите (етнографско-ареално изследване)*. [Дисертација за получаване на научната степен „кандидати на историческите науки“.] Софија, 1990.
- ЂОРЂЕВИЋ, Тихомир. „Природа у веровању и предању нашег народа.“ *Српски еџнографски зборник 71/1*. Београд: Научно дело, 1958.
- ЂОРЂЕВИЋ, Драгутин. „Живот и обичаји народни у Лесковачкој Морави.“ *Српски еџнографски зборник 70*. Београд: Научно дело, 1958.
- ЗЛАТКОВИЧ, Драгољуб. „Приглашение Германа на рождественский ужин (к изучению обычая).“ *Живая старина*, № 1, Москва, 1998: 18–21.
- КОСТИЋ, Петар. „Разлике у новогодишњим обичајима у областима косовско-ресавског и млађег херцеговачког говора.“ *Гласник Еџнографског музеја у Београду 26*. Београд, 1963: 67–92.

- ЛК: *Ловешки край. Материална и духовна култура*. Софија: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 1999.
- МАРИНОВ, Димитър. *Избрани произведения*. Т. 2. Софија: Наука и изкуство, 1984.
- МОЛЛОВ, Стефан. *Традиционен бит, обичаи и вярвания в Габровско*. Софија: Отечествен фронт, 1988.
- ПАНТЕЛИЋ, Никола. „Етнолошка грађа из Буцака.“ *Гласник Етнографског музеја у Београду* 37. Београд, 1974: 179–228.
- ПЕТРОВИЋ, Петар Ж. „Живот и обичаји у Грузи.“ *Српски етнографски зборник* 58. Београд, 1948: САНУ.
- ПЕТРОВИЋ, Сретен. *Митологија, магија и обичаји. Културна историја Сврљига*. Књ. 1. Ниш: Просвета, 1992.
- ПЛОТНИКОВА Анна А., ЗЛАТКОВИЧ, Драгољуб. „’Лада’ – предсвадебни ритуал у области Горни Висок.“ *Живая старина*, № 3, Москва, 1999: 5–8.
- РАДОВЕ, Петко, РАДОВЕ, Георги. *Из миналото на Угърчин*. Софија: Отечествен фронт, 1978.
- СК: *Софийски край. Етнографски и езикови проучавања*. Софија: Българската Академия на науките, 1993.
- СЛАВОВ, Ст. *Илиянци – факти, събития, родове*. Софија: Отечествен фронт, 1994.
- СТОЯНОВ, Стоян. *Макоцево – история, бит и фолклор*. Софија: Отечествен фронт, 1970.
- ФИЛИПОВИЋ, Миленко. „Белешке о народном животу на Гласинцу.“ *Glasnik Zemaljskog muzeja. Nova serija. Etnologija* 10. Sarajevo, 1955: 117–136.
- ЋULINOVIĆ-KONSTANTINOVIĆ, Vesna. „Dodole i prporuse: Narodni običaji za prizivanje kiše.“ *Narodna umjetnost* 2. Zagreb, 1963: 73–95.
- ЕАЈ: *Etnološki atlas Jugoslavije. Karte s mapama*. Sv. 1. Zagreb, 1989.
- ПОКЛАДЕ: „Poklade u Etnološkom atlasu Jugoslavije.“ *Narodna umjetnost* 23, 1986: 119–134.

Анна А. Плотникова

О КУЛЬТУРНЫХ ДИАЛЕКТАХ В СЛАВЯНСКОЙ ЭТНОЛИНГВИСТИКЕ

Резюме

В настоящей статье автор рассматривает основные постулаты Московской этнолингвистической школы на основе многочисленных примеров из южнославянских культурных диалектов. Устанавливаются аналогии в методике выделения собственно лингвистических диалектов языка и культурных диалектов; большое внимание уделяется обоснованию понятия «культурный диалект». Сербско-болгарское пограничье берется в качестве примера для анализа диалекта на базе фонетических, грамматических признаков и тех, которые отмечаются в народной культуре и отражающей ее терминологической лексике. Подробно анализируется

одна из основних ареалогических закономерностей взаимодействия культурной лексики и контекстов ее функционирования (в сфере верований и обрядов, в фольклорных текстах – легендах, быличках и т.д.). На примере «медвежьего праздника» показана ареальная схема концентрических кругов, в соответствии с которой центральное место занимает терминологическая лексика, а по мере удаления от центра бытуют лишь обряды и верования, связанные с «медвежьей» символикой праздника, и самый широкий круг охватывает распространение легенды о св. Андрее, оседлавшем медведя. В заключение рассматривается географический аспект этнолингвистического словаря «Славянские древности», направленного на реконструкцию древней славянской народной культуры с помощью применения к изучению народной культуры лингвистических (семиотических) методов, а также на основе исследования вербальной стороны ряда культурных феноменов – лексических и фразеологических единиц.

Ключевие слова: этнолингвистика, диалектология, ареалогия, южнославянские языки, восточная Сербия, западная Болгария, культурный диалект, славянские древности.

Anna A. Plotnikova

ON CULTURAL DIALECTS IN SLAVIC ETHNOLINGUISTICS

Summary

In the article the author considers the basic ideas of the Moscow ethnolinguistic school on the basis of several examples from the South Slavic cultural dialects. The methods are similar to the technique of isolating certain linguistic dialects and cultural dialects; much attention is paid to justification of the concept “cultural dialect.” Eastern Serbia and western Bulgaria were taken as an example for the analysis of dialects based on phonetic, grammatical features and those that are observed in folk culture and which are reflected in its terminological vocabulary. Research was carried out into one of the main arealogical regularities that is linked to the interaction between cultural and language contexts of its functioning (in the sphere of beliefs and rituals, in folklore texts – legends, stories about encounters with supernatural beings, etc.). For example, “bear’s day” shows the areal scheme of concentric circles, according to which the central place belongs to the terminological vocabulary, as far as the distance from the center is concerned, there are only rituals and beliefs associated with the “bear” symbols of the holiday, and the wide range covers the extent of the legend of St. Andrew riding a bear. The paper concludes with a description of the geographic background in the ethnolinguistic dictionary *Slavic Antiquities*, whose main purpose is a reconstruction of old Slavic culture aided by the linguistic method of study of folk culture, i.e. the study of verbal expressions for a number of cultural phenomena (lexical and phraseological items).

Keywords: ethnolinguistics, dialectology, arealogy, South Slavic languages, eastern Serbia, western Bulgaria, cultural dialect, Slavic antiquities.

ISSN 0350-185x, LXXII, св. 3–4 (2016)

UDK: 811.16'366.54'37

COBISS.SR-ID: 226397196

DOI: 10.2298/JFI1604027T

Примљено: 14. марта 2016.

Прихваћено: 21. јуна 2016.

Оригинални научни рад

ЗУЗАНА В. ТОПОЛИЊСКА*

Македонска академија наука и уметности

ПАДЕЖНИ ОДНОСИ VS. СЕМАНТИЧКЕ УЛОГЕ

Ауторка схвата „падеж“ као семантички мотивисан синтаксички однос између предиката и његовог имплицитног аргумента. Семантичка мотивација овог односа значи да је семантичка улога дотичног аргумента кодирана у семантичкој структури управног предиката.

Традиционални адвербални падежи као што су номинатив, датив, акузатив, инструментал и локатив првенствено имплицирају аргументе који функционишу као агенс (Н), адресат / бенефицијенс (Д), објекат (А), пратећи чинилац (И), локација (Л) – горенаведене ознаке треба схватити као уопштене семантичке улоге. Скуп конкретних улога је отворен и немогуће је и непотребно сакупити општи списак семантичких улога.

Кључне речи: падеж, пропозиција, граматичка категорија, семантичка категорија.

Кад сам се пре много година почела бавити македонским језиком, једно од првих питања које сам себи поставила било је: како то да македонски скоро нема оних морфолошких падежних форми на које сам се ја, Пољакиња, навикла и које мени носе одређену информацију? Да ли је та информација за Македонце ирелевантна па се губи или је изражена на неки други начин? На који?

Током протеклих 50 година покушаји да одговорим на та питања донели су више чланака, чак и једну књижицу и један нацрт теорије падежа, или – како их сада зovem – падежних односа, која ми у светлу мени познатих чињеница карактеристичних за словенске, и не само словенске језике, изгледа веродостојна и прихватљива. Да бих је укратко овде представила, треба прво да објасним како разумем неке кључне термине.

* ztopolin@gmail.com

Граматичку категорију разумем као граматикализиран фрагмент/ исечак шире семантичке категорије, која може да дође до изражаја и помоћу лексичких средстава, а граматикализацију разумем као регуларизацију граматичких показатеља (експонената, маркера) одређене информације; значи: граматичка категорија је у ствари семантичка категорија са регуларним, транспарентним, предвидљивим показатељима. Намеће се закључак да је граматикализирана информација важна информација, од које зависи успех језичке комуникације, па је зато потребно да има експлицитне експоненте. Систем граматикализоване информације представља граматику једног језика.

Пропозиција је за мене основна комуникативна јединица; језички текст је низ пропозиција, или експлицитно реализованих или кондентованих – зависи од контекста и/или конситуације. Пропозиција је језички пренос неке статичке или динамичке ситуације (*state of affairs / event*). Пропозицију сачињавају конститутивни предикат и његови имплицирани аргументи, тј. аргументи кодирани у његовој структури. Узмимо предикат ‘чути’ – школска грамика нас учи да је у њему садржана информација ‘неко / неки живи организам перципира нешто / неки звук’, значи: ако разумемо предикат ‘чути’, знамо и то да он имплицира два аргумента, један чији је референт неки живи организам (евентуално апарат) способан да перципира звук, а други – чији референт је неки звук / нека информација – предмет аудитивне перцепције, итд. Истраживања природних језика показују да предикати обично имплицирају од један до три, ређе четири аргумента.¹

Аргументи могу бити предметни или пропозиционални. Предметни аргументи имају за референте материјалне делове света; они се на површини текста остварују као именичке синтагме. Пропозиционални аргументи имају за референте целе пропозиције, а на површини текста остварују се као комплементарне да-реченице или – као резултат синтаксичке деривације – као именичке синтагме конституисане од *nomina actionis* или *nomina acti*.

Падеж није за мене морфолошка форма, него синтаксички однос између предиката и његових имплицираних аргумената. Према томе, не служим се термином „падеж“, него термином „падежни однос“. – Верујем да је тај однос семантички мотивисан, а под семантичком мотивацијом падежних односа подразумевам семантичке

¹ Одмах да додам да допунске информације за локацију у времену и у простору, ако нису директно имплициране од стране предиката, не бројим међу аргументе; исто се односи и на метатекстуалне ауторске коментаре. Сви се они одnose на пропозицију као целину, а не само на конститутивни предикат.

улоге аргумената које контролише релација која представља конститутивни предикат дате пропозиције. Мислим да сам ту блиска схватању семантичких улога на начин како их је представио Филмор уводећи тај термин (уп. FILLMORE 1966, 1968). Следили су бројни покушаји састављања инвентара семантичких улога од стране лингвиста који раде у оквиру теорије „смысл ↔ текст“; међутим с временом се показало да тај инвентар увек остаје отворен, док се поједини ауторизовани спискови, прављени на материјалу различитих језика, разликују не само по саставу, броју и хијерархији предложених јединица него и по интерпретацији тих јединица.

И. Мељчук у својој монументалној *Семантици* (МЕЛ'ЏУК 2012) констатује да појам 'семантичка улога' није издржао пробу времена и да би требало одустати од њега. Чини ми се да је то сувише радикална сугестија и да би појам 'семантичка улога' при одговарајућој интерпретацији могао да буде корисни инструмент граматичког описа. Навешћу овде своје аргументе у одбрану тог појма.

Као што сам већ споменула, пропозицију схватам како језички одраз, „снимак“, неке реалне, тј. /+ фактивне/ или виртуелне, тј. /- фактивне/ ситуације. Конститутивни члан пропозиције (конститутивни предикат) јесте семантичка јединица релацијске природе и реферира/упућује на стање или акцију која креира дату ситуацију; референти аргумената конститутивног предиката јесу термини/активни и/или пасивни учесници конститутивне релације.

Досадашња многобројна истраживања су показала да један предикат може да има од једног до три аргумента, ретко четири аргумента. Та бројка није далеко од суме чланова граматичке категорије падежних односа (лат. *cassus* 'пад'; 'пао') које нам је оставила у наследство класична граматичарска пракса као помоћне инструменте у спровођењу граматичког описа једног језика; додајмо да значајан део те збирке, судећи по називима, сугерира доминантну локативну, односно спацијалну функцију. Ово класично наслеђе без поговора су прихватили аутори првих граматика модерних европских језика, који су и сами већином били класични филолози или такозвани полихистори.

Да видимо може ли се утврдити нека врста корелације између „класичних падежа“ и главних типова семантичких улога које могу имати аргументи једног предиката.

Као што сам споменула горе, типична ситуација језички изражена у виду пропозиције може да има од једног до четири „учесника“.²

² Апсурдно би било прихватити „ситуацију без учесника“; кад на површини текста нема показатеља аргумената, ради се или о контекстуалној / конитуацијској

Серију отвора номинатив, номинација вршиоца радње, улога примарно маркирана као /+ hum/, а чија је природа прецизније кодирана у структури појединих конститутивних предиката. Иако је ‘вршилац радње’ примарно маркиран као човек, практично нема ограничења у избору кандидата до ове функције, чак има и пасивних ‘вршилаца радње’, уп., на пример, у исказу *Жрџива судара била је нејомична* и сл. Творбени пандан номинативног аргумента у његовој примарној /+ hum/ варијанти јесте баш вршилац радње.

Дативни аргумент има улогу адресата, бенефицијента, циља радње, па је такође примарно маркиран као човек. Другим речима: ако ситуација снимљена у датој пропозицији има два учесника маркирана како /+ hum/, онда је први од њих референт номинативног, а други дативног аргумента. Ни овде објективно нема селективних ограничења у избору кандидата за улогу адресата, а природа те улоге је прецизно кодирана у семантичкој структури конститутивног предиката дате пропозиције. Статистика реализације типа /+ hum/ је већа него код номинатива. Вреди нагласити да датив нема функционалне паралеле у творбеном систему. Тиме се потврђује да се ради – као и код номинатива – о референту /+ hum/, а разлика је само у карактеру падежног односа.

Акузативни аргумент представља објект на коме се врши радња, а та радња може да буде његова трансформација, креација, деструкција, и сл. Нема никаквих ограничења у избору референта, ако је то човек – појављује се у пасивној улози, а карактер те улоге – као и код свих падежних односа – кодира се у тзв. лексичком значењу, тј. у семантичкој структури конкретног предиката. Ваљда баш та неограниченост избора допринела је да у неким језичким кодovima експонент акузативног односа буде унапређен до улоге тзв. општег падежа (*casus generalis*).

Референт инструменталног аргумента има улогу придружног фактора, другостепеног учесника ситуације; одабрала сам овај термин да бих могла њим да обухватим обе главне функционалне варијанте, праву инструменталну и комитативну, које у више језичких кодова имају исте површинске показатеље, уп. мак. *Маја бришеше солзи со рацеџе.*, *Јане одби лоџџа со глава.*, *Наде дојде со сесџра* према срб. *Маја је брисала сузе рукама.*, *Јане је одбио лоџџу главом.*, али *Наде је дошла са сесџром...*- Опозиција / +/- hum / и овде, као и код акузатива, ирелевантна је.³

елизији, или, нпр. код исказа типа *Разденило се*. о виртуелном просторном аргументу ‘овде’, ‘на месту о коме говоримо’, и сл.

³ У пољском има неколико типова конструкција које бисмо тешко могли обухватити понуђеном интерпретацијом. Уп. нпр. конструкције идентификације ти-

Представљена четири односа везују директне и/или индиректне, активне и/или пасивне учеснике конститутивне радње. Остали аргументи – имплицирани или (чешће) неимплицирани, носе информацију о просторним параметрима те радње, као и целе ситуације, па сам их скупила под терминолошком капом: локатив. – Први корак човека ка савлађивању и контроли света у коме живи је стицање оријентације у простору. Просторни параметри су многобројни, организовани према опозицијама: горе ~ доле, напред ~ назад, лево ~ десно, напоље ~ унутра, исток ~ запад, север ~ југ, итд., све то зависно од неограниченог броја тзв. локализатора (= релевантних у датој ситуацији оријентира у простору), почињући од самог аутора језичке поруке. За сигнализирање просторне локације европски језици рано су постпозитивним (морфолошким) придружили препозитивне (синтаксичке) показатеље, тј. предлоге, неки су се чак одрекли оних постпозитивних. Предлози су се показали и бројнији, и способни да изразе више просторних дистинкција, и лакше перципирани и интерпретирани од саговорника. У неким језичким кодовима шири се чак и употреба тзв. двојних предлога, тј. састава у којим предлог динамичке локализације контролира предлог статичке локације,⁴ уп. старе спојеве као *од њред, из над*, и сл. – Нећу овде набрајати све могуће семантичке варијанте локативних аргумената.^{5,6}

па *Ten człowiek jest moim bratem / naszym nowym nauczycielem...*, или предикате са инструменталном рекцијом типа *kierował przedsiębiorstwem, dowodził armią*. Вероватно се ради о локалним идиоматским иновацијама са инструменталом као најслабије оптерећеним падежним односом, стављеним у конкуренцију са номинативом или са акузативом.

⁴ Ту проблематику у македонском језику систематски обрађује М. Марковић и постиже завидне резултате у интерпретацији сложених просторних функција појединих предлога и предлошких израза, уп., нпр., Марковић 2012, 2014.

⁵ Сигурно у свим језицима постоје серије идиоматских „падежних“ конструкција које не одговарају понуђеној интерпретацији. Обично се ради о локалним иновацијама насталим путем синтаксичке или семантичке деривације. Уп. фусноту 6.

⁶ У овом прегледу падежних односа нисам нашла место ни за генитив. За разлику од горе приказаних „адвербијалних падежа“, он је по својој семантичкој природи ‘possessor’, тј. аргумент виртуелног предиката ‘habere’, док је синтаксички зависан од показатеља другог, другостепеног аргумента тог предиката, тј. ‘possessum’. Дакле, испада да је он „адноминалан падеж“, што је према горе предложеној дефиницији падежног односа *contradictio in adiecto*. Покушај интерпретације тог конфликта остављам за другу прилику.

* * *

Да сумирам: семантичка анализа покажује да сваком од традиционалних падежних односа одговара једна генерализована семантичка улога типа ‘вршилац радње’, ‘објект радње’, и сл., која функционише као капа за отворени скуп (open set) конкретних семантичких улога кодираних у семантичкој структури конститутивних предиката респективних пропозиција. Темпо развоја нових иновативних технологија и њихових продуката у савременом свету доноси нове и нове типове професионалних радњи и нове семантичке улоге за оне који их извршавају. Нема смисла да се праве нови и нови инвентари тих улога које као такве представљају предикати док денотати одговарајућих појмова не буду везани референцијалним индексима.

Изгледа да се можемо и даље мирно служити наслеђеном ‘падежном’ појмовном апаратуром, под условом да јој доделимо адекватну интерпретацију. *Mutatis mutandis* то важи и за појам ‘семантичка улога’, који је и те како функционалан и користан. Оптимистички је закључак да наша граматичка традиција има чврсте темеље.

Цитирана лијераџура

- FILLMORE, CH. J. “Toward a modern theory of case, The Ohio State University project on linguistic analysis”. Report No 13, Columbus, Ohio State University, 1966.
- FILLMORE, CH. J. “The Case for Case“. *Form an Meaning in Language*, 21–294, 1968.
- МАРКОВИЋ, М. „Предлошки секвенци за просторно доопределување во македонскиот јазик“, *Прилози ОЛЛН МАНУ*, XXXVI, 1–2, Скопје 2012, 189–200.
- МАРКОВИЋ, М. „Динамични просторни релации во македонскиот јазик со ‘човек’ како локализатор“. *Зборник од XL Научна конференција њри Меѓународнои семинар за македонски јазик, лијераџура и кулџура*, УКиМ, Скопје 2014.
- MEL’ČUK, I. A. *Semantics. From meaning to text.*, John Benjamins Publishing Company, 2012, pp. 205–212.

Зузана В. Тополинска

ПАДЕЖНЫЕ ОТНОШЕНИЯ VS. СЕМАНТИЧЕСКИЕ РОЛИ

Резюме

В понимании автора „падеж“ – это семантически мотивированное синтаксическое отношение между предикатом и его имплицитным аргументом. Семантическая мотивация этого отношения означает, что семантическая роль указанного аргумента закодирована в семантической структуре управляющего предиката.

Традиционные адвербиальные падежи, такие как номинатив, датив, инструментал и локатив в первую очередь имплицитно аргументы, функционирующие как агенс (Н), адресат / бенефициант (Д), объект (А), сопутствующий фактор (И), место (Л) – вышеприведенные обозначения следует понимать как обобщенные семантические роли. Перечень конкретных ролей является открытым, и невозможно и не нужно составлять общий список семантических ролей.

Ключевые слова: падеж, пропозиция, грамматическая категория, семантическая категория.

Zuzanna V. Topolińska

CASE RELATIONS VS. SEMANTIC ROLES

Summary

The author understands the “case” as a semantically motivated syntactic relation between the predicate and its implied argument. The semantic motivation of the relation means that the semantic role of the respective argument is coded in the semantic structure of the controlling predicate.

Traditional adverbial cases such as Nominative, Dative, Accusative, Instrumental, Locative imply primarily arguments functioning as agent (N), addressee / beneficent (D), object (A), accompanying factor (I), location (L) – the above labels should be understood as generalized semantic roles. The set of concrete roles is open and it is impossible and unnecessary to compile a universal inventory of semantic roles.

Keywords: case, proposition, grammatical category, semantic category.

ISSN 0350-185x, LXXII, св. 3–4 (2016)

UDK: 811.16'367.622'37

305-055.1/2:811.16

COBISS.SR-ID: 226397964

DOI: 10.2298/JF11604035P

Примљено: 20. јуна 2016.

Прихваћено: 21. јуна 2016.

Оригинални научни рад

ПРЕДРАГ Ј. ПИПЕР*

Универзитет у Београду**

Филолошки факултет

Катедра за славистику

О СОЦИЈАЛНИМ ФЕМИНИНАТИВИМА У СРПСКОМ И ДРУГИМ СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА

Предмет овог рада је једна актуелна појава у савременим словенским језицима, неједнако у њима изражена, чија је суштина у тежњи појединих друштвених субјеката да се граматичка категорија именичког рода прилагоди захтевима актуелног политички коректног говора. У неким словенским језицима та појава има дубље, а у другим краће корене, или се и није укоренила, а испољава се у захтевима да према именицама мушког рода које значе друштвени статус или професију, обавезно (дакле, граматикализовано) постоје и именице женског рода са одговарајућим значењем, те да се приликом употребе именица које значе професију или друштвени статус обавезно истиче пол особе о којој је реч.

У раду се развијају тезе: 1. да се процес стварања социјалних феминатива природно шири и да треба да се шири у складу са све већом улогом жена у савременом друштву, која им свакако припада, 2. да је та појава неједнако изражена у појединим словенским језицима, 3. да је у већини савремених словенских језика више изражено вештачко стварање социјалних феминатива и ширење њихове употребе него њихово спонтано настајање, 4. да се вештачко стварање социјалних феминатива одвија на начин који је недоследан јер не узима у обзир друге врсте речи и синтаксичка правила, 5. да то има за последицу доста изражена колебања у употреби феминатива, што у извесној мери дестабилизује књижевнојезичку норму, 6. да је употреба социјалних феминатива сувишна тамо где наглашавање пола особе о којој је реч представља комуникацијски небитну информацију, 7. да употреба или избегавање

* predrag.piper@fil.bg.ac.rs

** Рад је настао у оквиру научног пројекта 178021 – *Опис и стандардизација савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

употребе фемининативних неологизама неретко има за последицу маркирања говорника према критеријуму политичке коректности или некооректности, 8. да је такав однос према фемининативним неологизмима покушај политизоване граматикализације појаве која је по својој природи у словенским језицима слабо граматикализована.

Емпиријску основу овог рада чине примери узети из штампаних и електронских речника и база података о словенским језицима као и примери добијени анкетирањем говорних представника појединих словенских језика.

Кључне речи: српски језик, словенски језици, именице, граматички род, природни род, фемининативи, политичка коректност.

1. На саветовању Управе за родну равноправност Министарства рада и социјалне политике Републике Србије, одржаном 10. априла 2009, чији је директор др Наталија Мићуновић, проф. др Драгољуб Мићуновић је изјавио да се српско друштво још није одредило према народној песми „Зидање Скадра“, у којој се говори о томе како је једна жена узидана у темеље града.¹ Говорник није разрађивао идеју како данашње друштво треба да се одреди према једној епској песми и да ли треба оцењивати политичку коректност и других српских епских песама или чак укупне српске књижевности, мада је касније и то постало тема савременог српског политичког дискурса (KALITERNA 2013). Наводим то као илустрацију атмосфере глобалног покрета који се у социологији назива радикалним феминизмом (АНТОНИЋ 2011), за разлику од либералног феминизма. У оквиру тог покрета даје се политичка, медијска и финансијска подршка и идеји да, поред осталог, треба извршити критичку ревизију граматике српских именица, и одговарајуће лексике, у складу са захтевима за родном равноправношћу.

2. У складу с концепцијом граматичког значења као саставног дела граматичке категорије, које има обележја обавезности за ши-

¹ Председник Центра за демократију Драгољуб Мићуновић рекао је на дебати „Родна равноправност у Србији – шансе и препреке“, која је у оквиру пројекта „Демократски политички форум“ одржана 10. априла 2009, да у Србији није проблем недостатак правних аката о родној равноправности, већ игнорисање постојећих, посебно истакавши да је кључни проблем „у мушкој култури у Србији, која још није осудила народну песму ‘Зидање Скадра на Бојани’ у којој је у кулу заидана жена – мајка, што показује колико проблем равноправности мушкараца и жена извире из дубине нашег друштва“. (http://rtv.rs/sr_lat/drustvo/vlada-uskoro-o-ravnopravnosti-polova_121362.html)

року класу језичких јединица, обележје регуларности израза и регуларности организације грамема обухваћених појединим граматичким категоријама (BAUDOIN DE COURTENAY 1929; JESPERSEN 1955, ДОКУЛИЉ 1958, ЈАКОБСОН 1959/1985, МЕЛ'СНУК 1963, ЗАЛИЗНЯК 1967, БОНДАРКО 1976, ПИПЕР 1988), граматикализацијом се овде назива процес ширења круга лексема за које су неки граматички облик и садржај обавезни, као и процес растуће регуларности организовања њиховог израза и садржаја, – за разлику од граматикализованости, као достигнутог степена процеса граматикализације у одређеној фази језичког развоја; и за разлику од деграматикализације, односно лексикализације, као процеса поступног губљења граматичких обележја (нпр. придевски вид у српском језику, или глаголи одређеног/неодређеног кретања у словенским језицима); и за разлику од реграматикализације, односно поновне граматикализације неке мање или више већ деграматикализоване појаве (нпр. разговорни вокатив руских именица на *-а*, типа *мам*, *Саш*, *Јур* и сл., који није наслеђен из прасловенског, него је новијег порекла).

3. Идеја о сталним језичким процесима лексикализације и морфологизације, коју је Јан Бодуен де Куртене издвајао као један од основних резултата својих лингвистичких истраживања (БОДУЕН ДЕ КУРТЕНЕ 1897; БОДУЕН ДЕ КУРТЕНЕ 1988), налази се у основи теорије граматикализације у оном виду како је ту идеју формулисао Антоан Меје (МЕЈЛЕТ 1948/1912) и како се она даље развијала.

Процеси граматикализације, деграматикализације и реграматикализације разликују се обимом и интензитетом као и облицима у којима се испољавају, што се понекад одвија под утицајем друштва и политике на књижевни језик и на његову норму.

То се испољава и у покушајима граматикализације социјалних фемининатива у савременом српском књижевном језику, као именичких изведеница женског рода које значе друштвени статус, функцију или занимање, типа *васиџијачица*, *ујравница*, *учиџијељица* итд., за разлику од биолошких фемининатива типа *голубица*, *медведица*, *слоница* и сл. Слично је и у другим словенским језицима.

Социјални фемининативи у српском језику, као и у другим словенским језицима, постоје одавно, на пример, за означавање специфично женских занимања (нпр. *бабица*, *неговатијељица*, *џримаља*), али и за многа друга занимања (нпр. *џродавачица*, *радница*, *учиџијељица*) или статус (нпр. *џобедница*, *саџуџиница*, *сарадница*). Број таквих речи се спонтано повећава у складу са мењањем улоге жене у

друштву и у српској језичкој слици света (HENTSCHEL 2003), а за многе социјалне маскулативе усталила се, поред функције означавања мушког пола, и функција родно неутралних облика, који означавају само врсту статуса или делатности, нпр. *академик*, *диригент*, *судија*, када информација о полу особе није релевантна, слично као што значење пола немају, јер га и не могу имати, именице мушког или женског рода за неживо, нпр. *наводник*, *показатељ*, *разделјак* или *косилица*, *казаљка*, *гумица* и сл.

Распрострањеност социјалних маскулатива у категорији *nomina agentis*, гледано историјски, одражава преовлађујуће агентивну улогу мушких особа у привредним и друштвеним пословима у прошлости, а ширење социјалних фемининатива у савременим језицима одражава чињеницу да је данас стање у том погледу друкчије: у већем делу света жене су у друштву и правно, а умногоме и реално изједначене са мушкарцима. У мери у којој друштву буде потребно да то посебно језички изрази, спонтано ће се стварати и ширити нови социјални фемининативи, а у мери у којој се та разлика буде сматрала мање важном или небитном, користиће се постојећи облици за означавање особа оба пола.² У мери у којој они који воде језичку политику у некој земљи, или могу на њу да утичу, буду желели да се та разлика строго језички поштује, они ће настојати да своја убеђења спроведу средствима која су им на располагању, а у мери у којој је јавност спремна да прихвати такву језичку политику, она ће је мање или више прихватати или игнорисати.

Разматрање питања о граматикализацији социјалних фемининатива тражи разликовање унутарјезичких и ванјезичких узрока граматикализације.

4. Теза да су многи језици света више или мање андроцентрични вероватно би могла бити тачна не само са историјског становишта него и када је реч о савременим језицима (јер за њу постоје емпиријске потврде), али теза да употреба маскулатива у неутралној родној функцији отежава комуникацију зато што сугерише идеју о

² Питање социјалних фемининатива (са различитим термилошким одређењима) с пажњом је, и без непотребне политизације, разматрано на материјалу различитих словенских језика знатно пре него што је постало део савремене гендерне проблематике, нпр. VINCE 1954–1955; НИКОЛИЋ 1955; HRASTE 1957; ЈАНКО-ТРИНИЦКАЈА 1966; LENČEK 1972; ЋОРИЋ 1975; ČORIĆ 1978; ČORIĆ 1979; ČORIĆ 1980; ЋОРИЋ 1982; ČORIĆ 1989–1990; МЕЋКОВСКА 1980; KALOGJERA 1981; МАРКОВ 1981; ТОПОРИЋ 1981; АНИЋ 1984; БАРИЋ 1987; БАРИЋ 1988; БАРИЋ 1989.

мушкој супремацији фактички још није убедљиво доказана, него остаје само претпоставка (ДЕНИСОВА /ред./ 2002). Управо супротно, када се наглашава пол именицом означене особе тамо где је то комуникацијски ирелевантно, то одвлачи пажњу од основног предмета и нарушава спонтану и оптималну комуникацију без мањка и без вишка релевантне информације.

Вештачка семантизација категорије именичког рода и граматикализација социјалних феминатива средствима језичке политике тешко да може унапредити друштвене односе међу половима. Колико друштво буде постајало хармоничније и мање андроцентрично, то ће се, пре или касније, одразити у језику, колико буде било потребно, док тежње да се друштвени односи промене средствима језичке политике, укључујући споља контролисану граматикализацију неког значења, пре могу да одвуку пажњу јавног мњења од правих крупних проблема односа међу половима него што могу да битно допринесу њиховом решавању.

Као што је познато, именички род је слабо семантизована категорија јер облици за род врло често не значе пол нити било шта друго, него служе остваривању конгруенције и координације као синтаксичких средстава која показују функционалне везе међу појединим речима у реченици. Убрзаним стварањем десетина или чак стотина феминативних неологизама (или неофеминатива, в. АРХАНГЕЛСКАЈА 2013) стање се у том погледу мења, семантички потенцијал категорије именичког рода расте, а због нормативне неразрађености синтаксичке стране те амбициозно замишљене иновације отварају се конгруенцијске и координацијске неусаглашености, односно конгруенцијски конфликти (т. 10).

5. Иако је пажња граматичара по правилу више усмерена на унутарјезичке односе у граматичким системима, у граматичким истраживањима често се морају узети у обзир појаве које припадају социолингвистици, психолингвистици, етнолингвистици или некој другој области интердисциплинарних проучавања језика.

Питање о граматикализацији социјалних феминатива у савременим словенским књижевним језицима припада претежно области социограматике, јер је то пре свега питање о оправданости вештачког стварања већег броја нових језичких јединица, чак и нових правила деривације социјалних феминатива, као облика који треба да буду не само средство означавања неке професије, статуса и сл. него и средство испољавања равноправног односа говорног лица

према особама једног и другог пола, па чак, ако не и пре свега, средство испољавања или наглашавања политичке коректности говорног лица, јер фемининативни неологизми данас имају формалну и неформалну подршку утицајних носилаца језичке политике (посебно појединих политичких странака, невладиних организација и удружења грађана).³

Унутарјезички разлози граматикализације социјалних фемининатива налазе се, пре свега, у све већој комуникацијској потреби за именовањем жене као све важнијег субјекта друштвених односа у савременом свету.

Спољашњи разлози граматикализације социјалних фемининатива свODE се, прво, на језичке контакте, и, друго, на утицај језичке политике на књижевнојезичку норму. У процесу граматикализације социјалних фемининатива у словенским језицима главни спољашњи покретач тог процеса крајем XX и на почетку XXI века јесте овај други поменути фактор.

Питање стварања фемининатива у српском и другим словенским језицима јесте питање које је, дакле, не само лингвистичко него и социолошко и политиколошко (НОРВАТ 2007; АНТОНИЋ 2011), јер је, с једне стране, реч о глобалном пројекту остваривања потпуне равноправности полова у савременом друштву, а, с друге стране, реч је о не мање актуелном пројекту вредновања људи према њиховој политичкој коректности, што се шири не само језиком медија него и уопште јавним говором, продире у наставне програме, у издавачке планове, научне пројекте и сл.

6. Процес раста броја социјалних фемининатива у словенским језицима одвија се различитим темпом у различитим словенским језицима на мање или више сличне, али не сасвим исте начине.⁴ У словеначком језику, на пример, он је почео раније и одвијао се углавном равномерно, у хрватском језику он се донекле остваривао

³ Садржај политичке коректности одређује актуелна доминантна идеологија. Било би супротно природи језичког бића када би се очекивало да језик мора вештачки да се промени, у духу нове политичке коректности, кад год се промени владајућа идеологија.

⁴ На то посебно упућују радови у којима се гендерна проблематика разматра у два или више језика, нпр.: ВЕРАМЈАЈУК 1996; HELLINGER, Marlis & Hadumod BUSSMANN 2001; VAN LEEUWEN-TURNOVCOVÁ, J. et al. (eds). 2002; DOLESCHAL 2003; УМЕК 2008; НЕЩИМЕНКО 2009; 2010; БОКАЛЕ 2009; ВАЉЋ 2012; KRANJC, Simona in Martina OŽBOT 2013; АРХАНГЕЉСКАЈА 2013; HELLINGER and MOTSCHENBACHER (ed.) 2015.

и као средство продубљивања диференцијације у односу на српски језик, а у другим јужнословенским језицима стварање нових социјалних фемининатива током последњих деценија најчешће је било један показатељ политичких промена и нових идеолошких образаца.

Може се претпоставити да је процес стварања социјалних фемининатива почео раније и да се одвијао равномерноје у оним словенским језицима у којима се мање испољавао утицај традиционалне културе на језичке процесе у датој области, где је било јаче имплементације језичке политике у језичку стварност, али и тамо где се јаче осећао утицај немачког језика, у којем се разлика између социјалних фемининатива и социјалних маскулинатива изражава врло јасно и доследно, нпр. *der architekt / die architektin, der lehrer / die lehrerin* итд.

Уп., на пример, респективно, у чешком и словачком – чешки: *Přišla prezidentka, předsedkyně parlamentu, premiérka (předsedkyně vlády), ministryně, státní tajemnice, rektorka, děkanka, ředitelka, správkyňe, vedoucí* (облик у ном. јд. исти је за оба рода) / *šéfová, šéfká* (кол.), *lékařka / doktorka, profesorka, docentka, asistentka, studentka, teoložka, služka, lingvistka, umělkyně, básnířka, spisovatelka, poslankyně, řečnice / mluvčí* (ном. јд. исти за оба рода), *kosmonautka, astronautka, podvodnice, vědkyně*. Такође: *Ona je tady nejznámější akademická, spisovatelka, lingvistka, výzkumnice, letkyně, dopravní policistka, lupička / zlodějka, překladatelka / tlumočnice*. Такође: *Paní profesorka položila otázku; paní profesorko, tady máte knihu;*⁵

словачки: *Přišla naša prezidentka, ich predsedníčka parlamentu, vaša premiérka, ministerka, štátna tajomníčka, rektorka, dekanica, riaditeľka, vedúca, šéfká, doktorka, profesorka, docentka, asistentka, študentka, teologička, slúžka, lingvistka, umelkyňa, poetka, spisovateľka, poslankyňa, rečníčka, kozmonautka, astronautka, podvodníčka, vedkyňa*; или: *Ona je tu najvýznamnejšia akademická, spisovateľka, lingvistka*,

⁵ За више података о социјалним фемининативима у чешком језику в. СМЕЈРКОВА 2003; НЕЩИМЕНКО 2009; НЕЩИМЕНКО 2010; АРХАНГЕЛЬСКАЯ 2012; за словачки језик в. WIRGHOVÁ 2008; МИЧÁЛКОВА 2010; МИЧÁЛКОВА 2014; *АКО POUŽÍVAŤ* 2013; СВИКОВА (ed.) 2014; ТЕРКАНИЧ 2014.

Аутор је захвалан колегама које су му помогле у прибављању језичке грађе за ово истраживање: Нички Бечевој (бугарски), Елени Бузаровској (македонски), Светлани Гољак (белоруски и руски), Маји Ђукановић (словеначки), Вероники Јармак (украјински), Јарославу Линди (чешки), Вери Митриновић (пољски), Стефани Пауновић Родић (словачки), Далибору Соколовићу (горњо- и доњолужички, чешки и словачки језик).

výskumníčka, letkyňa, dopravná policajtká, zlodejka, prekladateľka/tlmočníčka, или: *Pani profesorka kládla otázku* и сл.

Ширење социјалних фемининатива у словачком, чешком, словеначком и хрватском језику (који су некада били језици словенских народа Аустроугарске, дакле у дуготрајном контакту с немачким језиком) очигледно је почело раније и остваривало се шире него у неким другим словенским језицима.

У словеначком језику регуларност односа између социјалних маскулинатива и социјалних фемининатива је релативно висока (в. KOZMIK in JERAM (ur.) 1995; KUNST-GNAMUŠ 1995; BEŠTER 1997; STABELJ 1997; GORJANC 2007; STATISTIČNI URAD 2008; KUSTEC 2009; HUMAR 2011; BEDNARSKA 2013; ŠRIBAR 2014), али има и алтернативних варијаната, нпр. *Prišla je naša predsednica države, njihova predsednica parlamenta, vaša premierka, ministrica, državna sekretarka, rektorica, dekanica*, (372 примера у корпусу www.gigafida.net), поред *dekanja* (228 примера у корпусу [gigafida](http://gigafida.net)) и поред *dekanka* (162 примера у корпусу [gigafida](http://gigafida.net)); у том значењу не постоји у речнику *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, али је у употреби, *direktorica, upravnica, šefinja* поред *šefica* (кол.), у речнику *Slovar slovenskega knjižnega jezika* има квалификатор: *žargonsko*, *doktorica, profesorica, docentka, asistentka, študentka, teologinja, služkinja, lingvistka, umetnica, pesnica, književnica, poslanka, govornica* (жена која држи говор, поред *govorka* (жена који говори неки језик, нпр. *rojena govorka slovenščine*), *kozmonavtka, astronautka* (не постоји у речнику *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, али се користи), *prevarantka, znanstvenica* итд., али само: *Ona je tukaj najbolj znana akademičarka, pisateljica, lingvistka, raziskovalka, pilotka, prometnica, lopovka* (ретко, не постоји у речнику *Slovar slovenskega knjižnega jezika*) поред *tatica, prevajalka*; или: *Ona je najbolj znana ženska med akademiki, med pisci, lingvisti, raziskovalci, piloti, prometniki, lopovi/tatovi*; такође: *Gospa profesorica je zastavila vprašanje* поред *Gospa profesor je postavila vprašanje* (кол.); *Gospa profesorica, izvolite, knjigo* и *Gospa profesor, izvolite knjigo* (кол.).

У Словенији се, на пример, и дипломе издају тако да се у њима паралелно наводе социјални фемининатив и социјални маскулинатив, иако се, разуме се, и из имена, а често и презимена види разлика према полној припадности. На пример, *Po uspešno opravljenih študijskih obveznostih pridobi diplomant oz. diplomantka študijskega programa strokovni naslov: diplomirani anglist oz. diplomirana anglistka...*

Сличну језичку ситуацију показују хрватски примери, нпр. *Došla je naša predsednica države, predsednica sabora, vaša premijerka,*

državna sekretarka, rektorica, dekanica, ravnateljka, doktorica, profesora, docentica, asistentica, studentica, kolegica, lingvistica, poslanica, umjetnica, autorica, vojnkinja, pročelnica, dopročelnica, suradnica, tajnica и сл. (За хрватску језичку ситуацију у том погледу в. посебно: MOTSCHENBACHER & WEIKERT 2015)

Ситуација у горњолужичкосрпском и доњолужичкосрпском језику, где је иначе језички пуризам релативно заступљен, у том погледу је најсличнија оној у чешком и словачком, што је разумљиво с обзиром на чињеницу да ти језици вековима постоје у окружењу немачког језика, у којем се дата разлика доста доследно спроводи. Ипак, ни ту граматикализација односа између социјалних феминатива и маскулатива није потпуна, нпр. Именице *doktor, profesor, rektor* у горњолужичкосрпском се употребљавају и за мушка и за женска лица (мада постоји реч *doktorka* за професију).

Уп. такође, за горњолужичкосрпски: *doktor, profesor, rektor; předsydk, prezidentka parlamenta, kanclerka/premierka, ministerka, sekretarka, rektorka, dekanica, direktorka, zarjadnica, šefina, doktorka, profesorka, docentka, asistentka, studentka, teologowka, služowna, linguistka, wumělč, poetka/lyrikarka/basnica/basnjerka, literatka, posolka, řečnica, kosmonawtka, astronawtka, wobšudnica, wědomostnica, člonka akademije / akademikarka, spisowacelka, slědžerka, pilotka, policistka, padušnica, přełożowarka* итд.; и за доњолужичкосрпски: *Jo pšišla naša prezidentka, waša pšedsedarka parlamenta, waša premierministarka, ministarka, wenkowna ministarka, rektorka, dekanica, direktorka, stewardessa, šefowka, doktorka, duchtarka (ärztin), profesorka, docentka, asistentka, studentka, teologowka, služabnica, řečywědnica, linguistka, wumělcowka, basnikarka, spisowaselka, spisarka, abgeordnete: wótpóslana, wótpóslančica, – botschafterin: wjelikopóslančica, wjelikopóslančowka, powědarka, kosmonawtka, astronawtka, Wobšudnica, wědomostnica; такође: Wóna jo how nejslawnjejša akademikarka, spisowaselka, řečywědnica, linguistka, slěžarka, pilotka, lětarka, wobchadowa policistka, zložejka, dolmetšarka* (комбинација типа „жеńska spisowasel“ била би неуобичајена). Уп. такође: *Kněni profesorka jo se wopšašala / Kněni profesorka jo stajila pšašanje; Kněni profesorka, knihy pšosym.*

Иако је у пољској култури чврсто укоренео наглашено учтив однос према женама, или можда баш зато, радикално схватање језички изражене равноправности међу половима, није изразито заступљено мада феминативни неологизми такође постоје (в. BURA 2005). Узрок томе је, вероватно, у чињеници да је у пољској култури

такође врло изражено поштовање властите традиције, укључујући и језичку, као и то што се честа употреба хонорификатива *pan* или *pani* испред назива занимања, или друштвеног статуса (нпр. *Pan profesor / Pani profesor*) очигледно схвата као довољан диференцијални знак да ли је реч о мушкој или женској особи).

У источнословенским језицима се број социјалних фемининатива такође увећава, али спорије и без вештачког убрзања које би подстицале невладине и сличне организације, као и без притиска језичке политике која би била под њиховим утицајем.

Уп. за руски: *Пришла президент государства; премьер-министр, министр, государственный секретарь, ректор, декан, управляющая, студентка, артистка, поэтесса, выступающая, говорящая, обманщица, ученая, воровка, переводчица*. Такође: *Госпожа профессор задала вопрос; Госпожа профессор, возьмите, пожалуйста, книгу и сл.*⁶

Уп. за белоруски⁷: *Прышла прэзідэнт дзяржавы, прэм'ер-міністр, міністр, дзяржаўны сакратар, рэктар, асістэнтка, студэнтка, паслушніца, лінгвістка, артыстка, паэтка, касманаўтка, ашуканка, вучоная, пісьменніца, даследчыца, перакладчыца*. Уп. такође: *Спадарыня прафесар задала пытанне, Спадарыня прафесар, вазьміце, калі ласка, кнігу*.

У украјинском језику ситуација је у том погледу донекле ближа пољској, пре свега због употребе хонорификатива, нпр. *Пан керівник / Пані керівник*, мада се у неким случајевима колоквијално употребљавају социјални фемининативи, нпр. *Пані керівниця*. Уп. *Прибула президент нашої держави; голова їхнього парламенту; ваша прем'єр(ша), (пані) міністр; (пані) державний секретар; (пані) ректор; (пані) декан; пані керівник, (пані) начальник, (пані) лікар; (пані)*

⁶ У руском језику су колоквијални или супстандардни облици попут *администраторша, ассистентка, гаишница, деканша, депутатша, директрисса, докторша, доцентка, космонавтка, лингвистка, литераторша, министерша, председательша, премьерша, профессорша, ректорша, шефиня* и сл., што важи и за многе социјалне фемининативе у белоруском језику (нпр. *адміністратарка, астранаўтка, ашуканка, вучоная, доктарка, дэканша, дэпутатка, дырэктарка, літаратарка, міністрыха, прафесарка, рэктарша, сакратарка, шэфіня*) и украјинском језику (*асистентка, брехуха, викладачка, директорка, керівниця, лікарка, литераторка, перекладачка, професорка* итд.). О савременом руском језику из угла политике гендерне равноправности, в. НЕЩИМЕНКО 2009; НЕЩИМЕНКО 2010; DOLESCHAL 2003; DOLESCHAL & SCHMID 2001.

⁷ За више података о социјалним фемининативима у белоруском језику в. МЕЅКОВСКА 1980; ВЕРАМЯЮК 1996; ВОРОНОВИЧ 2000.

викладач; (пані) доцент; студентка; лінгвіст; артистка; художница; поетеса; (пані) депутат; (пані) оратор; космонавт; астронавт; (пані) науковець; Вона тут найвідоміша жінка-академік, письменниця; лінгвіст; дослідниця; пілот; регулювальниця; перекладач; Пані викладач (викладачка) поставила запитання. Пані професор(ка) поставила запитання; Пані викладач (професор/ко) візьміть, будь ласка, книгу.⁸

У српском, македонском и бугарском језику ситуација је мање-више слична (в. САЗДОВ 2007; 2011; БОКАЛЕ 2009; БОНДЖОЛОВА 2004; КАТАРОВА 2016) – постоје 1) социјални фемининативи који су се доста усталили без додатне стилске вредности, нпр. *учиџельица*, мак. и буг. *учиџелка*, затим 2) социјални фемининативи који су уобичајени у разговорном стилу, поготову ако нема другог знака да је реч о особи женског пола, нпр. срп. *йпредседница*, мак. и буг. *йпредседатџелка* (у парламенту), и 3) социјални фемининативи који су настали вештачки и који се осећају као лексеме са обележјем политичке коректности, односно тежње ка истицању равноправности међу половима, нпр. срп. *доцентџикиња*, мак. и буг. *доцентџика*.

Уп. у српском језику неколико примера који су стилски маркирани као разговорни или као наглашено политички коректни (у зависности од конкретне говорне ситуације): *Дошла је йпредседница државе, њихова йпредседница йпарламентџа, ваша йпремијерка, министџарка, државна секретџарка, рекџорка, деканица, дирекџорка, уйравница, шефица, докџорка, йпрофесорка, доцентџикиња, асистентџикиња, сџудентџикиња, йеолоџикиња, слуџикиња, лингвистџикиња, уметџилица, йеснициња, књижевница, йосланица, говорница, космонауџикиња, асџронауџикиња, йреваранџикиња, научница*. Уп. примере без такве стилске маркираности: *Она је овде најйознаџија жена академик* (једина уобичајена и нормативно прихватљива могућност); *Госџођа йпрофесор је йосџавила йиџање*; *Госџођо йпрофесор, изволийџе књигу* (у званичном изражавању и обраћању).

Уп. у македонском језику: *Дојде нашџа йреџседатџелка на државџа, нивнаџа йреџседатџелка на йпарламентџоџи, вашџа йремиерка, министџерка(џа) – државна(џа) секретџарка, рекџоркаџа, деканкаџа, дирекџоркаџа, уйравничка(џа), шефица(џа), докџорка(џа), йпрофесорка, доцентџика⁹, асистентџика(џа), сџудентџика(џа),*

⁸ За више података о социјалним фемининативима у савременом украјинском језику в. АРХАНГЕЛЬСКАЯ 2011; АРХАНГЕЛЬСКАЯ 2013.

⁹ Ретко, в. http://mk-mk.facebook.com/graphicartsofija?Sk=app_4949752878, http://www.antikorupcija.org.mk/vnatresna_center.asp?Lang=mak&ion=novosti_detail

служавка, лингвистика, уметничка¹⁰, њојшеса, њисајелка, њрајшеничка (во парламент), говорник, жена-космонавџи, жена-асџиро-навџи- ѡреваранџика, научничка (ретко), Таа е џука најџознаџаџа жена академик, џисајелка, лингвистика, жена-исџиражувач, жена џилоџи, сообраќајка, крадачка, ѡреведувачка, Госџоџаџа ѡрофесорка//ѡрофесор ѡсџаџаџа ѡрашање, Госџоџо ѡрофесорке//ѡрофесор (али: Госџоџодин ѡрофесор, ...), ѡвелеџе ја книгаџа.

Уп. у бугарском језику: Дојде нашата президентка (прихватљиво ако је на челу фирме, али није прихватљиво за особу на челу државе), тџхната председателка на парламента, ваџата председателка на министерския съвет (али не може: ваџата министџр-председателка), дџржавен секретар (секретарка само као сарадница у администрацији), директорка, управителка, лекарка, асистентка, студентка, слугиња, поетеса, литераторка, ораторка (?) (али говорителка – на радију је прихватљиво), космонавтка (поред жена космонавт), астронавтка (али и жена астронавт), измамница. Такође: Тук тџ е нај-известната жена академик, писателка, лингвистка (али и жена езиковед), изследователка, жена пилот, жена пџтен полицај (али и пџтна полицајка или катаджџијка (кол.), преводачка. Такође: Госпозџата професор зададе вџпрос; Госпозџо професор, заповџдајте книгаџа.¹¹

Међутим, и у оним језицима у којима стварање социјалних фемининатива има дужу традицију, убрзано ширење социјалних фемининатива постало је важан део актуелне језичке политике, сличне оној каква се спроводи у другим земљама Европске уније, с том битном разликом што у несловенским европским језицима нема проблема са конгруенцијом и координацијом у роду именица, придева и глагола, какви постоје у словенским језицима, па се у несловенским језицима скоро све завршава на стварању нових речи или употреби члана, док је у словенским језицима стварање нових социјалних фемининатива само први и лакши корак на том несигурном путу, а други, синтаксички корак, у вези са конгруенцијом и координацијом, препушта се решавању „у ходу“ и импровизацијама у

&id=516, [http://www.pf.ukim.edu.mk/images/image/filozofija%20na%20pravoto%2020112012%20\(kambovski%20i%20ristova-asterud\).doc](http://www.pf.ukim.edu.mk/images/image/filozofija%20na%20pravoto%2020112012%20(kambovski%20i%20ristova-asterud).doc)

¹⁰ http://www.australianmacedonianweekly.com/edition/1193_27092011/082_nastani_k.html

¹¹ Многи бугарски фемининативи су обележени као колоквијални или супстандардни, нпр. депутатка, докторка, доцентка, министџрка, професорка, ученка, (иронично и ретко) шефка.

конкретним говорним ситуацијама, јер би доследна системска решења, сагласно којима се и за социјалне феминативе и за социјалне маскулативе даје атрибут и предикат у одговарајућем роду, променила структуру реченице до непрепознатљивости.

Као и иначе када се добију политичке смернице за акцију, а то важи и за језичку политику у сфери родне равноправности, неки активисти су у томе ревноснији, да би уложено поверење оправдали, а други имају у томе мање успеха, поготову ако у комуникацији наилазе на већи отпор употреби рогобатних језичких иновација и политичког новоговора.

У српском језику најјачи подстицај стварању социјалних феминатива дошао је током последњих деценија, поготову у првој деценији XXI века, на таласу радикалне промене идеолошких и вредносних система, што је поред осталог обухватило и неке идеје новог феминизма, који је умногоме потиснуо идеје либералног феминизма, у оквиру којег су питања односа језика и пола постављана у одмеренијој форми.

7. Процес увећавања броја социјалних феминатива у словенским језицима, који је био изазван све већим комуникацијским потребама за таквим именицама, несумњиво има као позитивну страну обогаћивање језичких ресурса, попуњавање неких језичких лакуна, систематизацију и развој неких творбених категорија.

Истовремено, стварање социјалних феминатива под утицајем језичке политике, која се руководи пре свега идејом апсолутне полне равноправности, праћено је и низом околности друкчије природе, као што су, поред других, следеће:

1) Потискује се привативна опозиција између грамема мушког рода и женског рода. У систему граматике именица са значењем друштвеног статуса или занимања она се замењује еквиполентним односом именица мушког и женског граматичког рода уз сужавање могућности употребе облика мушког рода као неутралног облика у односу на значења пола, односно његове употребе у генеричком значењу, са тенденцијом искључивања могућности употребе у генеричком значењу именица које значе професију или друштвени статус.

На пример, реченицу *На састанку учесћивују њредсјавници навијача* требало би, следећи идеју тако схваћене равноправности, заменити реченицом *На састанку учесћивују њредсјавнице и њредсјавници навијачица и навијача*.

Поред тога, доследно изражавање женског пола помоћу социјалних феминатива, односно избегавање уобичајене употребе

именичких облика мушког рода за означавање особа оба пола, лако води у непотребну синтаксичку двосмисленост. На пример, реченица *Она је наша најбоља диригенткиња* може да значи (1) да је дата особа најбоља међу нашим женама диригентима или (2) да је она најбоља међу нашим диригентима уопште, а уз то је жена, за разлику од реченице *Она је наш најбољи диригент*, која значи да је дата особа најбоља међу онима који се баве дириговањем без обзира на полну припадност.

2) Доследно изражавање значења женског пола помоћу социјалних фемининатива обично је комуникацијски сувишно и некономично, као, на пример, ако би реченица гласила *Ово је уџбеник за студенткиње и студенте Филолошког факултета*, јер је сасвим небитно којег је пола корисник уџбеника, а уобичајена је употреба именице мушког рода за припаднике оба пола без дискриминативне конотације коју неки заговорници политичке коректности у сфери односа међу половима ту желе да виде.

Тако, на пример, у једном конкурс за асистента директора, који је требало превести с пољског на словачки и чешки, зарад родно-политичке коректности морала су бити употребљена чак четири израза уместо једног: *асистенткиња директорке*, *асистенткиња директора*, *асистент директорке* или *асистент директора*, односно, на словачком и чешком: А. *asistentka riaditel'ky* / *asistentka ředitelky*, Б. *asistentka riaditel'a* / *asistentka ředitel'e*, В. *asistent riaditel'ky* / *asistent ředitel'ky*, Г. *asistent riaditel'a* / *asistent ředitel'e*.¹²

С друге стране, превиђа се да настојања доследног раздвајања социјалних фемининатива и социјалних маскулинатива неизбежно застају на чињеници да је огроман број социјалних фемининатива системски изведен од именица мушког рода. На пример, према *учиџел* имамо *учиџел-иц-а*, тако и *дирекџор-к-а*, *џродавач-иц-а*, *џевач-иц-а* и сл. Дакле, мушки облик се налази у основи великог броја фемининатива, чему, разуме се, нико ко није гендерно хиперсензитиван не придаје и не треба да придаје политички значај и не види, и не треба то да види, као знак угрожавања самосталности и равноправности жена.

Питање је где су границе радикалног феминизма у области граматице и да ли би следећи корак могао бити захтев да се сви фемининативи изведени из именица мушког рода замене неким новим речима, изведеним од других основа, како би еманципација женског

¹² За ове примере захваљујем др Далибору Соколовићу.

рода била још већа. Наравно, то је само реторичко питање, какво би било и питање где су границе бесмисла.

Ако би се равноправност доследно педантно вагала, могло би се рећи да су жене привилеговане јер се за означавање њихове професије или друштвеног статуса сада често могу користити именице или мушког рода (нпр. *Она је дирекџор*) или женског рода (нпр. *Она је дирекџорка*), што је мушкарцима ускраћено, јер се за означавање професија и друштвеног статуса мушкараца користе скоро безизузетно именице мушког рода, које се користе и неутрално када се пол сматра комуникацијски небитним. Посматрано из тог угла, може се рећи да није језички сексизам када се именице мушког рода употребљавају за означавање професије и друштвеног статуса у генеричкој функцији¹³, независно од пола њима означених особа, него је језички сексизам инсистирање да се истакне пол особе и тамо где је то ирелевантно.

8. Нови социјални феминативи као и већина других неологизама могу се посматрати са становишта 1) стварања (тј. са становишта њихове уклопљености у језички систем), 2) имплементирања (спонатно или присилом језичке политике) и 3) прихватања или неприхватања (потпуног или делимичног, модификованог или изворног итд.)

Сагласно томе, учвршћивање неологизама у говору и језику, било да они настају спонтано или организовано, не зависи само од тога како настају него и како се прихватају. Прихватање феминативних неологизама, које се понекад у јавности неосновано представља и као услов за улазак Србије у Европску унију (*НИН*, 13. августа 2009) разликује се од других неологизама, нпр. књижевних, термилошких, жаргонских и др., и тиме што личи на имплементирање политичких или идеолошких директива и новоговора.

Као што је познато, политички ставови и препоруке по правилу нису само слово на папиру него се спроводе и шире, а то важи и за језичку политику, па и ону која се односи на родно коректну употребу језика, већ према томе да ли и колико постоје механизми за спровођење такве политике. Када је реч о језичкој политици, ту данас главну улогу имају медији, односно уредници и новинари у њима који настоје да буду на траженој политичкој линији, затим донекле

¹³ О проблемима избегавања или немогућности употребе генеричких назива као симптому афазичних поремећаја, а у контексту критике феминативних неологизама, в. Радич 2013.

и наставници и професори, као и политички активисти с више или мање лингвистичке стручности. Мотиви могу бити различити – од најчистијих убеђења да се ради исправна ствар, до другачијих или чак сасвим другачијих.

С друге стране, и мотиви оних који прихватају новине у језичкој политици и уносе их у свој језик такође могу бити различити – од уверења да управо тако треба чинити, до жеље да се избегне етикетање због политичке некоректности, па све до жеље да се буде савремен, да се не заостане за оним што је ново и препоручљиво.

Говорна мода је социолошки и социолингвистички феномен, у оквиру којег и сасвим спонтано, али и организовано, многи оказивања постају неологизми, а затим улазе у општеупотребну лексику.

Зато се ни прихватање социјалних фемининатива од дела говорних представника словенских језика не може објаснити само једном врстом разлога.

9. Стварање и употреба фемининативних неологизама у српском језику има подршку значајног дела медија и представника власти. Велики део српске јавности се за сада доста уздржано или критички односи према тој лингвистичкој струји радикалног феминизма, држећи се мишљења да посао лингвиста, а још мање новинара, није да измишљају нове речи и нову граматику, него да описују, објашњавају и кодификују то што већ постоји у језику (см. Ћорић 2006, Пипер 2008, Милорадовић 2009, Радић 2013, Стојановић 2013). Критика фемининативних неологизама по правилу није усмерена против социјалних фемининатива уопште, него против њиховог вештачког стварања или коришћења као средства политичке диференцијације (в. такође Радић 2007; Радић 2010а; Радић 2010б; Радић 2011; Радић 2013; Валс 2012; Пипер 2014; Милорадовић 2015).

Таква ситуација ставља пред лингвисте и друга питања – на пример, како се принципијелно односити према граматикализацији која долази „споља“, из идеолошких и политичких кругова; који је степен граматикализације социјалних фемининатива у појединим словенским језицима (см. VAN LEEUWEN-TURNOVCOVÁ et al. /ed/ 2002); колико је тај процес био природан и доследан и колико је он условљен културном традицијом или тежњом говорног лица да прати говорну моду, оно што је у политици у тзв. тренду или просто да пружи доказ своје политичке коректности; треба ли убудуће уводити у граматичке и лексикографске описе напомене у складу с којима су

неки граматички облици маркирани као политички коректни, а други нису, или политичким погледима оних који те облике користе; докле сежу границе политичке фемининизације српске или било које друге граматике; другим речима, може ли се очекивати, да ради онога што неко види као потпуну родну равноправност у језику, одсад наспрам сваког глаголског, придевског или заменичког облика мушког рода треба употребити као алтернативни и облик женског рода и обратно (и којим редоследом), тј. докле се може ширити потпуно симетрична гендеризација словенске граматике.

10. Статус социјалних фемининатива у оним словенским језицима у којима је таквих именица више и у којима се оне чешће употребљавају вероватно одражава пут којим ће се на мање или више сличан начин развијати употреба социјалних фемининатива у српском језику, ако се одржи политичко окружење које иницира, подржава или води такву језичку политику.

Постоје 1) говорне ситуације у којима су социјални фемининативи неопходни, када је важно истаћи да се реченицом означавају особе различитог пола (нпр. *И девојчице и дечаци њостигли су леј усїех*), 2) ситуације у којима истицање пола референта није неопходно, али је из неких других разлога употреба социјалних фемининатива пожељна, рецимо да би се избегао конгруенцијски конфликт (нпр. *Докїорка је дошла* јер у српском није уобичајено рећи, као што је то у руском језику могуће: *Врач їришла* и сл.), или 3) постоје ситуације када је употреба социјалних фемининатива сасвим сувишна (нпр. *Хируркиње и хирурзи су на савейовању*).

Употреба социјалних фемининатива се прво шири у усменом изражавању (пре свега, због закона језичке економије, јер је, на пример, краће *докїорка Перић* него *докїор Ана Перић*), али се шири и у језику медија и јавних личности који настоје да следе препоруке о гендерно коректном језику, а затим и свих оних који настоје да те препоруке следе, било зато што верују у њихову умесност, било зато што не желе да се огреше о политичку коректност, или из оба разлога, или из језичке помодности.

Посматрано из граматичког угла, социјални фемининативи се најпре и најлакше употребљавају тамо где нема проблема са координацијом у роду између субјекта и предиката, дакле када је субјекат једночлан (нпр. *Докїорка долази*, *Докїорка ће доћи*, *Докїорка је дошла*).

Нема граматичких сметњи ни за употребу социјалних фемининатива у номинативним изразима у називима, насловима, потписима

и сл., иако би то тражило да се усвоји званична номенклатура занимања, титула и сличних назива у двојном, алтернативном облику социјалних маскулинатива или социјалних фемининатива, нпр. *Председник или председница парламенџа*.

Конгруенцијски конфликти у именским изразима са социјалним фемининативима у атрибутиву и са презименом лако се прихватају, нпр. *професорка Павић* иако би са становишта гендерне равноправности доследније било *професорка Павићка*, али се прихватају утолико теже уколико је атрибутивни низ дужи, јер обично то звучи неубичајено до неприхватљивости, нпр. *наша љајолошкиња професорка Ана Павићка*, иако је то доследно у духу гендерне равноправности. Доследност примене захтева за пуном језичком родном равноправношћу највидљивије показује њихову апсурдност.

Конструкције са родно неутралним социјалним маскулинативима у атрибутиву испред имена и презимена женске особе, нпр. *професор докџор Ана Павић*, толико су се уобичајили у српском језику и нормативно су неспорни, да би само интензивна присилна језичка политика могла да их учини неприхватљивим, односно замени фемининативно наглашеним изразима типа *професорка докџорка Ана Перићка*. Деклинабилно женско име довољан је граматички сигнал пола па би се понављање те информације у свим другим деловима вишечлане синтагме са атрибутивима осећало као утолико непотребније уколико се више пута понови.

Истовремено то је довољан граматички услов да се избегне координацијски конфликт са предикатом у женском роду, нпр. *Докџор Ана Павић је дошла*. Понављање информације о женском полу у именском изразу представља њено наглашавање, које није неопходно, али се осећа као прихватљиво, нпр. *Докџорка Ана Павић је дошла*. Међутим, исказивање исте информације о женском полу и помоћу два атрибутива, нпр. *Примаријускиња докџорка Ана Павић је дошла* представљало би несумњиво претеривање и зато ће мало ко употребити такав именски израз (али се атрибут и атрибутив осећају као прихватљив спој, нпр. *Наша докџорка Ана Павић је дошла*).

У допуни и у адвербијалу нема координације са предикатом, па нема ни проблема који прати употребу социјалних фемининатива у субјекту, нпр. *Учиџељ говори ученицима и ученицама, Он говори о ученицима и ученицама* и сл., иако је и таква диференцијација често комуникацијски сувишна, на пример, мало је вероватно да ће неки професор математике рећи или написати *Данас сам дао ученицама и ученицима џесџ из маџемаџике*.

Ако је и социјални маскулатив и социјални феминатив у субјекту, додатно истицање различитости у полу и обликом предиката толико би променило структуру српске реченице да не изгледа вероватно да ће се такве реченице икад употребљавати (нпр. *Све хирургине и сви хирурзи биле су и били су сиремне и сиремни за операције њацијенџикиња и њацијенаџа*). То показује да је инсистирање на потпуној полној симетрији у граматизи не само непотребно него и сасвим нереално. А ако је то немогуће спровести у предикату, зашто би се на томе морало инсистирати преко мере потребног и могућег и у другим деловима реченице, осим ради наглашавања гендерне коректности?

11. Може се очекивати да ће вештачко стварање и употреба социјалних феминатива у српском језику углавном бити ограничени на следеће ситуације:

А) када је са становишта успешне комуникације потребно нагласити да се говори о лицима и мушког и женског пола, а предикат је у глаголском облику који нема род, нпр. *Сџуденџи и сџуденџикиње равнојравно учесџвују у џом џакмичењу*, што се не може друкчије рећи;

Б) када се именица са значењем друштвеног статуса односи на жену, а употребљава се без имена или атрибутива женског рода, нпр. *Професорка је на часу* (поред не мање правилног, али мало званичнијег и информативно потпунијег *Професор Ана Павић је на часу*, или још званичнијег и учтивијег *Госџођа џрофесор / Ана Павић / је на часу*);

В) када говорник жели да нагласи да говори о особи женског пола чак и ако то за саговорника не мора бити комуникацијски релевантно, нпр. *Она је научница од угледа* (уместо не мање правилног *Она је научник од угледа*), под условом да постоји одговарајући социјални феминатив, уп. *Она је академик већ двадесет година*, без прихваћеног социјалног феминатива у српском језику;

Г) када је социјални феминатив у субјекту, а у предикату је облик женског рода, нпр. *Професорка је дошла* (колоквијално), поред званичнијег и учтивијег са навођењем имена и презимена *Професор Ана Павић је дошла* и још званичнијег и учтивијег са навођењем титуле или звања *Госџођа џрофесор Ана Павић је дошла*.

Другим речима, за употребу самог социјалног феминатива или за његову употребу у конструкцији с неком одредбом није важно само да ли говорник жели да се изјасни о родној равноправности,

него је важно и то и да ли саговорник (или саговорница) жели да добије ту информацију као комуникацијски релевантну, а важно је такође у каквом се синтаксичком окружењу та именица употребљава и какав се степен званичности и учтивости жели постићи.

Искључивањем из репертоара језичких могућности средстава за степенавање хонорификације, значило би непотребно осиромашивати изражајне могућности српског језика.

С друге стране, у српском језику доследно се избегавају конгруенцијски конфликти типа *наша академик, ваша докџор* и сл. (уп. у руском *наша врач*), као и координацијски конфликти типа *Академик је рекла, Докџор је дошла* и сл. (уп. у руском *Наша врач сделала ему укол*), ако у субјекатском именском изразу нема женског имена с којим предикат може остварити координацију у роду, нпр. *Академик Ана Павић је рекла...; Докџор Мира Мирић је дошла* и сл.

12. Убрзано стварање социјалних фемининатива праћено је порастом броја дублетних облика, што се негативно одражава на стабилност књижевнојезичке норме. У чланку о типолошким особинама српскохрватског језика, бугарски лингвиста Иван Леков (1963) истакао је да је једна од таквих особина изразита раширеност варијантних или дублетних облика на свим нивоима језичког система.

У српском језику је нагло ширење фемининативних неологизма у првој деценији XXI века, пре свега у језику медија и јавном говору, довело до повећања броја дублетних граматичких или лексичко-граматичких облика, нпр. *џрофесор Ана Павић, џрофесорка Ана Павић // џрофесорица Ана Павић, дирекџор Ана Павић // дирекџорка Ана Павић // дирекџорица Ана Павић* и сл.

То је још једна потврда чињенице да подстицање масовног стварања нових именичких облика, пре него што је такав план осмишљен до свих творбених, морфолошких, синтаксичких и стилских појединости, дестабилизује књижевнојезичку норму, те да иновације у језичкој норми треба претходно да буду испитане на свим нивоима њихове употребе.

Дублетни начини означавања особе женског пола постоје и у другим словенским језицима, а фемининативни неологизми ту дублетност увећавају, уп. у словеначком *dekanica*, (372 примера у корпусу www.gigafida.net), поред *dekanja* (228 примера у корпусу [gigafida](http://www.gigafida.net)) и поред *dekanka* (162 примера у корпусу [gigafida](http://www.gigafida.net); у том значењу не постоји у речнику *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, али је у употреби, *šefinja* поред *šefica*, или *gospa profesorica // gospa profesor* (кол.)).

Уп. такође у бугарском колоквијално *министърка*, *директорка*, *лекарка* поред стилски неутралних облика *министър*, *директор*, *лекар* (о жени); у македонском *деканка*, *прејседателка*, *премиерка*, *ректорка*, *шефица* поред *декан*, *прејседател*, *премиер*, *ректор*, *шеф* (о жени), такође: *Госпоѓо професорке / професор*; у чешком *šéfová*, *šéřka*, такође: *dramaturzka // dramaturgyne*; *chirurgzka // chirurgyne*; *zemedelka // zemedelkyne* (Нещименко 2009); у пољском *pracowniczka*, *przodowniczka* поред стилски маркираног *pracownica*, *przodownica*; у белорус. *Дзяржаўны сакратар / сакратарка* (кол.), *рэктар/рэктарша* (кол.), *дэканша* (кол.), *дырэктарка* (кол.); у глс. *basnica/basnjerka*, *člonka akademije / akademikarka* итд.

Реално постојање социјалних фемининатива у неком језику не зависи толико од тога колико је таквих речи сакупљено, углавном из медија и разговорног језика, често без примера употребе, него колико је висока фреквенција таквих речи у свим функционалним стилевима неког књижевног језика у дужем временском периоду, посебно у језику добрих писаца и колико је таквих речи описано у најбољим речницима књижевног језика. Оказионализми и ретки неологизми, као и речи које су тек почеле да се употребљавају као обележје тренутно новог начина изражавања, не могу се узети као речи које су са јаким разлогом ушле у књижевни језик и које ће у њему трајно остати.

12. Посебну пажњу заслужује питање о границама доследног спровођења принципа родне равноправности у морфологији и синтакси, које задире у граматiku заменица, придева и глагола, што се делимично односи на питање конгруенције у именским групама, чије језгро чине социјални фемининативи и маскулинативи, као и на питање о облику за род у предикату реченица с таквим двочланим субјектом. Доследна примена тог принципа у процесу рекодификације књижевнојезичке норме водила би стварању конструкција какве још не постоје ни у српском ни у неком другом језику. На пример, реченице типа *Сви сѣуденѣи морали би да буду добро ѣриѣремљени* требало би заменити реченицама типа **Сви сѣуденѣи и све сѣуденѣикиње морали би и морале би да буду добро ѣриѣремљени и ѣриѣремљене*.

Та и њима сродна питања у литератури о социјалним фемининативима се углавном не разматрају, него се пажња поборника реформе граматике именица усредсређује на стварање што већег броја нових именица – социјалних фемининатива. Ипак, тешкоће у вези

с недоследном применом принципа језичке равноправности односа међу половима показују да су такве промене у граматици именица неизбежно повезане са целом реченичном структуром.

Слична колебања се срећу и у другим словенским језицима, уп. У буг. *Виe стe ходили в Америка, г-жо министър / колеги*, уз честа огрешења о норму, типа *Виe стe ходила в Америка, г-жо министър; Виe стe писала писмо; Виe стe изпратила посланието си до хората*.

Другим речима, ако се иновација покушава увести у један део језичког система, а не и у други, који је с првим у функционалној вези, поставља се питање није ли боље или одустати од селективне недоследности, или је боље решење осмислити до краја пре него што се покуша његова имплементација.

13. Неизбежно недоследна примена политике родне равноправности на граматику, испољава се у српском језику и у томе што се иновације вештачки ограничавају само на социјалне фемининативе, док се граматика мушких и женских презимена оставља по страни као да то питање не постоји, иако је у говорној пракси веома актуелно. То доводи до конгруенцијских конфликта типа *наша директџорка Ана Марић, ваша уредница Ивана Перић* и сл., или до још изразитијих конгруенцијских конфликта типа *наша директџорка Марић, ваша уредница Перић* и сл., који представљају једно од актуелних питања стандардизације српског језика.

Индикативно је да су после 1945. године, када је улогу данашњих феминистичких организација једним делом имала организација *Антифашистички фронт жена*, посебни облици женских презимена по мужу (напр. *Марићка*) или по оцу (напр. *Марићева*) у српском језику скоро сасвим нестали из употребе, вероватно као трагови тзв. буржоаских погледа на односе међу половима, у складу са тадашњом, владајућом идеологијом, језичком политиком и политички коректним говором. Ради друштвене равноправности жена и мушкараца, женска презимена су изједначена са мушкима у облику номинатива јединине, али са граматичким својством непроменљивости.

Иако је у српском разговорном језику распрострањена употреба фемининатива типа *Марићка, Симићка, Појовићка* и сл., присталице фемининативних неологизама због нечега не предлажу да се женска презимена ослободе тог стилског ограничења, иако би то потпуно одговарало основној интенцији о полно симетричној граматици. Истина, у том случају требало би решавати још сложеније

питање о родној равноправности у облицима презимена када она значе брачни пар (нпр. *Ивићи*), или када значе целу породицу (нпр. *Ивићеви*) (Ivić 1989).

У конструкцијама са атрибутивима види се још сложенија ситуација, која води јаким колебањима у употреби. На пример, у свечанијим обраћањима истом лицу, као приликом промоције доктората, у савременом српском језику може се чути *Поштована госпођо декан*, *Поштована госпођо декане*, *Поштована госпођо деканице* поред других варијаната са истим значењем. То није одлика доброг, култивисаног и стабилног књижевног језика.¹⁴

14. Доследна родно-коректна употреба социјалних фемининатива наилази на тешкоћу и код питања о реду речи у реченицама са социјалним фемининативима. Сасвим је јасно да је у именским изразима са социјалним фемининативима и социјалним маскулинативима употреба само фемининатива на првом месту исто тако далеко од идеје полне равноправности као и редовна употреба само маскулинатива на првом месту, док би њихова обавезна замена места у говору (чак у зависности од пола говорног лица или од пола сабеседника) јако отежавала нормалну комуникацију, тј. такву комуникацију чији први циљ не би био испољавање коректности у односу на актуелну језичку политику.

15. Фемининативних неологизама по правилу нема у бољим речницима словенских језика зато што ти речници не одражавају најновију лексику, али се такви примери углавном могу наћи у електронским корпусима и специјализованим речницима посвећеним социјалним фемининативима. Одлучност поборника пуне граматикализације социјалних фемининатива да се у језички систем српског језика уведе регуларна опозиција између социјалних фемининатива и маскулинатива испољава се, поред осталог, у састављању и објављивању специјалних речника (в., нпр. SAVIĆ i dr. 2009), у којима се наводе, како давно настали социјални фемининативи, тако и неологизми, ако не и околионализми, понекад с примерима употребе и навођењем извора, а понекад без примера и података о извору (а то су углавном медији), по правилу без стилске ознаке, без обзира на то што се стари и нови социјални фемининативи веома разликују

¹⁴ О ословљавању женских особа у Југославији, посебно у Словенији, у поређењу са новијом ситуацијом в. KERSTEN-PEJANIĆ & RAJLIĆ & VOSS 2012.

једни од других стилским потенцијалом, уп. с једне стране *васѿи-
ѿачица, насѿавница, учѿиѿељица*, а са друге *војникиња, еѿискоѿа,
драмаѿурикиња*.

16. Из реченог би се могли извести следећи основни закључци.

I) Језичка политика равноправности полова у области граматике понекад као да полази од погрешне тезе о мушкарцима и женама као двама супротстављеним, готово зараћеним класама. У ствари, као што је познато, то нису и не би требало да буду односи компетитивности, нити класне борбе, него узајамног допуњавања и обогаћивања. Постоје и нарушавања тог принципа, али се она не смеју узимати за правило. За разлику од правне или политичке равноправности полова, која је и могућна и нужна, потпуна граматичка једнакост полова је нереална, а није ни потребна, слично као што би нереално било тражити укидање физиолошких или психолошких разлика између жена и мушкараца.

II) Покушаји идеолошког инжењеринга у граматички, ма чиме се оправдавали, јесу опасни, и граматичари не би смели да окрећу од њих главу као од појава које не завређују научну пажњу.

III) Нормативна граматика не треба да подстиче вештачку граматикализацију било којих језичких јединица, па ни социјалних фемининатива. С друге стране, нормативна граматика не треба ни да спречава или успорава спонтани развој социјалних фемининатива и њихов постепени прелазак из усменог изражавања у писмени вид разговорног стила, а затим и у друге стилове књижевног језика (Пипер и Клајн 2014). Штавише, лингвисти који се баве нормативном граматиком српског или неког другог словенског језика налазе се пред задатком разраде низа нормативних решења у области синтаксе социјалних фемининатива који треба да олакшају њихову оптималну употребу.

Циѿирана лиѿератуѿа

АРХАНГЕЛЬСКАЯ, Алла М. „Новотвори-феминативи у украјинској мові нової доби: неологізми, оказіоналізми чи ефемеризми?“ *Неологічні назви осіб у сучасних слов'янських мовах*. Рівне-Острог, Нац. університет «Острозька академія», 2011: 67–122.

АРХАНГЕЛЬСКАЯ, Алла. *Сексизм в языке. Мифы и реальность*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci, 2011.

- АРХАНГЕЛЬСКАЯ, Алла. „Нові процеси на номінаційному полі фемінінності в сучасній чеській мові.“ *Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії* 20, 2 (2012): 48–52.
- АРХАНГЕЛЬСКАЯ, Алла. „К вопросу о подходах к сопоставительному лингвистическому описанию динамических процессов в современных славянских языках.“ *Opera slavica*, XXIII, 4 (2013): 1–16.
- АНТОНИЋ, Слободан. *Искушења радикалног феминизма: Моћ и границе друшћивеног инжењеринга*. Београд, 2011.
- БОДУЭН ДЕ КУРТЕНЭ, И. А. „Некоторые из общих положений, к которым довели Бодуэна его наблюдения и исследования языка.“ В: Венгров, С.А. (ред.). *Критико-биографический словарь русских писателей и ученых* 5. СПб., 1897: 33–35.
- БОДУЭН ДЕ КУРТЕНЕ, Жан. *Лингвистички сѝиси*. Превео, приредио и предговор написао Предраг Пипер. Нови Сад, 1988.
- БОКАЛЕ, Паола. „Професор или професорка? Родът на имена, означаващи професии в украинския и българския език.“ *Езиков свят*, 2009, 1: 7–29.
- БОНДАРКО, А. В. *Теория морфологических категорий*. Ленинград, 1976.
- БОНДЖОЛОВА, Валентина Цв. „Феминативите – между неологичното и оказионалното.“ – В: *Трудове на Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“*, кн. 2. *Езикознание*, т. 34, 2004. Доклади от Седмата национална конференция на тема „Проблеми на българската разговорна реч“. 11–12 юни 2004.
- БЕРАМЯЮК, Г.А. „Фемінінатывы, якія не супадаюць па сваіх структурных кампанентах у беларускай і рускай мовах.“ *Весці Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Серыя гуманітарных навук*, 1996, 1: 109–116.
- ВОРОНОВИЧ, Валерій Л. „Личные существительные-новообразования в белорусском языке (словообразовательная структура и отношение к системе литературного языка).“ Автореферат диссертации. Белорусский государственный педагогический университет. Мінск 2000. <http://www.referun.com/n/lichnyesuschestvitelnye-novoobrazovaniya-v-belorusском-yazyke-slovoobrazovatelnaya-struktura-i-otnoshenie-k-sisteme-lite#ixzz4DHPQoFpZ>.
- ДЕНИСОВА, А. А. (ред.), 2002. *Словарь гендерных терминов*. Под ред. А. А. Денисовой. Региональная общественная организация „Восток-Запад: Женские Инновационные Проекты“. Москва: Информация XXI век, 2002.
- ЗАЛИЗНЯК, А. А. *Русское именное словоизменение*. Москва, 1967.
- КАТАРОВА, Маја, „Која е госпоѓата министерка?“ http://lektormk.blogspot.rs/2011/02/blog-post_24.html [7. 7. 2016]
- КИРИЛИНА, А. В. „Грамматический род.“ В: Денисова, А.А. (ред.). *Словарь гендерных терминов*. Москва, 2002.
- ЛЕКОВ, Иван. „За някои от найсъществените типологични черти на сърбохрватският език.“ *Zbornik u čast Stjepana Ivšića*. Zagreb, 1963: 237–245.
- МАРКОВ, Борис. 1981. „Именице са значењем лица женског пола у српскохрватском језику.“ *Научни сасѝанак славистѝа у Вукове дане*, 7 (1981): 177–187.
- МИЛОРАДОВИЋ, Софија. „Језик родне равноправности: Родно диференцирани језик и граматичка категорија рода у српском језику.“ <http://test.izjs.myspanel.rs/rubrike/odluke-odbora/103/2015/03/11/jezik-rodne-ravnopravnosti.html> [2. 7. 2016]

- НЕЩИМЕНКО, Г. П. „Существительные женского рода со значением лица в чешском и русском языке: Тенденции развития.“ *Язык. Сознание. Коммуникация. Сборник научных статей, посвященный памяти заслуженного профессора МГУ Александры Григорьевны Широковой*. Выпуск 38. МГУ. Филологический факультет. Макс Пресс, М., 2009: 10–25.
- НЕЩИМЕНКО, Галина П. „Отражение „гендерных“ проблем в славянском словообразовании.“ *Сборник материалов конференции Комиссии по славянскому словообразованию при МКС «Отражение истории и культуры народа в словообразовании» (Киев, 25-28 мая 2010 г.) – Відображення історії та культури народу в словотворенні: Доповіді XII Міжнародної наукової конференції Комісії зі слов'янського словотворення при Міжнародному комітеті славістів (25-28 травня 2010 р., Київ, Україна. Упорядкування та наукове редагування Н.Ф. Клименко і Э.А. Карпіловської – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010: 192–207.*
- НИКОЛИЋ, Светозар. „Облици имена – звања, занимања, дужности и титула женских лица.“ *Наш језик* VI, 5/6 (1955): 148–152.
- ОДБОР 2008. „Како именовати занимања и титуле женских особа.“ *Сјисци Одбора за сјиндандардизацију српског језика*, X (2008): 98–104.
- ПИПЕР, Предраг. „О граматичком значењу.“ *Живи језици*, 30, 1/4 (1988): 10–16.
- ПИПЕР, Предраг. „Родна равноправност и језик.“ *Нова српска јолишничка мисао*, 3–4 (2008): 128–129.
- ПИПЕР, Предраг. „О грамматикализации сербских фемининативов.“ In: *Grammaticalization and Lexicalization in Slavic Languages*. Ed. M. Nomachi, A. Danilenko, P. Piper. – München – Berlin – Washington/D.C. 2014: 75–86.
- ПИПЕР, Предраг и Иван Клајн, *Нормативна грамајика српског језика*. 2. измењено и допуњено издање. – Нови Сад: Матица српска, 2014.
- РАДИЋ, Јованка. „Пол и категоријална припадност назива за лица у српском језику“, *Шездесет година Института за српски језик САНУ*, Зборник радова, I, Институт за српски језик САНУ, Београд 2007: 381–400.
- РАДИЋ, Јованка. „Род у граматички и савремене друштвене појаве“, *Језички системи и употреба језика*, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу, Крагујевац 2010: 95–108.
- РАДИЋ, Јованка. „Појам род у граматички и логици (у светлу ‘феминизације’ српског језика)“, Посебно издање Зборника радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини: *Поводом 50-годишњице Филозофског факултета Универзитета у Приштини, у часој проф. др Милосаву Вукићевићу*, Косовска Митровица, 2010: 387–396.
- РАДИЋ, Јованка. „Род у природи, граматички и друштву“, *Гласник Етнографског института САНУ* LVIII/1, Београд 2010: 115–130.
- РАДИЋ, Јованка. „Именички род у језику и равноправност полова у друштву (Логички ниво и моћност рода у српском језику)“, *Књижевни (сјиндандардни) језик и језик књижевности* (Зборник радова са V међународног научног скупа „Српски језик, књижевност, уметност“, књ. I), Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу, Крагујевац 2011: 43–57.
- РАДИЋ, Јованка. „Доследна ‘феминизација’: испољавање свести о равноправности полова или пут у менталну деградацију“, *Филолог*, бр. 8, год. IV (2013): 25–36.

- САЗДОВ, Симон. *Феминативите во македонскиот стандарден јазик*, Скопје, Мелора, 2007.
- СТОЈАНОВИЌ, Смиљка, „Моција рода у функцији еманципације“, *Српски језик*, XI/1–2 (2006): 285–307.
- ТОРИЌ, Божо. „Контрастивни опис творбених средстава за обележавање именичке моције у српскохрватском и немачком језику.“ *Књижевности и језик* XXII, 2 (1975): 265–285.
- ТОРИЌ, Божо. *Моциони суфикси у српскохрватском језику*. 1982, Београд.
- ТОРИЌ, Божо. „Антропониими и творба речи.“ *Књижевности и језик* XXXIX, 1 (1992): 27–37.
- ТОРИЌ, Божо. „Грамматички род и питање полне дискриминације у језику.“ *Српски језик* 11, 1/2 (2006): 51–63.
- ЯКОБСОН, Р. „Взгляды Боаса на грамматическое значение.“ В: Якобсон, Р. *Избранные работы*. Москва, 1985: 231–239.
- ЈАНКО-ТРИНИЦКАЈА, Н. А. „Наименование лиц женского пола существительными женского и мужского рода.“ *Развитие словообразования современного русского языка*. Москва: Наука, 1966: 167–210.
- AKO POUŽÍVAŤ rodovo vyvážený jazyk: Možnosti, otázky, príklady*. Bratislava: Centrum Vzdelávania Ministerstva práce, sociálnych vecí, a rodiny SR, 2013.
- АНИЌ, Владимир. „Rod i spol u srpskohrvatskom jeziku – razgraničenje.“ *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 13, 1 (1984): 5–15.
- БАЈИЌ, Никола. „Spolno (ne)občutljiva raba jezika v Srbiji in Sloveniji v teoriji in praksi.“ 48. *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ideologije v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*, ed. Aleksander Bjelčevič. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2012: 124–128.
- БАРИЌ, Eugenija. „Mocijski parnjaci i njihova upotreba.“ *Rasprave Zavoda za jezik* 13 (1987): 9–18.
- БАРИЌ, Eugenija. „Tvorbeni status ženskog mocijskog parnjaka.“ *Rasprave Zavoda za jezik* 14 (1988): 43–49.
- БАРИЌ, Eugenija. „Ženski mocijski parnjak kao funkcionalna komunikacijska kategorija.“ *Jezik* XXXVII, 1 (1989): 12–21.
- BAUDOIN DE COURTENAY, Jan. „Einfluß der Sprache auf Weltanschauung und Stimmung.“ *Prace Filologiczne* XIV (1929): 184–255.
- БЕДНАРСКА, Katarzyna. „Kdo naj dela, kdo pa skrbi za otroke? Spolni stereotipi v slovarjih.“ *Obdobja* 32. *Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve)*, ed. Andreja Žele. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2013: 35–42.
- БЕШТЕР, Marija. „Raba poimenovanj za ženske osebe v uradovnih besedilih.“ 33. *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, ed. Aleksandra Derganc. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete, 1997: 9–23.
- БУРА, Renata. „Czeskie i polskie feminitywa.“ [w:] *Język i literatura słowacka w perspektywie słowiańskiej*. Studia słowacko-polskie ofiarowane profesor Marii Honowskiej, red. H. Mieczkowska, B. Suchoń-Chmiel, WUJ, Kraków 2005: 71–74.
- СВИКОВА, Jana (ed.). *Analýza významu a možností používania rodovo vyváženého jazyka*. Bratislava: Odbor rodovej rovnosti a rovnosti príležitostí MPSVR SR, 2014.

- ĆORIĆ, Božo. „Nomina agentis na *-lica* s posebnom nijansom značenja.“ *Književni jezik* 1 (1978): 24–32.
- ĆORIĆ, Božo. „Tvorba naziva za ženska bića u južnoslovenskim jezicima.“ *Književni jezik* 3 (1979.): 31–41.
- ĆORIĆ, Božo. „Sufiks *-ka* u mocionoj funkciji.“ *Jugoslavenski seminar za strane slaviste* 31 (1980): 41–71.
- ĆORIĆ, Božo. „Sociolingvistički status naziva za osobe ženskog pola u srpskohrvatskom jeziku.“ *Fluminensia* II, 1/2 (1989–1990): 103–108.
- ČMEJRKOVÁ, Světa. „Communicating gender in Czech.“ *Gender across languages: The linguistic representation of women and men*, vol. 3, eds. Marlis Hellinger & Hadumod Bußmann. Amsterdam: John Benjamins, 2003: 27–57.
- DOKULIL, Miloš. 1958. „K otázce morfoložických protikladů.“ *Slovo a slovesnost* 19: 81–100.
- DOLESCHAL, Ursula. „Sprachstruktur und Geschlecht: Russisch und Slowenisch.“ *Beiträge des Gender-Blocks zum XIII. Internationalen Slawistenkongress in Ljubljana* 15–21. August 2003, eds. Jiřina van Leeuwen-Turnovcová & Uta Röhrborn. München: Otto Sagner, 2003: 75–111.
- DOLESCHAL, Ursula & Sonja Schmid. „Doing gender in Russian: Structure and perspective.“ *Gender across languages: The linguistic representation of women and men*, vol. 1, eds. Marlis Hellinger & Hadumod Bußmann. Amsterdam: John Benjamins, 2001: 253–282.
- DROBNJAK, Nada (ur.). *Upotreba rodno senzitivnog jezika*. Ur. Nada Drobnjak, – Podgorica: Kancelarija za ravnopravnost polova, 2006.
- HELLINGER, Marlis & Hadumod Bußmann. „Gender across languages: The linguistic representation of women and men.“ *Gender across languages: The linguistic representation of women and men*, vol. 1, eds. Marlis Hellinger & Hadumod Bußmann. Amsterdam: John Benjamins, 2001: 1–25.
- HELLINGER Marlis and Heiko Motschenbacher (ed.): *Gender Across Languages: Volume 4*, Goethe University Frankfurt / Technical University of Braunschweig, 2015.
- HENTSCHEL, Elke. „The expression of gender in Serbian.“ *Gender across languages: The linguistic representation of women and men*, vol. 3, eds. Marlis Hellinger & Hadumod Bußmann. Amsterdam: John Benjamins, 2003: 287–309.
- HORVAT, Srećko. 2007. *Protiv političke korektnosti*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- HRASTE, Mate. „Tvorba imenica ženskog roda od stranih imena muškog roda sa završetkom *-t*.“ *Jezik* V, 4 (1957): 106–107.
- HUMAR, Marjeta. „Poimenovanja za moške in ženske v novejših slovenskih terminoloških slovarjih.“ *Izzivi sodobnega slovenskega slovaropisja*, ed. Marko Jesenšek. Maribor: Zora, 2011: 422–440.
- GORJANC, Vojko. „Kontekstualizacija oseb ženskega in moškega spola v slovenskih tiskanih medijih.“ *43. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Stereotipi v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*, ed. Irena Novak Popov. Ljubljana: Center za Slovenščino kot Drugi/Tuji Jezik pri Oddelku za Slovenistiko Filozofske Fakultete Univerze v Ljubljani, 2007: 173–180.
- IVIĆ, Milka. „Neka zapažanja o rodu i broju.“ In: Ivić, M. *O zelenom konju: Novi lingvistički ogledi*. Beograd: Biblioteka XX vek. 1989: 128–157.

- JESPERSEN, Otto. *The Philosophy of Grammar*. London, 1955.
- KALITERNA, Tamara. *Ponavljajući lažne istorije, izbor novinskih tekstova, 1990–2013*. – Novi Sad – Beograd: „Cenzura“ i „Žene u crnom“, 2013.
- KALOGJERA, Damir. „O jeziku i spolu.“ *Delo XXVII*, 4 (1981): 37–52.
- KERSTEN-PEJANIĆ, Roswitha & Simone Rajlić & Christian Voß. „Performing – women’ and the socio-political regime: Addressing in socialist Slovenia compared to today.” *Doing gender – doing the Balkans: Dynamics and persistence of gender relations in Yugoslavia and the Yugoslav successor states*, eds. München: Otto Sagner, 2012: 127–145.
- KOZMIK, Vera in Jasna JERAM (ur.). *Neseksistična raba jezika*. Ljubljana: Vlada Republike Slovenije, Urad za žensko politiko, 1995.
- KRANJC, Simona & Martina Ožbot. „Vloga spolno občutljivega jezika v slovenščini, italjanščini in angleščini.” *Obdobja 32. Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve)*, ed. Andreja Žele. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2013: 233–239.
- KUNST-GNAMUŠ, Olga. „Razmerje med spolo, kot potezo reference in spolom kot slovnico kategorijo”. *Jezik in slovstvo* 40, 7, 1995: 255–261.
- KUSTEC, Katja. *Novotvorjenke za poimenovanje oseb v slovenskem jeziku*. Maribor: University of Maribor, 2009.
- LENČEK, Rado. „O zaznamovanosti in neutralizaciji slovnične kategorije spola v slovenskem knjižnem jeziku.” *Slavistična revija* 20, 1 (1972): 55–64.
- MEČKOVSKA, Nina. „Samostalniški spol v slovenskem in vzhodnoslovanskih jezikih.” *Slavistična revija* 28, 2 (1980): 199–218.
- Motschenbacher, Heiko & Weikert, Marija. „Structural gender trouble in Croatian.“ In: Hellinger, Marlis & Motschenbacher, Heiko (eds.): *Gender Across Languages. The Linguistic Representation of Women and Men*. Volume IV. Amsterdam: John Benjamins, 2015: 49–95.
- MICHÁLKOVÁ, Marcela. *Gender Asymmetries in Slovak Personal Nouns*. The Ohio State University, Columbus, OH, USA, 2010.
- MICHÁLKOVÁ, Marcela. „Taxonomía rodových asymetrií v slovenčine.“ In: J. Kesselová, M. Imrichová, M. Ološtiak (eds.) *Registre jazyka a jazykovedy (2. zväzok) Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešoviensis*. Jazykovedný zborník 51 (2014): 465–498.
- MEILLET, Antoin. „L’évolution des formes grammaticales.“ In: Meillet, A. *Linguistique historique et linguistique générale*. Paris, 1948/1912: 130–148.
- MEL’CHUK, I. A. „Severel types of linguistic meaning.“ V: Akhmanova, O.S., Mel’chuk, I.A., Frumkina, R.M., and E.V. Paducheva. *Exact Methods in Linguistic Research*. Berkeley, Los Angeles, 1963: 36–43.
- SAVIĆ, Svenka, Marijana Čanak, Veronika Mitro, Gordana Štasni. *Rod i jezik*, Novi Sad, Ženske studije i istraživanja i Futura publikacije, Novi Sad, 2009.
- SAZDOV, Simon. „Feminativi u hrvatskom i u makedonskom jeziku.“ *Hrvatskomakedonske književne, jezične i kulturne veze, Zbornik radova* 3, Filozofski fakultet, Rijeka, 23–25 ožujak 2011: 343–347
- STABEJ, Marko. „Seksizem kot jezikovnopolični problem.” 33. *Seminar slovenskega jezika, literature in culture*, ed. Aleksandra Derganc. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 1997: 57–68.

- STATISTIČNI URAD Republike Slovenije. *Standardna klasifikacija poklicev*, Ljubljana, 2008.
- ŠRIBAR, Renata. *Interne smernice za spolno občutljivo rabo jezika*. www.arhiv.mvzt.gov.si/fileadmin/mvzt.gov.si/pageuploads/pdf/znanost/Zenske_v_znanosti/interne_jezikovne_smernice_za_komisijo_final.pdf [17 March 2014]
- TERKANIČ, Maroš. „Právne aspekty používania rodovo vyváženého jazyka.“ *Analýza významu a možností používania rodovo vyváženého jazyka*. CV MPSVR SR 2014.
- TOPORIŠIČ, Jože. „K teoriji spola v slovenskem knjižnem jeziku.“ *Slavistična revija* 29, 1 (1981): 80–94.
- UMEK, Neža. *Feminizacija v slovenščini in francoščini: Družbeni in/ali jezikovni problem?* Ljubljana: University of Ljubljana, 2008. dk.fdv.uni-lj.si/diplomska/pdfs/Umek-Neza.PDF [2 January 2014]
- VAN LEEUWEN-TURNOVCOVÁ, J. et al. (eds). *Gender-Forschung in der Slawistik. Beiträge der Konferenz Gender – Sprache – Kommunikation – Kultur 28. 4. – 1. 5. 2001*. Wien, 2002.
- VINCE, Zlatko. „Drugarica direktor, gospođa profesor ili drugarica direktorica, gospođa profesorica?“ *Jezik*. III, 4 (1954–1955): 113–118.
- WIRGHOVÁ, Ivica. „Rodové stereotypy a jazyk.“ *Otázky žurnalistiky*, 51, 1–2 (2008): 99–104.

Предраг Ј. Пипер

О СОЦИАЛЬНЫХ ФЕМИНИНАТИВАХ В СЕРБСКОМ И В ДРУГИХ СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКАХ

Резюме

Социальные феминативы типа сербских *ñевачица, учийñелица, уйравница*, существующие во всех славянских языках, в последние десятилетия стали актуальным объектом языковой политики, проводимой с точки зрения политкорректности в области гендерных отношений. Этим обусловлено требование формирования фемининных неологизмов по отношению к каждому имени существительному мужского рода, обозначающему профессию или социальный статус. Подобное влияние идеологических и политических критериев на изменение грамматической структуры языка наблюдается в большей или меньшей степени во всех современных славянских литературных языках. Общей чертой, характеризующей такую языковую политику, является коммуникативная и грамматическая необоснованность выдвигаемых требований.

Ключевые слова: сербский язык, славянские языки, грамматический род, естественный род, феминативы, политкорректность.

Predrag J. Piper

ON SOCIAL FEMININATIVES IN SERBIAN
AND OTHER SLAVIC LANGUAGES

Summary

Social femininatives, such as Serbian *певачица*, *учиџељица*, *уџравница*, available in all Slavic languages, have in recent decades become a subject of language policy based on political correctness in the field of gender relations. As part of this language policy, the requirement is put forward of creating feminine neologisms in respect of each masculine noun, designating a profession or social status. The use of the ideological and political criteria in order to change the grammatical structure of the language is typical of more or less all modern Slavic literary languages. A common feature of such language policy is their communicative and grammatical groundlessness.

Keywords: Serbian language, Slavic languages, nouns, grammatical gender, natural gender, femininatives, political correctness.

ISSN 0350-185x, LXXII, св. 3–4 (2016)

UDK: 811.163.41'282.3(497.115)

COBISS.SR-ID: 226398220

DOI: 10.2298/JFI1604067M

Примљено: 16. јуна 2016.

Прихваћено: 21. јуна 2016.

Оригинални научни рад

РАДИВОЈЕ М. МЛАДЕНОВИЋ*

Универзитет у Крагујевцу**

Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Катедра за српски језик

ЛИНГВОГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ И ДИЈАЛЕКАТСКА ИНДИВИДУАЛНОСТ СИРИНИЋКОГ ГОВОРА

У раду се разматра однос дијалекатских структура сиринићког говора, северношарпланинског идиома формираног на истоку северног дела Шар-планине, и околних говора у ближем и даљем суседству. За формирање сиринићког говора од највеће је важности његов географски положај на Шар-планини као изразитој пашњачкој области, око које се нашло више значајних географских целина које су биле у непосредном контакту са овом планином – Косовске и Метохијске котлине на северу, затим северне Македоније и Полога на југу. За сиринићки говор је од значаја и контакт са два северношарпланинска говора у Сретечкој жупи и Гори. Језички састав становништва у областима око Сиринића са севера и југа највећим делом упућује на припадност западнојужно-словенској, српској, струји, што је сиринићком говору, ако се изузму балканизми као део ширих процеса, дало изразиту српску боју.

Иако у овиру српског призренско-јужноморавског комплекса, области око Сиринића дијалекатски су се диференцирале на северни и јужни део, што је утицало на коначно уобличавање сиринићког говора као идиома у коме се у прозодијском систему и фонетизму препознаје ближи контакт са северномакедонским појасом, посебно говором Скопске Црне Горе, док укупним односима у морфологији сиринићки говор показује блиску сродност са метохијско-косовском зоном.

Кључне речи: сиринићки говор, дијалекатски контакт, метохијско-косовски говори, северномакедонски говори, прозодија, фонетизам, де-клинација, конјугација.

* radivoje.mladenovic@gmail.com

** Рад је урађен у оквиру пројекта „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора“ (број пројекта 178020), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Владе Републике Србије.

Увод

1. Северношарпланинска жупа Сиринић, смештена у планинској корутини источног дела северног дела Шар-планине, оформљена у горњем делу басена Лепенца¹, представља јединствену српску етнојезичку и етнокултурну целину, насталу на јужној ивици српског дијалекатског ареала, који се говорима у основи призренско-јужноморавског типа наставља и јужно од Сиринића и јужног Косова, захваћајући Скопску Црну Гору, северни појас Македоније, затим доњи Полог. Западно од сиринићког говора оформљен је сретечки говор, у основи призренско-јужноморавског типа по судбини старих гласова, али са инфилтрацијом морфолошких македонизама. На крајњем западу северног дела Шар-планине сместио се горански говор, претежно западномакедонски периферни говор, који за формирање сиринићког говора није од већег значаја, али са којим овај говор показује неке интересантне подударности у заједничким иновацијама у судбини неких вокала и вокалских група. Долином Бродске клисуре Сиринић је повезан са јужним Косовом, а овим правцем долином Лепенца и са Скопском Црном Гором, са којом је – судећи по укупној дијалекатској ситуацији, посебно по судбини неких гласова – Сиринић некада био у ближој сродности. Непосредна веза са Косовском и Метохијском котлином, вековне локалне сеобе сродног српског становништва, посебно из виших насеља подбрђа јужне ивице Метохије и долином Бродске клисуре ка јужном Косову, учинили су да говор Сиринића, пре свега еволуцијом морфолошког система крене заједно са метохијско-косовским говорима, са којима представља посебан поддијалекат призренско-јужноморавског дијалекта (Младеновић 2015: 405). Историјске околности довеле су у ову северношарпланинску жупу и нешто присељеника из кучко-васојевићког правца, чијим је припадницима једним делом Сиринић био етапа у кретању ка севернијим српским крајевима, а једним делом и ново станиште, о чему сведоче и предања појединачних родова у Сиринићу (Букумирић 1988: 255; Младеновић 2004: 214). Ово становништво је дијалекатски уклопљено у сиринићки дијалекатски тип, а слаби трагови могу се срести у лексици. Тако је у Сушићу, насељу са највећим процентом становништва кучког и васојевићког порекла, на пример, *ѝровáра*, док је у осталим насељима ова врста сира *ѝрда*. Не тако бројне особине западномакедонског порекла, ко-

¹ О прецизним географским границама в. Урошевић 1948: 88–89.

је се некада јављају као конкуренти призренско-јужноморавским, непознате околним говорима призренско-јужноморавског типа, стигле су у Сиринић са усељеницима из полошко-кичевског правца ка северношарпланинској пашњачкој области, која је највећа на Балканском полуострву.

Контакти различитих етнојезичких група на Шар-планини, посебно српско-романски контакт и амалгамизација у средњем веку, оставили су трагове присутности овог становништва, о чему сведоче топоними и проепоними романског порекла у Сиринићу и околним областима.² Бројнији продор албанског становништва од XVIII века довео је до контакта и са албанским језиком.

У географском смислу Сиринић представља скупину од 16 насеља сеоског типа. Највеће насеље је Штрпце, које је и административни центар. Нека села насељена су само српским становништвом (Севце, Јажинце, Врбештица, Готовуша, Штрпце, Беревце, Брезовица^{3,4}), у неким живе измешани, најчешће у различитим махалама, Срби и мањинско арбанашко становништво (Сушиће, Вича, Доња и Горња Битиња, Драјковце). Источно од српских насеља налазе се албанска (Фираја⁵, Брод, Ижанце, Коштаћево), чија имена сведоче о томе да су ова насеља била насељена Србима пре албанског продора⁶.

Према подацима А. Урошевића (1948), али и новијих података са краја XX века, Милета Букумирић закључује да највећи број Сиринићана припада старинцима, наводећи податке о пореклу становништва, који могу бити од знатне помоћи у праћењу кристалисања сиринићког дијалекатског типа: „За нешто више од пола кућа порекло је нејасно. Приближно 250 кућа досељено је из Подриме крајем

² О ономастичким траговима романске присутности у северношарпланинским говорима в. у Младеновић 2006.

³ Наводе се дијалекатски називи насеља, који некада нису подударни са административнима: *Сéуце / Сéфце, Јажинце, Врбештица, Готóвуша, Штíрпце, Берéвце, Брезóвца, Шушиће, Вича, Дóгња и Гóрња Бишиња, Драјкóвце / Драјкóфце.*

⁴ Док су остала насеља стара, Брезовица је новије село, настало сеобом становништва из околних насеља, пре свега из Врбештице.

⁵ Савремени назив села представља албански превод ранијег имена насеља Папрадина / Папраћин. Под српским именом село се помиње до XIX века. Руски конзул Јастребов 1879. године затиче назив Папрачин (ЈАСТРЕБОВ 1904: 100), који је мотивисан именицом *папраћ* („папрат“).

⁶ А. Урошевић сматра да Арбанаса у овој жупи није било до средине XVIII века, а међу Арбанасима има најпре исламизованих па арбанизованих Срба (УРОШЕВИЋ 1948: 132–133).

18. и почетком 19. века. У исто време у правцу Жупе текла је миграциона струја с југа, из Македоније, а трајала је до почетка 20. века. Из Полога и околине Скопља досељено је близу 170 кућа, а приближно толико дошло је из Црне Горе. Из околине Пећи, Качаника и других места Косова и Метохије дошло је око 140 кућа, од којих већина пре почетка овог века“ (Букумирић 1988: 255).

1.1. Сиринић је стара српска жупа, која се први пут помиње око 1331. године у Душановој повељи хиландарском пиргу: **И планиноу Млѣчни отъ выше Сиѣиникъ** (Новаковић 1912: 486). Најстарији помен сиринићког насеља Беревце је из XIII века (Јевтић 1987: 397). Селце се помиње пре 1355. као најсеверније сиринићко село које цар Душан потврђује манастиру Хиландару: **што моу је записало царство ми оу ваштиноу, селъце выше Сиѣиникъ** (Новаковић 1912: 431). У турском катастарском попису Области Бранковића из 1455. године пописан је највећи део сиринићких села. Она припадају Нахији Морава. По подацима из овог пописа сиринићка села су формирана насеља – највеће је Селце (86 кућа), најмање је Коштањево (26 кућа) (Маџура 2001: 107–118). Чињеница да је највећи део савремених сиринићких насеља потврђен средином XV века, и то са становништвом које је српско, сведочи о континуитету становништва ове жупе.

1.2. У време изгона српског становништва 1999. године са Косова и Метохије, српско становништво се највећим делом није иселило из Сиринића, а у ову жупу доселио се и мањи број Срба из околних области.

Ареал и дијалекатски односи у ареалу

2. Најчешће нема оштрих граница међу суседним дијалектима једнога језика и међу генетски сродним језицима. Нашавши се унутар такве области, сиринићки говор, који у највећем делу својих особености представља део еволуције у оквиру српскога језика, у актуелној дијалекатској композицији упућује и на слабе наносе иновација македонског типа. У македонске иновације не убрајају се балканизми, чије је порекло шире од македонског дијалекатског ареала.

Језичке системе у ареалу коме припада и сиринићки говор Б. Видоески назива прелазним дијалектима: „Преодните дијалекти међу македонскиот и српскиот јазик зафаќаат еден доста широк ареал на целото денешно јазично пограничје од границата со Албанија па до македонско-бугарската граница на исток“ (Видоески 1973: 95). У

говоре оформљене унутар српског етнојезичког комплекса у тај ареал Б. Видоески смешта сиринићки говор и говоре око Сиринића (јужнометохијски и јужнокосовски говор), затим јужноморавске идиоме до Стубла и идиоме у горњем току реке Пчиње. Овом ареалу придодаје северномакедонску зону. На овој српско-македонској територији, како сведочи Видоески, граница између српске и македонске језичке територије не постоји (Видоески 1973: 96). Наведени преглед појединих дијалекатских особености показује да су говори у овом ареалу релативно уједначени и да многе изоглосе захватају говоре са једне и друге стране државне границе. У највећем делу наведене особености које се сматрају обележјем прелазне српско-македонске говорне области карактеристичне су за српску еволуцију, али са, такође, јасним упливом појединих македонизама који су осенчили дијалекатски систем и неких говора са српске стране. Детаљнија истраживања Б. Видоеског, чији је допринос познавању дијалекатских прилика у зони о којој говори изузетно значајан, али и истраживања других аутора, показала су, међутим, да се на нивоу локалних идиома уочава диференцијација која сведочи не само о општем заједничком развоју говора ове области већ и о различитим наслојавањима и различитим језичким контактима не само словенско-словенских већ и словенско-несловенских.

Можда овакво одређење говора призренско-јужноморавског типа у ареалу који наводи Б. Видоески, посебно говора метохијско-косовско-сиринићког дела, може наћи оправдање у републичким, државним границама, и потреби државне парцелизације балканословенских дијалеката. Ако се искључе балканизми као језичка обележја наддијалекатског порекла, укупна еволуција говора метохијско-косовско-сиринићког ареала припада скоро у потпуности српском типу, док се у говорима северне Македоније поред српске основице препознају и наноси македонског типа, од којих су неки – члан и /k, ģ/, на пример – маркантни македонизми.

3. За схватање актуелне дијалекатске структуре сиринићког говора⁷ од значаја је да се идиоми око Сиринића налазе на планинским масивима Шар-планине и Скопске Црне Горе, затим котлинама које се наслањају на овај планински део – Метохијској и Косовској са

⁷ О појединим особинама сиринићког говора у оквиру шире области у досадашњим радовима писао је само аутор овога прилога, бавећи се различитим језичким питањима овог дела балканословенског ареала. Део таквих прилога цитиран је у овом раду.

севера, и Полошкој са југа. Овакав лингвогеографски положај утицао је на стварање посебног сиринићког дијалекатског типа, са присуством појединачних особина које се у највећем делу налазе и у суседним говорима, али овако комбиноване не налазе се ни у једном говору са којим је сиринићки био у ближем или даљем лингвогеографском контакту.

Акцента̄

3.1. Прозодијски систем сиринићког говора представља нетипичну појаву у српском дијалекатском простору, пошто је ритамским пенултимским акцентом променљивих речи елиминисана свака фонолошка опозиција⁸. Овакав тип неграматичког акцента, који захвата и суседни јужнометохијски подгорски говор, обележје је и акцента именица призренског градског говора (РЕМЕТИЋ 1996: 346–348). Слаби трагови акцента парадигматског типа препознају се у факултативном акценту једносложних заменичко-придевских речи сиринићког говора (*својџега, сѣарога*, поред основног *сѣарога, сѣарѣма*). Овакви примери упућују на претходни парадигматски прозодијски модел, који је и иначе обележје и метохијско-косовских говора призренско-јужноморавског типа (МЛАДЕНОВИЋ 2013: 25–26), али и дела македонских говора од Солуна до српске језичке територије на северу, укључујући и говоре чија је генетска веза са српским језиком очигледна (ВИДОЕСКИ 1962: 95–96). Овакав, у основи неграматички акценатски систем био је, заправо, међуетапа између граматичког и ритамског нефонолошког акцента. Процес замене парадигматског акцента ритамским пенултимским опште је обележје дела сродних оближњих идиома у Македонији, пре свега скопскоцрногорског (ВИДОЕСКИ 1954: 161–162), али и западномакедонских горњополошких говора са ритамским антепенултимским акцентом, који је стабилисан и у три северношарпланинска говора – у Средској, Гори и Подгори. На овај начин је сиринићки говор, заједно са подгорским, најсевернија тачка новог ритамског акцента, који је оформљен у северозападном и северном делу Македоније.

Оваквог фиксирања акцента за пенултиму у сиринићком говору нема у прилозима. У овој категорији акценат се везује за последњи затворени слог. Ако је то прилог са покретним вокалом, онда се остварује пенултимски ритам, а место акцента остаје на истом слогу

⁸ О акценту сиринићког говора и говора суседних области в. МЛАДЕНОВИЋ 2001а, МЛАДЕНОВИЋ 2006а.

(*синóћ* : *синóћка*). Оваква дистрибуција акцента, иначе, карактеристична је и за јужнокосовски говор и део јужнометохијских говора (РЕМЕТИЋ 1996: 527–539, МЛАДЕНОВИЋ 2013: 56–58).

Гласови

3.2. Шестовокалски систем, са добрим чувањем сведеног полугласника реда /a/ у – пре свега – основинским морфемама, уклапа сиринићки у шири ареал говора призренско-јужноморавског типа, који чине метохијско-косовски говори, затим северномакедонски, доњополошки говор. У сиринићком говору је број потврда са очуваним полугласником нешто већи него у метохијско-косовским, посебно у косовским, што се може довести у везу са нешто слабијом заменом сведеног или секундарног полугласника у областима јужно од Сиринића (ВИДОЕСКИ 1961: 152; 1954: 191).

3.2.1. Склоност ка изразитом флукутирању изговора средњих вокала под акцентом – са претежним отварањем и повременим дифтонгизацијом – значајна је дијалекатска особеност сиринићког говора, која га одваја од јужнометохијских и северношарпланинских, а приближава северномакедонским (ВИДОЕСКИ 1954: 167, 192), затим ширем ареалу призренско-јужноморавских говора у Косовској котлини (МЛАДЕНОВИЋ 2013: 70–71). За разлику од стања у сиринићком и оближњим говорима у Македонији, у којима је флукутирање у изговору неутрално, у јужнокосовском ареалу, макар у једном делу, препознају се трагови префонологизације квантитета у нови квалитет (МЛАДЕНОВИЋ 2013: 72–75). Само порекло оваквог флукутирања у изговору /e, o/ може бити траг дужег чувања квантитета призренско-јужноморавских говора, са преосмишљавањем отворености некада кратких средњих вокала, која постаје средство емфатичког истицања, посебно када се покlope акценат речи и реченични акценат. На овакво објашњење упућује чињеница да је у сиринићком говору степен отворености изразитији у говорним чиновима у којима је доживљеност изразитија. До сада објављени прилози о говорима призренско-јужноморавског типа не констатују везу степена отварања/дифтонгизације и емфатичког истицања.

Затварање средњих вокала у сиринићком говору, као део опште мобилности у оквиру вокалског система, факултативно захвата пре свега /e/ у секвенци /ej/. У насељима у којима је оствариван ближи контакт са подгорским и сретечким говором, асимилација је само створила затворени алофон (*зрѣјем*, *шѣћер*, *дѣје*), у централним и источнијим насељима група /ej/ замењена је групом /ij/ (да се *смјје*;

đi je, али: *de su*)⁹. Факултативни затворенији фонови средњих вокала уз /j/ обележје су и других дијалекатских система око Сиринића (Видоески 1954: 182), а замена карактерише оближњи горански говор са доследном супституцијом (Младеновић 2001: 96), затим мешавински подгорански.

3.2.2. У сиринићком говору заступљене су две тенденције: а) једна, која ствара дифтоншке секвенце, и б) друга, која монофтонгизацијом тежи њиховој елиминацији. Склоност ка дифтонгизацији, чије је несумњиво упориште у северномакедонском појасу (Видоески 1954: 170, 194), има специфичну реализацију у сиринићком говору, у коме неслоготворно /ǰ/ изразито асимилативно делује на претходни ниски или средњи вокал, лабијализујући га и доводећи до настанка нове секвенце /oǰ/¹⁰, која постаје факултативно мофолошко обележје са јављањем нових наставака 3. л. мн. презента (в. т. 6.3.2). У сиринићком говору процес замене финалних секвенци у 3. л. мн. презента /aǰ/eǰ/iǰ/ консонантизацијом неслоготворног /ǰ/ није извршено у призренско-јужноморавском духу, тако да нема облика презента типа *īpresев*. Сам опстанак дифтоншке секвенце могао је бити подржан тежњом да се /в/ иза вокала изговара пасивније, билабијализује или замени неслоготворним /ǰ/, али и стањем у 3. л. мн. презента у јужнокосовском и централнокосовском говору, у којима није дошло до стварања облика 3. л. мн. презента типа *берев, носив, бегав*, већ су напоредни *носу / носију, береју / берију* (Младеновић 2013: 325–326). Опстанак дифтоншких секвенци у 3. л. мн. презента у скопскоцрногорском (Видоески 1954: 194) и доњополошком говору (Видоески 1961: 170), са чијим говором сиринићки показује низ интересантних сродности и подударности у фонетизму, подржао је сиринићко стање.

Подстицај за стварање дифтоншких секвенци са /ǰ/ вероватно је започет после замене /л/ на крају слога са /ǰ/, иначе својствене говорима шарпланинског масива и околних области (Видоески 1954: 170; 1961: 159; Младеновић 2001: 196–200) па је појава потом проширена и на 3. л. мн. презента.

3.2.3. Вокалске групе /вокал + и/, настале после испадања /в/ у интервокалном положају у глаголским основама, факултативно се елиминишу девокализацијом /и/ (*на̀йрајм : на̀йра̀им*). Стање у сиринићком говору већим делом наслања се на северномакедонско, у коме

⁹ Детаљније о судбини групе /ej/ у ареалу коме припада сиринићки говор види у Младеновић 2007.

¹⁰ Детаљније о лабијализацији вокала у овој позицији в. у Младеновић 2006а.

је губитак вокалности /и/ иза другог вокала општа особина, али факултативна (*ѿпројца* : *ѿпроица*) (ВИДОЕСКИ 1954: 194). Укупни обим замене у сиринићком говору већи је од оне у јужнометохијским, пошто је и ове говоре захватило факултативно редуковање /и/ у глаголским основама (СТЕВАНОВИЋ 1950: 62; РЕМЕТИЋ 1996: 379, 398–399).

На нанос из полошког правца упућује обухватна девокализација /и/ у именичким изведеницама типа *Брезóјца*, *рукáјца*. У Нмн. им. м. р. с проширењем основе група опстаје (*синóи*, *волóи*). Обим опстанка односно девокализације /и/ у оваквим вокалским групама корелативан је са другим диференцијалним цртама метохијско-косовског односно полошког и северномакедонског типа. У источнијим селима, у којима је /и/ стабилније, стабилније је и /в/ у међувокалском положају, боље се чувају сугласничке групе /стр, здр/, боље опстаје /в/ иза иницијалне групе /ов-/ (*óвде*, *óвца* : *óўде*, *óўца* у западнијем делу Сиринића).

3.2.4. Затварање вокалских група хијатским /в/ захвата у сиринићком говору већи број позиција него у метохијско-косовском ареалу (*ѿовáла* : појала, *ѿровóдиле*: проодиле, *мавáла*, *ѿовачíца*). Иако је и у јужнокосовском говору забележено *ѿовáла* (МЛАДЕНОВИЋ 2013: 93), нема дилеме да се већим бројем примера са хијатским /в/ сиринићки говор наслања на северномакедонско стање (ВИДОЕСКИ 1954: 205, 215).

3.2.5. Судбина двовокалских секвенци са /о/ у првом делу, насталих после испадања /в/ у интервокалном положају, упућује на постојање различитих дијалекатских типова у сиринићком говору. У свим насељима Сиринића доминирају облици у којима група опстаје (*браѿѿоо*, поред *браѿѿово*), док су примери типа *браѿѿуо*, да видим *синуўе* потврђени претежно у западнијем делу Сиринића. Ова особина сродна је оној у горанском говору, у коме је свака вокалска група /о + а, е, о/ елиминисана заменом /о/ са /у/ (МЛАДЕНОВИЋ 2001: 142–143).

3.3. Слабим полугласничким призвукот испред /р/ вокалног сиринићки се приближава косовским (МЛАДЕНОВИЋ 2013: 94–95), северношарпланинским (МЛАДЕНОВИЋ 2004: 222) и северномакедонским говорима (ВИДОЕСКИ 1954: 169), док се удаљава од јужнометохијског ареала, у коме је, посебно у подримском говору, као последица међујезичког контакта са албанском и турском фонетиком, полугласнички призвук испред вокалног /р/ ојачан (РЕМЕТИЋ 1996: 375–376, МЛАДЕНОВИЋ 2015: 450), некада до условне декомпозиције. Учено је да је у Сиринићу нешто изразитији полугласнички призвук испред

/p/ вокалног у насељима према Бродској клисури, где почиње појас албанофоних насеља.

О контакту сиринићког говора са инојезичним системом без вокалног /p/ може посредно сведочити факултативно појављивање продуженог вибранта под акцентом (*цѝркѝва, ѝѝрѝс*). Продужени вибрант не мора бити траг некадашњег квантитета, већ је он производ тежње да се сачува фонолошки статус вокалног /p/. О оваквом продуженом вибранту под акцентом нема помена у описима околних говора. Према мом материјалу, он се јавља, мада у знатно мањем обиму, у вишим селима Призренског Подгора, према којима су се кретале локалне сеобе из Сиринића и ка Сиринићу.

3.3.1. Скоро доследном заменом /л/ вокалног са /у/, осим уз ден-талне /с, д/, сиринићки говор наслања се на метохијско-косовски ареал, разликујући се од њега, али и од сретечког говора, замеником /лу/ и уз /д/ (*слѝза, слѝнѝце, слѝбѝца; длѝго, длѝбоко*), затим уз /г/ у глаголу *глѝѝнем, глѝѝнуѝја* јабуку. Оближњи сродни говори у северној Македонији имају нешто другачију ситуацију, с обзиром на то да је обухватност замене /л/ вокалног са /у/ мањег обима – иза лабијала замењено је са /у/, у осталим позицијама са /лѝ/, док се само у неким насељима среће и /лу/ иза дентала (Видоески 1954: 168–169).

3.3.2. Судбином /л/ на крају слога сиринићки говор се само делимично слаже са околним идиомима, пошто се у њему укрштају особине северношарпланинских, говора северне Македоније, затим особине метохијско-косовских говора. Основна вредност заменика /л/ на крају слога именских речи и глагола прве Белићеве врсте је /ѝ/ (*сѝѝѝна, сѝѝско, ѝѝѝѝци; ѝѝѝѝоѝ, дѝѝѝоѝ; мѝѝѝоѝ, ѝѝрѝѝсоѝ*). У јд. радног глаголског придева м. р. глаголских основа на вокал јавља се призренско-јужноморавска замена (*видѝѝја, носѝѝја*), која је у овај говор стигла преузимањем готове морфолошке иновације из метохијско-косовског правца, али и са могућим утицајем из неких северномакедонских говора са радним гл. придевом на *-ја* (Видоески 1954: 175). Микродијалекатска диференцијација, условљена близином оближњих говора и локалним миграцијама, у нека насеља уноси и вредности које нису подударне са онима у највећем делу сиринићког говора. Тако су у насељима у којима је било ближних контаката са јужнометохијским подгорским говором посведочене и вредности нетипичне за сиринићки говор (*весѝѝја, дѝѝѝа, рѝѝѝа*).

3.4. У консонантизму сиринићки говор не показује подударност ни са једним околним идиомом.

3.4.1. Артикулационо-акустичким својствима предњонепчаних африката сиринићки говор приближава се сретечком, делу горанског,

говорима призренско-тимочке зоне изван метохијско-косовског ареала, удаљавајући се од сродних идиома у Македонији, у којима су /*т', *д'/ еволуирали у /к, ї/ (Видоески 1954: 201–202; 1962: 71–74). Иначе, флукутирање изговора африката опште је обележје сиринићког говора, са доминацијом слабије фрикативности у /ћ, ђ/ и појачане фрикативности у /ч, ц/. Чињеница да се у сиринићком говору испред /ћ, ђ/ факултативно јавља антиципацијска палаталност упућује на то да су се овде нашле две тенденције – једна у којој ови гласови имају својства африката, и друга, са гласовима слабије фрикативности типа /к, ї/, иначе карактеристичне за оближње говоре у Македонији. Појављивање примера типа *срѣјћа*, *цвѣјће*, *мѣјћа* управо представља тежњу система да се очува фонолошки статус.¹¹

Ни у једном сиринићком насељу није уочена фонолошка неутрализација свођењем парова африката на појединачне јединице, иначе карактеристичне за све јужнометохијске и највећи део косовских говора призренско-јужноморавског типа (СТЕВАНОВИЋ 1950: 71–72; РЕМЕТИЋ 1996: 407–411; МЛАДЕНОВИЋ 2004: 224; 2013: 96–98). Уочено је, такође, да је слабија фрикативност /ћ, ђ/ израженија у западнијем делу Сиринића, док су артикулационо-акустичка својства у источнијем делу са нешто јачом фрикацијом. Опстанак опозиције у паровима африката у северношарпланинским говорима може се довести у везу са /к, ї/, фонovima који нису изразито различити од /т', д'/.

3.4.2. Систем латерала у сиринићком говору у непосредној је вези са тенденцијом да се зона артикулације алвеоларних сугласника у вези са вокалима предњег реда помера ка предњем непцу, што доводи до настанка нешто умекшанијих алофона основних фонема¹². Сама склоност ка асимилацији према вокалима предњег реда без фонолошке неутрализације карактеристика је северномакедонских, затим полошких говора (Видоески 1961: 156). С обзиром на то да је фонолошки статус предњонепчаних сонаната /љ, њ/ и даље стабилан у највећем делу сиринићког говора, осим у ивичним насељима према Призренском Подгору и Бродској клисури, што се може довести у везу са степеном контакта са албанским језиком, није дошло до приближавања алофона /л'/ и етимолошког /љ/, како је иначе

¹¹ Више о судбини африката у говорима ареала коме припада сиринићки говор в. у Младеновић 2007а.

¹² Уп. са закључком Б. Видоеског да се у северномакедонској зони јавља тро-члани / четворочлани систем латерала: л – л' – љ – љ' (Видоески 1954: 170, 207–208).

у већем делу јужнометохијске области. Чувању палаталности /љ, њ/ доприноси нешто већа стабилност палаталне природе /љ/ и /њ/ у јужнокосовском говору (Младеновић 2013: 108), али и највећем делу сродних говора јужно од Сиринића (Видоески 1954: 170, 207–208), мада и у насељима Скопске Црне Горе према полошким говорима почиње приближавање /љ/ према /л?/.

3.4.3. Док се у описима дијалекатских система око сиринићког говора наводи умекшавање у групама /ли, ле/, у мањем обиму и у /ни, не/, не наводи се да је и /р/ подложно факултативном умекшавању, и то само у групи /ре/, када је /е/ под акцентом и када је то отворен фон. Пошто је /е/ под акцентом склоно дифтонгизацији са неслоготворном компонентом испред /^hљ/, може се претпоставити да је /р'/ у примерима типа *р'љка*, *љр'љко* пре асимилација блиска јотовању него асимилација према /е/.

3.4.4. Опозиција по палаталности /њ : н/ остаје стабилна, што је корелативно са стабилношћу у систему латерала. Чињеница, међутим, да се и у овом говору, додуше не тако великим бројем примера, среће факултативна антиципацијска палаталност у групама /вокал + њ + вокал/ (*са'ње*, *ко'њи*) упућује на то да су придошлице из горњополошког правца донеле тенденцију смањења палаталности па и дефонологизацију /њ/, а да је супстратни сиринићки слој са стабилном опозицијом по палаталности реаговао антиципацијском палаталношћу испред /њ/¹³. Обим антиципацијске палаталности онакав је какав је у јужнокосовским говорима, знатно је мање снаге од оне у јужној Метохији.

3.4.5. Склоношћу да се /в/ у неким позицијама изговара нешто пасивније, сиринићки говор приближава се скопскоцрногорском (Видоески 1984: 201), а удаљава од метохијско-косовске зоне. Од скопскоцрногорског говора се, међутим, удаљава знатно чешћим, додуше факултативним, испадањем, не само из глаголских основа типа *љравим* већ и из других позиција (*Брезóјца*, *кукајца*; *синóи*, *глаа*, *љди љраó*, *браљóо*, *његóо дéте*). Позиције из којих испада /в/, сиринићки говор повезује са суседним идиомима на Шар-планини, сретечким и горанским (Младеновић 2001: 168–171), посредно преко њих са горњополошким, у којима је /в/ нестабилније него у призренско-јужноморавским идиомима.

¹³ О антиципацијској палаталности као компензацији за нападнуту палаталност на балканословенском простору детаљно се расправља у Младеновић 2010а.

Пасивнија артикулација /в/ у неким позицијама доводи и до његове деконсонантизације¹⁴, када се /в/ замењује неслоготворним /џ/, које са вокалом коме следи ствара дифтоншку секвенцу (*Сéџце, óџца, жíџу*, па ми је *ћéџ*).

3.4.6. Једна од маркантних особености сиринићког говора је дистрибуција сугласничких група /стр, здр + вокал/ и /ср, зр + вокал/. У највећем делу Сиринића из група /стр-, здр-/ испада пловив (*сéсра*, да си *зрáо*), а групе /ср-, зр-/ не разбијају се денталним пловивима (*срéћа, зрéло*). Овом особином сиринићки говор наслања се на дистрибуцију сугласничких група неких полошких идиома (Видоески 1961: 156). У делу сиринићких насеља према Призренском Подгору опстају групе /стр, здр/, а групе /ср, зр/ неутралишу се уметањем пловива, што се може објаснити таквом ситуацијом у подгорском говору.

Облици

4. Актуелним стањем у морфологији, сиринићки говор је највећим делом остао изван јужнијих македонских иновација које су утицале на формирање говора северне Македоније и Полога, са којима је – судећи по фонетизму и прозодијском систему – некада био у блиском сродству, посебно са скопскоцрногорским говором, који му је и географски близу, а приближиле га метохијско-косовским говорима.

4.1. Опстанак падежних дистинкција односно аналитизам одређених падежних облика у сиринићком говору не разликује се у основи од онога што се констатује за метохијско-косовски ареал.

Како је и у метохијско-косовским говорима, и у сиринићком аналитизму је најподложнији облик инструментала, који је практично елиминисан као флективна форма, осим предикативног инструментала, који није потврђен већим бројем примера (*Девóјком плéла, није жéном; áл нé бија војнiком*), како је и иначе у метохијско-косовским говорима (Младеновић 2004: 226; 2013: 143).

У косовско-метохијско-сиринићком ареалу синкретизам падежних наставака утиче на отпорност флексије у појединим деклинационим типовима. Овим својством поменути говори представљају посебан микроареал. Тако се Гјд. им. на *-а* опире аналитизму захваљујући синкретизму Гјд./Дјд./Лјд. с наставком *-е*; Дјд./Лјд. им. м. р. и с. р. опстају захваљујући заједничком наставку *-у*.

¹⁴ У описима суседних говора не наводи се ова особина.

4.1.2. Доследним чувањем беспредлошког датива оба броја намене и посесије, сиринићи говор представља најјужнију тачку штокавштине која је остала изван анализације овога падежа. Метохијско-косовско-сиринићком ареалу¹⁵ са изостанком аналитичке конструкције у дативу придружују се и говори северношарпланинског типа – сретечки, подгорански и горански¹⁶, који су у различитом обиму претрпели утицаје западномакедонских идиома. Слаби трагови факултативног флексивног беспредлошког датива од именица ограниченог броја семантичких скупина именица (лична имена, сродничка имена), потврђена у говорима јужније од Сиринића (Видоески 1954: 214–215), не утичу на изнети закључак о значају метохијско-косовског ареала за опстанак флексивног датива у сиринићком говору, али и осталим говорима на Шар-планини.

4.1.3. Померање изражавања припадности са беспредлошког генитива на друге облике доследно је спроведено у сиринићком говору, у коме се у овом значењу, како је и иначе у метохијско-косовској зони, напоре до користи посесивни датив (*Син мојзи сесе*) и ређа конструкција *од + Г/ОП* (*Син од моје сесе*).

4.1.4. У облицима Дмн. уочавају се два модела наставака, који сведоче о различитим дијалекатским системима који су учествовали у стварању сиринићког говора: а) доминантног са елементом *-ма* двојинског порекла (*женáма, синовáма*), који је једнак са метохијско-косовским наставком у Дмн. (Стевановић 1950: 107; Павловић 1970: 75; Реметић 1996: 458, Младеновић 2004: 230; 2013: 168–169), развијеним заједно са косовско-ресавским говорима; б) без двојинског форманта (*девојкам, синóам / синóам*), који упућују на чување старијег стања на Шар-планини и јужније, у областима до којих маркантно ширење српске иновације двојинског *-ма* није стигло¹⁷; в) наставкак *-ами*, који може бити траг из времена мешања Имн. и Дмн. у процесу стварања множинског синкретизма (*овéма женáми*), али може бити и наслањање на облик Дмн. заменице *они* (*на́ми ни*). Дмн. типа *женáми* у подгорском говору (Младеновић 1997: 151) сведочи о ближој вези ова два идиома.

¹⁵ Стевановић 1950: 106; Павловић 1970: 72; Реметић 1996: 451, 460–461, 465; Младеновић 2013: 141–142, 168–169.

¹⁶ Павловић 1939: 161; Младеновић 2001: 279–280; 2004: 226–227.

¹⁷ Уп. са одсуством иновације са *-ма* у сретечком и горанском говору (Павловић 1939: 169; Младеновић 2001: 289–290).

4.1.5. На блиску везу сиринићког са метохијско-косовским говорима¹⁸ у морфолошким иновацијама упућује морфолошка диференцијација Нмн. и ОПмн. им. м. р. на *-ø* (*мўжи* : да вїдим *мўже*). О снази оваквог раздвајања у сиринићком говору сведочи и укључивање ОПмн. им. на *-ићи* у морфологизацију (да наráним *јарїће*). У метохијско-јужнокосовским говорима именице овога типа и даље опстају у синкретизму, са ретким потврдама ОПмн. на *-иће* (Павловић 1970: 74; Младеновић 2004: 229–230; 2013: 154). Снази морфолошке диференцијације у сиринићком говору припомогли су и присељеници кучко-васојевићке струје, који су донели стабилсану морфолошку иновацију.

Сиринићки говор остао је изван иновације метохијско-косовског продора ОПмн. у Нмн. у пасивним и егзистенцијалним конструкцијама, што је у неким објашњењима тумачено као присуство наставака *-и* и *-е* у Нмн.¹⁹

4.1.6. Суплетивна множина на *-ићи* (*бўре, јáре* : *бурїћи, јарїћи*), као обележје говора Сиринићке жупе, која постоји и у другим северношарпланинским идиомима, наставља се и јужније до северномакедонског ареала, у коме се срећу напоредо *-ик'и* и *-иња* (Видоески 1954: 221), а тако је и у Гори (Младеновић 2001: 311).

4.2. Укупним системом енклитика и клитика, сиринићки говор се приближава метохијско-косовским и скопскоцрногорском (Видоески 1954: 223–224), с напоменом да подударности у свему нема ни са једним околним говором.

Конкуренти заменичких енклитика упућују на сусрет различитих дијалекатских система у формирању сиринићког говора. У овом говору напоредо функционише метохијско-косовски синкретизам Дјд./Ајд. личне заменице *она* (вїди *гу* : *дади гу*), али и дативска енклитика *је* (вїди *гу* : *дади је*), чије је упориште у суседним сродним говорима Македоније (Видоески 1954: 225; 1961: 155).

4.2.1. Системом показних заменица говори којима припада сиринићки показују знатно шаренило, како у систему (трочлани : двочлани) тако и у морфолошким средствима.

За разлику од метохијско-косовских говора, осим од подгорског, који је у географском контакту са сиринићким, у којима је моција показних заменица стабилна у једнини а истрвена у множини, у Сиринићу опстаје трочлана моција и у множини (*овїја* лўди : *овѣј*

¹⁸ Реметић 1996: 453–458, Младеновић 2004: 228; 2013: 151–154.

¹⁹ Више о овоме в. у Младеновић 2013: 155–168.

жéне : *ováj séла*)²⁰, са тенденцијом стварања редуковане множинске моције, у којој се с. р. једначи са м. р. односно ж. р. Очуваном моцијом, сиринићки говор чини целину са сретечким и подгорским, са којима је у географском контакту, али и са говорима северномакедонског појаса (ВИДОЕСКИ 1954: 226).

Облицима показних заменица с партикулом *-ја* сиринићки говор иде заједно са суседним северношарпланинским у Средској и Гори, са јужнометохијским подгорским (МЛАДЕНОВИЋ 2010: 239–240), али и са оближњим говорима у Македонији са којима показује одређену сродност (ВИДОЕСКИ 1954: 226).

Неразвијањем постпозитивне употребе показних заменица у функцији члана, иначе општег обележја северномакедонских говора (ВИДОЕСКИ 1954: 219–221; 1962: 146–154), сиринићки представља јужну ивицу балканословенског ареала без ове иновације.

4.2.2. Иако се облицима Нмн. заменичко-придевских речи, укључујући ту и показне заменице, сиринићки говор разликује од метохијско-косовских, уопштавањем основног *-ема* и ређег *-ем* у Дмн., он постаје део ширег ареала косовско-ресавских и призренско-јужноморавских говора (МЛАДЕНОВИЋ 2010: 334).

5. Инвентаром предлога говори метохијско-косовско-сиринићког ареала и говори северне Македоније показују сродност, али не и подударност.

5.1. У сиринићком се јавља двочлани систем аблативних предлога, у коме поред *из* + опстаје и *од* +, које се проширило на сферу употребе предлога *са* +, пошто се предлог *сас* + специјализује за казивање инструменталних значења. Добрим чувањем аблативног предлога *из* + сиринићки говор удаљава се од метохијско-косовских, у којима постоји снажна тенденција свођења свих аблативних предлога на *од* + (МЛАДЕНОВИЋ 2002: 300–305; 2013: 388). Боље чување предлога *из* + подржано је добрим чувањем двочланог система предлога у северномакедонском појасу (ВИДОЕСКИ 1954: 235–236; 1962: 179–180).

5.2. Употребом вишезначног предлога *крај/ креј / кри* + Гјд. / ОП са значењем дирекције и локације, сиринићки говор представља целину са суседним јужнокосовским (МЛАДЕНОВИЋ 2013: 184), а чињеница да је сродан предлог потврђен и у кумановском говору

²⁰ Само се у рубним насељима према јужном Косову срећу и факултативни примери без множинске моције (МЛАДЕНОВИЋ 2010: 238).

(Видоески 1962: 180–181) упућује на могућу везу ова три идиома у настанку ове иновације.

6. Односима у глаголским основама сиринићки говор се наслања на јужнометохијске и северношарпланинске, пошто није потврђено флукутирање основинског вокала и експанзија *-и* презентске скупине, што је карактеристично за јужнокосовске и горњоморавске говоре²¹, односно експанзија *-е* презентске скупине у делу идиома северне Македоније (Видоески 1954: 173; 1962: 193–194). На стабилност односа презентске и аористне основе утицала је и таква стабилност у скопскоцрногорском говору (Видоески 1954: 228–229), који је географски најближи северномакедонски идиом. Ширење *-и* презентске групе у Сиринићу потврђено је само у глаголу *шѐрим* и његовим сложеницама.

6.1. Судбином глаголског форманта */*нж/* сиринићки говор је подељен у два микроареала: а) у већем делу је суфикс */ну/* (*луѝнула*, *викнуја*), чиме се говор Сиринића наслања на косовску зону (Младеновић 2013: 297–298), б) док је у најзападнијим селима стабилисано */на/* (*ѝаднала*), унето као готова иновација из сретечког правца, са наслањањем на јужнометохијску зону, говоре Скопске Црне Горе, говоре северне Македоније. Иако се само порекло */на/* најчешће тумачи као позајмљивање македонске рефлексације у говорима у којима је */ж/* иначе редовно замењено са */у/*, појава се може објаснити као морфолошко уклапање малобројне групе глагола на */-у/* у бројну *-а* скупину.

6.2. Инвентаром глаголских облика, сиринићки говор се наслања на метохијско-косовски ареал²². Нису развијене новије глаголске конструкције заступљене у говорима Македоније. Непостојање новијих глаголских облика последица је наслањања сиринићког на метохијско-косовске говоре у еволуцији морфолошког система, али и прекид интензивнијих контаката са северномакедонском и полошком дијалекатском зоном.

6.2.1. Од облика по којима се диференцирају говори око Сиринића, треба напоменути да је глаголски прилог садашњи доминантним формантима овог глаголског облика *-ући* */-аући* (*шѝјеући*, *ѝресеући*, *горѝући*, *смејаући*) близак метохијско-косовским (Младеновић 2004б: 463). Ређи примери с формантом *-ећи* (*искаећи*, *ѝресеећи*)

²¹ Уп. са односима у глаголским основама у говорима ширег ареала коме припада и сиринићки говор у Младеновић 2012; Младеновић 2013: 316–322.

²² Више о инвентару и облицима в. у Младеновић 2004б; 2013: 322–367.

упућују на сретечки, горански, али и тип глаголског прилога садашњег јужнијих сродних говора (Младеновић 2004б: 462–463, Видоески 1954: 233).

6.2.2. У 1. л. јд. презента старији наставак очуван је у *оћу* и *могу*, у осталим глаголима стабилисано је атематско *-м*, како је и иначе у метохијско-косовском ареалу, затим у једном делу скопско-црногорског говора (Видоески 1954: 229). Оваквом дистрибуцијом наслеђених наставака 1. л. јд. презента, сиринићки се удаљава од највећег дела говора северномакедонског појаса, у којима је атематски наставак проширен само на презентску *-а* групу (Видоески 1954: 173, 229; 1962: 195–196).

Стварањем нових облика после свођења два наставка у 3. л. мн. презента на један, сиринићки највећим делом иде за косовским говорима (Павловић 1970: 99–100; Младеновић 2013: 324–330), удаљавајући се од јужнометохијских, северномакедонских и полошких говора сродних призренско-јужноморавским, у којима се у 3. л. мн. презента уопштава основински вокал, а наставак */у/* после девокализације и консонантације са вокалом основе гради нови облик типа *нóсив*, *бéрев*, *бéгав* (Стевановић 1950: 122–124; Реметић 1996: 500–501; Младеновић 2004б: 452–453; Видоески 1954: 174, 230; 1962: 197).

У сиринићком говору уопштен је наставак *-у*, који је имао различиту судбину у зависности од презентске групе. Од глагола *-и* презентске групе срећу се два облика: а) тип *нóсу*, *вóлу*, и б) тип са ширењем основинског вокала у основу 3. л. мн., у коме се финална вокалска група трансформише у дифтоншку секвенцу (*нóсиу̑*), која се ретко у насељима у којима је било контакта са јужнометохијским подгорским говором реализује и као *нóсив*. У 3. л. мн. глагола презентске *-а* и *-е* скупине финална вокалска група најпре је замењена дифтоншким секвенцама */-ау̑*, *-еу̑/*, у којима је */у̑/* лабијализовало основински вокал стварајући карактеристичан наставак сиринићког говора *-оу̑* (*íмоу̑*, *дóћоу̑*), непотврђен у околним говорима. Из новог форманта */-оу̑/*, као морфолошки нерелевантно, факултативно испада */у̑/*, па настају облици типа *они ће бéго*, *трéба да јéдо*.

6.3. Употреба имперфекта у Сиринићу чешћа је од оне у косовским (Младеновић 2013: 340–341) и јужнометохијским говорима²³. Чешћа употреба подржана је близином сретечког, али и севернома-

²³ Нешто чешћа употреба у призренском градском говору (Реметић 1996: 505–507) може се објаснити приливом становништва из северношарпланинске Сретечке жупе.

кедонских говора са релативно честом употребом простих претерита (Видоески 1962: 230–231).

Високом стабилизацијом наставака *-смо*, *-сїе* у оба проста претерита, сиринићки се приближава метохијско-косовским говорима.

Сиринићки говор највећим делом остаје изван поремећаја дистрибуције наставака 3. л. мн. имперфекта и 3. л. мн. аориста, иначе присутног са различитим резултатима у јужнометохијском и косовском делу²⁴. Локалне сеобе учиниле су, међутим да се поред уобичајених облика типа *имáу* и *донесóше* и у Сиринићу у 3. л. мн. нађу облици типа имперфекта *имáше*, односно аориста *донесóу*.

7. Балканистичка тенденција слабљења множинске моције рода, чиме се метохијско-косовски говори издвајају у посебан ареал у оквиру призренско-тимочке дијалекатске области²⁵, захватила је неједнако говоре око Сиринића²⁶. У већем делу јужнометохијске зоне, осим у говору Призренског Подгора, који се географски наслања на Сиринић, множинска моција придевских речи истрвена је. Призренско-јужноморавски говори Косовске котлине у јужном делу не знају за обличко обележавање множине придевских речи (Младеновић 2013: 247–251), у неким локалним говорима, пре свега севернијим, трочлана моција своди се на двочлану (Павловић 1970: 90). У сиринићком говору, иако има још трагова трочлане моције рода – доминантна је двочлана, како је и у сретечком и подгорском, затим у северномакедонским говорима. У Сиринићу се факултативно још јављају и посебни облици за мн. с. р. на *-а* (*сї́áра* говéда, поред *сї́áри* говéда / *сї́áре* говéда), чиме се овај говор издваја из свих околних идиома. Редукованом двообличком моцијом рода сиринићки говор чини целину пре свега са говорима северне Македоније, у којима је у мн. заменичко-придевске промене дошло до ширења м. р. на мн. с. р., док се за мн. ж. р. чува посебна форма на *-е* (Видоески 1954: 223; 1962: 157, 159–161; 1965: 145, 161).

²⁴ Уп. са ширењем имперфекатског наставка у 3. л. мн. аориста у јужнометохијским говорима (Младеновић 2004б: 457) и ширењем *-ше* у 3. л. мн. имперфекта у косовским говорима (Младеновић 2013: 345–348).

²⁵ Уп. са добрим чувањем множинске моције рода у другим деловима призренско-тимочке дијалекатске области: Белић 1905: 284; Богдановић 1987: 172; Марковић 2000: 150, 156.

²⁶ Више о множинској моцији рода в. у Младеновић 2010: 247–251.

Закључак

8. Укупном дијалекатском структуром, сиринићки говор представља непоновљиву структуру у којој се укрштају изоглосе околних идиома, пре свега призренско-јужноморавских, али и локалне иновације непотврђене у околним говорима.

У резултату стабилизације и настанка дијалекатског типа уочава се ближа веза у прозодији и фонетизму са суседним скопскоцрногорским, и шире говорима северне Македоније, затим доњополошким, док је у еволуцији морфолошког система сиринићки високо подударан са метохијско-косовским призренско-јужноморавским говорима.

8.1. У настанку ритамског пенултимског акцента променљивих речи препознаје се подстицај који је стигао из скопскоцрногорског, неких северномакедонских, затим полошких говора са тенденцијом ка пенултимској акцентуацији. Усељавање становништва горњополошког порекла, затим сретечног и горанског становништва, доносило је и ритамски антепенултимски акценат, који је структурно подржао пенултимски.

8.2. Неким особинама у вокализму и консонантизму сиринићки говор показује да је веза са јужнијим сродним идиомима била од значаја за формирање садашњег дијалекатског типа. Овде се мисли на бољу очуваност сведеног полугласника, на склоност ка дифтонгизацији са неслоготворном компонентом /ʃ/ различитога порекла у другом делу дифтонга, са склоношћу ка отварању и дифтонгизацији средњих вокала под акцентом.

Добро чување палаталне природе предњонепчаних сонаната у вези је са оваквом стабилношћу у северномакедонским, доњополошким, али и говорима Косовске котлине.

Заменицима вокалног /л/ сиринићки говор се удаљава од северномакедонског појаса, у коме се /л/ вокално другачије понаша у неким позицијама, пре свега иза /д/, а приближавајући се метохијско-косовским говорима, али и разликујући се од њих заменом /л/ вокалног иза /д/ и /г/ групом /лу/.

Знатна нестабилност међувокалског /в/ упућује на везу сиринићког за суседним јужнијим говорима, а у том контексту је и склоност да се нове вокалске групе са /-и/ у другом делу елиминишу девокализацијом /и/ (*Брезóјца, наџрајмо*). Склоност /в/ ка билабилизацији и деконсонантизацији у контакту са вокалима огледа се и у новим дифтоншким секвенцама типа *оўца, оўде, да си жиў и зраў*.

Померање артикулације алвеоларних сонаната ка предњем непцу у контакту са предњим вокалима ствара фонове који су алофони веларних сугласника /л, н, р/, пошто се палатална природа /љ, њ/ добро чува. Оваква склоност ка умекшавању без фонолошке неутрализације обележје је и северномакедонског и полошког ареала.

Развијањем предњих африката у чијој су основици дентални сугласници, сиринићки говор се приближава метохијско-косовским, затим северношарпланинским говорима у Средској, Гори и Подгори, а удаљава од идиома јужно од Сиринића. Слаба фрикативност у /ћ, ђ/ и појачана у /ч, џ/, међутим, могу се довести у везу са северномакедонским и полошким /ќ, ђ/ и артикулационо-акустичким својствима /ч, џ/ у овом појасу.

8.3. Еволуцијом морфолошког система, сиринићки говор се у потпуности уклапа у метохијско-косовски ареал, чинећи са њим – највећим делом управо због морфолошког система – посебан поддијалекат призренско-јужноморавског дијалекта.

Подударност са метохијско-косовским говорима огледа се у сродном или идентичном инвентару очуваних падежних дистинкција. Овде се мисли пре свега на добро чување флексије именица *-а* деklinационог обрасца у једнини, посебно у Гјд. и Лјд., на релативно добру отпорност на аналитизацију Лјд. уз предлоге, *ѿо* и *ѿрема*, затим на доследно чување беспредлошког датива оба броја, на развијање Дмн. са двојинским формантом *-ма*, на уопштавање дативског форманта *-ема* у заменичко-придевској промени, на практично довршено морфолошко раздвајање Нмн. и ОПмн. им. м. р. на *-ѿ* (*мўџи* : *мўџе*), са ширењем резултата палатализације и у ОПмн. (*војнице*, у *бисáзе*); са ширењем *-е* форме и у ОПмн. именица са суплетивном множином (*јарѿће*), на инвентар и парадигму заменица.

У формирању глаголског система сиринићког говора препознаје се блиска веза са метохијско-косовским говорима како у инвентару облика тако и морфолошким средствима. У сиринићком говору очуван је наслеђени инвентар облика, а нису развијени нови облици, какви постоје у македонском залеђу, укључујући и северномакедонски појас. У облицима је блискост за јужнометохијским односно косовским говорима очигледна. У 1. л. јд. презента практично је довршен унос атематског наставка, у 3. л. мн. дистрибуција облика упућује на блиску везу са косовским говорима. Облици простих претерита, са практично довршеном стабилизацијом *-смо*, *-сѿе*, сведоче о ближим везама са метохијско-косовским говорима.

Цитирана литература

- Белић, Александар. *Дијалекти источне и јужне Србије*. Изабрана дела Александра Белића; девети том. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.
- БОГДАНОВИЋ, Недељко. „Говор Алексиначког Поморавља.“ *Српски дијалектолошки зборник XXXIII* (1987): 1–302.
- БУКУМИРИЋ, Милета. „Ономастика Сиринићке жупе.“ *Ономастолошки прилози IX* (1988): стр. 252–470.
- ВИДОЕСКИ, Божидар. „Северните говори.“ Божидар Видоески. *Дијалектиите на македонскиот јазик*. Том 2. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1999, стр. 159–240.
- ВИДОЕСКИ, Божидар. „Кон разграничувањето на полошките говори.“ Божидар Видоески. *Дијалектиите на македонскиот јазик*. Том 1. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1998, стр. 149–161.
- ВИДОЕСКИ, Божидар. *Кумановскиот говор*. Скопје: Институт за македонски јазик, 1962.
- ВИДОЕСКИ, Божидар. „Проблеми на меѓудијалектниот контакт во преодни говорни области.“ Божидар Видоески. *Дијалектиите на македонскиот јазик*. Том 1, Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1998, (1973), стр. 95–103.
- ЈАСТРЕБОВ, И(ван) С(тепанович). *Старая Сербия и Албания. Путевые записки И. С. Ястребова*. Београд: Српска краљевска академија, Одељење друштвених наука – књ. 36, 1904.
- ЈЕВТИЋ, Атанасије (ур.). *Задужбине Косова: сџоменици и знамења српског народа*. Призрен: Епархија Рашко-призренска; Београд: Богословски факултет, 1987.
- МАРКОВИЋ, Јордана. „Говор Запања.“ *Српски дијалектолошки зборник XLVII* (2000): 7–307.
- МАЦУРА, Милош (ур.). *Насеља и сџановништво области Бранковића 1455. године*. Београд: Српска академија наука и уметности – Јавно предузеће „Службени гласник“, 2001.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. „Падежне дистинкције у говорима Шарпланинске области.“ *О српским народним говорима*. Дани српскога духовног преображења IV. Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа“, 1997, стр. 141–154.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. „Говор шарпланинске жупе Гора.“ *Српски дијалектолошки зборник XLVIII* (2001): стр. 1–606.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. „Место акцента глагола у Призренско-метохијској котлини.“ *Српски језик VI/1–2* (2001а): стр. 223–264.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. „Генитив именских речи у северношарпланинским и јужнометохијским говорима – флексија и аналитизација.“ *Зборник Мајшице српске за филологију и лингвистику XLV / 1–2* (2002): стр. 291–320.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. „Дијалекатска диференцијација српских говора на југозападу Косова и Метохије.“ *Зборник радова са Меѓународног научног скупа „Живот и дело академика Павла Ивића“* (уредник Јудита Планкош). Суботица: Градска библиотека, Београд: Српска академија наука и уметности,

- Нови Сад: Филозофски факултет, Београд: Народна библиотека Србије, Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за српски језик САНУ, (2004): стр. 209–249.
- Младеновић, Радивоје. „О неким падежним конструкцијама месног значења са вишезначним предлозима у јужнометохијским и северно-шарпланинским говорима.“ *Српски језик IX* (2004а): стр. 193–210.
- Младеновић, Радивоје. „Глаголски облици у северношарпланинским и јужнометохијским говорима.“ *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику XLVII/1–2* (2004б): стр. 445–474.
- Младеновић, Радивоје. „Романски трагови у ономастици северношарпланинских говора.“ *Probleme de filologie slava – Вопросы славянской филологии – Проблеми словенске филологије XIV* (2006): стр. 99–116.
- Младеновић, Радивоје. „Лабијализација вокала /ə/, /a/ и /e/ у српским говорима на југозападу Косова и Метохије.“ *Српски језик XI/ 1–2* (2006а): стр. 201–224.
- Младеновић, Радивоје. „Прозодијски системи у српским говорима на југозападу Косова и Метохије.“ *Годишњак за српски језик и књижевност*, Филозофски факултет у Нишу, број 8 (2006б): стр. 267–290.
- Младеновић, Радивоје. „Судбина групе /ej/ у српским (словенским) говорима на југозападу Косова и Метохије.“ *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику L/1–2* (2007): стр. 583–601.
- Младеновић, Радивоје. „Судбина африката на југозападу Косова и Метохије у светлу балканске језичке интерференције.“ *Probleme de filologie slava – Вопросы славянской филологии – Проблеми словенске филологије XV* (2007а): стр. 249–263.
- Младеновић, Радивоје. *Заменице у говорима југозападних дела Косова и Метохије*. Монографије 12. Београд: Институт за српски језик Српске академије наука и уметности, 2010.
- Младеновић, Радивоје. „Антиципацијска палаталност у светлу балканистичког смањења палаталности.“ *Језички систем и употреба језика*. Књига I. Зборник радова са међународног научног скупа Српски језик, књижевност, уметност, одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (30–31. X 2009), Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу – Скупштина града Крагујевца, (2010а): стр. 211–234.
- Младеновић, Радивоје. „Основински вокали -e и -и у презентској основи српских призренско-јужноморавских говора Косова и Метохије и северне Македоније.“ *Српски језик XVII* (2012): стр. 191–212.
- Младеновић, Радивоје. *Говор јужнокосовског села Гајиње*. Монографије 18. Институт за српски језик Српске академије наука и уметности, 2013.
- Младеновић, Радивоје. „Акцент и гласови подримског говора.“ *Српски језик XX* (2015): стр. 441–457.
- Новаковић, Стојан. *Законски сјоменици српских држава средњег века*, Београд: Српска краљевска академија, 1912.
- Павловић, Миливој. „Говор Сретечке жупе“. *Српски дијалектолошки зборник VIII* (1939): стр. 1–352.
- Павловић, Миливој. *Говор Јањева*. Нови Сад: Матица српска, 1970.

- РЕМЕТИЋ, Слободан. „Српски призренски говор I (гласови и облици).“ *Српски дијалектолошки зборник XLVII* (1996): 323–614.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. „Ђаковачки говор.“ *Српски дијалектолошки зборник XI* (1950): стр. 1–152.
- УРОШЕВИЋ, Атанасије. „Шарпланинска жупа Сиринић.“ *О Косову. Градови, насеља и други антропогеографски сџиси*. Приштина: Народна и универзитетска библиотека „Иво Андрић“, 2009, (1948), стр. 88–146.

Радивоје М. Младеновић

ЛИНГВОГЕОГРАФИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ И ДИАЛЕКТНАЯ ИНДИВИДУАЛЬНОСТЬ СИРИНИЧСКОГО ГОВОРА

Резюме

В статье обсуждается важность лингвогеографического положения для формирования шар-планинского сириничского говора, идиома, принадлежащего к более широкому ареалу призренско-южноморавских говоров. В этот ареал включаются родственные идиомы в котловине Косово и Метохии, а также в северной Македонии и нижнем Пологе.

Для формирования сириничского говора первостепенное значение имеет его географическое положение на горе Шар-планина – области с обширными пастбищами, где сосредотачивалось население различной диалектной и языковой принадлежности, занимающееся животноводством.

Области вокруг Сиринича, хотя и входят в призренско-южноморавский комплекс, судя по ряду лингвистических черт, были диалектно дифференцированы на северную метохийско-косовскую часть и южную северо-македонско-положскую часть, находящуюся под существенным македонским влиянием (замена /т', д' / с /к', г' /, почти законченная аналитизация склонения (деκлинации), развитие артикля [члена]). Такая дифференциация привела к формированию сириничского говора как идиома, в просодической системе и фонетизме которого узнается прежний, более тесный контакт с северномакедонским поясом, в частности с говором близлежащей Скопской Черногории. В то же время в аспекте общих морфологических отношений сириничский говор демонстрирует близкое сходство с метохийско-косовской зоной, с говорами которой представляет собой отдельный поддиалект призренско-южноморавского диалекта по причине заметного сходства в морфологической системе: лучше всего сохранившейся флексии в призренско-тимокской диалектной области, общего развития системы глагольных форм, ряда морфосинтаксических черт.

Ключевые слова: сириничский говор, диалектный контакт, метохийско-косовские говоры, северномакедонские говоры, просодия, фонетизм, деκлинация (склонение), конъюгация (спряжение).

Radivoje M. Mladenović

THE LINGUO-GEOGRAPHICAL POSITION AND DIALECTAL
INDIVIDUALITY OF THE SIRINIĆ SPEECH

Summary

This paper analyzes the importance of the linguo-geographical position for the formation of the Sirinić dialectal type of Šara Mountain, which belongs to a wider area of Prizren-South Morava speeches. This linguistic area also comprises similar speeches in use in the basins of Metohija and Kosovo, in the north of Macedonia and in Donji Polog.

The most important thing in the formation of the Sirinić speech is its geographical position in Šara Mountain, an area covered in pastures, where many shepherds of different dialectal and linguistic backgrounds have converged.

Although situated in the Prizren-South Morava speech complex, regions around Sirinić are dialectally differentiated into two parts according to linguistic features: the northern Metohija-Kosovo part and the southern part, situated around Polog, northern Macedonia, which is heavily influenced by the Macedonian language (/t' and d'/ became /k' and g'/, respectively, the declension is almost purely analytic, articles have been developed). The effect of this differentiation is the formation of the Sirinić vernacular as an idiom whose prosody and phonology reflect the former close contact with the speeches in use in the north of Macedonia, especially with the speech used in Skopska Crna Gora, while the overall system of morphological features is closely related to the speeches of Metohija and Kosovo, which have a very similar morphological system – the best preserved inflection in the Prizren-Timok dialectal area, total development of verb forms, and a number of morphosyntactic features – thus being a unique sub-dialect of the Prizren-South Morava speech.

Keywords: Sirinić speech, dialectal contact, speeches of Metohija and Kosovo, speeches of northern Macedonia, prosody, phoneticism, declension, conjugation.

ISSN 0350-185x, LXXII, св. 3–4 (2016)

UDK: 811.163.41'367.623.3

COBISS.SR-ID: 226398732

DOI: 10.2298/JFI1604093B

Примљено: 23. новембра 2015.

Прихваћено: 14. децембра 2015.

Оригинални научни рад

МАРТА Ж. БЈЕЛЕТИЋ*

Институт за српски језик САНУ**

ПРИДЕВИ СА ЗНАЧЕЊЕМ ‘КОВРЦАВ’ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

(на грађи за *Ойшћесловенски лингвистички атлас*)

У раду се спроводи етимолошка анализа српских придева са значењем ‘коврцав’, забележених у грађи за *Ойшћесловенски лингвистички атлас*.

Кључне речи: *Ойшћесловенски лингвистички атлас*, српски језик, придеви, ‘коврцав’, етимологија.

0. Наредни том *Ойшћесловенског лингвистичког атласа* (даље: ОЛА), под насловом „Човекове личне особине“, представиће велики број придева којима се изражавају следећи појмови: ‘ћелав’, ‘коврцав’, ‘рић’, ‘пегав’, ‘нем’, ‘слеп’, ‘разрок’, ‘глув’, ‘грбав’, ‘хром’, ‘велик(и)’, ‘дебео’, ‘мршав’, ‘жилав’, ‘брадат’, ‘бркат’, ‘леп’, ‘јак’, ‘шкрт’, ‘добар’, ‘плачљив’, ‘плашљив’, ‘вредан’, ‘лењ’, ‘го, неодевен’. У већини случајева ради се о придевима који се односе на човеков спољашњи изглед и његове физичке особине, и то најчешће оне којима се његова спољашњост разликује од прототипа.¹ У току рада на морфонолошкој транскрипцији српског материјала²

* marta.bjeletic@gmail.com

** Овај прилог је резултат рада на пројекту 178007 „Етимолошка истраживања српског језика и израда *Етимолошког речника српског језика*“, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Изложен је на руском језику на III међународној научној конференцији „Етнолингвистика. Ономастика. Етимологија“, одржаној 7–11. септембра у Јекатеринбургу (Русија).

¹ За творбену и семантичку анализу придева са значењем људских особина у српском језику в. Драгићевић 2001.

² У оквиру међународне радне групе ОЛА при Међународном славистичком комитету (Подсекција за уопштавајућу транскрипцију).

пажњу нам је привукао појам ‘коврцав’ због тога што је реализован највећим бројем лексема. Њихова дистрибуција је следећа: у највећем броју пунктова забележен је придев *кудрав* (63, 67, 68, 71, 72, 74, 75, 76, 81, 82, 152); иза њега следи придев *грзурав* (68, 69, 70, 83, 86, 88); у по два пункта забележени су придеви: *грзуљав* (63, 78), *грчкав* (79, 87), *крецав* (55, 64); остали придеви забележени су само у по једном пункту: *врѣкав* (85), *грегурав* (67), *кврчав* (53), *кекерасѣ* (77), *коврцав* (63), *кокорав* (168), *куињав* (62), *куиѣрав* (54), *фрицкан* (78), *чечверасѣ* (77), *чечерав* (76), *чечурав* (73), *чичурав* (71), *чкогрѣљав* (84), *чуйав* (80).³ Тежиште нашег разматрања биће на етимологији наведених лексема, јер многе од њих немају јединствено прихваћено тумачење.

1. Придев *кѣдрав* ‘који је са коврчама, увојцима (о коси, длаци, односно о ономе чија је коса, длака таква)’ (РСА)⁴ посведочен је на територији Србије, Црне Горе и у српским говорима у Мађарској. Има потпуне паралеле у цсл. *кѣдравъ*, мак. *кадрав*, буг. *кѣдрав*, слн. *kódrav*, чеш. ретко *kudravý*, пољ. дијал. *ķędrawy*, рус. *кудрѣвѣѣ*, укр. *кудрѣвѣѣ*, блр. дијал. *кудрѣвѣ*, на основу којих се реконструира псл. **kōdr’avъjъ* (ЭССЯ 12: 50–51). Трубачов тумачи овај придев као изведеницу суфиксом *-avъ* од именице **kōdrъ/*kōdr’a* ‘коврца’, образоване од заменичког префикса **kō-* и корена глагола **dъrati* (id. 51–52)⁵ и одбацује њено генетско сродство са **kōdělъ* ‘кудеља’⁶ (> **kōdъla/*kōdъlo* ‘коврца’), истичући истовремено заједнички творбени модел по коме су образоване обе именице: заменички префикс **kō-* + глаголски корен, за разлику од већине аутора, који ту издвајају корен **kōd-* и суфикс *-ělъ* (id. 48–50). Поред придева **kōdr’avъjъ*,

³ За списак поменутих пунктова, као и фонолошке описе одговарајућих говора, в. Ivić 1981.

⁴ Лексичка породица овог придева веома је развијена, уп. нпр. *кѣдрасѣ* adj., *кѣдра* f. ‘увојак, коврца’, *кѣдра* ‘која има кудраву косу’, *кѣдраница*, *кѣдравац* m., *кудрѣвко*, *кудрѣвѣѣ* impf., *кѣдраѣѣ* (se), *кудрѣв* m. ‘име псу’, *кудрѣња* итд. (РСА). Придев се додатно експресивизује: *кѣндрѣв* (РСА), кајк. *шкѣндрѣв* Озаль (Теѣак 1981) итд.

⁵ Уп. псл. **kōdъra*, реконструисано на основу пољ. дијал. *ko^edra* ‘крпа, рита, дроњак’, словињ. *kodra* ‘крпа’, укр. дијал. *кѣдрѣ* ‘груба тканина од предива или вуне’, *кѣдра* ‘грубо домаће платно’, које се тумачи као „сложеница префикса *ko-* и основе глагола **dъrati*“ (ЭССЯ 10: 107). Са становишта семантике, али и творбе (префикс *ko-*), ова реконструкција делује веродостојније.

⁶ Тако Miklosich 127; Berneker 598; Фасмер 2: 400; Sławski 2: 126–127; Скок 2: 222–223 итд.

⁷ Изненађују различите реконструкције исте основе!

kɔd(ɔ)ratʲ(jɔ)*⁷ и глагола **kɔd(ɔ)riti* (id. 54), псл. старину свакако има и прост придев **kɔdrʲjɔ* (нерегистрован у ЭССЯ), који се може реконструисати на основу стсрп. **коџдрь (**коњь**) ‘товарни коњ’, буг. *кџдрь* ‘кудрав’ и рус. дијал. *кџдрый* ‘id.’ (в. Лома 2013: 122).⁸

2. Придев *кџишџрав* ‘који је са увојцима, кудрав; разбарушен (о коси, длаци, односно о ономе чија је коса, длака таква)’, ‘који има наострежено перје (о кокоши)’, ‘густ, бујан (о биљу, растињу)’,⁹ са варијантом *кџсишџрав* ‘длакав, космат’, евентуално и *кџждрав*¹⁰ ‘кудрав, коврцав, чупав, разбарушен, куштрав’ (све РСА) – има потпуне паралеле у слн. *kúštrav* и слч. дијал. *kuštravú*, на основу којих се реконструише псл. **kustravʲ(jɔ)*, придев изведен од глагола **kustrati*, итератива од **kustriti* (ЭССЯ 13: 136). У речнику се реконструише, додуше са знаком питања, и именица **kustra*?/**kustr*’a? (> срп. *кџсишџра*, *кџишџра*, слн. *kúštra*, слч. дијал. *kuštra*, укр. *кџсџра*), која се тумачи као deverbal од **kustriti* (id. 136). Дакле, овде се као полазиште деривације узима глагол, док је у претходном случају то била именица (в. § 1). Глагол **kustriti* тумачи се као експресивна варијанта од **kutiti* ‘савијати’ (> **kutriti* > **kustriti*), са могућим утицајем облика са основом **kostr-*, уп. нпр. **kostravʲ(jɔ)* > *кџсишџрав* ‘који има наострежено, куштраво перје (о живини)’ (id. 11: 160). Сној сумња у ово тумачење из творбених разлога и изводи глагол **kustriti* из именице **kustrʲ* / **kustra* ‘чуперак косе, коврца’ (очуване нпр. у укр. *кџсџра* ‘куштрава глава’), сродне са псл. **kustʲ* ‘грм’ (SNOJ 337–338 s.v. *kúštrati*).

⁸ „Придев *кудрав* данас се примењује претежно на људе са кудравом косом, псе и овце, али, бар у словеначком, може означити и мачку, а кудрави коњи (уп. стсрп. **коџдрь** (**коњь**) ‘товарни коњ’ према **коњь добрь** ‘јахаћи коњ’), ако су и ретки, постоје у свету, премда нема сазнања да су некада живели на овим просторима. [...] Товарни коњи које помињу две стсрп. повеље (ДХ, АХ) свакако су били представници врсте коња малог раста и снажног телесног склопа коришћених у средњовековној караванској трговини за пренос терета на самарима, чији је потомак данашњи ‘босански брдски коњ’, са којим се по планинским пределима Босне, Херцеговине и западне Србије кирицијало све до наших дана. Он је краткодлак, али је већ и бунија грива могла бити довољна да се придевом *кудр(ав)* повуче разлика између њега и неке друге врсте“ (l.c.).

⁹ Придев има развијену лексичку породицу, уп. нпр. *кџишџрасџ* adj., *кџишџра* f. ‘коврца; коврцава длака’, ‘жена куштраве косе; чупавица’, *кџишџро* m., *кџишџравац*, *кџишџравица* f., *кушџравко* n., *кушџроња* m., *кушџрџв*, *кушџравџи* impf., *кџишџраџи* (РСА) итд.

¹⁰ У питању би била звучна варијанта од *кушџрав*, мада Скок изводи облик *куждрав* од *кудрав* уметањем *ж* (Скок 2: 222 s.v. *kudjelja*).

Другачије мишљење имају Скок и Безлај, који с.-х. *куши́прав*, слн. *kuštrav* (поред *koštrav*) тумаче као експресивне варијанте од *ку̀драв* < **kōdr' avъjъ* (СКОК 2: 222–223 s.v. *kudjelja*;¹¹ BEZLAJ 2: 114 s.v. *kuštrav*). Занимљиво је, међутим, да Безлај има и одредницу *kušter* ‘прамен, коврца’, у којој напомиње да поред савремених облика са -и- Плетершник наводи и оне са -о-: *koštrav*, који су вероватно примарни (BEZLAJ 2: 114).

3. Придев *кушињав* није регистрован у РСА. Можда је у питању варијанта придева *кушљав* ‘неочешљан, чупав, разбарушен; кудрав, куштрав, коврцав (о коси, длаци, или о ономе чија је коса, длака таква)’ (РСА),¹² уп. *йр̑ашњав* : *йр̑ашљав* ‘покривен прашином, пун прашине’ (РМС). Скок тумачи *кушљав* као варијанту од *кудрав*, *куши́прав* (СКОК 2: 223 s.v. *kudjelja*; прихвата BEZLAJ 2: 114 s.v. *kuštrav*), помињући ипак и усамљено мишљење А. Маценауера (*Listy filologické* 9, 1882, 40–41), који придев *кушљав* доводи у везу са лет. *kušli* pl. ‘руње, руте’, *kušelains* adj. ‘руњав, рутав’ и *kušelēt, sa-kušelēt* ‘рашчупати, разбарушити (косу)’ (СКОК l.c.).

Аутори бугарског етимолошког речника, разматрајући овај придев поводом буг. *кушлè* ‘још некрштено новорођенче’, упућују на с.-х. придев *гүшљаси̑* ‘куштрав, чупав’ (БЕР 3: 175),¹³ вероватно у вези са *гүша* ‘дуже, нагомилано перје или длака под грлом животиње (говед, живине и др.)’, *гүшав* ‘који има такво перје или длаку’, *гүшаси̑* ‘id.’: Гушаста је птица кад има на образима дуже перје, ‘који има велике зулуфе, бакенбарте’: Гушаст је човјек кад има велике солупе (РСА).

У разматрање свакако треба узети и рус. *кужля́вый* ‘кудрав’, за које ФАСМЕР (2: 401) помишља да би могло бити од *ку́жель*, *ку́жень* ‘преслица’.

¹¹ „Група *др* пејоративизира се замјеном *ши̑р*“ (СКОК 2: 222).

¹² Придев има развијену лексичку породицу, уп. нпр. *кушљаси̑* adj., *кушљай̑* / *кушљай̑* ‘који је са бујном гривом и репом (о коњу)’, *кушља* f. ‘длака, руња; влакно, нит’, ‘она која је кушљава, чупава, која има замршену, рашчупану косу, чупавица’, ‘кушљава домаћа животиња (женка) и име таквој животињи (крава, кокош, кобила)’, *кушља* = *кушљо* m. ‘кушљава домаћа животиња (мужјак) и име таквој животињи (коњу, псу)’, *кушљай̑и* impf. ‘мрсити, рашчупавати, разбарушивати (косу, пређу)’ (РСА) итд.

¹³ У БЕР-у (l.c.) помињу се још с.-х. именице *гүше* f. pl. ‘најтање власи из конопље свезане у узао (привезују са за преслицу, служе за потку за платно од власи)’, *гүшишца* f. ‘вуна која се најпре извуче из гребена’. Овамо свакако спадају и *гүшљавац* m. ‘врста памучног предива’, трпни партицип *згүшљан*, -а, -о ‘сабијен у грудве’: Гушљавац као да је вас згушљан, уп. *згүшиши се* pf. ‘сабити се, збити се’ (РСА), вероватно у вези са *гүшиши* (о овом глаголу в. СКОК 1: 637–638 s.v. *güša*).

4. Други по распрострањености (забележен само у пунктовима на територији Србије) јесте придев *гр̑гурав* ‘коврцав, кудрав, са увојцима (о коси, длаци)’, ‘изувијан, сплетен, квргав; хрпав, нераван’, са варијантама *гр̑егурав* и *гр̑гуљав* (РСА).¹⁴

Скок наводи потврде облика *гр̑гуљав* и *гр̑гурав*, углавном из народних загонетака, али без икаквог објашњења (СКОК 1: 616 s.v. *gr-guljav*). Варијанта *гр̑гуљав* има паралеле у мак. *гр̑гулав* ‘грбав’ и буг. *гр̑гџлави* ‘id.’, који се изводе од мак. и буг. континуанте псл. именице **gȓgul’a*, реконструисане на основу с.-х. *гр̑гуља* ‘увојак, коврца косе, длаке; оно што је изувијано, коврца уопште’, буг. *гр̑гџуља* ‘тиква, бундева’, мак. *гр̑гуле* ‘тиквица’, слч. дијал. *gȓgul’a* ‘подметач за женску косу’, ‘врста народне женске фризуре’, рус. дијал. *гр̑гуља* ‘кврга, чворуга, израслина на телу’. Реч се тумачи као експресивно образовање, уз упућивање на ономотопејски глагол **gȓrgati* и именицу **gug(ъ)la*, нејасног порекла (ЭССЯ 7: 209). У краковском прасловенском речнику облик **gȓgul’a* прокоментарисан је овако: „Историја, географија, морфологија и семантика указују на иновацију појединачних словенских језика. Нема основа за прасловенску реконструкцију“ (SP 8: 286). Али ни ту се не нуди било какво решење. У БЕР-у се не помиње придев *гр̑гџлави*, који је свакако у вези са породицом речи *гр̑ргџня* ‘погрбљен човек’, *згр̑ргџил се* ‘остарио’ (БЕР 1: 302 – „Нејасно“), *згр̑ргџишл се* ‘згрбио се’ (id. 626 – протумачено као контаминат од *(за)гр̑рна* и *гџша*).

И слч. дијал. *gȓgul’a* такође је нејасно (в. МАСНЕК 127 s.v. *dȓdol*).

Полазећи од заједничке семантике свих поменутих облика (‘нешто криво, испупчено’), придеви *гр̑гурав*, *гр̑гуљав* најпре би се могли довести у везу са глаголом *гр̑риши* (се) ‘постајати погурен, грбавити (се); повијати (се), сагибати (се), кривити (се)’. Овај с.-х. глагол, без поузданих словенских паралела, обично се доводи у везу са лит. *gūrinti*, *gūrinėti* ‘ићи згурен’, лет. *gūrt* ‘изнемоћи, ослабити’, гр. γῦρός ‘заокругљен, закривљен’, даље са лит. *gaurai* pl. ‘чуперци, разбарушена коса; влакна лана, конопље’, лет. *gauri* pl. ‘стидне длаке’, јерм. *kor* ‘закривљен, извијен’, срп. *gūaire* ‘(коврцава) коса’, норв. *kaure* ‘коврце (вуне)’ < пие. корена **geu-/gou-/gu-* ‘крив, испупчен, удубљен’ са проширењем *-r-* (СКОК 1: 634–635 s.v. *gūra*; SP 8: 309 s.v. *gura*). Као изходиште придева *гр̑гурав* требало би прет-

¹⁴ Придев има развијену лексичку породицу, уп. нпр. *гр̑гураси* adj., *гр̑гџр* m. ‘увојак’, *гр̑гџрак* ‘савијено перо на репу патка, коврцица’, *гр̑гџравица* f. ‘која има гр̑гџураву косу’, *гр̑гџравко* m., *гр̑гџран*, *гр̑гџриши* impf.; *гр̑егураси* adj., *гр̑егурак* m. ‘увојак’; *гр̑гуљаси* adj., *гр̑гуља* f. ‘увојак, коврца’, *гр̑гуљица* ‘id.’, *гр̑гуљаши* impf. (РСА) итд.

поставити експресивно редуликовану основу **gъrgur-* < **gur-gour*. У том случају варијанта *гргуљав* могла би потицати од секундарног **gъrgul-*, насталог као резултат дисимилације.

5. Придев *врѣкав* није регистрован у РСА. Највероватније је изведен од глагола *врѣкаѣи* dem. ‘вртети, окретати, обртати’, такође ‘упредати две или више нити (вуне, памука, свиле)’, за творбу уп. *крѣкаѣи* > *крѣкав* (РСА). Да изведенице глагола *врѣѣи* < псл. **vъrtěti* (СКОК 3: 631–633 s.v. *vъrtjeti*) развијају за нас релевантна значења, сведоче експресивно префигирани облици: *кѡ-врѣѣљ* ‘увојак, коврца’, *кѡ-врѣѣањ* / *ко-врѣѣањ*¹⁵ ‘id.’, *шко-врѣѣањ* m. ‘немиран чуперак косе’ (в. БЈЕЛЕТИЋ 2006: 242).

6. Придев *фрцкан* није регистрован у РЈА, РМС и РСЈ, али има потврда у дијалектима, уп. *уфрѣкѣн* ‘умршен, ситно изувијан, локнасте косе’, такође *ѣфрѣѣн* ‘замршен, кокорав, превише упреден’ Рожаје (НАДЖИЋ 2003). Вероватно је у питању трпни придев од глагола *фрѣ(к)аѣи*, за значење уп. *нафрѣкаѣи* ‘уковрцати, увити (косу, бркове)’ (РСА), *уфрѣкаѣи* ‘id.’ (РСЈ), слн. *fřkati* ‘id.’ (SNOJ 160 s.v. *fřkati*²). Облик *фрѣѣи* могао би се сматрати безвучном варијантом глагола *врѣѣи* ‘хитро покретати део тела тамо-амо’, *врѣкаѣи* ‘id.’ (РСА). Значење које нас овде занима реализовано је у његовим изведеницама са експресивним префиксом *ко-*: *ко-врѣѣи* ‘савијати у увојке (косу), увијати’, *ко-врѣѣи* (*се*) ‘коврцати се’, *кѡ-врѣѣв* adj. ‘коврцав’, *ко-врѣѣн* m. ‘онај који има коврцаву косу, кудравац’, ‘прамен у котурић савијене косе који служи као украс’ итд. (в. БЈЕЛЕТИЋ 2006: 204).

Глагол *врѣѣи* најпре можемо извести од *врд-ѣѣи* (као *боѣѣи* < *бод-ѣѣи*). Овакво тумачење предлаже и СКОК (3: 495 s.v. *třc-vřc*), док на другом месту третира глагол *врѣѣи* као ономотопеју (id. 620 s.v. *vrcati* (*се*)). Подједнако је могуће извести глагол *врѣѣи* од *врѣѣи* (Грицкат 1955–1956: 64; в. БЈЕЛЕТИЋ 2006: 206), тачније од облика *врѣѣѣи* ‘плести’, *врѣѣѣи се* ‘мицати се тамо-амо, врпољити се’, за значење уп. експресивно префигиран облик *че-фрѣѣѣи се* ‘увијати се (обично о коси)’ Зета (БАШАНОВИЋ-ЧЕЧОВИЋ 2010), где би прелаз *в* > *ф* могао бити фонолошке природе, уп. *врба* > *фрба*, *вриска* > *фриска* Васојевићи (СТИЛОВИЋ 1990). За *врѣѣѣи* > *врѣкаѣи* уп. *крѣѣѣи* ‘гегати се; врцкати’ > *крѣѣкаѣи се* ‘вући се; гегати се’ (РСА).

¹⁵ О с.-х. *кѡврѣѣањ* другачије ВАРБОТ 1979: 155.

7. Придев *кòврцав* ‘који је са увојцима (о коси, длаци, односно о ономе чија је коса, длака таква), кудрав, гргурав’ (РСА), забележен само у Неменикућама, један је од најфреквентнијих у стандардном језику.¹⁶ Поред варијанте са *-и-*, широко је распрострањена и варијанта са *-ч-*: *кòврчав*.¹⁷ Већина аутора у облицима *коврча̀ӣи*, *коврчѝӣи*, *коврчас̀ӣ*, *коврчица* итд. издваја префикс *ко-* (MATZENAUER 1881: 190; MALINOWSKI 1899: 118, 119; СКОК 2: 172–173 s.v. *kovrca*¹⁸). У прилог томе говоре дијалекатске потврде *в̀рчав* адј. ‘коврцав, кудрав’ (РСА), *нав̀рчам* 1. sg. ‘навити (косу)’ Лесковац (МИТРОВИЋ 1984). На псл. нивоу реконструише се облик **kovьrkati*, који се разлиже на префикс **ko-* и основу **vьrkati*, уз констатацију да је у питању варијанта од **kovьrtati* (ЭССЯ 12:18). Основа **vьrkati* се не објашњава, а у одредници се, поред рус. *ковѐркатъ* ‘изокретати, извртати’, блр. *кавѐркаць* ‘id.; неправилно изговарати’ итд., наводи и с.-х. *коврк* ‘увојак’ (в. БЕЛЕТИЋ 2006: 214).¹⁹

Према Скоку, основа **vrk-* може се упоређивати са *в̀ркоч* ‘кицош’, пољ. *warkocz* ‘кика’, али он не анализира дубље ту основу (СКОК 1.с.; в. и id. 3: 628 s.v. *vьrkoč*). Скок, такође, не узима у обзир глагол *в̀рка̀ӣи* у значењу ‘сукати’, док глагол *в̀рча̀ӣи* ‘чистити лан или вуну’ уопште и не помиње, а то су управо облици на основу којих Ж. Варбот реконструише псл. гнездо које би могло бити исходиште разматране групе речи.

Она изводи глагол *в̀рка̀ӣи* (са чешћом варијантом *ф̀рка̀ӣи*) ‘сукати’ из псл. облика **vьrkati* (или **vьrkati*)²⁰ < ие. **uьerk-* < **uьer-* ‘вртети, савијати’. Такође релевантан глагол *в̀рча̀ӣи* ‘чистити лан или

¹⁶ Придев има развијену лексичку породицу, уп. нпр. *кòврчас̀ӣ* адј., *кòврца* f. ‘увојак’, *кòврчица* dem., *ков̀рчица* ‘јагњећа кожица са ситном коврцастом вуном’, *кòврцак* m. ‘гужвица на памучној или вуненој нити’, *ков̀рца̀ӣи* (се) ‘савијати (се) у увојке’, *кòврчѝӣи* (се) (РСА) итд.

¹⁷ И овај придев има развијену лексичку породицу, уп. нпр. *кòврчас̀ӣ* адј., *кòв̀рч* m. ‘коврца’, *ков̀рчак* ‘id.’, *кòврча* f., *кòврчица* dem., *ков̀рча̀ӣи* (се) impf. ‘савијати се у увојке, увијати се (о коси), савијати се, завртати се уопште’, *кòврчѝӣи* ‘коврцати’, *ков̀рчљив* адј. ‘који се може коврчити, завртати, савитљив’, *ков̀рча̀ӣи* m. ‘голуб који има коврцаво перје’ (РСА) итд.

¹⁸ Износи Миклошичево и Брикнерово тумачење.

¹⁹ Слично тумачење нуди се и за рус. *ковѐркатъ* (ФАСМЕР 2: 271), укр. *зако̀вѐркати* ‘завртети’, које се третира као резултат измене облика *ковѐртати* ‘окретати, обртати’, можда под утицајем рус. *ковѐркатъ* (ЕСУМ 2: 226).

²⁰ Као и код неких других словенских етимолошких гнезда, и овде је могуће исконско варирање коренског слоготворног *r* по тврдоћи / мекоћи: *r / r̥* > *ьr / ьr̥* (ор. cit. 35).

вуну’, који за сада нема посведочених паралела у осталим словенским језицима, ауторка сматра рефлексом псл. основе **vьrčati* или **vьrčati* < ие. **uerk-* / **urek-* < **uer-* ‘кидати, чупати, гребсти, парати’.²¹ Ова привидна генетска различитост разматраних лексема превазилази се тако што се оне могу тумачити и као континуанте једног ие. гнезда **uer-* са синкретичким значењем. Наиме, паралелизам значења ‘вртети’ и ‘кидати’ јавља се и код основа образованих од ие. корена **uer-* помоћу других детерминатива, уп. нпр. континуанте ие. **uerg’h-*. Поред псл. глагола **vьrkati* и **vьrčati*, Варбот такође супонира и основу на *-iti*, дакле **vьrčiti* (ВАРБОТ 1978: 33–35).

Постоје и мишљења да је лексичка породица именице *коврча* ‘увојак’ – турског порекла (КНЕЖЕВИЋ 1962: 196; прихвата ВАРБОТ 1979: 155). Ради се, заправо, о томе да је дошло до укрштања домаће речи *коврча* са тур. *kivircik* ‘куштрав, кудрав, локнаст’ (ŠKALJIĆ 417 s.v. *kovrdža*), на шта је већ указао и Скок (СКОК 2: 172–173 s.v. *kovrca*), због изузетне семантичке и формалне сличности с.-х. и тур. лексеме.²² Уп. даље *кврчав* (§ 9).

8. Придев *грчкав* ‘коврцаст, гргурав’ нотиран је у РСА са потврдом из источне Србије, уп. још *грчкав* ‘id.’ Пирот (ЖИВКОВИЋ 1987), Тимок (ДИНИЋ 2008). Највероватније је изведен од глагола *грчкаиџи* (незабележеног у РСА), уп. *грчка* 3. sg. ‘правити наборе, таласе’: На њу косе праве ко повесмо, али она и грчка и праи таласи Тимок (ДИНИЋ 2008), деминутива од *грчиџи* ‘скупљати, стезати; гужвати, превијати; набирати, скупљати у наборе’ (РСА), од којег би био образован придев *грчав* ‘згрчен’ Врање (ЗЛАТАНОВИЋ 1998); за творбу уп. *врџкав* (§ 5). Глагол *грчиџи* своди се на псл. **gьrčiti* (> цсл. *гръчити* **сѧ**, мак. *грчи*, буг. *гърча*, слн. *grčiti* ‘покривати се чворовима (о брези)’, *grčiti se*, слч. *hrčiti sa* ‘скупљати се, гомилати се’), које се обично тумачи као звучна варијанта од **kьrčiti* (ЭССЯ 7: 201–202 s.vv. **gьrčiti*, **gьrčь*; SP 8: 274–275 s.vv. *grčiti*, *grčь*) (в. § 9).

9. Придев *кврчав*, посведочен у Сивцу (Бачка), није регистрован у РСА, али су зато у њему забележени прост придев *кврч*, *кврча*, *кврче* ‘коврцав, кудрав’ муслиманска НП, као и облик са суфиксом *-асиј*: *кврчасиј* ‘коврцав, кудрав’ ЦГ, ‘повијен, прџаст’ Бачка. Ту су

²¹ Подсећамо да је Покорни у свом речнику дао чак 13 одредница ие. **uer-* (ПОКОРНЫ 1150–1166).

²² О паралелном семантичком развоју аутохтоне и алоглотске лексичке породице в. БЈЛЕТИЋ 2006: 211–217.

и именице *кврџа* f. заст. и покр. ‘коврца, локна, увојак, чуперак’ Банија, *кврџица* dem. (све РСА).

Придев *кврџав* вероватно је изведен од глагола *кврџиџи* (се) ‘грчити (се)’, који би можда могао бити варијанта од *крџиџи* (се) ‘id.’ Истра, уп. *гврџиџи се : грџиџи се* (све РСА). Крајње порекло глагола *крџиџи*, који се своди на псл. **kr̥čiti* > цсл. *крџчити*, буг. -*крџчим*,²³ слн. *kr̥čiti*, слч. *kr̥čit*, чеш. *kr̥čiti*, пољ. *kurczyć*, рус. *кóрчить*, укр. *кóрчитися*, стблр. *корчитися* (ЭССЯ 13: 209–210), није извесно. У ЭССЯ 1.с. он се изводи од псл. **kr̥čь* ‘пањ; крчевина; грч’,²⁴ при чему се одбацује разграничавање **kr̥čiti* I ‘крчити’ и **kr̥čiti* II ‘грчити’, а све се своди на ие. корен **kr̥k-*, којим се преноси идеја квржавости, обртања (id. 211). Већина аутора ипак раздваја **kr̥čiti* I ‘крчити’ и **kr̥čiti* II ‘грчити’ (нпр. ФАСМЕР 2: 340, 341; МАСНЕК 291; VEZLAJ 2: 85–86), свodeћи ово друго на ие. *(*s*)*ker-* ‘вртети, обртати, савијати’, ‘стискати, стезати, грчити; борати’ (SŁAWSKI 3: 397 s.v. *kurczyć*) или, прецизније, на ие. *(*s*)*kerk-* ‘вртети, кривити, савијати, грчити’ (SNOJ 320).

У ЭССЯ (13: 208) реконструише се и придев **kr̥čav(jь)*, међу чије се континуанте смешта како рус. дијал. *корчáвий* ‘чворноват’, тако и рус. *курчáвий* ‘коврцав’, уз необразложен коментар да су та два облика без сумње варијантна, а да су њихова значења међусобно далеко ближа него што се то на први поглед чини.

Ако је, дакле, *кврџиџи* у вези са *крџиџи*, поставља се питање одакле потиче „уметнуто“ -в-. Скок само помиње облик *скврџиџи* ‘згрчити’, без икаквог коментара (СКОК 1: 611–612 s.v. *грџ*). Можда се -в- развило под утицајем лексичке породице придева *коврџав*, уп. тамо и *врџав* ‘коврцав, кудрав’ (в. § 7).

С друге стране, у бугарском су забележени семантички и фонетски блиски облици, уп. буг. заст. *каврџк* indecl. adj. ‘вијугав, кривудава, искривљен’, ‘гргурав, коврцав’, дијал. *кџврџк* ‘id.’, *кџврџест* ‘искривљен, кривудава’, *кџврџча се* ‘савијати се, кривити се’, који се изводе из тур. *kivr̥ik* ‘искривљен, кривудава’ (БЕР 2: 126 s.v. *каврџк*; 3: 180 s.v. *кџврџк*). Међутим, сама турска реч нема решену етимологију нити паралеле у другим турским језицима (в. RÄSÄNEN 269 s.v. *кууур*), а СЕВОРТЈАН је чак и не региструје. То би можда могло сугерисати да је у питању словенска позајмљеница у турском.

²³ БЕР 3: 224 s.v. -*крџувам*.

²⁴ Глагол се третира као експресивно образовање, о чему сведоче варијанте **kr̥l̥čiti* (id. 184) и **kr̥čiti* (в. § 8).

10. У Ораховцу на Косову забележен је облик који има следећи фонетски запис: $\acute{e}k\acute{o}g\acute{o}rt'1'a$. Рекло би се да је у питању именица. Ни у једном од доступних нам релевантних речника нисмо наишли на сличан облик. Међутим, у рукописној збирци речи из Призрена Димитрија Чемериџића (www.pgeris.org), забележен је придев **чкогѝ-ѝљав** 'гргурав, коврцав', који би могао бити у вези са овом именицом. И сам придев је етимолошки непрозиран. У његовој структури могао би се издвојити префикс *чко-* (< *шко-* < *ско-*),²⁵ уп. слична образовања: *шко-врклѝв* адј. 'увијен, коврцав (прамен косе, реп у патка)', *шко-врѝѝѝ* т. 'немиран чуперак косе', *шко-врѝѝѝ* 'издвојено и савијено перо (у петла, патка)', *ско-врѝѝѝ* 'id.' (БЈЛЕТИЋ 2006: 207, 238). Основа *-грѝљав* остаје нејасна. Евентуално би се могло помишљати на њену везу са заст. *грѝљан*, одакле се развио савремени облик *гѝрклѝн* (прелаз *ѝљ > кљ* као у *ѝеѝља > ѝекља*), за значење уп. *гѝрклѝш* 'голуб гривњаш, са чуперком перја на затиљку' (РСА). Занимљиву паралелу налазимо у односу (такође непрозирног, можда са префиксом *ко-*?) придева *когѝљав* 'коврцав'²⁶ и именице *гѝрѝѝш* 'голуб гривњаш' (РСА).

11. У црногорским пунктовима забележен је придев **чечерав**, уп. са истог терена још *чѝчерав* 'увијен, гргурав (о коси или закржљалој биљци)' Загарач (Ђупићи 1997), 'гргурав, густе чупаве или таласасте косе' Никшић (Ђоковић 2010),²⁷ са својим варијантама **чечурав**, уп. *чечурав* 'гргурав' Бањани (КОПРИВИЦА 2006)²⁸ и **чичурав** (без потврда у речницима).

Најближу паралелу овај придев има у чеш. дијал. и слч. *čečeratŭ* 'кудрав, рашчупан',²⁹ девербалима од нар. чеш. *čečeriti* 'разбарушивати, рашчупавати (косу), кострешити се', слч. *čečerit* 'id.' (МАСНЕК 100 s.v. *čeriti*).³⁰ На основу ова два глагола реконструисан је псл. облик

²⁵ У дотичном говору јавља се промена *чк-* < *шк-*, уп. *чкола* < *школа*.

²⁶ Уп. и *когѝљѝѝ (се)* 'коврцати (се)': *Когѝља* она нечим косу, *когѝрѝљак*, *когѝрѝљка* 'гомилица, грудвица упредених, замршених конаца', *когѝрѝљѝѝ* 'предуђи правити когрљке на жици, нити', ~ *се* 'увијати се, упредати се у когрљке (о жици, нити)' (РСА).

²⁷ Уп. из истог извора и *чечѝрглав* 'који је густе чупаве или таласасте косе'.

²⁸ Уп. из истог извора и *чѝчѝр* 'увојак', *чечураѝѝ се* 'гргурати се', *зачечураѝѝ се*, *начечураѝѝ се*; такође *чѝчѝр* 'који је гргурав, чупав, малог раста, неугледан' Никшић (Ђоковић 2010).

²⁹ Уп. и чеш. дијал. *čečeru* 'рашчупана коса'.

³⁰ Махек не даје објашњење ових облика, али каже да су сродни са глуж. *šešer*, а код осталих Словена са *kokora*. Чеш. књижевни облик *čeriti* 'љуљати, мрешкати' (који је носилац одреднице), он изводи хапологијом од народног *čečeriti* (l.c.).

**čečeriti*, који се у московском речнику тумачи као експресивна репликација првобитног глагола **čeriti* (ЭССЯ 4: 32–33).³¹ У краковском речнику не даје се коначно решење, али се овој породици речи придружују дљуж. *šešeriš* ‘кострешити, чинити чулавим, разбарушеним’, гљуж. *šešerić* ‘id.’, *šešerić so* ‘кострешити се’, *šešer* ‘чуперак, коврца’. Као најближе паралеле наводе се лет. *cecers* ‘коврце’, *čera* ‘разбарушена, чулава коса’, лит. *kėkeras* ‘врста гљиве’, ‘патуљак, кепец’, *kekerėžis* ‘крива, чворновата цепаница’ итд.³² Упућује се на псл. апофонски облик **kokora* (SP 2: 120; SCHUSTER-ŠEWС 1430) (в. § 13).

12. У једном црногорском пункту (Анцелат) забележен је придев *чечверасѝ*, који је вероватно у вези са *чечерав*, али са другим суфиксом (-*асѝ*) и секундарним -*в-*, уп. нпр. *чѣчѣр* : *чѣчвѣр* ‘шипраг, честар’ Ужице (ЦВИЈЕТИЋ 2014).³³ Ово -*в-* могло се јавити и под утицајем глагола *начечвѣрѝи* рф. ‘дићи, надићи тако да штрчи увис’, *начечвѣрѝи се* ‘надићи се штрчећи увис’ Васојевићи (СТИЛОВИЋ 1990). За семантику уп. *чѣчѣр*, -*ара* т. ‘жбун, ниска дрвенаста биљка без дебла, ситно растиње, ситногорица’ > ‘неуредна густа коса’ Никшић (Ђоковић 2010).

13. Придев *кокорав* забележен је само у Клокотичу (Румунија), али је његов ареал далеко шири, уп. *кокодрав* ‘коврцав, кудрав’ Стара ЦГ, Ријечка нахија, Фрушка гора, Црмница, Бока, Бар, ‘чулав, неочешљан’ ЦГ (РСА), *кокодрав* ‘чулав, коврцав’ Његуши (ОТАШЕВИЋ 2012), такође *кокодрав* ‘коврцав, кудрав’, *кокодрав* ‘id.’ (РСА).³⁴ Он има паралеле и на ширем словенском плану, уп. срп.-сл. *кокоравъ* ‘кудрав’, мак. *кокорав* ‘буљав’³⁵ и струс. *кокоровий* ‘квргав’, на основу којих се реконструише псл. **kokoravъ* (jъ), придев изведен суфиксом -(a)въ од **kokora* (ЭССЯ 10: 115).

³¹ Тај примарни глагол реконструисан је пак на основу поменутог чеш. *čeriti* ‘љуљати, мрешкати’, слч. *čerit* ‘id.’, затим буг. *чѣрл* ‘рашчупавати косу’, укр. *чѣрѝти* ‘гулити кору’, блр. *чырѝць* ‘вући парајући’, а изводи се од ие. *(s)ker- ‘сећи, парати итд.’. Најархаичнија значења имају укр. и блр. потврда (в. ЭССЯ 4: 66).

³² Такође лит. *kakarains* ‘космат’ (SŁAWSKI 2: 336 s.v. *kokornak* 1).

³³ Варијанта без -*в-* показује да Скок није у праву када именицу *чѣчвѣр*, -*ара* ‘закржљало дрво по хриду какву год’ (Србија) тумачи као изведеницу помоћу ретког суфикса -*вар* (СКОК 1: 301–302 s.v. *čĕčati*).

³⁴ Придев има развијену лексичку породицу, уп. нпр. *кокодравка* f. ‘она која има кокораву косу’, *кокодравка* ‘назив за кокош кокоравог, чулавог перја’, *кокодравка* погрд. ‘крупна жена кокораве, чулаве косе’, *накокорѝи* се рф. ‘накострешити се, наругушити се (о ћурану)’ (РСА) итд.

³⁵ Уп. и мак. дијал. *кокорав* ‘коврцав’ (SŁAWSKI 2: 336 s.v. *kokornak* 1).

Порекло саме именице није јасно. Сматра се сродном пре свега са **kočera* / **kočерь*³⁶ (id. 114–115 s.v. **kokora* / **kokorъ*), а затим се доводи у везу са **koča* ‘пањ итд.’, **kočanъ* ‘кочањ итд.’, образованима од слабо потврђене основе **kok-*, очито варијантне или експресивне у односу на основу **kuk-*, са општом семантиком ‘нешто уздигнуто, нешто што штрчи’ (id. 103, 104–105). Индикативно је да се у ЭССЯ не успоставља никакав однос између облика **čečeriti* и **kokora*. То је последица потпуно различитих тумачења која су попуњена за сваки од ових облика, којима се искључује постојање било какве везе међу њима.

Насупрот томе, већина аутора види у поменутиим облицима само различите вокализме једне исте основе, наводећи горепоменуте балтске паралеле, али без тумачења крајњег порекла, уп. SKOK 2: 120–121 s.v. *kokòrav*; VEZLAJ 2: 54 s.v. *kokóra*; БЕР 2: 538 s.v. **кокоpa*; МАСНЕК 100 s.v. *čeřiti*; SŁAWSKI 2: 335–336 s.v. *kokornak* 1.³⁷

Глагол *кокорийи* (*се*) ‘надићи се’, ‘кочперити се, правити се важан’ (БЈЛЕТИЋ 2006: 245–246), који би могао бити у вези са придевом *кокорав*, јавља се само у српском и бугарском (*коко̀ря се*). Српске потврде потичу углавном из југоисточне Србије, дакле, из ареала који се наслања на бугарску језичку територију. Српски облици се, заправо, и не помињу у литератури, док се за бугарске предлажу три различита тумачења: а) у вези са *кокоpa* ‘коврца’, б) ономатопејско порекло; в) од гр. *κοκκορεύομαι* ‘кострешити се’ (БЕР 2: 539).

14. Придев *кѣкерасѣ*, забележен у Анцелату, нема развијену лексичку породицу, уп. још само *закекѣриѣ* ‘зарасти у косу, закосматити’ Дучаловићи (РСА).³⁸ У Дучаловићима постоји и варијанта *кѣкерасѣ* ‘неочешљан, запуштен, неуређен’, уп. *кѣкер* т. ‘кратка, неуређена коса’, *кокѣрѣча* покр. ‘жена кокерасте косе’ (РСА). Наведени облици наводе на помисао да је придев *кекерасѣ* настао контаминацијом *кокорав* (§ 13) и *чечверасѣ* (§ 12).³⁹

³⁶ Реконструисано на основу рус. дијал. *кочѣра* ‘крива јела’, ‘комад чворноватог дрвета’, ‘пањ са изувијаним корењем, ишчупан из земље; пањ који вири из земље’ итд. (ЭССЯ 10: 105).

³⁷ Славски сматра псл. **kokor-* редуликованом варијантом псл. **ko-r-enъ* (l.c.).

³⁸ Уп. и *кекерушав* ‘бујан, разбарушен, тршав’, *накекерушиѣ се* ‘накострешити се, нарогушити се’ (РСА).

³⁹ Уп. варијантне глаголске облике: *ко-кѣриѣ се* : *ко-чѣриѣ се* ‘правити се важан’; *на-ке-кѣри се* : *на-че-чѣриѣ се* ‘наместити се тако да сметамо другима’; *на-чо-кѣриѣ* : *на-чо-чѣриѣ* ‘наместити нешто поврх нечега тако да стоји нестабилно’ (в. БЈЛЕТИЋ 2006: 244–246).

У бугарском постоји формална паралела придева *кекерасӣ* – буг. *кекерест* ‘који има избуљене очи’ (БЕР 2: 318 s.v. *кѣкер* – сви наведени облици тумаче се као ономатопејски).

15. Основно значење придева *чўйав* јесте ‘неочешљан, разбарушен, рашчупан’, а изведен је од глагола *чўйаӣи* (СКОК 1: 342–343), који се изводи од псл. **čipati* (SP 2: 289 – глагол се сматра ономатопејским). Значење ‘коврцав’ вероватно се развило секундарно, под утицајем лексема типа *чўйа* ‘прамен косе, ћуба’, *чўйѐрак* ‘прамен косе’ итд.⁴⁰ Оне припадају псл. гнезду **čipъ*, **čipръ*, **čiprina* ‘ћуба’, које се своди на ие. *(s)*keup-* : *(s)*keub(h)-* ‘снопић, свежањ, прамен, ћуба, чуперак’ (id. 290–292).⁴¹

16. Придев *крѣцав* ‘коврцав, кудрав, гргурав (о коси, длаци); који има такву косу, длаку’: Кудрав је онај који се није очешљао, или коме је коса гргуљаста, али онај коме је коса оштра и силно уковрчена, (*crispus*) зове се крецав (РСА) једина је позајмљеница међу овде разматраним лексемама. Преузет је из рум. *creț* ‘коврчаст’, а проширен домаћим суфиксом *-ав* (СКОК 2: 191 s.v. *крѣспати*).

17. Анализа српских придева са значењем ‘коврцав’, забележених у грађи за ОЛА, наводи на одређене закључке. Придеви који се пројектују на прасловенску раван (нпр. *кудрав*, *кушӣрав*, *кокорав*) углавном немају општеприхваћену етимологију, при чему су постојећа тумачења њиховог порекла у већини случајева противречна. Исто важи и за придеве чија је прасловенска старина под знаком питања (нпр. *гргуљав*, *чечерав*). Ови облици су евидентно експресивни, о чему сведоче њихове варијанте (*гргурав*, *грегурав*; *чечурав*, *чичурав*), а експресивна лексика је терен на којем ниједно објашњење није апсолутно поуздано. Међу анализираним придевима има и оних који су плод формалних и семантичких контаминација, што затамњује њихову првобитну структуру (нпр. *кврцав*, *коврцав*, *кекерасӣ*, *чечверасӣ*, *чкогрѣљав*). Најпрозирнији су придеви изведени од глагола (*врѣкав*, *фрѣкан*, *грчкав*, *чўйав*), мада ни сви одговарајући глаголи на прасловенској равни немају јединствено тумачење.

⁴⁰ Уп. и *чўйѐр* т., *чўйѐрка* ф. ‘особе са чуперавом, кострушавом косом’ Бањани (Копривица 2006). Као семантичку паралелу уп. *кошѣруљав* адј. ‘чупав, неочешљан’ поред *кѣшѣруљ* т. ‘прамен, чуперак косе; дуља, запуштена коса’ (РСА).

⁴¹ Коментарише се да Скок сматра ове именице поствербалима од *чўйаӣи*, за шта нема основа, али да у неким словенским језицима има секундарних наслањања на глагол (l.c.).

Као полазне основе мотивационих модела, реализованих у групи придева са значењем ‘коврцав’, јављају се следећи појмови: ‘кидати, драти’ (*кудрав; чуїав*), ‘савијати’ (*кушиїрав*), ‘нешто криво, квргаво’ (*зргуљав, зргурав*), ‘вртети, окретати’ (*врїїкав, фрїцкан, коврчав*), ‘грчити’ (*грчкав, кврчав*), ‘нешто уздигнуто, нешто што штрчи’ (*чечерав, чечверасїї, кокорав, кекерасїї*).

Ипак, коначни закључци о старини и ареалу конкретних лексема, ономасиолошким тенденцијама и потенцијалним лексичким изгласама биће донети тек на основу анализе целокупног словенског материјала (који ће бити представљен на карти № 1901 поменутог тома ОЛА). Међутим, ни тада нећемо имати комплетан инвентар придева са значењем ‘коврцав’ у словенским језицима, јер у дијалектима (како показују српски дијалекатски извори) постоји огроман број лексема са овим значењем, уп. нпр. *кòвильасїї* ‘коврцав (о коси)’, *ког̀рљав* ‘id.’ (РСА), *чичкорав* ‘ситно увијене косе’ Спич (Поповић – Петровић 2009), *чѐмрљав* ‘гргурав (о коси)’ Ускоци (Станић 1990–1991) итд., који такође захтевају етимолошко тумачење.

Циїирана лиїератиїура

- БЕР: *Български етимологичен речник* (ред. Вл. И. Георгиев – И. Дуриданов – Т. Ат. Тодоров), 1–. Софија: БАН, 1971–.
- БЕЛЕТИЋ, Марта. *Исковрнуїи глаголи*. Типови експресивних превербалних форманата (на српском и хрватском језичком материјалу). Београд: Институт за српски језик САНУ (Монографије, 2), 2006.
- ВАРБОТ, Жанна Жановна. „К реконструкции и этимологии некоторых праславянских глагольных основ и отглагольных имен. VI (**vьrkočь*, **vьrčati*, **vьrkati* / **vьrkati* и **vьrka* / **vьrca*; **piskъ* / **piska*; **ščeka*, **gološčekъ* / **gološčeka* и **čekati*, **čeka*).“ *Этимология* 1976, (1978): 31–42.
- ВАРБОТ, Жанна Жановна. „Индивидуальность заимствованного слова и системность этимологического изучения заимствований.“ *Zeitschrift für Slawistik*, XXIV/1, (1979): 150–155.
- ГРИЦКАТ, Ирена. „Деминутивни глаголи у српскохрватском језику.“ *Јужнословенски филолог*, XXI/1–4, (1955–1956): 45–96.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Придеви са значењем људских особина у српском језику. Творбена и семантичка анализа*. Београд: Институт за српски језик САНУ (Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 18), 2001.
- ЕСУМ: *Етимологичний словник української мови* (ред. О. С. Мельничук), 1–. Київ: Наукова думка, 1982–.
- ЭССЯ: *Этимологический словарь славянских языков*. Праславянский лексический фонд (ред. О. Н. Трубачев – А. Ф. Журавлев), 1–. Москва: Наука, 1974–.

- ЛОМА, Александар. *Тојонимија Бањске хрисовуље* (ка осмишљењу старосрпског топономастичког речника и бољем познавању општесловенских именовних образаца), Београд : САНУ (= Библиотека Ономатолошких прилога, 2), 2013.
- СЕВОРТАН, Эрванд Владимирович. *Этимологический словарь тюркских языков*, I–. Москва: Наука, 1974–.
- ФАСМЕР, Макс. *Этимологический словарь русского языка* (перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева), I–IV. Москва: Прогресс, 1986–1987².
- BERNEKER, Erich. *Slavisches etymologisches Wörterbuch. Erster Band*. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1908–1913.
- BEZLAJ, France. *Etimološki slovar slovenskega jezika*, I–V. Ljubljana: SAZU, 1976–2007.
- IVIĆ, Pavle (red.). *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine (Posebna izdanja, Knjiga LV, Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 9), 1981.
- KNEŽEVIĆ, Anton. *Die Turzismen in der Sprache der Kroaten und Serben*. Meisenheim am Glan: Slawisch-Baltisches Seminar der Westfälischen Universität Münster, 1962.
- МАЧЕК, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia, Nakladatelství Československé akademie věd, 1968².
- MALINOWSKI, Lucjan. „Kilka przykładów użycia przedrostka *ko-* w językach słowiańskich.“ *Prace filologiczne*, V, (1899): 117–119.
- MATZENAUER, Antonín. „Příspěvky ke slovanskému jazykozpytu.“ *Listy filologické a paedagogické*, VIII, (1881): 161–190.
- MIKLOSICH, Franz. *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*. Wien: Wilhelm Braumüller, 1886.
- POKORNY, Julius. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I–II. Bern – München: A. Francke Verlag, 1959–1969.
- RÄSÄNEN, Martti. *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1969.
- SCHUSTER-ŠEWC, Heinz. *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*, 1–24. Bautzen: VEB Domowina-Verlag, 1978–1989.
- SKOK, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV. Zagreb: JAZU, 1971–1974.
- SŁAWSKI, Franciszek. *Słownik etymologiczny języka polskiego*, 1–. Kraków: Nakładem Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego, 1952–.
- SNOJ, Marko. *Slovenski etimološki slovar*. Druga, pregledana in dopolnjena izdaja. Ljubljana: Modrijan, Založba ZRC SAZU, 2003.
- SP: *Słownik prasłowiański* (red. Franciszek Sławski), 1–. Wrocław etc.: Wydawnictwo PAN, 1974–.
- ŠKALJIĆ, Abdulah. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost, 1985.

Извори

- БАШАНОВИЋ-ЧЕЧОВИЋ, Јелена. *Рјечник говора Зејне*. Подгорица: ЦАНУ (Институт за језик и књижевност „Петар II Петровић Његош“, Рјечници, Књ. 6), 2010.
- ДИНИЋ, Јакша. *Тимочки дијалекатски речник*. Београд: Институт за српски језик САНУ (Монографије, 4), 2008.
- ЂОКОВИЋ, Љубомир. *Рјечник никшићког краја*. Подгорица: ЦАНУ (Посебна издања, Књ. 68, Одјељење умјетности, Књ. 17), 2010.
- ЖИВКОВИЋ, Новица. *Речник њиројског говора*. Пирот: Музеј Понишавља – Пирот, 1987.
- ЗЛАТАНОВИЋ, Момчило. *Речник говора јужне Србије*. Врање: Учитељски факултет, 1998.
- КОПРИВИЦА, Јован. *Речник говора Бањана, Грахова и Ојујиних Рудина*. Приредио Б. А. Копривица. Подгорица: ЦАНУ (Посебна издања, Књ. 47, Одјељење умјетности, Књ. 10), 2006.
- МИТРОВИЋ, Брана. *Речник лесковачког говора*, Лесковац: Библиотека Народног музеја у Лесковцу, 1984.
- ПОПОВИЋ, Момчило, ПЕТРОВИЋ, Драгољуб. „О говору Спича: Грађа.“ *Српски дијалектолошки зборник*, LVI, (2009): 1–275.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, 1–6. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1976.
- РСА: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–. Београд: САНУ – Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- РСЈ: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- СТАНИЋ, Милија. *Ускочки речник*, 1–2, Београд: Научна књига, 1990–1991.
- СТИЛОВИЋ, Рада. „Из лексике Васојевића.“ *Српски дијалектолошки зборник*, XXXVI, (1990): 121–380.
- ЋУПИЋ, Драго, ЋУПИЋ, Жељко. *Речник говора Загарача*. Српски дијалектолошки зборник, XLIV, (1997).
- ЦВИЈЕТИЋ, Ратомир. *Речник ужичког говора*. Београд–Ужице: Службени гласник – Универзитет у Крагујевцу – Учитељски факултет у Ужицу, 2014.
- HAĐIĆ, Ibrahim. *Rožajski rječnik*. Građa za diferencijalni rječnik narodnog govora rožajskog kraja. Rožaje: Kulturni centar Rožaje, 2003.
- OTAŠEVIĆ, Dušan. *Njeguški rječnik*. Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost (Lexicographia, Knj. 2), 2012.
- RJA: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII. Zagreb: JAZU, 1880–1976.
- TEŽAK, Stjepko. „Ozaljski govor.“ *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 5, (1981): 203–428.

Марта Ж. Белетић

ПРИЛАГАТЕЛЪНЫЕ СО ЗНАЧЕНИЕМ ‘КУДРЯВЫЙ’ В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ
(на материале *Общеславянского лингвистического атласа*)

Резюме

Этимологический анализ сербских прилагательных со значением ‘кудрявый’, представленных в материале очередного выпуска *Общеславянского лингвистического атласа* „Личные черты человека“, позволяет сделать следующие выводы. Прилагательные, которые возводятся к праславянским источникам (*кокорав, кудрав, кушйрав*), не имеют общепринятой этимологической трактовки. То же самое относится и к прилагательным, древность которых проблематична (*грзульав, чечерав*). Данные формы явно экспрессивны, о чем свидетельствуют их варианты (*грзурав, грегурав; чечурав, чичурав*), а экспрессивная лексика – это пласт, который трудно поддается этимологическому анализу. Многие из рассматриваемых форм представляют собой результат формальных и семантических контаминаций, обусловивших затемнение их исходной структуры (*кврчав, кекерасй, коврчав, чечверасй, чкогрйльав*). Наиболее прозрачными являются отглагольные прилагательные (*врийкав, грчкав, фрцкан, чуйав*), хотя и не все соответствующие глаголы имеют единое толкование на праславянском уровне.

Исходными основаниями для мотивационных моделей, реализованных прилагательными со значением ‘кудрявый’, являются следующие понятия: ‘рвать, драть’ (*кудрав, чуйав*), ‘крутить’ (*кушйрав*), ‘что-то кривое, корявое’ (*грзульав, грзурав*), ‘вертеть, вращать’ (*врийкав, коврчав, фрцкан*), ‘корчить’ (*грчкав, кврчав*), ‘что-то возвышающееся, торчащее’ (*кекерасй, кокорав, чечверасй, чечерав*).

Однако окончательные выводы, касающиеся древности и ареала конкретных лексем, ономаσιологических тенденций и потенциальных лексико-семантических изоглосс, могут быть сделаны лишь в результате анализа совокупного славянского материала, который станет доступным по публикации упомянутого выпуска ОЛА.

Ключевые слова: *Общеславянский лингвистический атлас*, сербский язык, прилагательные, ‘кудрявый’, этимология.

Marta Ž. Bjeletić

ADJECTIVES MEANING ‘CURLY’ IN THE SERBIAN LANGUAGE
(on the material of the *Common Slavic Linguistic Atlas*)

Summary

This paper draws on etymological analysis of Serbian adjectives meaning ‘curly’, registered in the material of the *Common Slavic Linguistic Atlas* (the *Personal Characteristics of Man* volume). Those that can be traced back to Proto-Slavic prototypes (*ko-*

korav, kudrav, kuštrav) have no clear and/or indisputable etymology. The same is true of the adjectives of uncertain Proto-Slavic antiquity (*čečerav, grguljav*). These forms are evidently expressive, which is indicated by their variants (*čečurav, čičurav; gregurav, grgurav*), and the expressive lexicon is a language domain where no single etymological solution is absolutely reliable. Some of the adjectives analysed result from formal and semantic contaminations, which obscures their original structures (*čečverast, čkogrtljav, kekerast, kovrdžav, kvrčav*). The most transparent among them are deverbals (*čupav, frckan, grčkov, vrtkov*), although not all of the respective verbs have generally accepted interpretations at the Proto-Slavic level.

The concepts lying at the basis of motivation models, realised by adjectives meaning ‘curly’, include the following: ‘to tear, pull apart’ (*čupav, kudrav*), ‘to bend’ (*kuštrav*), ‘something bent, knotty’ (*grguljav*), ‘to turn, shake’ (*frckav, kovrčav, vrtkov*), ‘to contract’ (*grčkov, kvrčav*), ‘something raised, sticking out’ (*čečerav, čečverast, kekerast, kokorav*).

However, the final conclusions about the antiquity and distribution of the particular lexemes, onomasiological tendencies and potential lexical isoglosses can be reached only through an analysis of the complete Slavic material, which will be available after the publication of the mentioned volume of the *CSLA*.

Keywords: Common Slavic Linguistic Atlas, Serbian language, adjectives, ‘curly’, etymology.

ISSN 0350-185x, LXXII, св. 3–4 (2016)

UDK: 811.163.41'282.2

COBISS.SR-ID: 226398988

DOI: 10.2298/JF11604111B

Примљено: 30. марта 2016.

Прихваћено: 21. јуна 2016.

Оригинални научни рад

ЖАРКО С. БОШЊАКОВИЋ*

Универзитет у Новом Саду**

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

ПРИЛОГ СРПСКОЈ УРБАНОЈ ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈИ

(језичке напомене уз један дорђолски идиолект)

У раду се на свим језичким нивоима пореди говор једне Београђанке, рођене 1916. године на Дорђолу, са описима београдског говора из прве половине 19. века. Такође, прилаже се и акцензован транскрипт разговора који је водила преко телефона са својим братићем. Транскрипт представља скроман допринос документацији говора старог Београда, али и основу за анализу телефонског дискурса и конверзационих партикула.

Кључне речи: дијалектологија, фонолошка и морфосинтаксичка анализа, идиолект са Дорђола, транскрипт телефонског разговора.

1. Увод

1.1. О традиционалној и урбаној дијалектологији. Испитивањем идиолеката најстаријих говорника у сеоским срединама одређене географске области бави се рурална дијалектологија села или географска дијалектологија. Иако је она настала тек крајем 19. века напуштањем интереса за писане језике и окретањем живим говорима, ипак је можемо сматрати традиционалном, нарочито у односу на новија испитивања говора двадесетих и тридесетих година у словенском свету и шездесетих и седамдесетих 20. века у англосаксонском.

* zarko.bosnjakovic@gmail.com

** Рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (бр. 178020), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Традиционални дијалектолози се труде да опишу најстарије језичке црте, те се таква дијалектологија може сматрати дескриптивном и историјском. Ваља истаћи да се у том случају игноришу интраговорничке и интерговорничке варијације, занемарује се веза језичких чињеница и природних и социјалних варијабли. Дакле, занемарује се социјално или вертикално раслојавање језика, а инсистира се на територијалном или хоризонталном.

Управо овим питањима, али и испитивањима језичких промена, утицајем стандарда на дијалекат, међусобним утицајима дијалеката у контакту и сл. бави се социјална или урбана дијалектологија. Њу првенствено интересује *ко, коме, када и зашто* тако говори, што је приближава социолингвистици.

Традиционална дијалектологија је у нашој средини нашла плодно тло и дала низ описа различитих идиолеката и говора, што се не може рећи и за урбану дијалектологију, чији су процват ометали идеолошки и методолошки проблеми. Захваљујући Вуковој реформи код нас је дуго било уврежено мишљење да је језик села добар, чист и модел на основу којег треба да се развија књижевни језик, док језик града није вредан испитивања пошто је то једна мешавина различитих идиома. Други проблем се огледа у сврси испитивања говора села и града. У првом случају желео се сачувати и описати изворан и чист говор, а у другом случају се баш испитује оно што је варијабилно. Први циљ је био лако остварљив јер је било довољно наћи неколико аутентичних најстаријих изворних говорника из испитиваног пункта, док је за други требало много више информатора стратификованих према узрасту, полу, пореклу, образовању, статусу у друштву и сл.

Треба истаћи да су традиционална и урбана дијалектологија у ствари два комплементарна приступа проучавању језичких идиома.

Ове општепознате чињенице, али и шира страна литература наведене су и код Дуње Јутронић и Ранка Бугарског (ЈУТРОНИЋ 2008: 14–33; БУГАРСКИ 2009: 13–29).

На територији Србије мало је градова чији је говор уопште испитиван, а поготову применом метода урбане дијалектологије. Углавном су то били градови који су се одликовали диглосијом, тј. употребом стандарда, али и дијалекта који је веома удаљен од стандарда (Ниш, Власотинце, Призрен). Изузетак чине две књиге посвећене говору Новог Сада (Бошњаковић 2009; Васић, ШТРЕАЦ 2011).

У вези са говором Београда Милош Московљевић (1921: 132–140) даје низ социолингвистичких запажања. И Љубиша Рајић је у

Београду испитивао две групе информатора, оне који напуштају свој дијалекат и оне који употребљавају београдски говор, при чему су ови други износили и свој став о дијалекту и онима који се њиме служе.

Детаљан преглед испитивања градских говора у Србији са исцрпним списком литературе дат је у раду Жарка Бошњаковића (2009: 47–76).

1.2. О некадашњем Дорћолу. Данашњи централни део Београда, Дорћол, настао је од две веће целине – Дорћола и Махале. „Махала се простирала око Јеврејске улице између Солунске, Цара Уроша и Високог Стевана, све до дунавске обале – Јалије... Махала, која се, у ствари, пружала од саме раскрснице, тј. Дорћола, почела је да нестаје, а име Дорћол проширило се на саму Махалу и на читав крај од Душанове улице до Јалије на Дунаву... Онај прави, проширени јеврејски Дорћол био је миран и раван крај, лепо ушорен, са партерним кућама и простирао се око Душанове улице између Страхињића Бана, Малог Калемегдана до Видинске и Дунавске улице. Цео тај крај подсећао је на неку ушорену пречанску варош.“ (Живанчевић 1983: 174).

У том кварту првенствено су живели Сефарди, Јевреји који су протерани из Шпаније и који су нашли нови дом у Отоманском царству. Њих су још звали и „турски Јевреји“, за разлику од „немачких Јевреја“, Ашкеназа, који су пореклом из Немачке. Будући да су поцицали из два различита културна миљеа, међу њима је у почетку чак владало непријатељство, те су имали и одвојена гробља. Сами Сефарди су сачували класну подвојеност која се огледала и у месту становања. Тако су најсиромашнији становали на Јалији, поред Дунава, сиромашнији у Махали, тј. до Душанове улице, а богатији изнад ове улице, тј. у данашњем самом центру града (Живанчевић 1983: 174).

Околне улице насељавале су различите етничке групе. „Око старе Видинске улице, која се простирала од Видин-капије до Калемегдана, одвајале су се, лево и десно, улице назване по својим житељима: Грчка, Арнаутска, Јеврејска, Дубровачка, Которска, Апотекарска (настањена Цинцарима), што све говори о шаренилу народа који се ту сакупио са целог Балкана“ (Живанчевић 1983: 175).

Због свог изолованог начина живота, Сефарди нису извршили снажан културни и језички утицај на Србе. Треба рећи да је у тадашњи београдски жаргон ушла лексема *кева* 'мајка; жена, девојка', која је у ствари адаптирана јеврејска реч *nekev* [<n'qēvâ¹] 'жена'.

¹ Овај фонетски лик је наведен према Клајн, Шипка 2006: 603.

Прихваћена је и лексема *йаѿишиѿањ*, „коју су они донели из Шпаније као *pane d' España* (шпански колач)“ (Живанчевић 1983: 176). Ипак, фонетски лик ове посуђенице пре подсећа на италијанску синтагму *pan di Spagna* 'шпански хлеб' (Клалн, Шипка 2006: 904). Јасно је да је у говору билингвалних Јевреја, као и осталих националних скупина, било знатне интерференције матерњег и српског језика, што је дуго остављало трага у говору самог Београда. Е. Станкијевич је питао младог Сефарда да ли зна шпански, на шта му је он одговорио: „Како да не, ево: читианду лас новинас си бистреа л'ум.“ „Читам новине и бистрим ум' (Живанчевић 1983: 176). Фрагментарне описе говора различитих националних скупина у Београду можемо наћи у појединим књижевним делима, која су била предмет језичке и социолингвистичке анализе (Бошњаковић 2008; Бошњаковић, ШТРБАЦ 2010).

1.3.0. О некадашњем говору Београда. Још је двадесетих година прошлог века Милош Московљевић (1921: 132–140) истакао да говор Београда (без околине) чини засебну целину у односу на околни шумадијски, али и на остале дијалекте српског језика, те би га тако требало и проучавати. Известан период после ослобођења од Турака у њему је и даље био велики број Турака, Јевреја, Грка, односно Цинцара и досељеника из Македоније и Босне, што значи да се у њему, у првој половини 19. века, како сведочи М. Ђ. Милићевић, „врло мало говорило српски, па и то врло искварено“ (према Московљевић 1921: 133).

На његову индивидуалност утицале су миграције из различитих делова Србије, Македоније, Босне и др. српских области, српски језик којим су се служили Турци, Цинцари, Грци, Јевреји у 19. веку. На почетку 20. века уочавала се осетна разлика у говору појединих квартава Београда. Тако су у Савамали живели досељеници из југозападних крајева, а на Дорћолу и Палилули живели су Турци и Јевреји. У околним селима су живели досељеници из југоисточних крајева, а на самој Палилули из Сврљига. Московљевић (1921: 133) сматра да су се основни елементи тадашњег београдског говора развили из говора Палилуле и околних села, али и под утицајем туђих језика (турског, јеврејског, грчког и циганског са Чубуре). Код Московљевића запажамо низ социолингвистичких опсервација карактеристичних за тадашњи Београд. Досељеници из југоисточних крајева Србије дали су изразиту физиономију говору београдске улице. Они скоро никако нису мењали свој говор, нарочито акценат. Досељеници са подручја косовско-ресавског, призренско-тимочког

дијалекта и старе Црне Горе ретко мењају свој акценат, чак га марљиво чувају, без обзира на време проведено у Београду и степен образовања. Док родитељи чувају обележја локалног говора, деца већ употребљавају један нивелисан, заједнички идиом у којем преовлађују елементи југоисточних говора. Тај идиом су прихватила и деца чији родитељи имају вуковску акцентуацију. Њиме брзо почну да говоре и београдски келнери који су дошли из Срема, Бачке и Баната. Дакле, њиме говори улица и сва школска омладина. За њега аутор вели да „то више није 'арго', није ачење, као што код појединаца у почетку често бива, није пролазна појава, већ жив и бујан говор, који има свој природни развитак и своје законе, и који се све више шири и јача, тако да они који њим говоре *морају да уче књижевни језик*“ (Московљевић 1921:134, истакао аутор). С обзиром на узрасну стратификацију ученика и присуство разговорног/стандардног идиома, београдски говор може се поделити на три ступња: *најмлађи*, који је његов најтипичнији представник; *средњи*, који је мешавина са књижевним језиком и *књижевни*. Аутор је тај језик посматрао и проучавао у различитим контекстима и местима – у кафани, на улици и највише у школи, где је радио као професор. На основу констатације да се школа трудила да истреби „неправилности“ београдског говора (134) види се нетолерантност норме (књижевног) језика према разговорном идиому.

1.3.1. Као најбитније одлике београдског говора Московљевић, на основу писмених радова својих ученика, наводи одређен број фонетских, морфолошких и синтаксичких црта (1921: 135–140).

1.3.1.1. *Фонетика*. У ДЛјд. именица ж. р. типа *рука, нога* нема сибиларизације (*мајки, снаги*).

Трећина школске деце не разликује *ћ* од *ч*, што аутор тумачи психолошким факторима (ствар моде, престижа), а не немогућношћу правилне артикулације.

Код најмлађе генерације нема уопште дугих слогова, као ни тонских опозиција, што значи да се акценат свео на удар. Код осталих генерација постоји иста тенденција, али се још могу срести два дуга акцента са тонским опозицијама (*á, â*) или један дуг (*á*), који не разликује узлазност и силазност, и само један кратак (*à*). Код средње генерације су изгубљене послеакценатске дужине (*воде, славе, људи* (Гмн.), *књига; чийам, ијјем, ирјесем, ијишем*). „По месту акцента београдски говор се приближује косовско-ресавском, јер, изузев са последњег слога, акценат се не преноси на претходни слог.“ На основу ове констатације и наведених примера произилази да се

силазни чувају само у медијалној позицији (*несрѣћа, најишем*²). Такође, доследно изостаје и преношење акцената на проклитику (*код куће*).

Московљевић указује и на акценатске ликове појединих облика, при чему је бележење акцената нејасно.

1.3.1.2. Морфологија. Код трију именица м. р. *лук, сир, хлеб* облици партитивног генитива су се проширили и на НАјд. (*црни лука, српски сира, бели хлеба*). Именице ж. р. на сугласник прилазе именицама м. р. Код именица ж. р., чија се основа завршава на сугласничку групу, уобичајенији је наставак *-и* у Гмн. (*јесми, басни*).

Упитно-односна заменица *ко*, у писменим задацима ученика, доследно је *кој* (*Кој први уђе у кућу зове се положајник; Шта кој воли. Да виде кој је јачи*). Именичка заменица *нико* гласи *ники* (*Ники га не зна*).

Приликом компарације придева осећа се тежња ка описном поређењу (*Дани посташе све више њојлији; Осећао сам се све више несрећан*).

Код глагола Белићеве седме врсте у 3. л. мн. презента проширио се наставак *-у* (да се *кују, крстиу, виду, возу, служу, носу*).

И поред погрешне формулације у вези са глаголима прве врсте, из примера се јасно види да се аналошки шири презентски корен и у 3. л. мн. презента (*можу, њечу, сечу*) и у императив (*вучи, њечи, сечи*). Уместо глагола *бежајти* користи се *бегати*.

Глагол *ѡребајти* се мења по лицима (*Снагу не ѡребамо трошити*).

Градња футура је слична оној у призренско-тимочком дијалекту (*Ја ћу ѡрејишем кући; Онај ће га ѡишиа*).

У потенцијалу се користи партикула *би* у свим лицима (*ми би знали, ви би знали*).

Уместо везника *јер* користи се *јел*.

1.3.1.3. Синѡакса. На основу примера које је Московљевић узимао из писмених радова својих ученика, као и на основу невешто, а понекад и погрешно,³ формулисаних констатација, ипак можемо

² Бележење акцената смо прилагодили данашњој пракси, за разлику од онога што је код Московљевића (*несрѣћа, најишем*), који овим акцентом бележи само удар.

³ У посебном пасусу говори о мешању датива и локатива, а требало је да стоји инструментала и акузатива, будући да су примери са предлогом *међу*. У истом том пасусу даје и примере са предлогом *ѡ*, што упућује на закључак да се ту ради о употреби акузатива и локатива, што је требало обрадити уз предлоге *на* и *у* у претходном пасусу (Московљевић 1921: 136).

закључити да је уз предлоге *на*, *у* и *ѿо* дошло до неразликовања и међусобног замењивања падежа места (локатива) и правца (акузатива):

(а) *на*: Он је *на гробље*; Она је *на врло леѿо месѿо*; *На коју* је то *сѿрану*; али: *На Божићу* се родио; *Кад* изађемо *на ѿљу*.

(б) *у*: *Снег* пада *у круѿне ѿахуљице*; али: *Отишао* је *у школи*; *Кад* се уђе *у самој згради*; *Изашао* сам *у Тоѿчидеру*; *У ѿозној јесени* почиње опадати лишће;

(в) *ѿо*: Причају шта су чули *ѿо варош*; *Грудвали* смо се *ѿо улицу*.

Такође, наведена су и два примера у којима се мешају акузатив и инструментал уз предлог *међу*: *Пас* је стајао *међу ђаке*; али и *Међу ѿим ѿѿицама* спадају и ласте.

На основу примера можемо закључити да је у говору његових ученика у употреби био и општи падеж: *с њега*, *с нас*, *с кога*, *с Милана*, *с мога браѿа*; *с моју мајку*.

У инструменталу средства јавља се предлог *са* (Огрну га *са ѿоњавом*).

У егзистенцијалним конструкцијама јавља се погрешан облик падежа (*У четврто одељење има разноврсне ѿѿице*; *Сугласници има више*).

Уз презентативе *ево*, *еѿо* не употребљава се Гмн. већ Нмн. (*еѿо враѿци*)⁴.

Уочен је и проблем конгруенције збирних именица и предиката (*Биље цвеѿају*; *Лишће оѿада* са дрвета и *ѿочињу* жутети), али и формирање плурала код збирних именица (*По голим дрвећима*; *Дрвећа* пуцају; Тада успевају *разна воћа*; Зима је најрадоснија *децама*).

Од броја пет па навише не јавља се генитив множине, већ, по Московљевићу, Нмн. (*Имам ѿеѿ банке*).

Забележени су и примери неубичајене рекције глагола (*Деца* се радују *за све*, а нарочито *за ѿеченицу*; *Непријатно* утичу *ѿо нашем здрављу*; *Колико* се год грозимо *њеним* (зиме) *ѿочейком*).

Релативна реченица може да има овакву структуру: *Оне* ласте које су право летеле, *оне* су стигле.

Треба споменути и следећи ред речи: *Ни му* је објаснио.

Још на почетку 20. века имперфекат се није никако употребљавао, а аорист у неким нарочитим изразима.

1.3.2. Двадесетак година касније исти аутор се вратио београдском говору анализирајући неке појаве у његовом изговору (Московљевић 1939: 69–72). Аутор констатује да се краткоузлазни акценат

⁴ И ово је Московљевић (1921: 137) сврстао у морфологију.

факултативно, зависно од расположења и интонације говора, дужи у дугоузлазни (*дéвојка, гóворим; нé њије*). Ову појаву аутор тумачи утицајем досељеника из Војводине, утицајем кановачког акцента из околних села (*вреднóћа*) и мешањем становништва са новошто-кавском акцентуацијом и експираторним акцентом, при чему ови последњи краткоузлазни отежу, јер не могу да га изговоре са пењањем тона. По његовим речима, то дужење се најпре јавило код деце чији су родитељи из Војводине и призренско-тимочке дијалекатске области, а потом се ширило и на осталу децу.

У прилог овим констатацијама можемо навести и следеће чињенице. И. Лехисте и П. Ивић перцепционим тестом су показали: (а) „да су кратки акценати дужи код Војвођана него код осталих испитаника, и (б) да је краткоузлазни акценат код Војвођана осетно дужи него краткосилазни.“ (Ивић, Бошњакловић, Драгин 1994: 51, нап. 60). Затим, у свим биограчићким селима (Жарково, Ресник, Рушањ, Остружница и др.) јавља се кановачко дужење, али не као систем, већ је то изнимна појава (Ивић 1978: 142). Најзад, и данас, чак и лингвистички образовани говорници са призренско-тимочког дијалекатског подручја имају неочекивана дужења на месту кратких акцената.

Иако су констатације о акценту појединих врста речи нетачне, из примера бисмо могли закључити да је код појединих глагола преовладао један акценатски тип (*оћелáвeи̑и, оћорáвeи̑и, омриáвeи̑и*) у односу на стандард (*оћелавeи̑и*) или дијалекат (*оћѣлавeи̑и*). Слично је стање и код глагола типа *заборáвeи̑и, злоси́áвeи̑и, ошамáри̑и*, према *злòсȋавeи̑и* и *злоси́đвeи̑и*. Даље се расправља о акценатским ликовима осталих група речи.

Код омладине, а нарочито код ученица, уочено је отварање кратких средњих вокала, и то посебно самогласника *e* (*ме^aсец*).

У ранијем истраживању предочено је да једна трећина ученика не разликује изговор *ч* од *ћ* и *џ* од *ђ*. Међутим, сада је то порасло на две трећине. Ученици те гласове замењују или их изговарају као неку средњу вредност између меке и тврде африкате.

Иако су ово фрагментарни и у понечему мањкави описи београдског говора, они ће нам свакако помоћи да утврдимо сличности и разлике са идиолектом наше информаторке, која је у време настанка Московљевићевог првог рада имала пет, а у време писања и објављивања другог двадесет и четири године. На основу ове чињенице ми претпостављамо да су наведене особине београдског говора из тог периода постојале и у њеном идиолекту, што ће сама анализа показати.

1.3.3. Средином 20. века код Бранка Милетића налазимо поузданије податке о београдском акценту. Тако он констатује: (а) да се послеакценатске дужине у последњим слоговима наставачких морфема именица и глагола по правилу скраћују (*жѐна* Гмн.; *ру́ком*; *нѝсим*, *чувам*; *вѝдимо* и сл.), а чувају се иза краткоузлазног акцента у типу *шѝшир*, *дѝвѝжа*; (б) да се у двосложним речима типа *жѐна* и *дѝкаѝ* јавља метатаксичко померање акцента; (в) да се померање акцената на предлоге врши само у скамењеним изразима (*зѝ бога*, *бѝс шѝрага*, *дѝ куће*) и (г) да се користе сва четири Вукова акцента уз мања одступања (Милетић 1952: 101–102).

1.3.4. Године 2009. у Институту за српски језик САНУ, под руководством др Стане Ристић отпочела су испитивања говора Београда у оквиру пројекта УНЕСКО „Језик и идентитет“. Значај овога рада огледа се и у чињеници да је ово можда једини или један од ретких објављених транскрипата о говору некадашњег Београда. Дакле, поред његове дескрипције значајан је и његов документациони карактер, при чему би аудио-запис требало прикључити фонотеци о говору Београђана, која се чува у Институту за српски језик САНУ.

1.4. О информатору. Госпођа Наташа Поповић рођена је 1916. године на Дорћолу, где је и одрасла само са мајком Маријом – Маром, чији је отац дошао као индустријалац из Словеније. Завршила је основну школу. Учитељи у школи су волели да она рецитије на школским приредбама, јер је, вероватно, и тада, као што чини и сада, говорила театрално и с емфатичким наглашавањима појединих реченичних делова. Била је домаћица која није много читала нити гледала телевизију. И из овог транскрипта види се колико је била везана за цркву. Удала се 1939. године за Београђанина. Није напустила Београд, у којем је и умрла 2012. године.

1.5. Како је настао овај рад? Информаторкин рођак, господин мр Лука Бренеселовић, асистент на Правном факултету у Минхену, јавио ми се имејлом након упознавања са два књигама *Говор Новог Сада* (Бошњакковић 2009; Васић, Штрбац 2011), а посебно у вези са уводним делом (Бошњакковић 2009: 61–62, 63–64), у којем је указано на почетке интересовања за београдски говор. Господин Лука, који озбиљно прати лингвистичку литературу и добро влада акцентом српскога језика, желео је да да и свој допринос упознавању језичког идентитета старог Београда. У својој документацији имао је снимке разговора са својом рођаком, те ми их је уступио на транскрибовање и дескрипцију. Након тог посла заједнички смо преслушали снимке, разговарали о акценту неких примера, разја-

снили делове који су се слабо чули и забележили додатне информације о информаторки и њеној породици. Да бисмо били сигурни у акценат појединих примера, снимак и транскрипт дат је фонетичару Дејану Средојевићу да их провери у компјутерском програму Praat, на чему му се срдечно захваљујем.

Господин Лука ми је, такође, дао писмену сагласност да се у целисти може објавити транскрипт без брисања имена спомињаних особа или појединих сегмената транскрипта.

Овом приликом му се најискреније захваљујем на уступљеним снимцима, скенираним појединим радовима, на коректној сарадњи и озбиљном интересовању за испитивање београдског вернакулара.

1.6. О анализираном *ѿранскриѿѿу*. Аудио-запис је у ствари снимак телефонског разговора Наташе Поповић са својим братићем Драганом Бренеселовићем⁵, Лукиним оцем. Госпођа Наташа није знала да се разговор снима, што значи да имамо једну опуштену фамилијарну варијанту говора. Сама госпођа Наташа жели много тога да каже своме саговорнику и зато стално продужава комуникацију исказима типа: Драгане, јој, *је л имаш малко времена?* Д: па имам. Н: *Само ѿеѿ минуѿѿа*. Разговор се приводи крају њеном констатацијом: *Извини шѿѿо сам ѿе ѿолко задржала*.

У току самог разговора јако јој је било битно: (а) да је пажљиво слуша саговорник и да она каже своје мишљење: *Слушај, чекај, а ја кажем...; Чекај! Чекај даље; Слушај даље; Слушај ме сад даље*, (б) да јој он понекад дâ своје мишљење: *Ајде, кажи! Шѿѿа кажеш, Драгане? Видиш ли ѿѿи колка је ѿѿо ѿакосиѿ и злоба? Је л ѿѿако?*, али и (в) да јој верује: *Је л ѿѿи мени све ово верујеш? Ти знаш мене да ја не лажем*; Тако сам јој рекла, Драгане, *озбиљно* ти кажем.

Овај транскрипт телефонског разговора двеју познатих и блиских особа биће интересантан и за лингвисте који се баве анализом телефонског дискурса (ЅОКИСА 1985: 143–151) и значењем конверзационих партикула (*ѿѿа, знаш*) у телефонској комуникацији (ЅОКИСА 1987: 189–210). На снимку се не налази почетак комуникације, али су зато, поред горе наведених исказа, интересантни и они којима се она завршава:

⁵ У транскрипту Наташин (Н) текст је у нормалу, а Драганов (Д) у италику. Текст није вештачки претваран у Наташин монолог, јер се желела показати интеракција говорника и саговорника. Од многих термина који се користе за именовање извора података, ми смо се одлучили за онај који је уобичајен у српској дијалектолошкој пракси – *информѿѿор*.

Н: Добро, Драгане, поздравим много Драгану, желим јој...

Д: *Оћу, ш̄ејка.*

Н: Пуно здравља, а мог Луку изљуби и зваћу га да дође.

Д: *Важим, ш̄ејка, суйер, све најбоље, ш̄ејка.*

Н: Извини што сам те толко задржала.

Д: *Све најбоље.*

Н: Пренеси твојој мами да сам имала намеру да дођем. Ајде!

Д: *Оћу, оћу, ш̄ејка, важим.*

У транскрипту се могу наћи и метатекстуални коментари који се односе на значење непознатих речи: она је на пијаци вѐргл, ако знаш *ш̄ӣà* је *вѐргл*;

Н: Моја горња усна то је била пуна, *как се зове ш̄о?* *Хер̄ѝес* или *како се зове ш̄о?*

Д: *Хер̄ѝес, да, хер̄ѝес.*

Н: Мол'им?

Д: *Хер̄ѝес.*

Н: Грознице.

2. Анализа говора

2.1.0. Ограничен корпус утицао је и на број питања која заслужују анализу. Међу првима, због великог броја примера, то је свакако прозодија у оквиру које ће бити анализиран инвентар, природа и дистрибуција прозодема. Од осталих фонетских тема у корпусу су се нашли примери сажимања финалних вокалских група, употреба фонеме *x* и изговор африката *ч* : *ћ* и *џ* : *ђ*.

У оквиру морфосинтаксе наметнуле су се следеће маркантније теме: употреба падежа правца и места, употреба инфинитива, градња футура 1 и положај конгруентног атрибута.

2.1.1. О *п*розодији. У говору госпође са Дорђола срећу се сва четири акцента, што значи да она има новоштокавски четвороакцентски систем:

(а) *ја̄, ш̄рӣ, в̄ас, кра̄ј, гвѐжђе, ш̄рӣча;*

(б) *в̄аш, сре̄ћа, ка̄ко, скл̄оним, ђнда;*

(в) *бӣла, чо̄рбу, деча̄ка, ш̄а̄ӣрӣја̄рха, изљ̄уби;*

новѐмбар, ок̄ӣобар, на р̄учак, но̄жем;

у бо̄лници, е̄ӣидѐмије, ја̄вила, залѐйила, ис̄ӣрӣчала, нај̄ӣса̄ӣи, на̄равно, ӣӣшала, ӣла̄ӣшила, ш̄рӣчала, ш̄рӣчали, сахр̄анили, с̄ӣрѐсове, с̄ӣрӯгала;

> код мòје мáјке, твòји мукá > твòји мука, пўно свèшā > пўно свèша, старèшини цр̀квè Свèтè Пèшкè > старèшини цр̀кве Свèте Пèшке, ѝрезивā > ѝрезива; ѝд̀шр̀сā > ѝд̀шр̀са;

(в²) на финалном затвореном слогу иза дугосилазног акцента: да дòћем > да дòћем, да ти ѝр̀ичāм > да ти ѝр̀ичам, рāдīm > рāдим, сāњāм > сāњам; исмејāвāш > исмејāваши, ѝрекидāм > ѝрекидам; дòб̀ијāм⁶ > дòб̀ијам, òкр̀енем се > òкр̀енем се, ѝазāрīm > ѝазāрим, ѝд̀влāчīm > ѝд̀влāчим;

(в³) на медијалном слогу иза дугосилазног акцента: да се в̀рāишē > да се в̀рāишиē, кāжсēше > кāжсēше, ц̀ен̀имо > ц̀ен̀имо;

(в⁴) на финалном отвореном слогу иза краткосилазног акцента: знāјў > знāју, ѝдē > ѝде, ѝмā > ѝма, хòћē > хòће; ѝу̀иујē > ѝу̀иује, да ми ѝд̀могнў > да ми ѝд̀могну;

(в⁵) на финалном затвореном слогу иза краткосилазног акцента: в̀ид̀иш > в̀ид̀иши, в̀д̀лим > в̀д̀лим, гл̀едāм > гл̀едам, ж̀а̀лим > ж̀а̀лим, да ѝдēm > да ѝдем, ѝд̀еш > ѝд̀еш, да кл̀екнēm > да кл̀екнем, да м̀д̀лим > да м̀д̀лим, да не ѝд̀нēш > да не ѝд̀неш, да ск̀л̀нīm > да ск̀л̀ним, хòћēш > хòћеш; д̀д̀лазīm > д̀д̀лазим; в̀ер̀ујēш > в̀ер̀ујеш;

(в⁶) на медијалном слогу иза краткосилазног акцента: да в̀ид̀ишē > да в̀ид̀ише, да гл̀едāише > да гл̀едāше, ѝд̀еише > ѝд̀еише, м̀д̀жсēше > м̀д̀жсēше, да òд̀еише > да òд̀еише; да д̀д̀лазīише > да д̀д̀лазише, да ѝд̀могнēмо > да ѝд̀могнемо, ѝд̀знајēмо > ѝд̀знајемо; п̀ет гòд̀инā > п̀ет гòдина, четр̀нāјст с̀ирāишòвā > четр̀нāјст с̀ирāишòва;

(в⁷) на финалном отвореном слогу иза дугоузлазног акцента: да д̀уб̀и > да д̀уб̀и, код М̀икē > код М̀ике, да ми дā с̀нāгē > да ми дā с̀нāге, п̀ет мин̀у̀ишā > п̀ет мин̀у̀иша, ѝмā òн фак̀у̀лишēишā > ѝмā òн фак̀у̀лишēиша;

(в⁸) на финалном затвореном слогу иза дугоузлазног акцента: д̀ајēm > д̀ајем;

(в⁹) на медијалном слогу иза дугоузлазног акцента: нема ѝри-мера;

(в¹⁰) на финалном отвореном слогу иза краткоузлазног акцента: зòвè > зòве, код мòјè мáјкè > код мòје мáјке, Свèшē Пèткè > Свèше Пèтке; али и под утицајем реченичне интонације: òнā Дрāгина;

(в¹¹) на финалном затвореном слогу иза краткоузлазног акцента: ѝдēm, ј̀с̀ам, да се сек̀ирāш, с̀ј̀ед̀н̀м, ч̀еѝр̀нāјс̀иш; али ж̀ел̀им >

⁶ Примери овог типа припадају овде јер су то варијанте оних са непренесеним дугим акцентом: ѝрекидāм исто је што и дòб̀ијāм < доб̀ијāм. Исто вреди и за остале акценатске типове: хòћē исто је што и ѝу̀иујē < ѝу̀иује итд.

2.2.4. У ранијим описима београдског говора уочено је да код школске деце расте број ученика који мешају африкате *ч* и *ћ* и *џ* и *ђ* или их своде на један пар *ч'* и *џ'*. (МОСКОВЉЕВИЋ 1921: 135; 1940: 72). Тада је речено да је то помодарство, а у каснијим истраживањима утврђено је да је неправилна артикулација условљена интерден-талним положајем језика (VLADISAVLJEVIĆ 1977: 16).

У анализираном идиолекту уочен је мало тврђи изговор африкате [tʃ^u]: *гòсiоћ^uа*, и мало мекша артикулација [tʃ^l]: *вèч'е*, *ч'èкај*, *ч'еiр^uн^uајсiи*; *ч'и^uсiишли*, *иоi^uскòч'ила*; *ис^uрiч'ала*; *ч'овèка*, *ч'òрба*; док је изговор [tʃ] углавном као и у стандардном језику.

И [l] је незнатно умекшано [l^ʷ] и испред вокала предњег (*ал'и*, *мòл'им*, *у̀зел'и*, *кл'èкнем*), али и задњег реда (*Л'у̀ка*, *у̀зел'а*). Поред: *здравља*, *грòбља*, само у једном случају немамо ново јотовање лабијала или је *љ* замењено са *ј*: *грòбје*.

2.3.1. Из морфосинтаксе. У примеру: па стругала *но̀жем*, чува се преглас у Ијд. именица м. р., али се средство користи без предлога *с*, што је одлика стандарда.

2.3.2. Нарушен је однос између вијатива и локатива, те се тако уместо локатива чешће употребљава акузатив: једног дана сам била у *ва̀ш крај*; и онда она је била сутрадан *на рúчак*; мòже он да дуби *на гла̀ву*; Ја сам била у октòбру *на Зàдушнице*; па мiслим у *сѐбе*;

али и локатив: Ја никад нисам рекла: *та̀та*, у *живòтiу мòм* ни ја ни мòја бра̀ћа; А сад да ти ка̀жем шта̀ је бiло *на грòбљу сад у новèм-бру*; да се она с њòм упознала у *бòлници*; јòш сам у̀век била свà у *грòзници*.

Инструментал средства се јавља без предлога: Јаò, па блàто, па сам дòнела кúћи блàто, па стругала *но̀жем*.

2.3.3. У Гјд. заменичко-придевске промене чешћи је наставак без покретног вокала *-а*: пошто је Мiки бiло сад *ѝрèћег новèмбра*; мi ћемо написати датум *ѝрèћег новèмбра*; *једног дана сам била у ва̀ш крај*; Она са *ѝрвог спрàта*; али и: јел нису ухватили јòш *јèднога*. Из примера се види да је сачуван и преглас у деклинацији: *-ег / -ог*.

2.3.4. Темпорални акузатив само једном је употребљен без предлога: Ђ сада у новèмбар, *и́еишак* је бiло лòше врèме, у суботу да си ме вiдо.

2.3.5. Уместо инфинитива доследно се употребљава конструкција *да* + *ѝрезенi*:

(а) уз декомпоноване предикате: она нèма обичај да ѝрiча; а јè-сàм ѝмала нàмеру да дòћем код вас; Пренèси твојој мàми да сам ѝмала нàмеру да дòћем;

(б) уз модалне глаголе: Ја нисам мòгла да и́рòђем; ја трèба да однèсем тìх пèтсто èвра; Ја би трèбала да и́дем код моје рòдбине; тò и трèба да се дà; нè треба да се исмејàваш с тìм хòроскопом; свì хò-ђе да ми и́дмогну; Ја од нè нèђу да и́здем тò; нисам тèла да ти нìшта и́ричам да се секìрàш;

(в) уз остале глаголе: òбично вòлим да и́дем за Зàдушнице;

(г) уз императив: нèмојте да дòлазише; па нèмојте да и́деше; дàјте да и́дмогнемо да склòним тò.

У језицима (бугарски) у којима је инфинитив замењен конструкцијом *да + и́резенìи* у негираном императиву може се срести краћи инфинитив, без наставка *-иши*: недеј се и́ревожи `немој се узнемиравати`, недејте говори `немојте говорити`, што није случај и у идиолекту госпође са Дорђола (Стојанов 1980: 440–441).

2.3.6. У говору информаторке срећу се три типа футура 1:

(а) *сложени фуи́ур са инфини́иивом*, који је најчешћи: *ја ћу и́ћи* у понèдељак; *Ићи ћу*, нàравно, у Сàборну; па *ћемо и́ћи* зàједно; òнда *ћеше ви и́ћи* на грòбље кад ви мòжете; *дàћу* па *ћу наи́исаиши* трèћи; *ми ћемо наи́исаиши* дàтум; *ми ћемо би́иши* на пèтом спрàту; тò *ћу ја дòби́иши*; *нèће би́иши* пýно свèта;

(б) *анали́иички или сложени фуи́ур са да + и́резенìиом*, који није тако редак, а често се сретао у најављивању директног говора: а òн *ће да каже* овàко; а òна *ће да кàже* 2х; уп. *Òнда ће òна мèни* [да каже]; *Сà ћу да ти кàжем* зàшто; *ја ћу да клèкнем* да мòлим Бòга;

(в) *и́проси́ фуи́ур*, који се веома ретко употребљава: *дàћу* па *ћу* напìсати трèћи; и *звàћу* га да дòђе.

Не изненађује нас чињеница да се инфинитив добро чува у сложеном футуру, јер је тако и у бугарском (Стојанов 1980: 440–441, *видя щем* `ћемо видети`, *наи́рави щем* `ћемо направити`), али и у неким српским говорима у којима је овај глаголски облик у повлачењу (Бошњакóвић 2015: 31–42). Међутим, није забележен ни један пример балканског модела градње футура (*Он ће га и́иши*), који наводи Московљевић (1921: 138).

2.3.7. Конгруентни атрибут се среће и у постпонованој позицији, што није била реткост у ранијим фазама развоја нашег језика, па и у првој половини 20. века. Ово може бити једна архаична или балканистичка црта, али не треба занемарити ни перспективизацију реченице, тј. истицања појединих њених чланова: Ја нìкад нìсам рèкла: тàта, у *живòишу мòм* ни ја ни мòја браћа; тò би била *срèћа и́вòја*; а гдè је нèгова *и́еи́шка једìна*; тì знàш *кàкву* ти *и́еи́ку дòбру* ймаш; поред: Пронашла сам *и́вòј мòбилни*; А штò је òна *и́вòја сè-ја*; дòста је *и́вòјих мýка*; ви сте *једна хýмана*, *дòбра жèна*.

3. Закључак

3.1. Идиолект информаторке углавном се слаже са оним што је досад речено о одликама београдског говора. На плану прозодије то значи: (а) да се факултативно и ретко срећу примери са старим местом акцента (*зайâмѝи; замѝсли*), (б) да се јавља метатакса кратког акцента са финалног слога на краткоћу (*жѝна, чѝвек*), (в) да остају преношења акцената на предлоге (*на грѝбље, код вâс; на грѝб*) а факултативно се јавља померање на глаголску негацију (*не волиѝе*, али и: *не лãжем, не вѝдиѝе, не ѝѝшам*), (г) да се послеакцентске дужине углавном могу срести иза краткоузлазног у позицији *иѝѝѝр, дѝвѝјка*, иако се и ту факултативно може јавити скраћивање (*разу̀меш, ѝ̀дкажем*), (д) да се факултативно јавља и скраћивање дугих акцентованих слогова (*бѝлови, нãмеру*), али не и дужење кратких, што наводи Московљевић (*дѝвојка, ѝ̀рѝвео; вреднѝћа* 1940: 69).

Од осталих фонетских одлика свакако би требало указати на чињеницу да се у испитиваном идиолекту сачувало неразликовање два пара африката, тј. да се јавља мало тврђи изговор [ħ^u] (*гѝсѝоħ^uа*) и незнатно умекшана артикулација [ч'] (*вѝч'е, ч'ѝкај*).

Треба указати и на разговорно и жаргонски обојено *видо* < видео.

3.2. На морфосинтаксичком нивоу: (а) потврђено је ширење акузатива на рачун локатива (он може да дуби *на главу*), али и правилна употреба падежа места (још сам увек била сва *у грозници*), (б) није потврђена употреба предлога *са* уз инструментал средства (стругала *ножом*), (в) није потврђена употреба футура типа *ће каже*, већ аналитички (ја *ћу да клекнем*; а она *ће да каже*), прост и сложен (*даћу* па *ћу најѝсаяѝи* трећи).

Иако се о употреби инфинитива у спомињаним радовима није говорило, можемо констатовати да је он, уз различите семантичке групе глагола, у потпуности потиснут (она нема обичај *да ѝрѝча*; ја треба *да однесем*; сви хоће *да ми ѝмогну*; немојте *да долазиѝе*; обично волим *да идем* за Задушнице и сл.).

У старијим фазама нашег језика, постпозиција конгруентних атрибута није била необична, што смо забележили и у испитиваном идиолекту (Ја никад нисам рекла: тата, *у живоѝу мом*, ни ја ни моја браћа).

3.3. Надамо се да ће овај рад бити један од многих у којима ће аутори покушати да реконструишу некадашњу слику београдског говора и тиме дају скроман прилог српској урбаној дијалектологији.

Транскрипциј

Найшаа (Н): А она каже: Ух, па не знам зашто. Ко зна, реко, шта си причала! Не, она нема обичај да прича свашта.

Драган (Д): Није.

Н: Није, она је добра, слушај, ја ти подвлачим то, знаш. А она каже: Не, мама, ми смо само причали о оном хџроскопу.

Д: Да, да.

Н: Слушај, чекај, а ја кажем: не треба да се исмејава с тим хџроскопом. Он је мој знак, може он да дуби на главу, тако је. Тако сам јој рекла, Драгане, џзбиљно ти кажем.

Д: Па *јесџе*, *јесџе*.

Н: Па срећа да је тако да си на мене, то би била срећа твоја.

Д: Па *није нишиа*, *него оно све данас џу*, *сџира*, *данас – сџира*, *ово – оно*, *доћи џу*, *иџеџа*.

Н: Да. Да ти кажем, Драгане, извиџи што те прекидам. Жаљим страшно патријарха. Иџи џу, наравно, у Саборну, џу, како да не, макар мртва, Бџе ме опрости.

Д: *Каже да је у Саборној*.

Н: Али, слушај ме! У новембру сам ишла на грџбље.

Д: *И?*

Н: Ијао, све је било у реду: код Мике јџш релативно, код моје мајке и браће и свџ рџдом релативно, а кад сам дошла код Миомира, нисам тела да ти ништа причам да се секираш, доста је твоји мџка.

Д: Па *иџа је био*?

Н: Ч'џкај!

Д: *Ја сам био ире неки дан*.

Н: Не, то је било у новембру, кад су биле Задушнице, парџон, у октџбру (емф.).

Д: Па *ја сам сада био на Задушницама*.

Н: Ја сам била у октџбру на Задушнице. Нико није био, само ја. Онда сам, баш ми није било добро, али молила сам Бџга да ми да снаге, па ми је јџдан го-спџдин прекопџта помџго, де је Миомиров грџб, па прекопџта, а шта је [било] џво слушај: Кат сам дошла, неко гвџџе, нека старџдија насрџд Миомировог грџба, па онда доко прџаво, па џубре, па то је било страшно, а ја кажем том господину: Па, добро, дајте да помогнемо да склџним то. Онда су помогли, онда су дошла три деч'џка којим сам ја платила и дала и банане и свашта сам им дала. Они су ми помогли, све лепо пристали, ч'џстили, дџнела сам и дџвне (не чује се добро), све је било лепо, ал' и кат сам дошла кџћи, стварно (емф.) сам џсетила да сам џморна, јел ја сам рџтко џморна, Драгане.

Д: *Добро, иџеџа, али мислим џџо дан на грџбљу код јџдног, дрџгог, иреџег, није лако*.

Н: Па, замџсли ти три грџба, и све сам лепо...

Д: Па *није иџо близу јџдно дрџгог*.

Н: (не чује се добро) То је био октџбар, а сад да ти причам за новембар.

Д: Па *ја сам био сад у новембру*.

Н: Па јеси био?

Д: Па *како нисам био. Био сам...*

Н: Ја сам била, али у понeдeљак.

Д: ... код бабе, оно раскојано, оно све чудо.

Н: Свуда сам била опет поново. Слушај даље, о октобар је био тај ко, нико није био осим мене. Ћ сада у новембар, петак је било лоше време, у суботу да си ме видео, Драгане, и сад њмам отиске. Моја горња усна то је била пуна, как се зове то? Херпес или како се зове то?

Д: Херпес, да, херпес.

Н: Мдл'им?

Д: Херпес.

Н: Грознице. Јао кат сам ја то видела, онда сам се јавила старешини цркве Свете Петке, исто се презива Поповић, као ја, иде и у Америку, ми се много добро познајемо и ценимо. Међутим (емф.), ја њему кажем: Како да идем да ме видите, а он ће да каже овако: Ви сте разборита, паметна жена, он је увек преко телевизије, говори да...

Д: Да, да, мислим да знам.

Н: Ћ, много је диван човек, слушај, има он факултета не знам колико, и слушај даље, и он каже: Кад је тако, онда ћете ви ићи на гробје кад ви можете, а не да идете па да се разболите кат сте сами.

Д: Тако је.

Н: Је л знаш кољко је био фин, а ја кажем: јао, сад ми је лакше, фала Вам, ја ћу ићи у понeдeљак. Он каже: Најбоље, неће бити пуно света, и тако сам ја ишла у понeдeљак. Али, да ти искрено кажем, жао ме, обично волим да идeм за Задушнице.

Д: Па добро, идишка, нема везе, иди сад?

Н: Не, има везе. Са ћу да ти кажем зашто, пошто је Мики било сад трећег новембра двајс пет година, ја сам спремилa петсто eвра, eво су и сад код мене, ал'и кат сам се јавила тој гдспођи, на онколoшком, радиолoшком, како хдћеш, она каже: Гдспођо, немојте да долазите, молим Вас, оставите за касније, ми ћемо написати датум трећег новембра да сте дали за те јадне луде. А ја највише дајем сад за ону децу.

Д: Да, знам.

Н: И тако eво још нисам однела, каже, да не долазим, Драгане, па ваљда зато због ове епидемије.

Д: Због епидемије, због епидемије.

Н: Па добро, Драгане, даћу па ћу написати трећи.

Д: Па добро, нећ буде, дће они да најишу.

Н: Онда сам, слушај ме сад даље. Онда сам питала Бебу, знаш да Беба путује седамнаестог...

Д: Дe иде?

Н: Јао, и то ме потрeсло. Јаој све ме потрeса.

Д: Дe иде?

Н: У задње време. Они су узел'и кружно путовање бродом од Њујорка, па онда Италија, па онда Турска, па онда ваљда негде даље, Александрија, не знам тачно.

Д: Па добро, много лепо.

Н: Чекај даље, све кружно путовање десет дана, а ја кажем: Боже, Бебо, тољко си ме сад потрeсла, зашто идеш кад је зима, знаш какви таласи, па сам рекла

и пирати, а она каже: Ју, мама, какви пирати! Онда ће она мени, а ја се плашим, Драгане.

Д: *Па јесије.*

Н: Је л знаш? Па онда, па онда кажем: Јао, Бѣбо, па немојте да идете, ја ћу да кл'ѣкнем да мол'им Бѣга да вам све буде добро, да се вратите срећно, али и срећно да одете, а она ће да каже: Ђе, а сад да ти кажем: тај брод, јао Драгане, држи се да не паднеш, има ч'етрнајст спратова.

Д: *Ју!*

Н: Ију! Драгане, кад ми је то рекла, ја сам потскоч'ила овде, па сам рекла: Шта је теби, Бѣбо? Да л си нормална?! А она каже: Потпуно сам нормална, ми ћемо бити на петом спрату. Сад знаш све како ја стресове добијам. Ајде кажи!

Д: *Па сирашино, ја добро.*

Н: Који је тај брод а четрнајст спратова, брѣ?

Д: *Па шѣ је неки нови, веровашно, сигурно неки највећи на свећу.*

Н: Је л?

Д: *Па шѣ већи од Албаније* (палате у Београду).

Н: И слушај ме сада! Онда кат сам све то урадила, једног дана сам била у ваш крај.

Д: *Да.*

Н: Чекај, али сам била с једном госпођом, досадна је ко б'ува, а ја јој кажем: Ја би требала да идем код моје родбине, а јесам имала намеру да дођем код вас.

Д: *Што ниси дошли, идица?*

Н: Имала сам намеру.

Д: *Добро.*

Н: Како да је каже Бѣг: Праштај другоме, па ће и Бѣг теби. Је л тако?

Д: *Тако* (емф.) *је, иако је.*

Н: И слушај, мада нисам ништа крива, бѣгати, нити знам онѣга ч'овека, нити ништа, кад разумеш, она са мном, па ја ћу с вама, па ћемо ићи заједно, тако да нисам ђпет дошла код вас.

Д: *Да.*

Н: Ђво видиш, и ја сам, онда ми се јавио Л'ука, још сам увек била сва у грѣзници. Сад ми, Драгане, мало прошло. Је л ти мени ђво све верујеш?

Д: *Па верујем, идица.*

Н: Бѣга ми ти кажем, ѣто тако ми Бѣга, ал ја се не дам, Драгане, је л знаш?

Д: *Па добро.*

Н: Јел ипак и радим и идем пазарим. Молим Бѣга да издржим.

Д: *Па зашто (!) иако добро и изгледаш, идица.*

Н: Па шта да радим, али пуно сам ослабила, Драгане!

Д: *Сиварно* (емф.)?

Н: Па добро, па сад...

Д: *Кољко имаше кило?*

Н: Откако су ђво поплавили [стан], ја сам ослабила, ѣто. Како је мој Л'ука?

Д: *Па добро је, добро је, сувер је. Често он сидмиње Вас.*

Н: Како је Драгана? Је л и она здрава?

Д: *Здрава је. Добро је.*

Н: Хвала Гѣсподу Бѣгу, а Драга?

Д: *Мама није, мама, овај, боли је све.*

Н: Е ја, кажи јој и ако не долазим, свако вџ'е ја мџлим Гџспода Бџга да јој Гџспод Бџг пџдари пџно здравља, да јој прџђу бџлови и да дџго, дџго поживи са своџом деџном. Тџ су мџје рџч'и свако вџч'е.

Д: *Ё, хвџла, шџџка.*

Н: Је л лџпо, Драгане, од мене? Па да, свџ што ти кажем: Ви сте јџдна хџма-на и дџбра жџна, а мене мџзе из пџкости и злџбе, Драгане.

Д: *Кџ, шџџка?*

Н: Мџлим?

Д: *Кџ Вас мџзи?*

Н: Како?

Д: *Кџ Вас мџзи?*

Н: Ма свџ, свџ, пџкост, злџба. Јџдна ми је у џчи рџкла, знаш штџ ми рџкла? Ијџ, овако, ти знаш мене да ја нџ лажем, ближи се... тџ је било јџш кат сам йма-ла деведџсет, а ништа јој није, а ја кажем: А кџме ви тџ кажете?

Д: *Па да кџкве џна вџзе йма?*

Н: Ч'џкај! Кажи твџјој мами кџ је. Ёна са прџвог спрџта, џна дџбела, зна је џна и џна йма шџџер, али какав шџџер! Је л чџјеш штџ ти гџворим? Зџмисли глџда у мене и каже: Ближи се деведџсетој и ништа јој није [каже] џноме, а ја кажем: А кџме ви тџ кажете?

Д: *Јџ, јџ, јџ!*

Н: Јџо, реко, слџшајте: Бџље би било да глџдате своја пџсла, а да не мџшате лџде и здравље и џво и џно и џкрџнем се и џдем. Штџ кажеш, Драгане? Зџмисли ти кџлка је тџ пџкост и злџба?!

Д: *Да, йа јџсџе, јџсџе.*

Н: Јџ ли, Драгане, јеси ми ти здрав?

Д: *Па јџсам, шџџка, свџ је у рџду.*

Н: Ё, кџлко те пџта сањам, а кџлко пџта сањам Милана. А сад да ти кажем штџ је било на грџбљу сад у новџмбру. Кат сам дџшла тџмо, у понџдељак, џни су сахрањили нџкога.

Д: *Јџсџе, видео сам.*

Н: Чџкај даље! И ја из далека виџим: штџ је џво?! Кад џно наслџнили на грџб. Јџ нџсам мџгла да прџђем.

Д: *Видео сам, видео сам.*

Н: А јеси виџо?

Д: *Па нџсам мџго нишиџа ни ја. Шџџа џу?*

Н: Ё, па џто виџиш.

Д: *Виџо сам: йрџаво, блџџо, йжас!*

Н: Јџо, па блџто, па сам дџнела кџћи блџто, па стругала нџжем. А џни свџ са грџбља, кџји ме знају, свџ хџе да ми пџмогну. Бџже, гџспођо, да л је мџгуџче да је прџшло двџјспџт гџдина?!

Д: *Јџо, йрџсџо нџ могу да вџрујем ни ја.*

Н: Драгане, џво и сад не вџрујем, а ја (присџћање) Нџсам ти испрџч'ала за Бџбу што је најважније. Драгане, јџј, је л ймаш мал врџмена јџш?

Д: *Па йма.*

Н: Само пџт минуџта.

Д: *Да, да.*

Н: Ёнда ја кажем Бџби: Знаш, Бџбо, ја трџба да однесе м тих пџтсто џвра, тџ џу ја добити, ја нџсам дџбила, Драгане, јџш, јел нџсу ухватили јџш јџднога...

Д: *А још један.*

Н: Два њма, а трѣћи се крије. Тѳ је хиљаду стѳ ѡвра. Од тих дајем пѳсто ѡвра. Онда сам ја рѳкла Бѳби: Ђ, дѳбро, Бѳбо, да си се јавила да те питам да ли ти хѳнеш да ја напишем на оној признаници да даје и мајка и ћѳрка? А она каже: Па не, не треба да да, па ни гѳвора, Драгане, ма јѳј, а она ће да каже: Мама, како гѳд ти хѳнеш.

Д: *Да, да.*

Н: Ја од њѳ нећу да узмем тѳ.

Д: *Па дѳбро.*

Н: Тѳ је што је приколица, он је волео приколицу и тѳ и трѳба да се да. Је л дѳбро, Драгане?

Д: *Па јѳсѳе. Па знам и целу иприколицу, свѳ знам у вѳзи иприколице.*

Н: Па ти знаш какву ти тѳтку дѳбру ѡмаш.

Д: *Знам, иѳѳика.*

Н: А знаш штѳ ми каже она жѳна на пијаци?

Д: *Шѳѳ каже? А, знам.*

Н: Она Драгина. Да, каже она: Јавља ми се Драган, а знѳте, а знаш како, она је на пијаци вѳргл, ако знаш штѳ је вѳргл, јавља ми се Драган и каже: Сѳјо мѳја слѳтка, да јѳј ти кажеш: сѳјо мѳја, не, лажем, није слѳтка.

Д: *Јѳ?!*

Н: А ја је глѳдам.

Д: *Она лѳда.*

Н: Чѳкај, па мѳслим у сѳбе: сѳјо мѳја, а гдѳ је њѳгова тѳтка јѳдѳина?

Д: *Ма гдѳ, она лѳда, иѳѳика.*

Н: Јел ми се ниѳи јављѳ.

Д: *Неисѳину иприча, она будалѳиѳине иприча. Ниѳам је у живѳѳу... Па је л Ви иѳѳ вѳрујѳи?*

Н: Дѳбро, сѳмо нек си ми ти жив и здрав. Пронашла сам твој мѳбилни.

Д: *Ђ, дѳбро, иѳѳика.*

Н: Ниѳам ѡмала, је л знаш?

Д: *Па како, иѳѳика?*

Н: А штѳ је она твоја сѳја?

Д: *Па ја уѳѳиѳе не знам да сам ја иѳѳ...*

Н: Па она ми је тѳ рѳкла.

Д: *Ма лѳда, иѳѳика, ѡа није нѳрмална. Шѳѳ би ја иѳѳ њѳј рѳко?*

Н: А мајка твоја ми је испричала да се она с њѳм упознала у бѳлници, па се залѳпила за њѳ и ниѳако да се ѳдлепи.

Д: *Јѳсѳе, иѳѳ је иѳѳчно да сам ја њѳ вѳдео у бѳлници, иѳѳ је иѳѳчно.*

Н: Дѳбро, Драгане, поздравѳ мнѳго Драгану, жѳлим јѳј...

Д: *Оћу, иѳѳика.*

Н: Пуно здравља, а мѳг Луку изљѳби и звѳћу га да дѳћѳ.

Д: *Вѳжи, иѳѳика, сѳѳер, свѳ најбоље, иѳѳика.*

Н: Извиѳи што сам те тѳлко задржала.

Д: *Свѳ најбоље.*

Н: Пренѳси твојѳ мами да сам ѡмала намеру да дѳћѳем. Ајде!

Д: *Оћу, оћу, иѳѳика, вѳжи.*

* * *

Ја никад нисам рекла: та̀та, у живòту мòм ни ја ни мòја бра̀ћа. Тò запàмти. Са̀д сам се сèтила ма̀ме, што сам рекла за ту ч'òрбу. Ё̀то вѝдиш, и òнда ја ка̀жем: у рѐду, узѐћу, кòлко кòшта кòшта ни не пита̀м и донèсем ку̀ћи. И с̀утра да̀н до̀ђе Дра̀га и ја јо̀ј по̀кажем. Тò је то̀лико бѝло дѝвно, ка̀жем: Дра̀га, Вѝ не во̀лите òво, нѐ во̀лите òно, ё̀во уз̀мите јèдан дѐо. Нѐће òво, нѐће òно, нѐће нѝшта. Ў, ма̀јку му, па шт̀а је òво?! И нѐће.

Ка̀ку сам ја ч'òрбу на̀правила. Ба̀ш ми до̀шла јèдна го̀спођ"а, òна је фарма̀цајт, и òнда... òна је бѝла с̀утрадан на ру̀чак, у по̀недѐљак, а Дра̀га је бѝла у нѐдељу. Ј̀ао, госпо̀ђ"а На̀таша, òва ч'òрба кò да нѝкад нѝје јѐла ч'òрбу. Ха, ха, Бò-же, рѐко, а штò [Дра̀га] нѝје уз̀ела јèдан дѐо? А̀јде штò?

Наташа Поповић, 1916, Београд, основна школа
Снимљено у Београду 2010. године

Цѝтирана лѝтерату̀ра

- Белић, Александар. „Београдски стил.“ *Наш језик* књ. 2, св. 7 (1934): стр. 193–200.
- Белић, Александар. „Београд и књижевни језик.“ *Наш језик* књ. 7, св. 7 (1940): стр. 193–196.
- Бошњаковић, Жарко. „Како је кир-Герас Паскалис постао Ђерасим Паскаљевић?“ *Научни састанак слависта у Вукове дане* књ. 37, св. 1 (2008): стр. 275–286.
- Бошњаковић, Жарко (ур.). *Говор Новог Сада. Свеска 1: Фонетске особине*. Лингвистичке свеске 8. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, Одсек за српски језик и лингвистику, 2009.
- Бошњаковић, Жарко и Гордана Штрбац. „Функција грцизама и грчког језика у приповеци *Кир Герас* Стевана Сремца.“ *Časopis za slavensku filologiju* кпј. 161, sv. 1 (2010): стр. 127–143.
- Бошњаковић, Жарко. „Творба футура I у два писана идиолекта: из Ченеја (код Темишвара) и Плочице (код Ковина).“ Михај (Миља) Радан (ур.). *Исходишта 1*. Темишвар–Ниш: Савез Срба у Румунији – Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији – Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 2015, стр. 31–42.
- Ранко Бугарски. „Теоријске основе урбане дијалектологије“. У књ. *Говор Новог Сада*. Свеска 1: Фонетске особине. Филозофски факултет у Новом Саду. Одсек за српски језик и лингвистику. *Лингвистичке свеске* 8, Нови Сад, 2009, стр. 13–30.
- Васић, Вера и Гордана Штрбац (ур.). *Говор Новог Сада. Свеска 2: Морфосинтаксичке, лексичке и прагматичке особине*. Лингвистичке свеске 9. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, Одсек за српски језик и лингвистику, 2011.
- Ивић, Павле. „Белешке о биограчићком говору.“ *Српски дијалектолошки зборник* књ. XXIV (1978): стр. 125–176.

- ИВИЋ, Павле, Жарко Бошњаковић и Гордана Драгин. „Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Прва књига: Увод и фонетизам.“ *Српски дијалектолошки зборник* књ. XL (1994).
- КЛАЈН, Иван и Милан Шипка. *Велики речник сираних речи и израза*. Прометеј, Нови Сад, 2006.
- ЖИВАНОВИЋ, Ђорђе. *Проблеми њозоришног језика I. Језичка њриѡрема ѡексѡа. Изговор гласова. Изговор акценѡа*. Београд: Рад, 1951.
- ЖИВАНЧЕВИЋ, Владимир. *Од видинског ѡљанчеѡа до „Хеликона“ у „Москви“*. Београд у сеѡањима 1930–1941. Београд: Српска књижевна задруга, 1983.
- МИЛЕТИЋ, Бранко. *Основи фонетике српског језика*. Београд: Знање. Предузеће за уѡбенике Народно Републике Србије, 1952.
- МОСКОВЉЕВИЋ, Милош. „Неколико речи о београдском говору.“ *Zbornik filoloških i lingvističkih studija: Aleksandru Beliču povodom 25-godišnjice njegovog naučnog rada posvećuju njegovi prijatelji i učenici*. Београд: S. B. Свијановић, 1921, стр. 132–140.
- МОСКОВЉЕВИЋ, Милош. „Нове појаве у београдском изговору.“ *Наш језик* књ. VII, св. 2–3 (1939): стр. 69–72.
- СТОЈАНОВ, Стојан. *Грамаѡика на бљгарскиј књишовен език. Фонетѡика и морфологиј*. Трето издание. Софиј: Издаелство Наука и изкуство, 1980.
- ЈУТРОНИЋ, Дуња. *Splitski govor. Od vapura do trajekta. Po čemu će nas pripoznavat*. Split: Naklada Bošković, 2008.
- ЏОКИЌА, Slavica. „Неке особине разговора оствареног преко телефона.“ *Прилози ѡроучавању језика* књ. 21 (1985): стр. 143–151.
- ЏОКИЌА, Slavica. „О значењу конверзационих партикула у телефонској комуникацији.“ *Прилози ѡроучавању језика* књ. 23 (1987): стр. 189–210.
- ВЛАДИСАВЉЕВИЋ, Спасенија. *Неправилан изговор српскохрватских африката. Патолошка фонетика – I deo*. Београд, 1977.

Жарко С. Бошњакович

К ВОПРОСУ О СЕРБСКОЙ ГОРОДСКОЙ ДИАЛЕКТОЛОГИИ (Языковые комментарии относительно дорчолского идиолекта)

Резюме

Автор на основании ограниченного корпуса диалектного материала делает вывод, что идиолект жительницы Белграда, рожденной в 1916 году в Дорчолле, в основном совпадает с описаниями белградского говора первой половины XX века. В работе констатируется следующее: (а) диалектоноситель использует систему из четырех ударений, но с факультативным сохранением нисходящих ударений вне первого слога (*зайѡмѡии; замѡсли*), (б) в двусложных словах присутствует метатакса (*жѡна, чѡвек*), (в) отсутствует перенос ударений на предлоги (*на грѡбље*,

код *vâs*; на *grôb*), в то время как появляется факультативный перенос на глагольное отрицание (*nè volit̃ie*, но и: *ne lâžem*, *ne vîdit̃ie*, *ne pîštam*), (г) заударные долготы в основном встречаются после краткого восходящего в позиции *šêšîr*, *dêvôjka*, хотя и здесь факультативно возможно их сокращение (*razûmesh*, *îðkažem*), (д) факультативно появляется сокращение долгих ударных слогов (*bôlovi*, *nâmeru*), продление кратких не наблюдается, кроме как в эмфазе (*dûgo*, *dûgo*), (е) сохраняется неразличение двух пар аффрикат, т.е. наблюдается более твердое произношение [h^u] *gôsiôh^ua* и незначительное смягчение артикуляции [ч'] *vêč'e*, *č'êkaĵ*, (ж) винительный падеж вытесняет предложный с предлогами *na* и *y* (он може да дуби *na glavu*) наряду с правильным употреблением предложного падежа (*još sam увек била сва y грозници*).

Авторский корпус не подтвердил (а) наличие балканской модели будущего времени I (*ĥe kaže*): диалектоноситель использует аналитическую форму (*ja ĥu da klekнем*; а она *ĥe da kaže*), а также и простую, и сложную формы (*daĥu* па *ĥu najisaiĥi* трећи); (б) употребление предлога с творительным падежом средства действия (*стругала ножем*).

Хотя в прежних работах, затрагивающих данную проблематику, не упоминается употребление инфинитива, можно сделать вывод, что он – в сочетании с различными семантическими группами глаголов – полностью вытеснен конструкцией *da* + настоящее время (она нема обичај *da ĥriча*; ја треба *da однесем*; сви хоће *da* ми ïмогну; немојте *da долазит̃ie*; обычно волим *da идем* за Задушнице и т.п.). В исследуемом материале можно встретить и примеры постпозитивного употребления конгруэнтного будущего времени (Ја никад нисам рекла: тата, *y живоју мом*, ни ја ни моја браћа).

Ключевые слова: диалектология, фонологический и морфосинтаксический анализ, идиолект Дорчола, стенограмма телефонного разговора.

Žarko S. Bošnjaković

TOWARDS A SERBIAN URBAN DIALECTOLOGY
(linguistic notes to a Dorčol idiolect)

Summary

On the basis of a limited corpus, the author concludes that the idiolect of a woman from Belgrade, born in Dorčol in 1916, generally corresponds with descriptions of the Belgrade idiom from the first half of the twentieth century. The paper asserts: (a) that it has a four-accent system, but with optional preservation of falling accents after the first syllable (*zapâmti*; *zamîsli*), (b) that in the two-syllable words metataxis is present (*žêna*, *čôvek*), (c) that there is no transmission of accents to the prepositions (*na grôblje*, *kod vâs*; *na grôb*), whereas there is the optional shift to the verb negation (*nè volite*, *ali i: ne lâžem*, *ne vîdite*, *ne pîtam*), (d) that a postaccentual length can generally appear after a short rising accent in the position *šêšîr*, *dêvôjka*, although optional shortening (*razûmeš*, *pôkažem*) can also occur in this position, (e) that there is an optional shortening of long accented syllables (*bôlovi*, *nâmeru*), but no lengthening of the short

ones, except in emphasis (*dûgo, dûgo*), (f) that the non-discrimination of two pairs of affricates is preserved, i.e. that the pronunciation of [d^{dz}] *gõspod^{dz}a* appears somewhat harder and there is also a slightly softened articulation of [č^ʷ] *věč'e, č'ěkaj*; (e) that the accusative suppresses the locative with the prepositions *na* and *u* (on ne može da dubi *na glavu*), in addition to the proper use of the locative (*još uvek sam bila sva u groznici*).

Our corpus has not confirmed: (a) the Balkan model of the future tense I (*će kaže*), but analytically one (*ja ću da kleknem; a ona će da kaže*), as well as the simple and the complex one (*daću pa ću napisati treći*), (b) the use of the preposition *with* with the instrumental of agency (*strugala nožem*). Although the earlier works have not referred to the use of the infinitive, we can conclude that it, along with various semantic groups of verbs, is completely suppressed by the *da + present* construction (ona nema običaj *da priča*; ja treba *da odnesem*; svi hoće *da mi pomognu*; nemojte *da dolazite*; obično volim *da idem za Zadušnice*, etc.). In addition, there are examples of postpositive use of the congruent future tense. (*Ja nikad nisam rekla: tata, u životu mom, ni ja ni braća moja*).

Keywords: dialectology, phonetic and morphosyntactic analysis, idiolect, Dorćol, transcript, telephone conversation.

ISSN 0350-185x, LXXII, св. 3–4 (2016)

UDK: 811.161.1'373'37

COBISS.SR-ID: 226399244

DOI: 10.2298/JF11604137S

Примљено: 15. јуна 2016.

Прихваћено: 21. јуна 2016.

Оригинални научни рад

МАРИЈА Ј. СТЕФАНОВИЋ*

Универзитет у Новом Саду**

Филозофски факултет

Одсек за славистику

ЈЕДАН НАЧИН РЕШАВАЊА ПРОБЛЕМА ИЗБОРА НОМИНАТОРА КОНЦЕПТА У СЛУЧАЈУ СЕМАНТИЧКОГ ПАРАЛЕЛИЗМА

Питање разграничења концепата, односно избора лексема – номинатора концепата у лингвоконцептологији, етнолингвистици и другим правцима који истражују њихов садржај, појавило се као последица неједнозначно решеног проблема раздвајања полисемије и синонимије у лексичком систему, посебно у случајевима када се испитују исте лексеме у различитим дискурсима. У раду се врши анализа садржаја асоцијативних поља *труд* и *работа* са циљем да се утврди степен сличности и разлика међу њима, како би се видело да ли је реч о једном или двама различитим концептима. Претпоставка је да асоцијативна поља омогућују објективно утврђивање начина концептуализације, с обзиром на то да се елиминише утицај контекста. Закључак је да у савременом руском језику постоји један концепт – *работа*, а да се лексема *труд* повлачи ка периферији језичке употребе због чешћег коришћења у стилски и функционално маркираним контекстима.

Кључне речи: асоцијативни метод, полисемија, концепт *труд*, концепт *работа*.

1. Увод. Непосредан повод за разматрање питања разграничавања концепата и избора номинатора концепта био је почетак рада на пројекту ЕУРОЈОС под руководством академика Пољске академије наука Јежија Бартмињског, када је у првом информативном писму

* mstefanovic@ff.uns.ac.rs

** Прилог је резултат рада на пројекту „Језици и културе у времену и простору“ (бр. 178002), који финансира Министарство за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије.

на руском језику од сарадника тражено да у свом матерњем језику обраде концепт *работа*, а у другом – да обраде концепт *труд* као еквиваленте пољског концепта *praca*. С обзиром на чињеницу да опис концепта почиње анализом лексикографских извора, било је неопходно изабрати одговарајући номинатор – стилски неутралну именицу која на најбољи начин репрезентује смисао садржан у концепту. Међутим, у руском, као и у српском језику, лексема којима се најчешће означава ова специфична људска активност (р. *труд*, *работа*; с. *рад*, *йосао*) вишезначне су, њихова значења се подударају у више случајева, понекад се дефинишу једна преко других, па се поставља питање да ли се ради о двама директним номинаторима двају различитих концепата, или о једном концепту са једним директним номинатором, док је друга лексема само елемент у његовом номинативном пољу.¹ О оваквој ситуацији писала је и С. М. Толстој (Толстая 2006):

„Однако есть немало случаев, когда в разных словах совпадают не два значения, а все или почти все значения, т.е. имеет место некая комбинация многозначности и синонимии. Это совпадение я и называю семантическим параллелизмом“ (Толстая 2006: 24–25).²

Семантички паралелизам запажен је и у случају руских лексема *труд* и *работа*:

„В современном русском литературном языке *труд* и *трудиться* относятся к семантическому полю деятельности и коррелируют с такими словами как *работа*, *работать* и *дело*, *делать*. Во многих употреблениях эти слова и их дериваты выступают как синонимы: *ежедневный труд* и *ежедневная работа*, *умственный труд* и *умственная работа*, *опубликованные труды* и *работы*, *заниматься работой* и *делом*, *приступить к делу* и *приступить к работе*, *работник* и *труженник*, *устроиться на работу* и *трудоустройство*, *трудяга* и *работяга* и т. д. Однако во многих других случаях они не синонимичны: *строительные*, *земляные* и т. д. *работы*, но не *труды* и не *дела*; *орудия труда*, но не *работы* и не *дела*; *много дел*, *работы*, но не *труда*; *телефон не работает*, но не *трудится* и т. д.“ (Толстая 2008: 114).

Лексикографске дефиниције двеју наведених лексема (према БТСРЯ) потврђују велику блискост у значењима. За лексему „*труд*“

¹ У номинативном пољу концепта налазе се сва језичка средства која номинују концепт и указују на његова својства – в., на пример, Попова, Стернин (2007: 176).

² О семантичком паралелизму в. и Зализняк (2006: 399–402).

у БТСРЈ као прво значење даје се *'целесообразная деятельность человека, направленная на создание с помощью орудий производства материальных и духовных ценностей'*,³ као друго *'работа, занятие'*,⁴ треће је *'усилие, направленное к достижению чего-л.'*,⁵ четврто *'результат деятельности, работы; производство'*,⁶ а пето је назив школског предмета: *'предмет школьного образования; обучение навыков какой-л. профессиональной, хозяйственной деятельности.'*

Прво значење је најопштије и имплицира истовремено постојање циља и корисног резултата физичке или менталне активности човека, друго указује да се истом лексемом може назвати и обављање посла на радном месту (имплицитно такође са циљем и резултатом), треће упућује на неопходност улагања напора приликом неке усмерене активности, док се четвртим значењем метонимијски повезују активност и њен резултат, а пето представља специфичан предмет (*Технология*) у оквиру руског образовног система.

У БТСРЈ за прво значење речи „*работа*“ упућује се на глагол „*работать*“.⁷ С обзиром на вишезначност глагола од којег је настала

³ Примери којима се илуструје значење су: *Умственный т. Физический т. Производительность труда. Продукты труда. Научная организация труда. Общественное разделение труда. Охрана труда. Биржа труда. Люди труда* (высок.; трудящиеся).

⁴ Примери за значење *труд*²: *Тяжелый, напряженный т. Литературный, писательский, каторжный, непосильный труд. Заплатить за т. Плоды труда. Жить своим трудом. Положить много труда* (много трудиться). *После трудов праведных* (шутл.; поработав, потрудившись). | только мн.: *труды, -ов*. Повседневные хлопоты, заботы. *Дневные труды. Быть, жить в трудах*.

⁵ Са примерима: *Взять на себя т. что-л. сделать. С трудом уговорить кого-л. Все сделал без труда. Не стоит труда что-л.* (не имеет смысла, большого значения). *Напрасный т. что-л. делать* (бесполезно, тщетно). **Без труда не вынешь и рыбку из пруда* (Посл.).

⁶ Примери који се наводе су: *Многолетний т. Научный т. Т. всей жизни. Список печатных трудов. Труды Института растениеводства*.

⁷ Работать: 1. Заниматься каким-л. делом; трудиться. 2. Иметь где-л. какое-л. постоянное занятие, состоять где-л. на службе. 3. на кого-что. Обеспечивать, обслуживать кого-, что-л. своим трудом. 4. чем. Приводить что-л. в действие, управлять, действовать чем-л. (инструментом, орудием). 5. Находиться в действии, выполнять свое назначение; функционировать (о механизмах, агрегатах, устройствах и т.п.).

Примери којима се илуструје прво значење лексеме *работа* су: *Бесперебойная р. двигателя. Р. памяти, мысли. Продолжительность работы мотора. Р. сердца. Садиться, приниматься за работу* (начинать работать). *Р. кипит, спорится. Не могу оторваться от работы. Я его застал за работой. Наладить работу. Р. на кухне, по дому, по хозяйству занимает много времени. Р. над рукописью.*

именица, прво значење може се односити на активност у најширем смислу (укључујући и функционисање органа, уређаја и сл.), са имплицираним постојањем циља и резултата када се ради о људима као субјектима активности, што се готово поклапа са другим наведеним значењем за лексему „*работа*“, ⁸ док треће значење лексеме употребљене искључиво у плуралском облику означава различите производне активности. ⁹ Четврто значење односи се на посао као организовану активност у којој се учествује ради остваривања прихода (зараде), ¹⁰ док се пето, шесто и седмо значење односе на објекат над којим се ради, или на специфичан резултат рада. ¹¹ Осмо наведено значење термин је у физици. ¹²

Поређење лексикографских дефиниција указује, пре свега, на подударање трију елемената присутних у значењу лексема: и *труд* и *работа* виде се као сврсисходне активности са резултатом (значења *труд*¹, *работа*^{1, 2, 3}), као активности које се врше на месту формалног запослења (значења *труд*², *работа*⁴) и као резултати спровођених активности (*труд*⁴, *работа*^{5, 6, 7}).

Ово упућује на постојање истог принципа концептуализације, односно истог начина виђења стереотипних ситуација у којима се користе лексеме *труд* и *работа* – у оба случаја у сврсисходној, често друштвено организованој активности учествују људи који на

⁸ (Обычно с опр.) Вид деятельности, труда; круг занятий, обязанностей. *Умственная, физическая р. Общественная р. Научная р. Воспитательная, педагогическая р. Р. по специальности.* / О какой-л. форме принудительного труда как средстве наказания. *Исправительно-трудовые работы. Каторжные работы.*

⁹ *Только мн.:* работы, -бот. (обычно с опр.). Производственная деятельность по созданию, обработке и т.п. чего-л. *Сельскохозяйственные р. Строительные р. Ремонтные р.* **Встаёт заря во мгле холодной; На нивах шум работ умолк* (Пушкин).

¹⁰ Труд, занятие, как источник заработка; служба. *Постоянная, временная р. Сдельная, подённая р. Поступить, устроиться на работу. Снять, уволить с работы. Выйти на работу после болезни, отпуска.* // Место службы. *Идти на работу. Возвращаться с работы. Проводить кого-л. до работы.*

¹¹ 5. То, над чем работают, что подлежит обработке, находится в процессе изготовления. *Брать работу на дом. Раздать всем работу.* 6. Продукт труда, готовое изделие, произведение. *Печатные работы. Выставка работ известного художника. Сдать работу в срок. Работы по математике, биологии.* 7. (с опр.) Качество, способ, манера исполнения, изготовления. *Часы старинной работы. Вещь итальянской работы. Тонкая, грубая, топорная р. Прекрасное кружево, какая р.!*

¹² Процесс превращения одного вида энергии в другой. *Единица работы* (=джоуль).

одређени начин обављају посао и стварају објекте подложне класификацији на основу врсте и начина израде.

Пошто концептуализација обухвата и процес номинације, подударане у форми и садржају налазимо и међу изведеницама: на пример, бележимо постојање именица *работоспособность* и *трудо-способность*, *работоустройство* и *трудоустройство* итд. Именице – деривати од корена *работ-* (у ССРЈ и БТСРЈ) углавном се односе на рад као запослење и нису стилски маркиране (осим лексеме *работяга* која се користи у сниженом регистру): *работник*, *работница*, *безработица*, *работодатель*, *зарботок*), а од корена *труд-* већи број лексема такође се односи на рад као запослење, али употребљава се у официјелном језику и углавном представља термине из совјетске или савремене економије и права (*трудодень*, *трудоёмкость*, *трудозатрата*, *трудоиспользование*, *трудоустройство*, *трудоспособность*). Лексеме *труженник* (у значењу 1, 2 и 4 у БТСРЈ) и *труженница*, *трудолюб* и *трудяга* (прост.) односе се на особу која воли да ради уопште, а лексема *трудоголик* (разг.) односи се на особу која претерано много ради на послу (радном месту). Дакле, деривати од корена *работ-* повезани су најчешће са радним местом, као и они од корена *труд-*, при чему је разлика у изражењу стилској маркираности изведеница од овог корена.

У Русији су спровођена дисертациона истраживања посвећена концептима *труд* и *работа*, која нису дала одговор на питање да ли се ради о једном или више концепата.¹³ На пример, С. В. Суслевич (2011: 8) указује на став да се у већини радова концепт *работа* сматра само једним од синонима којим се испољава концепт *труд*, и сматра да је немогуће јасно издиференцирати ова два концепта. Стога га назива парним концептом и обележава као „*концепт ТРУД / РАБОТА*“, износећи, чини се, контрадикторно мишљење да је, поред тзв. концепта *труд / работа*, и сваки од чланова пара истовремено самосталан концепт, али да је у свести припадника руске лингвокултурне заједнице чврсто повезан са својим „паром“ – другим елементом (Суслевич 2011: 7–8), те тако изгледа да у руској концептосфери постоје три концепта са две лексеме које их номинују.

С обзиром на чињеницу да у различитим дискурсима иста лексема може да има различито значење, на то да различите лексеме

¹³ С. Суслевич (2011: 9) пише: „В своём диссертационном исследовании мы исходим из того, что на данном этапе развития языка невозможно чётко разграничить концепты ТРУД и РАБОТА. В зависимости от контекста, от типа дискурса может происходить их отождествление, а в некоторых случаях – чёткая дифференциация или даже оппозиция. В ряде дискурсов выделяется именно концепт РАБОТА.“

могу да имају исто или слично значење, као и на то да сâм чин номинације увек има когнитивно-семантичку подлогу, посебно када се ради о „ширењу“ значења једне лексеме, сматрамо да је један од могућих начина да се дође до одговора о броју концепата и начинима концептуализације анализа материјала који дају валидна асоцијативна поља стимулуса *труд* и *работа* (представљена у РАС), пошто садржај асоцијативних поља није условљен контекстом нити подложен било каквом утицају истраживача на његове елементе.

Материјал валидних асоцијативних поља (АП) представља отеловљени садржај језичке свести савремених говорника језика и у њему су или експлицитно реализоване или се недвосмислено могу реконструисати све везе које просечни члан културнојезичке заједнице успоставља у вези са стимулусом, било да су изазване обликом и значењем стимулуса као елемента у језичком систему, било његовим честим повезивањем у говору или мишљењу са другим елементима (реакцијама у АП) током живота у заједници. Стога је полазна претпоставка да анализа АП са стимулусима *труд* и *работа* може да допринесе утврђивању да ли се ради о двама концептима (уколико се покаже да су разлике у структури и садржају велике), или о једном концепту са једним директним номинатором, уколико су разлике мање.

2. Асоцијативна поља *труд* и *работа*

Због веће прегледности анализираног материјала паралелно се дају реакције повезане идентичношћу постојеће везе која се реконструише између стимулуса и реакције.

Tertium comparationis за ово поређење је лексикографско значење за реч *труд* према БТСРЯ, пошто С. М. Толстој (2008: 114) истиче да лексеме *труд* и *трудиться* у поређењу са речима *работа*, *работать* и *дело, делать* имају апстрактније значење, што би значило и да је значење лексеме *труд* општије и стога прикладније да буде номинатор концепта уколико се установи да је реч само о једном концепту.

Табеле са садржајем АП дате су редоследом према лексикографским значењима, а унутар значења по броју реакција у АП *труд*.

У анализу нису укључене реакције које нису непосредно повезане са нашим задатком (риме, прецедентни текстови, реакције које није могуће недвосмислено укључити у асоцијативни систем), и није извршена квантитативна анализа садржаја поља, мада се, због

лакшег поређења, након последње реакције у реду табеле даје укупан збир на нивоу реда. Цифра након једне или више реакција одељених запетама указује на њихов број у АП.

2.1. Реакције које указују на везу са осталим елементима у семантичком пољу „људска активност“

У АП *труд* и *работа* знатан број реакција представљају синоними, квазисиноними, антоними и квазиантоними, што је уобичајено за садржај свих асоцијативних поља и потврђује повезаност лексема – стимулуса са осталим речима на лексичком нивоу и са концептима које номинују на когнитивном нивоу.

Табела 1: Реакције које указују на повезаност стимулуса у језичком систему

Труд	Работа
работа 53, дело 6, работать 4, деятельность 3, труд, не работа, трудиться 69	труд 20, дело 9, делать, занятие 3, дела, работа; работа, обычный; ¹⁴ трудиться 39
отдых 5, безделье 4, лодырь 2 11	отдых 16, безделье, времяпровождение 2, ботало, ¹⁵ не отдых, тунеядство 23

2.2. Реакције систематизоване према лексикографском значењу за труд у БТСРЯ

2.2.1. ТРУД¹ (‘Целесообразная деятельность человека, направленная на создание с помощью орудий производства материальных и духовных ценностей’)

Прво наведено значење за лексему *труд* указује на четири аспекта:

1. ради се о људској активности,
2. активност има циљ и очекиване резултате,
3. усмерена је на стварање материјалних и духовних вредности,
4. користе се средства за производњу.

¹⁴ Тачком и запетом испред и иза одвојене су реакције које садрже више од једне лексеме.

¹⁵ Везује се за брбљање као супротност раду (<https://ru.wiktionary.org/wiki/ботало>).

Сви елементи јављају се у посматраним АП, и говорници дају детаљне информације у вези са сваким од наведених аспеката.

2.2.1.1. Људска активност

Велики број испитаника експлицитно указује на неопходност учешћа у овим активностима које се посматрају као обавеза, али и на то да постоји и невољност условљена углавном леношћу.

Табела 2: Људска бића као вршиоци активности

Труд	Работа
людей, человека 4, наш 2, брат, детей, женщины, мой, народа, ребенка, самостоятельный, соседа, человек 19	моя 4, мама, наша, не моя, папа, работаю, сестры, человек 11

Табела 3: Обавезност и потреба спровођења активности

Труд	Работа
обязанность 5, необходим 3, надо 2, кормит, необходимый, нужен, нужный, жизнь, основа жизни, повод для жизни 17	нужная 3, необходимость 2, важно, всякая нужна, для всех, жизнь, нужна, нужный, обязателька, обязанность, судьба 14

Табела 4: Невољност учествовања у активности

Труд	Работа
лень 12, не любить 13	лень 7, неохота 2, не хочется, не хочу 11

У вези са негативним ставом према обављању ових активности је и чињеница да се за лексему *работа*² наводи постојање принудног рада као казне (*‘О какой-л. форме принудительного труда как средстве наказания’*), а примери за које лексикографи сматрају да најбоље илуструју друго значење за лексему *труд* (в. фусноту бр. 6) указују на претерано улагање напора, што изазива и потенцијално негативан однос према ономе што је представљено лексемом *труд*². Због тога су и реакције углавном са израженом негативном конотацијом. Сличност реакција у АП указује на идентичност концептуализације стимулуса.

Табела 5: Изразито негативне реакције
на аспект принуде на активност

Труд	Работа
адский 7, каторжный 6, подневольный 3, рабский, терпение 2, из-под палки, каторга, нечеловеческий, нудный, опасный, раб, раба, сатанический 28	адская, каторга, кошмар 3, зверская, мука 2, адовая, каторжная, приговор, ужас, ужасно 18

2.2.1.2. Очекивање циља и резултата активности

Испитаници *труд* и *работу* виде као активности усмерене на циљ и постизање резултата, али указују и на могућност да се они не остваре (в. други ред у табели). Последица успешно извршених активности је друштвено признање.

Табела 6: Циљ / корист као последице активности

Труд	Работа
полезный 9, созидательный 3, полезный, ¹⁶ полезен 2, для себя, не напрасный, полезность, польза дела, пользу, помог, продуктивный 23	плодотворная, результат, созидание, творить, творчество, удачная 6
напрасный 8, бесполезный 4, впустую 3, пустой 2, бесполезен, бессмысленный, бестолковый, насмарку, не на пользу, ненужное, ненужный 24	бесполезная, ненужная, пустая 3
заслуга, успех, успешный 3	мощь, успех, успешная 3

Говорници руског језика *труд* и *работу* посматрају и као средства за постизање виших циљева, који су корисни и самом вршиоцу активности, и широј заједници. Уочава се знатно већи број оваквих реакција на стимулус *труд* него на стимулус *работа*.

¹⁶ За реакцију *полезный* вероватно грешком дају се фреквенције 9 и 2.

Табела 7: Активности које воде до узвишених циљева

Труд	Работа
облагораживаєт 13, на благо 11, честни 5, добросовестни, велики, благо 4, доблестни, на благо Родины 3, благородни, праведни 2, благотворителни, во имя блага човека, дело чести, для всех, для людей, для победы, долг, на благо людей, на благо човека, на пользу Родине, на славу, на славу Отечества, на совесть, неоцененни, неповторим, Отечество, славни, совесть, труд на благо общества 70	долг 3, на благо общества, ради будущего, чести 6

2.2.1.3. Постојање двеју врста активности (физичке и менталне) којима се долази до циља и резултата

Реакције указују на постојање обеју врста активности. У ову групу укључене су реакције које или веома јасно, често и експлицитно, говоре о подели активности на физичке и умне, или представљају објекте на којима се оне врше.

Табела 8: Претежно интелектуална или претежно физичка активност којом се стварају духовне и материјалне вредности

Труд	Работа
умственни 3, интелектуални, наставление, рационални, учеба, учиться 8	учеба 11, умственна 2, мысли, мыслить, писать, ученая, наука 18
физический 4, руки 3, домашни, моль, морковь, производство, рыба 12	корова, овощи, ремонт 3

2.2.1.4. Употребљавају се средства за производњу

Међу реакцијама овог типа очекивано доминирају алати и оруђа за физички рад.

Табела 9: Средства за обављање активности

Труд	Работа
лопата 6, молоток 4, грабли, кирпич, люди с лопатой, молот, с лопатой, топор 16	станок 3, молоток 2, книги, лопата, с книгой, рычаг, стол, топор 11

2.2.2. ТРУД² (*‘Работа, занятие’*)

Друго наведено значење лексеме *труд* односи се на активности на радном месту.¹⁷ Подаци који се добијају из АП указују на прототипичну ситуацију која обухвата професионалне вршиоце активности, место где се активност може обављати, њено планирање, етапе у обављању посла, новац као плату.

Примећујемо знатно мањи број реакција које се односе на стимулус *труд* у вези са детаљима (место обављања активности, етапе у спровођењу активности и интензитет), док не бележимо реакције које указују на планирање активности и услове при којима се обавља, као ни на запослење које се тражи или већ има. Оне постоје само у вези са стимулусом *работа*, о чему говоримо ниже.

2.2.2.1. Професионални вршиоци активности

У овој групи реакција добијамо податке о различитим занимањима вршилаца активности и о њиховим пожељним особинама.

Табела 10: Активност као професија

Труд	Работа
рабочий 3, высококвалифицированный, земледельца, учителя 2, бурлаков, врача, крестьянин, писателя, профессия, рабочих, спецовка, ученых, учитель 18	учителя 3, по специальности 2, инженер, инженерная, педагог, профессионализм, профессия, рабочий в спецодежде, специальность, учитель, ученого, физика 15

¹⁷ Иако се ово значење објашњава полисемантичним лексемама *‘работа’* и *‘занятие’*, примери које дају аутори речника упућују на овакво разумевање.

Табела 11: Пожељна својства вршилаца активности

Труд	Работа
упорный 6, кропотливый, старание, талант, умение, хитрость, человеком красен 12	заинтересованность, на совесть, серьезная, серьезно, тщательно, усидчивость 6

2.2.2.2. Место обављања активности

Табела 12: Место обављања активности

Труд	Работа
земля 3, завод 2, в колонии, в саду, где, дача, институт, мастерские, на земле, огород, фабрика, целина, школа 16	дом 7, школа 6, завод 4, в школе, дома, на дому 3, и дом, редакция 2, больница, в ВГНЦ, в поле, где, далеко, далеко от дома, здание, канава, на заводе, на картошке, на кухне, офис, по дому, подметать улицу, поле, рядом, университет, фабрика 48

2.2.2.3. Материјална надокнада за обављену активност

Највећа разлика која се запажа међу реакцијама за *труд* и *работу* је постојање оних које указују на то да се за труд често не очекује материјална надокнада, док таквих у АП работа нема.

Табела 13: Новац као плата за обављени посао

Труд	Работа
бесплатный 3, бескорыстный, деньги 2, дармовой, добровольный, оплачен, платный 11	деньги 4, барыш, высокооплачиваемая, зарплата, низко оплачиваемая, прибыльная, халява 10

2.2.2.4. Активност као организовани процес

У оба АП постоје реакције које се односе на обим, комплексност и интензитет активности која се посматра као процес, али је њихов број знатно већи у АП *работа*. За активност која је планирана и организована у АП *труд* нема реакција.

Табела 14: Обим и комплексност активности

Труд	Работа
монументални, огромни 2	сложна 7, велика 3, одговорна 11

Табела 15: Интензитет (брзина) и успешност активности

Труд	Работа
у пуној сили	кипити 7, спори се 5, брже, брзо, не спори се, не терпи, неотложна, стојати не велити 18

Табела 16: Активност као процес са етапама

Труд	Работа
извршен 1	извршена 2, стоји 2, завршити, завршена, иде, завршена, почела, завршена, чека, процес 12

2.2.2.5. Веза са политичким и економским системом земље

У оба АП забележене су реакције које упућују на везу стимулуса *труд* и *работа* са економским и политичким системом. Знатно јаче везе бележе се за стимулус *труд*.

Табела 17: Веза са политичким системом

Труд	Работа
ударни 13, комунистички, јавни 3, поштовани, социјалистички 2, у пошту, у име, општи, социјализам, СССР, бригада, радник 30	ударна 1

Табела 18: Веза са економским системом

Труд	Работа
производни, слободни 3, капитал, намени, услужни, с оддајом, приватни 11	налево, деловна 2

2.2.3. ТРУД³ ('Усилие, направленное к достижению чего-л.')

Материјал АП потврђује да говорници руског језика и *труд* и *работу* виде првенствено као веома напорне активности, чешће физичке него умне. У табелу су одвојено укључене и реакције које указују на последице уложеног напора.

Табела 19: Напор или лакоћа обављања активности

Труд	Работа
тяжелый 45, непосильный 9, нелегкий, тяжкий 2, мука, напряженный, пот, трудно, трудный, тяжелая, тяжело, тяжесть 66	трудная 50, тяжелая 33, забота 22, тяжкая 3, до седьмого пота, трудоемкая, на износ 2, до изнеможения, изнурительная, лошадиная, лошадь, на убой, не из легких, негр, нелегка, трудно, трудность, трудный, тяжело, тяжелый, усилия 133
усталость 4, исчерпал себя, сон 6	усталость 7, зевота, спать, утомление 10
легкий 6, посильный 2, без труда 9	легкая 9, без заботы, не бей лежачего, не бей сидячего, простая 13

2.2.4. ТРУД⁴ ('Результат деятельности, работы; произведение')

У АП постоје и реакције које указују на чињеницу да се лексемама *труд* и *работа* могу назвати и објекти настали као резултат активности.

Табела 20: Потврда постојања лексикографског значења *труд*⁴

Труд	Работа
жизни 2, произведение, 99 томов 4	домашняя 4, курсовик, письменная 6

2.2.5. ТРУД⁵ ('Предмет школьного образования; обучение навыков какой-л. профессиональной, хозяйственной деятельности')

Лексема *труд* користи се као популарнији назив предмета који се у руским школама учи од првог разреда основне до завршног разреда средње школе (*Технология*).

Табела 20: Потврда постојања лексикографског значења *труд*⁵

Труд	Работа
урок 3, предмет	

2.3. Реакције – оцене активности

Уобичајено за концепте који су релевантни за припаднике културнојезичке заједнице је да садрже оцене говорника. Оне су често супротне, јер су резултат индивидуалног става и искуства испитаника. Реакције које издвајамо или су речи које означавају позитивне или негативне емоције и ставове, или имају такву конотацију.

Реакције – оцене из АП *труд* и *работа* могу се поделити на уопштене оцене и ставове и оне које се тичу неког од аспеката активности у које је укључен вршилац, јер су очигледно резултат непосредног учествовања у њима (в., на пример, облике прошлог времена глагола у оба АП).

Табела 21: Уопштено позитивне оцене и ставови

Труд	Работа
радость 6, радостный 4, в радость, на радость, приятен 13	радость 4, любовь 2, удовольствие 2, добрая, клад, нормальная, смех 12

Табела 22: Уопштено негативне оцене и ставови

Труд	Работа
враг, вред, дрянъ, не в радость, недовольство, невыносимый 6	глупая 3, бардак, безобразный, гадость, говно, грусть, дрянъ, дурак, дурная, невеселая, нелюбимая, не нравится, не сахар, поганая, позорная, скверная, хмурая 19

Табела 23: Позитивне оцене процеса активности са аспекта вршиоца

Труд	Работа
от души, счастливый, счастье, удача, удовольствие 5	интересная, любимая 24, нравится 7, по душе 5, увлекательная 3, интерес 2, занимательная, затягивает, зов, охота, с охотой, по призванию, увлекает, увлекательный 73

Табела 24: Негативне оцене процеса активности са аспекта вршиоца

Труд	Работа
монотонный, надоел, однообразный, скучный, утомительный 5	нудная, скучная 4, надоела, неинтересная 2, заела, монотонная, мука или любимое дело, ¹⁸ нудно, однообразие, однообразная, скука 19

2.3.1. Реакције – оцене активности или објекта као резултата активности

У оба АП бележе се реакције које не могу недвосмислено бити сврстане у опште оцене, јер је могуће да се односе и на квалитет објекта који је настао активношћу (значења *труд*⁴ и *работа*⁶).

Табела 25: Оцене активности или објекта – резултата активности

Труд	Работа
хорошо 3, плохо, хороший 5	хорошая 10, плохая 4, качественная, классная, ¹⁹ лучшая, отличная, очень хорошая, прекрасная, приметная, хороша, хорошо 23

¹⁸ Иако реакција садржи супротне ставове, уврштена је у ову групу због редоследа којим су изнети.

¹⁹ Могуће је да се реакција односи на рад у разреду (онда би могла бити сврстана у табелу 12), али у руском језику придев „*классный*“ у разговорном језику значи ‘добар’.

2.4. Реакције које њосиоје само у АП работа

Све до сада груписане реакције биле су, у складу са коришћеним трећим чланом поређења (лексикографским значењима за *труд*), систематизоване тако да се види подударање у вербализацији аспеката у оба анализирана АП који се везују за наведена значења. Међутим, остао је мањи број реакција из АП *работа* неразврстаних у табеле. Неке од њих условљене су разликом у лексикографском значењу, а неке, чини се, имају подједнако важан значај и за решавање питања којим се бавимо.

2.4.1. *Работа* у значењу рад, функционисање организма или механизма

Прво значење лексеме *работа*, као што смо показали, везује се за вишезначни глагол *работать*, а међу његовим значењима (*работать*⁵) је и ‘*находиться в действии, выполнять свое назначение; функционировать (о механизмах, агрегатах, устройствах и т.п.)*’. Лексема *труд* нема значења у којима би се упућивало на инаниматне вршиоце активности.

Реакције овог типа у АП *работа* су *мозга 2, и робот, машина, машины, мозг, сердца*.

2.4.2. Активност као запослење – радно место

У АП *работа* реакције су углавном у облику одговора на стимулус схваћен као питање, што није необично за асоцијативне експерименте. Испитаници одговарају реакцијама да посао већ имају или немају, да их чека у будућности, и да се о томе могу распитати: *есть работа 6, будущее, ждет, единственная, не, нет, нет работы, требуется, узнать*. Укупно их је 14.

2.4.3. Услови под којима се обавља активност

Детаљи о условима рада и њиховим последицама налазе се искључиво у АП *работа*: *черная 2, грязная, пыльная, сидячая*.

2.4.4. Планирање организоване активности

Реакције *задание, нагрузка, программа, руководитель, самостоятельная* говоре о детаљима планиране активности.

3. Закључак

Анализа АП *труд* и *работа* још једном је потврдила да су валидна асоцијативна поља поуздан извор за проучавање семантике. Сва лексикографска значења за обе лексеме (осим термина из физике за лексему *работа*⁸) потврђена су у материјалу, а испитаници

су дали податке и о различитим детаљима у вези са активностима названим наведеним лексемама.

Подаци из асоцијативних поља *труд* и *работа*, систематизовани према принципу семантичке блискости реакција са установљеним лексикографским значењем према БТСРЈ, потврдили су готово потпуно поклапање у начинима виђења оног што се назива лексемама *труд* и *работа* у руском језику. Највећи број добијених реакција за стимулус *труд* је *работа* (53), док је реакција *труд* за стимулус *работа* на високом петом месту, са 20 испитаника који су на овај начин реаговали, што говори о великој блискости појмова названих различитим речима. То потврђује и сличност у апсолутном броју систематизованих реакција у појединим сегментима. На пример, приближно исти број реакција за *труд* и *работу* (17: 14)²⁰ односи се на обавезност или неопходност спровођења ових активности, као и на то да у њима испитаници нерадо учествују (13: 11), док је нешто већа разлика у броју негативних реакција на принудни аспект рада (28: 18), на указивање на интелектуални рад (8: 18) и физички рад (12: 3).

Велика разлика бележи се, помало неочекивано, у виђењу посматране активности као корисне (23: 6).²¹ Интересантно је и да АП која говоре о неуспеху активности показују велику разлику (24: 3), што, судећи по броју реакција, као да доводи у равнотежу мишљења испитаника о конкретној користи оног што се назива *труд*, док је за АП *работа* ипак превладао став да је она корисна. Сличну разлику примећујемо и када се ради о реакцијама – антонимима и квазиантонимима (леност, одмор, дангубљење и сл.), где је пропорција 11: 23, при чему се у АП *труд* појављују само три различите лексеме,²² а у АП *работа* – 6. Све ово, према нашем мишљењу, говори о ближем или непосреднијем односу испитаника према оном што се назива *работа*, а што потврђује још неколико чињеница: учесници у анкети дају много више података о месту обављања активности (16: 48), о потребној брзини њеног обављања, интензитету и успешности (1: 18), виде је као процес са јасно утврђеним етапама (1: 12), указују на њен обим и сложеност (2: 11). Број реакција које указују на оцену и став према наведеним активностима такође је индикативан: уоп-

²⁰ Овде и даље први број односи се на број реакција у АП *труд*, а други на АП *работа*.

²¹ Интересантно је да се корен *пол(е)з-* налази у 16 од укупно 23 реакције, док не постоји међу реакцијама у АП *работа*.

²² Мањи број различитих реакција упућује на већу стереотипност, а она је често знак слабије везе са објектом који се карактерише.

штено позитивно мишљење о оном што се назива *работа* имала су 73 испитаника, према 5 испитаника која су овако реаговала на стимулус *труд*, а уопштено негативно – 19 за стимулус *работа*, а 6 за стимулус *труд*. Иако су активности као напорне окарактерисане у великом броју реакција за оба АП, ипак је оних у АП *работа* два пута више (66: 133). Стога сматрамо да су лична искуства, непосредан контакт и уопште већа повезаност у свакодневици условила велику разлику у броју забележених реакција.

Међутим, оно што у највећој мери може да утиче на доношење закључка о статусу лексема као номинатора једног или више различитих концепата јесу следећи подаци: за АП *труд* забележено је 70 реакција које упућују на „узвишеност“ циљева активности, док је у АП *работа* свега 6 оваквих примера; о материјалној надокнади за обављене активности говори се готово у подједнакој мери у оба посматрана АП, али од 11 реакција за АП *труд* у 7 је реч о њеном непостојању (или о томе да се не очекује наплата), док оваквих реакција нема у АП *работа*; реакције које повезују лексему *труд* са политичким системом су неупоредиво бројније од оних које се појављују на лексему *работа* (30: 1), а ситуација је слична и када се ради о реакцијама (најчешће терминима) којима се *труд* повезује са економским системом у односу на истоврсне везе које успоставља стимулус *работа* (11: 2).

Досадашња истраживања концеп(а)та *труд* и *работа* у руском језику вршена су на материјалу различитих врста текстова: огласа, религијске литературе, фолклора, вицева итд., и веома тешко је било утврдити прецизне услове за избор једне или друге лексеме, и на основу тога закључити која је сфера обухвата једног или другог (или „парног“ концепта). Чињеница да се у ситуацији одсуства контекста у асоцијативним пољима у потпуности поклапају сви аспекти значења издвојени за лексеме *труд* и *работа*, да су идентични и потврђени реакцијама у оба асоцијативна поља ставови о неопходној и корисној људској менталној или физичкој активности која захтева напор, те је због тога често избегавана, али и цењена у заједници, допушта да се закључи да у савременом руском језику постоји један концепт – *работа*, а да се лексема *труд*, мада још увек није стилски маркирана, почиње померати ка периферији, чувајући место у вишим стилским сферама и у дискурсима који се не баве свакодневицом.

Цитирана лијераџура

- Зализњак, Анна Андреевна. *Многозначност в языке и способы ее представления*. Москва: Языки славянских культур, 2006.
- Попова, З. Д., И. А. Стернин. *Когнитивная лингвистика*. Москва: АСТ: Восток – Запад, 2007.
- СТЕФАНОВИЋ, Марија. „О анкети отвореног типа као извору за опис концепата: рад.“ У: С. Гудурић, М. Стефановић (ур.). *Језици и кулџуре у времену и џросџору: џемайски зборник*. 3. Нови Сад: Филозофски факултет, 2015: стр. 115–123.
- СУСЛОВИЧ, Светлана Валерьевна. *Когнитивно-дискурсивные характеристики концепта ТРУД/РАБОТА как дискурсивно-коммуникативной единицы*: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. [Место защиты: Сев. (Арктический) федер. ун-т им. М.В. Ломоносова]. – Архангельск, 2011. < <http://dlib.rsl.ru/viewer/01005002527#?page=1> > 15.05.2016.
- ТОЛСТАЯ, Светлана Михайловна. „Многозначность и синонимия в общеславянской перспективе.“ *Јужнословенски филолог*, 62 (2006): стр. 19–29.
- ТОЛСТАЯ, Светлана Михайловна. „Труд и мука.“ *Пространство слова. Лексическая семантика в общеславянской перспективе*. “ Москва: Индрик, 2008.

Извори

- Ассоциативный словарь русского языка (РАС). Ю. Н. Караулов, Г. А. Черкассова, Н. В. Уфимцева, Ю. А. Сорокин, Е. Ф. Тарасов. Русский ассоциативный словарь. В 2 т. Москва: ООО «Издательство Астрель»: ООО «Издательство АСТ», 2002.
- Большой толковый словарь русского языка (БТСРЯ). Гл. ред. С.А. Кузнецов. Санкт-Петербург: Норинт, 2000.
- Словообразовательный словарь русского языка (ССРЯ). А. Н. Тихонов. Словообразовательный словарь русского языка: В 2-х т. Москва: Русский язык, 1985.

Мария Ј. Стефанович

О ПРОБЛЕМЕ ВЫБОРА НОМИНАТОРА КОНЦЕПТА В СЛУЧАЕ
СЕМАНТИЧЕСКОГО ПАРАЛЛЕЛИЗМА

Резюме

Исследования концептов начинаются с определения номинатора – лексемы, которая является лучшим представителем идеи о самом концепте. В случае семантического параллелизма, т.е. существования двух или более многозначных разнокоренных лексем, называющих один и тот же предмет или явление, которое считается концептом, необходимо установить процедуру выбора номинатора. Идентичность многих из значений таких лексем и возможность их взаимозамещения в некоторых, но не во всех дискурсах затрудняет определение числа концептов, которые они номинируют. Таким образом, необходимо решить, является ли лексема номинатором концепта или представляет собой лишь один из элементов номинативного поля концепта, названного близкой по значению лексемой.

Ассоциативные поля содержат не связанные с контекстом знания о концепте, поэтому их анализ может указать на способы концептуализации рассматриваемых лексем и на их отношения в лексической и семантической сферах.

Анализ полноценных ассоциативных полей *труд* и *работа* в русском языке позволил прийти к выводу, что концепт *труд* является частью концепта *работа*, поскольку у них совпадают все аспекты концептуализации. Однако лексема *труд* в сознании современных носителей языка в большей степени связана с политической, экономической и моральной сферами, вследствие чего она начинает перемещаться на периферию лексической системы. Лексема *работа* в русской концептосфере должна считаться номинатором концепта, связанного с целенаправленной деятельностью человека.

Ключевые слова: ассоциативный метод, многозначность, концепт *труд*, концепт *работа*.

Marija J. Stefanović

ON THE SELECTION OF CONCEPT NOMINATOR IN CASES OF SEMANTIC
PARALLELISM

Summary

Analysis of a concept starts from the concept nominator – a word that best represents the idea behind the concept. In cases of semantic parallelism (i.e. existence of two or more often polysemous words that nominate the same object or idea) it is necessary to establish the procedure for the selection of the concept nominator. It is often the case that the many meanings of such words are identical, in certain, but they are not interchangeable in all contexts, which makes it difficult to determine the number of concepts they represent. Therefore, it is necessary to establish whether a word is the nominator of a concept, or it is only one of the possible elements in the concept's nominative field.

The associative fields contain information on the concept that an average person has, and that knowledge is context-free, so the analysis of associative fields shows the ways of conceptualization for the analyzed lexemes and it shows their relation in the lexical and semantic systems.

Analysis of the associative fields *trud* and *rabota* in the Russian language has shown that the concept *trud* is included in the concept *rabota*, because all aspects of their conceptualization coincide, but the lexeme *trud* is perceived as more related to the political, economic and moral spheres, so it is shifting towards the periphery of the lexical system. The lexeme *rabota* should be considered the nominator of the concept related to purposeful human activity in the Russian conceptsphere.

Keywords: associative method, polysemy, concept *trud* (Russian), concept *rabota* (Russian).

ISSN 0350-185x, LXXII, св. 3–4 (2016)

UDK: 821.163.41.09 Орфелин 3.

COBISS.SR-ID: 226399500

DOI: 10.2298/JFI1604159J

Примљено: 19. априла 2016.

Прихваћено: 21. јуна 2016.

Прегледни научни рад

МАРИНА С. ЈАЊИЋ*

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет

Департман за српски језик

ПЕРВОЈЕ УЧЕНИЕ ЗАХАРИЈЕ ОРФЕЛИНА И ЊЕГОВО МЕСТО У СРПСКОЈ КУЛТУРНОЈ ИСТОРИЈИ

У раду се просветитељски дух Захарије Орфелина осветљава из угла ширих културноисторијских и ужих лингводидактичких мисли како би се детаљно сагледала његова улога и значај за развојне токове српске културне историје. У друштвеном контексту Србије у XVIII веку, који се не може назвати једностраним, у мимоходу културних вредности Истока и Запада, Орфелин је кључ националних вредности концептуализовао у образовању. Његов *Буквар* више је од прве књиге – у њему је латентно прокламовао надазаће идеје просветитељства. Такође, анализа Орфелиновог *Буквара* показује да је у својој културној историји Србија имала претечу савремене наставе почетног читања и писања, који је у условима схоластичког догматизма пропагирао разумевање децјег бића, описмењавање игровном методом у контексту животног окружења и искуства.

Кључне речи: Захарија Орфелин, *Буквар*, културна историја, букварска настава, лингводидактика.

1. Увод. Пре готово 150 година српски академик Стеван Д. Поповић¹ креће у свој дијахронијски истраживачки подухват у правцу почетне наставе писмености не само да би разоткрио развојне токове букварске наставе кроз националну културну историју већ да

* marina.janjic@filfak.ni.ac.rs

¹ Стеван Д. Поповић (1844–1902) био је српски педагог, професор, политичар и управник Учитељске школе, министар просвете, министар финансија и члан Државног савета. Први је уредник *Просветног гласника* 1880, службеног листа Министарства просвете. Био је редовни члан Српског ученог друштва (Одсека филолошког и философског) и почасни члан Српске краљевске академије од новембра 1892. (*Српска енциклопедија*, <http://srpskaenciklopedija.org> =sr).

би на основу тих података открио узроке који су отежавали и уопште негативно утицали на начин усвајања ондашње „буквице“, али и насупрот томе, не би ли препознао „своје људе, који су умели овако или онако пронаћи природнијег и лакшег правца у почетном раду школском, али с разних прилика нису може бити успели да буду у своје време саслушани и примљени као што ваља од стране оних који су практиковали онако како се већ затекло“ (Поповић 1873: 2). Ма колико се чинили истраженим, овакви дијакхронијски походи и данас су веома актуелни будући да се са ове временске дистанце, у синхронијском пресеку нових образовних становишта, историјске чињенице сагледавају и осветљавају са нових аспеката. Циљ овог рада јесте да укаже на визионарски пут наших филолога који су се на раскршћу епоха, у пресудним моментима за развој националне културе – као што је и конституисање српског школства – водили, у том дијакхронијском следу, веома напредним научним идејама. Један од таквих филолошких бардова био је и Захарија Стефановић Орфелин (1726–1785), култна личност XVIII века и свеукупне културне историји Срба². Он је, разуме се, заузео значајно место и у редовима текста *Букварска методика у Срба* Стевана Д. Поповића, као и код свих потоњих хроничара српске културе и педагошког развоја³. Ерудита готово неограничених интересовања и остварења, просвећен и слободоумни стваралац, Орфелин у свему представља авангардну личност српског друштва у своме времену. Његова национална величина, у мору славе вредних поступака и резултата, јесте у сазнању да је описмењавање неугог српског становиштва једини исправни и могући пут ка националној самосвести, неговању и развоју духовних и културних вредности. Схвативши да тајна бављења књигом лежи у савладавању азбуке, односно, да потреба за

² Захарија Стефановић је рођен у Вуковару 1726. године. Касније је своје презиме заменио кованицом насталом спајањем делова имена грчких певача Орфеја и Лина у Орфелин (премда има и других нагађања у вези с тим). Поред тога што је био учитељ, песник, писац, публициста, члан Бечке уметничке академије, бавио се и калиграфијом, живописањем, бакрорезом, картографијом. Такође, био је физичар, виноградар, писац богословских, школских, историјских и пригодних књига, коректор у чувеној Курцбековој штампарији у Бечу; био је канцелиста код карловачког митрополита Ненадовића, благајник код владике темишварског Вићентија Јовановића, живео у манастирима. Умро је 1785. у Новом Саду као пуки сиромаш, тешко болестан, заборављен и напуштен од свих (Павић 1991: 211–223).

³ Између осталих и: Д. Руварац, М. Кићовић, Г. Михаиловић, П. Поповић, М. Костић, Ј. Скерлић, Т. Остојић, К. Георгијевић, М. Пантић, Ј. Деретић, Ј. Чурчић, М. Коларић, С. Ћунковић, Б. Чалић, П. Ивић, Б. Чигоја, Д. Грбић, Д. Богдановић, М. Брковић, М. Павић...

читањем и поимање саме вредности књиге почиње од слова, он се у зрелој фази свога живота и рада посебно бавио и питањима организације букварске наставе. Будући да је у овој, за националну филологију, фундаменталној области, остварио значајне резултате, предмет нашег интересовања у овом раду биће његов уџбеник под називом: *Первоје ученије, хойјаишчим учийисја књиг йисмени словенскими, називамоје Буквар*⁴ (Венеција 1767, Беч 1792) (ЧИГОЈА 2010: 115) као први школски уџбеник са особинама битно другачијим у односу на остале букваре који су се пре и у томе синхронизацијском пресеку користили. Констатујући да је Орфелинов *Буквар* и до сада био тема разноврсних филолошких истраживања (С. Поповић, Т. Остојић, С. Ћунковић, Б. Чалић, П. Ивић, Д. Грбић, Н. Николић, Б. Чигоја...), наводимо да ће у нашем фокусу бити његови културноисторијски и лингводидактички аспекти у сплету нових аналитичких интерпретација, са детаљнијим фокусом на *Увод* самог *Буквара*, у коме су експлицирана важна Орфелинова културолошка стремљења.

1.1. Сматрамо за овај рад значајним подсећање да је, поред доста старијег *Првог српског буквара Инока Саве* (Венеција 1597), Орфелиновом буквару претходио *Рукописни Буквар* Гаврила Стефановића Венцловића (1717), штампан на српскословенском језику⁵. У циљу очувања националног и верског идентитета, Српска православна црква је организовано и успешно 1726. године спровела замену српског црквеног језика руским црквеним језиком, па се кренуло и са оснивањем руских школа. Најпре је основана „Славенска школа“ у Сремским Карловцима, на челу са руским учитељем Максимом Суворовим (1726–1731), а потом и „Славно-латинска школа“ (1733–1737), на челу са Емануелом Козачинским (Младеновић 2008: 203). Са руским школама и руским учитељима стижу и руски уџбеници, те Суворов у првом тренутку доноси 400 примерака „московског буквара“. Тако су у Орфелиновој епохи у употреби претежно били руски буквари и граматике руског језика, и то пре свега *Первоје ученије ойпроком* Теофана Прокоповича, који је штампан у Москви 1724. године руском црквеном ћирилицом и рускословенским језиком („московски буквар“), и *Грамаишка* Мелетија Солотричког. Захваљујући употреби руских граматика и Прокоповичевог буквара, који је доживео више издања на нашим просторима током читавог

⁴ У даљем тексту само *Буквар*.

⁵ Дуго се у науци сматрало да је њега написао Кипријан Рачанин (према: ЧИГОЈА 2010: 516–518).

XVIII века, рускословенски језик улази не само у српске школе већ и у целокупну српску културу⁶. Рускословенским језиком штампани су сви, па и уџбеници Захарија Орфелина: *Новаја и основнаѣлнаја славеносерѣскаја [...] калиграфија* (Сремски Карловци, 1759), *Славенскаја и валахијскаја калиграфија или настѣавленије к ѣправилном ѣисанију* (Сремски Карловци, 1778), а пре свега његов *Буквар*.

Међутим, у другој половини XVIII у Србији почиње продор нових европских кретања захваљујући терезијанско-јозефинским реформама (нарочито из 1769–1779) којима је смањена и ограничена црквена власт (ПАВИЋ 1991: 16–18). Посебно је важно истаћи Фелбигерове реформе основних школа у монархији 1774. године, када су и српске основне школе биле отргнуте из окриља цркве и када је, поред државне реорганизације, Марија Терезија спровела свестрану реорганизацију српских школа и штампе. Између осталог, увела је обавезно похађање школе за женску децу, стипендирала и образовала школске надзорнике, учитељски кадар, обезбедила уџбенике, школе, па и подизање гимназије и богословије у Новом Саду. Наиме, све школе су постале подржављене установе, а страним учитељима је забрањено да изводе наставу у њима. Тиме је циљано спречена могућност просветног рада Руса у српским школама и употреба руских уџбеника у сврху основног образовања, што је довело до слабљења руског утицаја на културу Срба онога времена. Јасно је да су овакве реформе омогућиле продор просветитељских идеја у јужну Аустроугарску покрајину, премда са благим закашњењем у односу на Европу. Идеје просветитељства су препознатљиве већ у последњој животној и стваралачкој фази двају писаца те епохе: Орфелина и Рајића, док су наши типични представници „века разума“ били: Пишчевић, Доситеј, Мушкатиновић, Јанковић, Новаковић и др.

Као што се може видети, историјски тренутак у коме је Захарија Орфелин живео и стварао могао би се у најкраћем описати као одлучујући за нова стремљења и заокрете на националној сцени културног развоја. То је било време веома сложених, неизвесних и

⁶ Било је и других буквара који су мање-више представљали прештамповане верзије или благе прераде тзв. московског буквара нпр.: *Буквар Христифора Жефаровића* (Беч између 1742/44. године, није сачуван), *Буквар мали* (Млеци 1764), *Буквар с лиѣирами греческим*, штампан у Венецији 1770. године. У Курцбековој штампарији публикована је 1781. године најпопуларнија верзија буквара за српске школе, писана паралелно на рускословенском и немачком језику под називом: *Буквар ради сербскога јуношества в хунгарском кралевствије и присовокупљених јему предјелех*, познатији као „бечки буквар“ (према: Ћунковић 1963: 8–11).

замршених друштвених, а самим тим и језичких кретања и утицаја. Павле Ивић ову епоху назива „језичким плурализмом на врхунцу“ будући да су се паралелно употребљавали различити књижевнојезички обрасци у функцији српског књижевног језика, и то: 1. српскословенски до половине XVIII века, 2. рускословенски (славенски) од 1726. године (који се задржао до данас у Српској православној цркви) до 60-их година XVIII века, када се своди на функцију црквеног језика; 3. руски књижевни језик, 4. народни и 5. славеносрпски (Ивић 1998: 105–158). Од коликог је значаја квалитетан буквар за нови културни заокрет, увидео је Захарија Орфелин, спровевши у своме времену веома напредне идеје у дело.

2. О *БУКВАРУ* ЗАХАРИЈЕ ОРФЕЛИНА. Претходно наставно искуство, практичан учитељски рад као „славенскија школи магистера“ од 1749. године (Чалић 2010: 60), затим превод и публикавање *Латинског буквара* (1766) и уџбеника *Первије начайки латинскога јазика* (1767), несумњиво су допринели идеји Захарије Орфелина о изради новог словенског буквара прилагођеног српској деци (тј. њиховом артикулационом и уопште језичком сензибилитету). Од пресудног значаја су била и свеукупна друштвена кретања у складу са реформама Марије Терезије и њеног сина Јосифа II, када су се школе полако ослобађале црквеног догматизма и постајале државне, а тиме и отворене за шире грађанство, а не само за будуће богослове. То је доба успона српског грађанства, продора европских идеја, науке и уметности под окриљем надлазеће идеје просветитељства. Стога и не чуди да је *Буквар* Захарија Орфелина окосница идејних стремљења у новом друштвено-историјском контексту Срба онога времена: ово је први буквар у коме се, поред црквене, наводи и (руска) грађанска ћирилица и у коме се, поред световних, наводе и текстови сакралне садржине (Чигоја 2010; Чалић 2010; Ћунковић 1963). Ово је први буквар којим се настоји олакшати сусрет српских ђака са словима и школом и у коме се покушава поједноставити поступак срицања и изговор слова и слогова.

Еlegantно и на квалитетном папиру штампано издање Орфелиновог *Буквара* украшено је вињетама и иницијалима, лепим словима у двобојној штампи – црвеној и црној, док је текст естетски уоквирен. Поред *Увода*, *Буквар* има укупно девет глава на 96 страна,⁷ и то:

⁷ Ово је број страница *Буквара* доступних пажњи јавности у издању које се може наћи у Народној библиотеци Србије, али је сасвим могуће да их има и више. У својој анализи, Чалић (2010) такође наводи да *Буквар* има 96 страница.

О ѿисменех, О слогах, О реченијах, О речах, О слогах ѿод ѿишїлами, О Богоѿознанији, О молиѿиве, О числах, О гражданских вешчах. Па-жњу ћемо, као што смо експлицирали на почетку рада, подробније задржати на сам предговор *Буквара*, да бисмо се потом позабавили и опсервацијом (не мање важног, али до сада детаљније описива-ног) преосталог дела уџбеника и изнели своја запажања.

2.1. Првих шест страница *Буквара* посвећено је *Уводу*, који је много више од уобичајеног предговора. Штавише, Орфелин на почетку уџбеника прокламује основна начела (за оно време) савремених педагошких тенденција, по много чему специфичних и другачијих у односу на уврежене букварске конвенције тога времена. С правом се може констатовати да је *Увод* својеврсни манифест нових дидактичких ставова у букварској и настави уопште⁸. Већ у првој реченици Орфелин упућује јаку критику организацији дотадашње букварске наставе у српским школама, истичући њену нефункционалност и неефикасност. Он полази од чињенице да ђаци изгубе много времена учећи „буквицу“, али да на крају мало њих заиста савлада технику читања. Орфелин аналитички указује на вишеструке лингвистичке (фонетске) и педагошке узроке таквим педагошким промашајима. Најпре, апострофира парадокс да српска деца уче из руских уџбеника (московског мањег и кијевског већег буквара⁹), намењених руским ђацима и прилагођених природном изговору „славенских“ (тј. руских) гласова и речи. Друга опсервација тиче се наставног кадра, тј. он указује на непобитну чињеницу да су руски учитељи професионално обучени за наставнички позив за разлику од српских. Свеукупни закључак Орфелинов стога не може бити позитиван:... *код Срба изговор речи је сасвим другачији, сїособних учишїеља ѿак нема много, ѿако да они буквари велику корисїї срїској деци не чине* (*Буквар*, 3). Дакле, указујући на неопходност израде новог уџбеника, којим би се постигло прилагођавање претходних руских буквара могућостима и потребама српске деце, већ на почетку свога *Буквара* Орфелин показује лингвометодичку зрелост стечену путем општег образовања и наставног искуства. Редови који следе објашњавају дубоко родољубиве пориве З. Орфелина који су утицали на писање и објављивање овог буквара, а у чијем је тежишту наставно образовање

⁸ И Чалић у својој анализи запажа да је предговор „програмског карактера“ (Чалић 2010: 61).

⁹ Вероватно се мисли на кијевски буквар из 1751. године под називом: Буквар или начаљноје ученије... писмени славенским, који је с нешто измењеним називом прештампвао Курцбек 1770. године у Бечу (Чигола 2010: 529).

учитеља с једне, и олакшавање букварске наставе са гаранцијом бржег успеха, с друге стране: *Због њога, ревности к ошацибини наложила је садашњи буквар наново издајти, с њаквим њравлима и најоме-нама, њо којима сваки учииељ деце, ако и није савршено искусан, може деије савршено добром чииању за веома крајико време без великога ѡруда научиити. Свако може биити сигуран, а резултиаи ће ѡакође ѡказати, да ако родииељи и учииељи буду ѡ ѡроисаним ѡравлима у обуци деце своје ѡстиујали, неће биити ѡишребе надаље да се деца заиим и из других књига ѡoliko дуго времена чииаиш уче, како је ѡо до сада чињено, јер, ако они овај буквар два или три ѡуша на ѡроисани начин ѡроуче, они ће биити сиремни и сисобни сваку шииамјану књигу ѡравлно и брзо чииаиш* (Исто, 4).

2.2. Као што се да закључити, духом просветитељства одише свака текстуална целина, што је нарочито уочљиво и у наредним реченицама. Орфелин директно прокламује важност читања световног штива, пре свега научно-популарног карактера: *„Није неѡ-знајто колику користи доноси чииање грађанских (свешовних) књига, које садрже у себи разне ѡоуке мудрих људи у свему ономе шиио је живоју људском ѡишребно; ѡврх ѡога и љубииеље исиорије, ѡишребне географије и осталих корисних знања (чииање) задовољава“* (Исто). У овом хвалоспеву науци и модернизацији грађанског сталежа крије се ново објашњење које се тиче потребе да српска деца, поред црквене, савладају и грађанску ћирилицу. Уз констатацију да Срби још увек нису оспособљени за служење грађанским брзописом, Орфелин објашњава да му је из тог разлога у свом буквару посветио пажњу како би и српска деца могла подједнако читати сваку грађанску књигу као и црквену. Питање Орфелинове диглосије (српски/руски језик) и међусобног преплитања двају језика и двају писама је социолингвистичког карактера и у њему се одражавају добро познати (и већ наведени) културно-историјски моменти мале турске Србије разапете између Русије (Петра Великог) и Аустрије (Марије Терезије).

2.3. Дајући поткрепљење својим ставовима у вези са букварском наставом и уџбеницима, Орфелин се позива на просветна постигнућа владајућих европских народа и наводи их као своје узорне који брину о образовању своје деце и њиховог успеха у науци. Иако их експлицитно не именује, анализа лингвометодичких поставки и ставова унутар *Буквара* указује на његова русофилска стремљења ка православној матици, с једне, али и европска ка напредним земљама Западне Европе (и посебно његовим педагошким оријентацијама),

с друге стране. Наиме, у последњем пасусу *Увода*, Орфелин указује на важност методичке организације наставе коју претпоставља пуким рекогнитивним и репродуктивним радњама дотадашње катихетичке методологије (примењене у катехизисима и приручницима верских поука). Такође, нагомилавање наставног квантитета (обима) наспрам квалитетне организације и примене, за оно време, нових наставних стратегија, сматра сувишним баластом школске праксе: „*Давање деци мањег, а зајим већег буквара било је сувишно зајо шјо ако један није довољан и други ће исју шјолику корисит донети, а садашњи буквар ће довољан бити сам јо себи, све ће јо деци даји шјо се из она два очекивало и зајо није нужно унајред даваји дејетју малог буквара, из којег оно јравилном изговарању и слагању гласова (на чему се цела сјвар заснива) не може бити научено*“ (Исто, 5).

2.4. Кључни моменат по коме се Орфелинов *Буквар* изузима од свих осталих првих књига те епохе, утемељује се на методи „суиграња“ (термин према: Поповић 1873), коју Орфелин предлаже као најефикаснију и најпримеренију узрасту ученика и објашњава је на следећи начин: „*Ако неко хоће малу децу, у најнежнијем дејшњсјву у јознавању јисма обучаваји, за јакве ће још мање мали буквар јослужити, боље ће бити чинити јакко: најравити јолико четворугаоних малих карја колико азбука има слова, на сваку карју најисаји слово онолико велико колика је карја и јакко јо две карје на дан даваји дејетју како би их оно имало у рукама и јоказивати му да се нјр. на овој карји слово зове А, на овој Б ијд. Показивање изговора или именованја слова биће, међујим, јо садашњем буквару. Деје, имајући јреко дана оне карјице у рукама, и с њима се играјући, најлакше ће се научити јознаваји слова. Али јријом је јојребно честјо јреко дана јражити од њега час једну час другу карју са називањем сваког слова, нјр.: „Дај мени буки, дај ми аз и др.“ После овог захјева сам ће се јостарити да јосмајра слике оних слова и држити их у јамћењу да их може одмах даваји на захјев. Нарочитјо дејсјво јога уследило би када би родитјељи њему за брзо јоказивање сваког слова дар у вођу или у другом нечем обећавали даваји. Има јрактичних јримера да су на јакав начин мала деца, која су јек јочела говорити, за десет или јетнаест дана научила азбуку*“ (Исто, 5–6).

Педагогија хуманизма, коју прокламују Орфелинови ставови, данас чини најважији оквир свих образовних теорија, али је за ондашње српско схоластичко друштво била веома авангардна и као

таква неприхватљива. „Педагогију хуманизма карактерише велика пажња према детету као према човеку који се развија, према његовим психичким особеностима, пре свега дечјим интересовањима, поштовању његове природе, али и брига о његовом целокупном физичком и духовном развоју. Хуманисти се залажу за напуштање књишког (схоластичког) учења и за замену књишких знања реалним, за увођење матерњег језика у основне школе, за отварање световних уместо црквених, а уместо приватних државне школе“ (ЦЕНИЋ, ПЕТРОВИЋ 2012: 110). Овај педагошки правац, који је постао популаран у Европи много пре Орфелиновог живота и рада, још од епохе хуманизма и ренесансе, супротставља се средњовековној васпитној мери батином и, супротно томе, заговара став да се у настави деци мора посветити пажња и указати поштовање и љубав и да се према њима поступа са пуно обзира¹⁰.

Описмењавање деце помоћу карата са исписаним словима представља дословни пандан комплексној методи обраде слова, која се препоручује и примењује у савременој настави почетног читања и писања¹¹ широм света. Основни облик рада по овој методи јесте употреба велике разредне и појединачних ђачких словарица које нису ништа друго него картончићи са исписаним словима (једно слово на једном картончићу) и сличицом изнад сваког слова (приказан је предмет чији назив почиње тим словом). Сврха ових картончића са словима и сличицама јесте да се код деце формира асоцијација на релацији: слика – први глас имена насликаног предмета – слово којим се тај глас означава, а у крајњем исходу идентификација графеме и њене акустичке вредности (запамћивање односа глас – слово) по наставном принципу очигледности. Пошто деца имају изражену моћ асоцијације у том узрасту, оне се код њих брзо успостављају и на тај начин деца лако и брзо препознају слова која још увек нису запамтила. Словарица омогућује разноврсне игровне активности са словима. Комплексни поступак обраде слова се у савременим образовним теоријама тумачи као „...потпун преокрет у цивилизацијској

¹⁰ Најзначајнији представници хуманистичке педагогије били су: Франсоа Рабле, Мишел Монтењ, Еразмо Ротердамски и многи други (Ценић, Петровић, 2002: 110).

¹¹ Научну валоризацију код нас је овај метод добио 1965. године одбраном докторске дисертације Мухамеда Муратбеговића под називом: Комплексни и монографски поступак у почетном читању (Милатовић 1998: 146). Овај поступак учитељица Јелена Миоч је потом разрадила у целовит методолошки систем наставе почетног читања и писања.

организацији наставе почетног читања и писања, где се тежиште поставља на развијање целокупне личности детета, његових интелектуалних и моторних способности“ (Миоч 2010: 2). Најутицајнији аутор савремене теорије о настави почетног читања и писања код нас Вук Милатовић сматра комплексни поступак веома ефикасним и квалитетним јер: „... даје веома добре резултате и обезбеђује квалитетно и брзо савладавање читања и писања. ... Овај поступак, дакле, полази од потребе индустријализованог човека да се ученик што пре оспособи да стиче представе о свету, да се што пре и брже описмени, како би се снашао у мноштву знакова који га окружују“ (Милатовић 1998: 147). Дакле, Орфелиновим словним четвороуганим картама била су потребна готово два века да добију своју научну потврду и примену у српским школама данашњице као изузетно успешна и делотворна метода у описмењавању ученика¹². Орфелинови савременици и следбеници филолошких и педагошких оријентација очигледно нису били таквог мишљења, већ су напротив, оваква методичка упутства сматрали незрелим и неприхватљивим. Стога је и оправдано питање порекла и оригиналности ових идеја у Орфелиновим ставовима.

2.5. Поред тога што је и сам Орфелин нагласио да је у конципирању *Буквара* имао европске узоре, истраживањем развоја педагошке мисли пронашли смо потврду овоме у већ оствареним и раније прокламованим педагошким правцима у доба просветитељства широм Европе. Наиме, извор Орфелинових методичких идеја идентификовали смо у филантропизму, педагошком правцу са коренима из XVII, који се из Европе пренео у Немачку и био веома актуелан у следећем веку¹³. Најпознатији представник и оснивач филантропизма био је Базедов (1724–1790), који је издао своја методичка упутства и педагошке погледе усмерене ка повезивању школе са свакодневним искуством и истицањем принципа очигледности у настави: „... ствари које се изучавају треба показати у природи, а за оне који се не могу показати у природи Базедов препоручује илустрације (ЦЕНИЋ, ПЕТРОВИЋ 2 2012: 311). Тежња филантрописта да се настава учини

¹² Поред методе комплексног поступка обраде слова у нашим школама се врло често употребљава и групни поступак обраде слова по аналитичко-синтетичкој методи (Милатовић 1998).

¹³ „Овај педагошки правац представља покушај да се у Немачкој примене Русоови педагошки погледи, који се односе на то да се са омладином поступа човечније, односно да се васпитање спроводи на начелима хуманости и у складу са захтевима времена“ (ЦЕНИЋ, ПЕТРОВИЋ 2 2012: 31).

лаком и пријатном, пријемчивом за ученике, и да се по могућности, игровним методама остваре наставни циљеви, очигледно је имала своје рефлексије и у Орфелиновом буквару. Сам назив њиховог педагошког опредељења (филантрописти = човекољупци) указује на основна хуманистичка начела на којима почива и данашња савремена настава. Ова школа је била управљена против тадашње наставне праксе, врло сурове, догматске и репресивне, засноване на физичком кажњавању ученика. Филантрописти су устали против лажне побожности, окренувши се егзактним наукама, при том се залажући за поштовање деце и милосрдно поступање према њима¹⁴. Дакле, Орфелин је био први и једини наш учени човек тога времена који се упознао са тим теоријама и схватио њихов значај. Није потребно истицати да је у то време било веома храбро изаћи у јавност са таквом наставном методологијом и суочити се са религиозним стегама и наставним предрасудама конзервативне Србије XVIII века.

2.6. Са данашњег аспекта, недвосмислена је оправданост Орфелиновог методичког концепта будући да се његове рефлексије разликују у савременим образовним поставкама које се у Европи примењују више деценија са великим успехом (од друге половине XX века). Као што смо видели, када је реч о букварској настави, у Орфелиновим препорукама уочавају се рудименти комплексног поступка обраде слова, а када је реч о ширем поимању наставног контекста утемељеног у социјалној антропологији, јасно је да се ради о зачецима најсавременијих наставних теорија које се данас рефлектују у интерактивној, искуственој, игроликој, амбијенталној и истраживачкој настави.

Постулати социјалне антропологије огледају се у начину на који Орфелин сагледава дејчи сензибилитет и путеве сазнања¹⁵ засноване

¹⁴ Исто тако, Стеван Поповић и сам констатује да су Орфелинове „четвртате карте“ са исписаним словима и препорука о давању поклона као награде за погађање слова резултат утицаја Базедова и филантрописта. Неоспоран је њихов замашан подухват да „...човечним поступањем и другим којечим загладе с поља и заслуде некако оно што је по себи било сухопарно, горко, несварљиво за нежну природу дејчег духа и скроз неприродно и систематисано у неке голе форме и класификације без икакве занимљиве садржине“ (Поповић 1873: 9).

¹⁵ Марија Монтезори, доктор медицине, антрополог и педагог, утемељила је овај образовни концепт, усмеривши га ка свеукупном развоју детета као комплетног људског бића, у временском, просторном и културном контексту у коме одраста (према: POLK LILARD 2012: 27–48; Јањић 2008: 94–117). И она је, попут Орфелинових узора, критиковала дотадашњи укалупљени, строги и репродуктивни образовни оквир називајући школску децу осушеним лептирима прикаченим на таблу, а индоктриниране школе ужасним сивилом.

на интеракцији деце са окружењем. У савременој школи посебно се истиче важност дидактичког материјала за наставни рад – а то су у случају Орфелиновог метода – карте са исписаним словима. Метод „суиграња“, који су Орфелинови савременици и следбеници строго осуђивали, данас је веома популаран у модерним образовним теоријама¹⁶. О мотивационом дејству награде за успешно постигнуће ученика на часу савремени психолози су доста писали, те је општеприхваћено становиште да једна похвала више вреди него сијасет казни и забрана! Наградама у воћу или каквим другим посланицама – као што препоручује Орфелин – букварска настава би свакако била оплемењена, уместо казни и покуда које су карактеристичне за репресивно и догматско образовање које је тада владало у нашим школама.

Орфелинова препорука да се букварска настава изводи амбијентално, код куће у присуству родитеља, да карте са словима постану део његове стварности и ван школе, да се са картама игра (које су понајпре дидактички, а тек потом и игровни материјал) и да су им у сталном видокругу не би ли се асоцијативним путем успоставила нераскидива веза између слике слова и његовог имена и изговора – указује на снажни визионарски потенцијал којим се издиже изван ограничења свога времена и утире пут прогресивним стремљењима који ће постати платформа за утемељење савременог образовног система и заживети код нас тек након стотина година.

3. КРАТАК ЛИНГВОДИДАКТИЧКИ ОСВРТ НА ОРФЕЛИНОВ *БУКВАР* У ЦЕЛИНИ. Орфелинов *Буквар* је по своме садржају и својој структури минијатурна енциклопедија основних сазнања и представља праву иновацију за пређашње букваре који су се употребљавали у српским школама. Поред тога што је централно место посвећено азбуци (словима, слоговима, речима, реченицама и титлованим скраћеницама), у *Буквару* се налази и мала хрестоматија религиозних текстова с једне, и научно-популарних, с друге стране (из области: математике, географије, историје, биологије). По своме образовном концепту,

¹⁶ „Дидактичке (методичке) игре поседују општа својства игара, али се не могу поистоветити сасвим са њима. За разлику од обичних дечјих игара које представљају креативни начин да се разбије досада, дидактичке игре садрже интелектуалне активности ради потпомагања интелектуалног развоја, с једне, и остваривање дидактичких циљева и задатака, с друге стране... Једна од основних карактеристика наставе кроз игру јесте чињеница да ученик у њој учи, а да и сам није свестан тога“ (Јањић, Новаковић 2015: 33).

Орфелинов *Буквар* представља прави вишенаменски уџбеник, видно осавременен за ондашње српско школство. Његова главна лингводидактичка поставка била је да се након обраде слова и поступка слоговног срицања, увежбава читање на штиву сакралног и световног карактера, при чему би ова друга врста текстова додатно служила стицању базе научно-популарног знања и животних вештина и умења (дакле, оспособљавање ученика за успешану животну праксу). Речју, Орфелинов *Буквар* је могао служити као основни уџбеник општеобразовног карактера за целокупну разредну наставу онога времена.

Иако није успео да у потпуности превазиђе старе традиције, *Буквар* је од свих Орфелинових школских књига његово најсамосталније и најсавременије дело. Оно што га утемељује у концепту правог школског уџбеника јесу пратеће методичке опсервације у вези са наведеним словним садржајем. У то ће нас уверити најпре податак да је у своме буквару непрестано давао разна методичка упутства и објашњења у вези са одвијањем букварске наставе, а која су била оперативна и за учитеље и за ђаке¹⁷. Овај моменат не само да није без значаја већ указује на чињеницу да је Захарија Орфелин први методичар наставе српског језика у сваком смислу. Он је то по томе што је дидактички изучавао и анализирао немачке и руске уџбенике онога времена, што је био детаљно упознат са европским дидактичким оријентацијама своје савремености и што је дубоко промишљао о успеху извођења букварске наставе (руско)словенског језика у националном историјском и културном контексту. Не заборавимо истаћи да је први уочио значај наставе писања, за разлику од тадашње букварске праксе која се бавила само вештином читања (техника писања слова је била произвољна и препуштена умешности и расположењу самих учитеља). Након *Буквара*, написао је и објавио посебан правописни приручник, који се бави наставом писања *Новјејшија славенскија ѿройиси* (Сремски Карловци, 1776) у коме даје разна методичка упутства за овладавање техником писања слова, као и разна вежбања за писање – почев од начина зарезивања пера и повлачења почетних црта, преко упутства како се пишу саставни делови сваког слова и конфигурације целих слова, којим редоследом се обрађују слова (уобичајеним азбучним редом), када велика, а када

¹⁷ На пример, Орфелин објашњава зашто је дат списак слова са њиховим називима; даје упутства учитељима како да ђацима представљају слова; објашњава разлог зашто се азбука наводи на три начина (велика и мала слова и обрнута азбука) итд.

мала, па све до исписивања текстова (Ћунковић 1963: 10). Две године након тога, 1778. Орфелин ће објавити нови букварски приручник намењен краснопису под називом: *Славенскаја и валахијскаја калиграфија* у коме је дао обрасце за лепо писање намењене употреби у основним школама. На овај начин, Орфелин је први методичар који је својим делима комплетирао целокупну букварску наставу састављену од наставе почетног читања и наставе почетног писања¹⁸.

4. ЗАКЉУЧАК. О улози и значају Захарије Орфелина у културној историји Срба много је пута посведочено до сада. Његова дела остају непресушни извор културолошких истраживања, а свако враћање на његово стваралаштво отвара нове аналитичке аспекте. Тако је и ова анализа *Буквара* Захарије Орфелина, са посебним освртом на његов *Увод*, уродила новом компаративном синтезом у којој се Орфелинове идеје о букварској настави не само препознају него и једним делом отелотворују у савременој комплексној методи обраде слова, која се сматра ефикасном, стваралачком и продуктивном у актуелној, домаћој и светској, настави почетног читања и писања.

Овај претеча просветитељства, у предговору свога *Буквара* представља својеврсни манифест нових културних стремљења, критиком постојећег и препоруком новог. Његова моћ аналитичке рефлексije тадашњег школства у Србији и сагледавање његових слабости и недостатака лежи пре свега у филолошком, а потом и ширем научном образовању, што га чини једним од најначитанијих људи онога времена. Његова национална и родољубива оријентација огледа се у промишљању о општем добру и просперитету за српски народ, који је он превасходно видео у школству. У том смислу, његов *Буквар* није само приручник за савладавање читања и писања, он је оруђе знања, будући да општа култура почива на описмењавању.

Његов значај за културну историју Срба, између осталог, лежи и у томе што је покушавао да премости дотадашње проблеме ондашњих

¹⁸ Упркос наведеним покушајима осавремењивања букварске наставе XVIII века, ипак не бисмо смели пренебрегнути чињеницу да су Орфелинови дидактички предлози неостварени до краја и као такви одају утисак реформе у покушају, тј. „недовршене модерности“ (Николић 2007, према: Чалић 2010: 62). У концепту букварске наставе он остаје доследан непопуларној синтетичкој методи обраде слова и поступку срицања слогова. Иако је указао на тешкоће приликом исцрпљујућег срицања, у *Буквару* нуди компромисно решење којим би се овај поступак учинио функционалнијим: препоручио је слоговно уместо гласовног срицања и драстично је смањио број слогова за срицање са образложењем да је за њаке корисније срицање целих речи уместо бесмислених слогова.

ђака чије је школовање било дуготрајно, нефункционално и заморно, а врло често и веома сурово. Он је из угла српске филологије размишљао како да напише буквар прилагођен српској школи и српској деци, за шта је потребно не само познавање графема већ пре свега добро познавање гласовног система српског језика (контрастивне анализе са руским), промишљање о слоговима, морфемама (саставу речи) и лексемама.

У много чему је својим *Букваром* доказао да је корифеј културних кретања: поред сакралног, он уводи и световно, поред црквене и грађанску ћирилицу, поред читања, бави се и вештином писања. И мада се већ овенчао заслугама првог српског методичара, школског писца и аутора уџбеника прилагођеног српским школама и ђацима¹⁹ (Остојић 1923), који уноси „нови приступ неговању писаној речи“ (ЧИГОЈА 2010: 132), овим радом констатујемо да је Орфелиново школско визионарство, иако еклектичног карактера и системски недовољно уобличено, ипак веома значајно и да га оправдано сврстава у редове претеча савременог образовања и модерне методике наставе почетног писања и читања (по комплексном методу) чиме се додатно увећава његов огроман филолошки значај, који ужива у српској културној историји.

Цићирана лиџераџура

- Грбић, Душица. *Буквари за Србе у XVIII веку*, Зборник радова Буквари и букварска настава. – Београд: Педагошки музеј, 2010.
- Јањић, Марина. *Методичке рефлексије о савременим аспектима наставае фонетике и фонологије*. – Ниш: Филозофски факултет, 2015.
- Јањић, Марина и Новаковић, Александар. *Наставно дизајнирање часова српског језика*. – Ниш: Филозофски факултет, 2015.
- Миоч, Јелена и Миоч-Станојевић, Нада. *Настава почетног читања и писања*. – Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- Милатовић, Вук. *Методика наставае почетног читања и писања*. – Београд: ИП Наука, 1998.
- Младеновић, Александар. *Историја српског језика*. Одабрани радови. – Београд: Чигоја штампа, 2008.
- Николић, Ненад. „Орфелин: недовршена модерност“, Београд, *Годишњак Катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима*, год. III (2007): стр. 155–211.

¹⁹ „Школске књиге писане за ђаке, с методом, први у нас издао је Орфелин“ (Остојић 1923: 113).

- ОСТОЛИЋ, Тихомир. *Захарија Орфелин – живој и рад му*. Посебна издања СКАНУ, књ. XLVI, Науке филозофске и филолошке, књига 12. (1923) – Београд: Српска краљевска академија наука и уметности.
- ПАВИЋ, Милорад. *Историја српске књижевности 3 – Класицизам*. Београд: Досије/Научна књига, 1991.
- ПОПОВИЋ, Д. Стеван. Букварска методика у Срба. *Гласник српског ученог друштва*, књига XXXVIII (1873): стр. 1–80.
- ЋУНКОВИЋ, Срећко. *Буквари и букварска настава код Срба*. – Београд: Педагошки музеј, 1963.
- ЦЕНИЋ, Стојан и ПЕТРОВИЋ, Јелена. *Васпитање кроз историјске епохе*. 1–2. – Врање: Учитељски факултет, 2012.
- ЧАЛИЋ, Боривој. *Буквар велики Захарије Орфелина као просветитељска идеја образовања*. Зборник радова Буквари и букварска настава, – Београд: Педагошки музеј, 2010.
- ЧИГОЛА, Бранкица. *Крајак преглед првих српских буквара*. Зборник радова Буквари и букварска настава, – Београд: Педагошки музеј, 2010.
- POLK LILARD, Pola. *Montesori danas*. – Београд: Propolis books, 2014.

Извори

- ОРФЕЛИН, Захарија. *Первое учение хитѣишчим учийсја књиг ѿисмени словенски-ми, називаемое Буквар*. Венеција (Млетачка република): Штампарија Димитрија Теодосија, 1767. <http://digitalna.nb.rs/wb/NBS/Stara_i_retka_knjiga/Zbirka_knjiga_Zaharije_Orfelina/S-I-0350#page/0/mode/1up > 5. 9. 2015.
- СТЕВАН Д. ПОПОВИЋ. *Српска енциклопедија*. <<http://srpskaenciklopedija.org/index.html> > 2. 11. 2015.
- ЧАЛИЋ, Боривој. *Захарија Орфелин – име као дукај*. <www.drustvozasrpski-jezik.com/wp-content/uploads/02-Borivoj-Calic.pdf > 5.11. 2015.

Марина С. Јанич

БУКВАР ЗАХАРИИ ОРФЕЛИНА И ЕГО МЕСТО В СЕРБСКОЙ КУЛЬТУРНОЙ ИСТОРИИ

Резюме

В настоящей статье просветительский дух Захария Орфелина представлен в широком культурно-историческом контексте и, уже, с лингводидактических позиций с целью детальной характеристики роли просветителя и его значения для развития сербской культурной истории. В социальном контексте Сербии XVIII века, который нельзя считать односторонним, под культурным влиянием Востока и Запада, Орфелин видел суть национальных ценностей в образовании. Его *Букварь* – больше, чем первая книга. В нем скрыто провозглашались грядущие идеи

просвещения. Кроме того, анализ *Букваря* З. Орфелина показывает, что в культурной истории Сербии З. Орфелин явился предвестником современного начального обучения чтению и письму, пропагандируя в обстановке схоластического догматизма идеи понимания сути ребенка, обучения игровыми методами в контексте бытового окружения и жизненного опыта.

Ключевые слова: Захарий Орфелин, Букварь, история культуры, обучение по букварю, лингводидактика.

Marina S. Janjić

ZAHARIJA ORFELIN'S *PRIMER* AND ITS PLACE
IN SERBIAN CULTURAL HISTORY

Summary

The paper illuminates the enlightenment work of Zaharija Orfelin from the viewpoints of broader cultural and historical and narrower linguistic and didactic guidelines. In the social context of 18th-century Serbia, which cannot be considered one-sided, amidst the fusion of cultural values of the East and West, Orfelin conceptualized the key of national values in education. The *Primer* is more than the first book - it is a latent proclamation of the coming of the Enlightenment ideas. The aim of this work is point to the fact that in the cultural history of Serbia he was the precursor of modern Serbian language teaching long before it came to life in our modern teaching under the influence of foreign methodologists.

Keywords: Zaharija Orfelin, *Primer*, cultural history, teaching primers, didactics of language.

ПРИКАЗИ И КРИТИКА

Свети Тирило и Методије и словенско писано наслеђе (863–2013)

Зборник радова. Уредници: Јованка Радић и Виктор Савић.
– Београд: Институт за српски језик САНУ, 2015, 500 стр.

Иако је литература о ћирило-методијевској проблематици изузетно обимна и разноврсна, она не престаје да привлачи пажњу истраживача, јер и грађа која није била обухваћена ранијим истраживањима, и питања која нису била раније разматрана као и нови теоријски и методолошки оквири њиховог проучавања захтевају да се стално преиспитују и проширују сазнања у тој области. Јубилеји су увек добар додатни подстицај за то, па је обележавању још једне годишњице великоморавске мисије посвећен и зборник који је предмет овог приказа, а који је својим насловом и предметом усмерен на словенско писано наслеђе.

Чињеница да је зборник *Свети Тирило и Методије и словенско писано наслеђе (863–2013)* објављен поводом 1150 година од почетка великоморавске мисије Солунске браће, у години у којој је истим поводом објављено више научних радова из ћирило-методијевистике и одржано, посебно на Дан Св. Тирила и Методија, много више свечаних академија научног, образовног или просто пригодног садржаја, заслужује кратак осврт на тај значајан мада не и једини повод за објављивање тог зборника.

Тај празник иде у ред оних који се у словенском свету најдуже и најбоље памте – Дан Св. равноапостолних Тирила и Методија, који је и међународни Дан словенске писмености и културе.

Људи се на празник, а многи и свакодневно, обраћају светима које празнују, они који их држе за свете, – да им искажу поштовање, да им искажу захвалност, а најчешће наду да ће у нечему посебно важном добити помоћ тамо где су човекове снаге слабе.

Са чиме данас излазимо пред Солунску браћу и колико смо тога достојни?¹

Исказаћемо им своје велико поштовање, изразићемо своју захвалност, мада очекивања за помоћ с неба многи од нас као да више немају, и потом ће многи, задовољни својом красноречивошћу и очуваним обичајем, наставити да раде углавном другачије од онога што су Св. Солунска браћа започела и нама оставила да продужимо. Има ли смисла једном годишње славити ћирилицу, а затим писати углавном латиницом, занемаривати писмену баштину, препуштати је пропадању и отимању, више пажње посвећивати учењу страног језика, него језику свог народа, злоупотребљавати и скрнавити језик на стотине начина итд.

Да ли су то само празне речи или речи осуде које падају на наше главе пред онима које данас славимо, али и пред прецима и потомцима, с којима смо увек ко хоће да је с њима?

Дан Светих Ћирила и Методија и празник словенске писмености и културе прилика је да се са више пажње него обично размисли о делу Светих Ћирила и Методија у њиховом и у нашем времену.

Сваком нашем о књизи имало обавештеном човеку позната су имена Солунске браће и њихов велики подвиг. Они су својим животима и делом дали ненадмашан узор ученицима, настављачима и следбеницима све до данашњих, ако смемо себе уздизати тако високо.

Дело Солунске браће било је за сва касније поколења драгоцене не само богатством садржаја него и узвишеношћу примера, који је надахњивао на потпуну посвећеност и пожртвованост на пољу служења Речи и помагања у ширењу и учвршћивању словенске словесности где је то било потребно.

Подвижнички рад Солунске браће није био само пун напора и сваковрсних одрицања, него и других искушења, која је требало превладати, а чији се тамни трагови вуку до наших дана. Велика Моравска је у IX веку формално била християнизована, али су паганска веровања још била раширена. Ако би неко у доброј намери помислио да је данас паганство Словена далека прошлост, погрешно би. Данас у словенским земљама постоји више десетина словенских паганских назовицркава и сродних удружења грађана за обнову словенског паганизма са неколико десетина хиљада следбеника. Ако се томе додају жилаве сујеверице, сваковрсни савремени облици окултизма,

¹ Поздравна реч у Српској академији наука и уметности 24. маја 2016. године на Дан Св. Ћирила и Методија, а поводом представљања зборника радова *Свети Ћирило и Методије и словенско љисано наслеђе (863–2013)*.

врачаре, магови, високотиражна литература о црној и белој магији и сл., јасно је да је сапостојање просвећености и просвећивања, с једне стране, наспрам старе или нове непросвећености, с друге стране, одлика и онога и овога времена словенских, али не мање и несловенских култура.

Незнање или недовољно познавање онога што смо баштинили од Солунске браће простире се и тамо где га не би смело бити. Данас много више Словена зна арапска, јапанска или кинеска слова, него што има оних Словена који знају неупоредиво лакша слова глагољице, која би требало знати и због поштовања према писму којим су први пут записане на словенском језику речи: *Искони бе Слово и Слово бе у Бога и Бог бе Слово*.

Тих 38 слова глагољице требало би знати и због поштовања према онима који су први обзнанили Јеванђеље словенском народу на његовом језику и увели у круг хришћанске вере и цивилизације наше претке, којима свако од нас припада у непрекинutom низу, који нас све повезује са истим великим Почетком.

Није много боље ни са данашњим познавањем црквенословенске ћирилице, коју су благодатно створили и ширили ученици Солунске браће, такође светитељи. Текст на црквенословенском језику и писму, у изворном облику, једва да могу без већег труда читати и студенти словенских језика, иако је црквенословенски језик и данас богослужбени језик, који се свакодневно поје и чује у сваком нашем живом православном храму. Има ли живље речи од оне речи којом се човек обраћа Богу, иако се традиционално и школски тај језик назива мртвим?

Солунску браћу и њихове сараднике и ученике, поред оспоравања која су долазила од франачког свештенства пратиле су денунцијације, сплетке и клевете, фалсификати, хапшења, прогонства и убиства, напосе и уништавање књига написаних словенским писмом.

Добро је знано да су се испаштања због одбране вере, уверења, језика или писма наставила кроз све потоње векове до нашег времена, до страшних затвора и логора XX века, све до систематског затирања споменика и гробова због ћириличких слова на њима и све до рушења православних крстова и храмова у овом делу Европе у освит трећег миленијума од рођења Христовог, и то под прећутним покровитељством и пред телевизијским камерама света који себе сматра врхом данашње цивилизације.

А да ли данас можемо рећи да је уништавање словенске књиге давна, ружна прошлост? Нажалост, не можемо. Као што је знано, после утамничења, убистава и прогона ученика Солунске браће, у

Великој Моравској је словенско писмо сразмерно брзо замењено латинским. Међутим, покушаји потискивања ћириличног словенског писма у корист латинице на делу су и у наше време.

Поред низа других примера уништавања књига и у нововековној историји, у српско културно памћење је утиснуто, поред осталог, не само масовно страдање српских и словенских књига у оба светска рата, када је са умишљајем уништено огромно културно благо српске и словенске писане и штампане речи. Стотине хиљада примерака књига штампаних ћирилицом уништене су у рату деведесетих година XX века, највише у Хрватској и на Косову и Метохији, али и другде, нпр. у Немачкој.

Дакле, словенска књига, коју су почели да пишу Свети Ћирило и Методије, живи, расте, грана се, и листа и цвета, али нису нестали они који словенске књиге физички уништавају, као што су то чинили можда баш њихови преци.

Све велике религије света утемељене су на писму и књизи, на неком корпусу канонских текстова, чему је најочигледнија потврда да се Син Божји на многим православним иконама и фресакама изображава с Књигом у руци, а зна се која је то Књига.

Свети Ћирило и Методије нису се запутили у Велику Моравску да би описмењавали Словене, нити да би их путем писма учили неким светским знањима и вештинама, него зато да би их благодатно добијеним писмом утврђивали на словенском језику у хришћанској вери. То им је био најважнији циљ. Зато је свођење дела Солунске браће на стереотип о словенским просветитељима једностран и непотпун. Они су делали, пре свега, као светитељи па стога и просветитељи и то, разуме се, не у смислу нововековног просветитељства. Када се у светлу те чињенице погледа на то колико је данашња словенска (а и не само словенска) просвета заиста просветљена, колико васпитање (као храњење духовном храном) претходи образовању и прожима га, не можемо рећи да се данас широко остварују благородни циљеви Светих Ћирила и Методија.

Ако, дакле, с те стране погледамо на високе циљеве којима су Солунска браћа тежила и на савремено стање ствари, има основа да се замислимо да ли смемо да станемо пред лица светитеља задовољни собом, када данас и у словенском свету постоји инфлација писане речи и пошаст празнословља и сваковрсних других скрнављења и злоупотребе речи.²

² В. о томе опширније у раду: П. Пипер, Дело Светих Ћирила и Методија у свом и у нашем времену, у књ.: П. Пипер, *Лингвистичка славистика: студије и чланци*. – Београд: Славистичко друштво Србије, 2014, 7–20.

Наравно, имало би и требало би и много лепога да се каже о словенској писмености на почетку XXI века. На свим словенским језицима сваке године објављују се стотине хиљада предивних књига поезије и прозе, енциклопедистике и лексикографије, научних истраживања и одличне публицистике, све је више духовне литературе, и изворне и преведене, словенско писмо је на интернету; на сајмовима књига, који ипак нису само вашари таштине, бруји као у кошницама од гласова оних који верују у снагу лепе и тачне речи, а свакодневна представљања књига, као нов облик живота писане речи, нису увек само досадни спој личног и комерцијалног маркетинга, него се на њима често могу чути надахнуте мисли. Из године у годину објављују се нови научни радови о словенском писму, његовом настанку, историји и савременом стању.

Један од најновијих и најлепших облика сведочења да и данас има оних који су истински на трагу Солунске браће јесте зборник радова са научног скупа о Светима Ћирилу и Методију, одржаног у САНУ, а издавач зборника је Институт за српски језик САНУ.

Аутори радова обухваћени зборником *Свети Ћирило и Методије и словенско писано наслеђе (863–2013)* већином су афирмисани стручњаци у својим областима, а разноврсност њихових истраживачких профила и предмета којима се у својим радовима баве у зборнику се добро допуњавају. Опсег проблемске разноврсности радова се креће од општих питања развоја словенске писмености у ширем језичком и културном контексту, преко анализе језика појединих споменика словенске писмености до широке прегледне синтезе о ранијим истраживањима ћирило-методијевске проблематике и могућим правцима даљих истраживања.

Зборник садржи 18 радова и обимну библиографију („Прилог библиографији домаће ћирилометодијевистике“, 111 стр.). Она и сама по себи има лепу научну вредност, која посебно долази до изражаја у саставу тако замишљеног зборника.

Зборник доноси следеће филолошке, лингвистичке, књижевно-историјске, теолошке и историографске радове.

У раду Вање Станишића „Словенска писменост и средњовековни алфabetи грчкога круга“ констатује се да међу средњовековним дериватима грчког писма словенска писменост својом диграфичношћу заузима особено место те да једино старословенски корпус одликују два графички потпуно различита писма, при чему се на плану израза словенска ћирилица као дериват грчког писма подударара с коптским и готским писмом, док се глаголица подударара с грузијским

и јерменским писмом, која су с грчким писмом повезана само својом унутрашњом структуром. Иако су те везе познате у палеославиистици, ипак су ретко биле предмет детаљније анализе, која се излаже у том раду.

Јасмина Грковић-Мејдор у раду „О преводилачком умећу Солунске браће: стсл. *καιτι σα*“ анализира семантика стсл. *καιτι σα* и лексема из истог деривационог гнезда. Убедљиво је показано да је на темељу псл. **kajati se* семантичким калкирањем према грчком богословском термину μετανοέω у првим преводима изграђен термин (по)καιτι σα ‘(по)кајати се’, а истим путем значењски се обликује и рокајние ‘покајање’ (μετάνοια). Глагол је полисемичан и терминолошки статус има само у новозаветном контексту, док у преводу Старог завета значи ‘осећати жаљење’, ‘променити мишљење’, за шта се у Новом завету користи друга лексема: *раскајати σα*, као доследни превод глагола μεταμέλομαι. У споменицима који су настали након Моравске мисије долази до нарушавања изворне ситуације: μετανοέω > (по)καιτι σα; μεταμέλομαι > *раскајати σα*, као и до семантичке промене лексеме *окаињ*.

Зорица Никитовић у раду „О глаголу *глаголањи* у Маријином јеванђељу“ констатује да је тај глагол најфреквентнији у *Маријином јеванђељу* и даје преглед глаголских облика у којима се он реализује истражујући такође његову улогу у грађењу мањих наративних форми. Документовано је показано да глагол *glagolati* у презенту, аористу, имперфекту и активном партиципу презента (у адвербијалној функцији) најчешће има функцију конференсе или ауторске дидаскалије.

У раду Јованке Радић „Еквиваленти категоријалних речи *шњо* и *шња* у текстолошки најстаријем старословенском јеванђељу“ на материјалу савремених српских извора у компарацији са старословенским Маријиним јеванђељем (X–XI век) дат је осврт на статус српског *шњо* и *шња* и старословенског *ѡто* и *ѡсо/ѡсо*. У анализи се трага за сличностима и разликама у вредносно-функционалном односу тих парова.

У раду „О придевима типа *милосрдан* (прилог проучавању сложенница у српском језику)“ Марте Бјелетић прати се судбина лексичке породице придева *милосрдан*, почев од савременог стандардног језика уназад, све до старословенског. Полазећи од Гусманијевог тумачења стсл. *милосрѡдѡ* као хибридног калка према ствнем. *miltherzi*, придев *милосрдан* смешта се у контекст сличних образовања (тј. придевских сложенница са првом компонентом *мило-* и оних са другом

компонентом *-срд(ан)*) на свим временским нивоима, чиме су дати додатни аргументи против његове прасловенске старине.

Рад Јелице Стојановић „Сложенице у Горичком зборнику“ има за предмет сложенице у Горичком зборнику, који је начинио Никон Јерусалимац за Јелену Балшић, а рукопис је настао на острву Горици на Скадарском језеру 1441/1442. године. Истраживање је усмерено ка анализи морфемске структуре сложеница, тј. утврђивању творбених основа, суфикса, префикса и интерфикса, а сложенице су у овом раду прецизно класификоване у оквиру творбених категорија и творбених модела којима припадају.

Исидора Бјелаковић у раду „Астрономија код Срба од XIII до XIX века: (дис)континуитет термилошког система“ пореди термине из области астрономије забележене у српским средњовековним списима – према грађи забележеној у публикацији Н. Јанковића *Астрономија у сѣарим срѣским рукописима* (1989) – са термилошким системом регистрованим у уџбеницима и приручницима из XVIII и XIX века, публикованим код Срба у периоду 1783–1867. Поређење се спроводи ради уочавања сличности и разлика, тј. степена континуитета у термилошком систему астрономије од првих превода међу Србима посвећених тој области знања (XIII в.) до времена када астрономија код Срба почиње да се конституише као научна дисциплина, схваћена у духу тадашње западноевропске традиције. Посебна пажња посвећена је стању у старословенском језику, те је додатно поређење реализовано на основу грађе забележене у делу *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)* из 1994. године.

У раду Наташе Драгин „Синтаксичке одлике Прогласа Константина Философа (Хил 23)“ на основу српскословенског преписа Хил 23 (крај XIII – прва четвртина XIV века) анализирају се синтаксичке одлике *Прогласа*, прве словенске оригиналне песме, која се данас углавном приписује Св. Ћирилу. Испитивање различитих категорија из домена синтаксе падежа и синтаксе реченице, инфинитивних и партиципских конструкција, као и глаголских времена и начина показало је да се текст *Прогласа* у великој мери приближава говорној основици, будући да је у њему прилично сужен инвентар и фреквенција изразито књишких црта посведочених у преводним списима старословенског канона, у чему је пресудну улогу одиграла намена тог дела. Сведочећи о жанровској раслојености првог словенског књижевног језика, оно је још једном потврдило да се ради формирања што прецизније и потпуније представе о функционалним стиловима старословенске писмености у раном периоду њеног развоја у

разматрање мора узимати разноврсно редакцијско наслеђе, у којем српски споменици заузимају значајно, а како се на примеру *Прогласа* види, понекад и незаменљиво место.

Марина Курешевић у чланку „Функционалностилске одлике језика Житија Константина Филозофа из Рилског зборника Владислава Граматика: хипотактичке структуре“ анализира синтаксичко-семантичке одлике хипотактичких структура у Житију Константина Филозофа у препису Владислава Граматика из Рилског зборника (1479. године). Анализиране су зависносложене реченице и њима функционално конкурентне партиципске и инфинитивне конструкције. Обављено истраживање имало је два циља – најпре, да се утврди да ли се у том домену језичког система на почецима словенске писмености језик оригиналних текстова разликовао од језика преводне литературе у регистру употребљених средстава, као и на плану организације реченичне структуре, а потом такође да се на основу процентуално исказаног фреквенцијског односа конкурентних средстава, пре свега у домену књишког регистра и њему конкурентних нормативних могућности које постоје и у вернакулару за исказивање истих хипотактичких значења, одреди функционалностилски статус језика тог дела.

У раду Љиљане Јухас-Георгиевски „Видови карактеризације јунака у Житију светог Тирила и Житију светог Методија од непознатих писаца и у српским житијима прве половине XIII века“ осветљавају се видови карактеризације јунака у житијним делима посвећеним Тирилу и Методију и раним српским житијима. Поредехи животописе Светог Симеона од Светог Саве и Стефана Првовенчаног са *Житијем Светог Тирила*, Љиљана Јухас-Георгиевски установљава одређену њихову сродност на местима где је реч о монашењу јунака. Запажа да су Немања и „словенски апостоли“ блиски и по томе што су се, након своје смрти, објавили као свети. Поредехи поменути житија аутор рада открива да се српска житија приближавају најстаријем словенском житију и када је реч о средствима директне и индиректне портретизације јунака. Доментијан је писцу Житија Тириловог близак по томе што и сам интензивно користи поетско-символички слој у реализацији лика. Упоређујући *Житије Светог Саве* са Методијевим житијем, аутор рада убедљиво заступа становиште да су та дела у значајном степену мотивски сродна као што су сродна и у погледу видова индиректне карактеризације јунака.

Драгиша Бојовић „Трагом софиолошких идеја – од старословенских извора до српских средњовековних писаца“ констатује да

су софиолошки мотиви у књижевности православних Словена дуго били ван круга посебно истраживаних проблема. Међутим, и делимични увид показује да су средњовековни писци имали наклоност и према сложеној теолошкој проблематици. У средишту њиховог интересовања налазили су се и старозаветни и новозаветни извори софиологије. Рад Драгише Бојовића има за циљ да укаже на развој софиолошких идеја – од текстова посвећених Св. Ђирилу и Методију до најтипичнијих српских средњовековних житија. Посебно се прави дистинкција између традиционалног поимања Трпезе Премудрости и њене специфичне српске књижевне и ликовне представе. Пажња је посвећена и оним мотивима који илуструју феномен богонадахнућа, сродан мотиву Премудрости, а у раду се наводе и примери химнографског утицаја, нарочито на релацији Свети Јован Дамаскин – архиепископ Данило Други.

Томислав Јовановић у свом раду „Најстарији словенски преводи апокрифа и њихови српски преписи“ полази од чињенице да најстаријим словенским преводима апокрифа припадају три дела, *Дрво светиог крстиа*, *Усијење Богородичино* и *Никодимово јеванђеље*. Прва два дела преведена су са грчког језика, а треће са латинског и сва три припадају новозаветном кругу апокрифа. У следећем, охридско-преславском периоду, са грчког језика преведен је само један старозаветни апокриф (*Виђење Варухово*), док су сви остали новозаветни: *Пројтојеванђеље Јаковљево*, *Дела айосџола Андреја и Матеја*, *Виђење айосџола Павла*, *Дела айосџола Павла и Текле*, *Пседо-Томино јеванђеље*, и *Беседа џиројице светишџиља*. Свако од тих дела присутно је својим преписима у богатој словенској рукописној традицији ванканонских састава. Сачувани српски преписи такође познају ове ране преводе апокрифа, међу којима су неке од варијанти јединствене међу осталим сродним делима на словенском па чак и на грчком језику.

У раду Виктора Савића „Редакцијске одлике прве странице Кијевских листића“ констатује се да је на остављеној празној првој страници Кијевских листића каснија рука исписала одломак из Посланице апостола Павла Римљанима и нарочиту молитву Светој Богородици. У науци је већ утврђено да се ради о „грешном Димитрију“, који је оставио трага и у другим рукописним књигама са Синаја на прелазу XI–XII века. Тиме је Виктор Савић дао релевантан прилог лоцирању порекла Димитрија Синита као и тачном одређењу редакције којом се служио, а која је на први поглед, барем у овом фрагменту, заклоњена наслагама старинске ортографије.

Љупка Васиљев објавила је у зборнику чланак „Два непозната слова на Успење Богородице Климента Охридског“, у којем се говори о похвалним словима која се приписују једном од најплоднијих словенских аутора – Клименту Охридском. Љупка Васиљев је пронашла још два српска преписа из XVII века у којима се налази Климентово име: рукопис из збирке Цетињског манастира, бр. 65 (Диоптра писара Авакума) и рукопис Музеја Српске православне цркве, из збирке Радослава Грујића, бр. 3 I 59 (Панагирик манастира Ораховице). У прилогу се дају издања оба рукописна текста, као и њихове илустрације.

Срђан Пириватрић је аутор рада „Ћирилометодијевске традиције и српске области пре постанка аутокефалне цркве у краљевству Немањића 1219. године“, у којем је дат преглед распрострањања ћирило-методијевских утицаја и наслеђа у српским областима, с обзиром на опште црквене прилике пре постанка аутокефалне архиепископије Српских и поморских земаља 1219. године. Дат је, такође, осврт на њихову ефемерност или трајност, као и на ширење богослужења на црквеном старословенском језику и ћириличком писму, у односу на распрострањеност богослужења на латинском и грчком језику и на њиховим писмима.

Рад Станоја Бојанина „Ћирило-методијевска традиција у покајничким књигама српске редакције (XIV–XVII век)“ има за предмет ћирило-методијевско наслеђе у покајничким књигама средњовековне Србије. У њима се то наслеђе препознаје у присуству најстаријег словенског пенитенцијалног састава *Зайоведи светѣих оѣаца* и двају правила из Методијевог номоканона. Рад садржи преглед ранијих истраживања која се превасходно тичу првог поменутог црквеноправног споменика у контексту ранословенске књижевне традиције и касније рецепције тог споменика у рукописима српске, бугарске и руске рецензије. Знатно касније, око две трећине текста тог споменика било је уврштено у пенитенцијалну компилацију названу *Правила светѣих оѣаца њо зайовесѣи светѣог и великог Василија свима нама* (Јагић 1874: №6), чији најстарији сачувани рукописи потичу из средине XIV века. Као важно питање намеће се оно које се тиче времена настанака ове позне компилације на српскословенском језику. Текстолошка анализа њеног садржаја показује да се она може посредно довести у везу са Душановом законодавном делатношћу, посредством скраћеног текста Правила Јована Посника у редакцији Матије Властара.

Гордана Јовановић у раду „Солунска браћа Ћирило и Методије у старим српским родословима и летописима“ констатује да су

стари српски родослови и летописи важан извор за изучавање традиције везане за мисионарски рад Солунске браће – Светих Ћирила и Методија – међу словенским живљем током IX века, а у оквиру тога и за њихов рад на стварању словенског писма, неопходног за превођење богослужбених књига на словенски језик. Већина њих изричито наводи да је одређене године (наводи се година од створења света) Свети Ћирило (ређе се спомиње његов брат Свети Методије) изумео словенска (бугарска, српска или, просто, наша) слова.

Анатолиј Аркадјевич Турилов, „Изучение великоморавског писменног наслеђа међу двумя юбилеями (1985–2013): итоги и перспективе“ има у датом зборнику посебно значајно место јер садржи поуздан критички преглед онога што је урађено у датој области у периоду од скоро три деценије уз меродавно указивање на могуће правце даљих истраживања.

Најзад, зборник доноси и „Прилог библиографији домаће ћирилометодијевистике“ Ане Голубовић и Виктора Савића. Значај те библиографије, урађене врло компетентно и са славистичке и са библиографске стране, истакнут је у првом делу овог приказа.

Зборником радова *Свети Ћирило и Методије и словенско писано наслеђе (863–2013)* висока годишњица почетка великоморавске мисије Солунске браће обележена је изузетно успешно, што служи на част и ауторима, и уредницима, и издавачу.

*Предраг Пипер**
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

* predrag.piper@fil.bg.ac.rs

Т. И. Вендина, *Типология лексических ареалов Славии*.

Москва – Санкт-Петербург: РАН,
Институт славяноведения, 2014, стр. 692

Хорошая книга точно беседа с умным человеком.

(Л. Н. Толстой)

Монографија *Типология лексических ареалов Славии* надовезује се на раније прилоге Татјане Вендине из ове области, конкретно – на њене прилоге о лексици и семантици на картама *Ойшійесловенског лингвистичког атласа* и о питању статуса источнословенских језика у општесловенском контексту, а најдиректније – на њену монографију *Русские диалекты в общеславянском контексте (лексика)*, објављену од стране истог реномираног издавача – Руске академије наука (Институт славяноведения), године 2009. у Москви. Татјана Ивановна Вендина, аутор монографије која се овде представља, је сте један од водећих руских дијалектолога и лингвогеографа, председник Међународне комисије за *Ойшійесловенски лингвистички атлас* (ОЛА) при Међународном комитету слависта од 2003. године, а запажања изнета у монографији заснована су управо на материјалу свих досад објављених томова Лексичко-творбене серије ОЛА, као и на грађи појединих фонетских томова ОЛА. Важно је поменути и рецензенте, оне који својим ауторитетом такође сведоче о квалитету овога монографског дела, значајна имена у словенском лингвистичком свету – др Жана Жановна Варбот и др Људмила Едуардовна Калњин.

Ойшійесловенски лингвистички атлас је највећи свесловенски лингвистички пројекат (в. <http://slavatlas.org>) и он се припрема у две серије – фонетско-граматичкој (фонетика, морфологија, синтакса) и лексичко-творбеној. Израда дијалектолошких атласа и обрада

материјала сабраног у њима, прикупљеног у различитим пунктовима по истоме упитнику, представља више развојне фазе лингвистичке географије, а материјал похрањен у свакоме тому *Ойшійесловенског лингвистичког айласа* пружа могућност да се народни говори сваког појединачног словенског језика осмотре као део једне веће целине – словенског језичког простора, што је Т. И. Вендина овом монографијом још једном више него успешно учинила. Релативно густа мрежа пунктова у овоме лингвистичком пројекту (853 пункта) и у свим тим пунктовима попуњен упитник са близу 3.500 питања, односно – подаци које доносе индекси у томовима који су послужили као база предузетих истраживања, пружили су аутору могућност за оцртавање одговарајућих ареалних контура, за изузетно исцрпне опсервације и за веродостојне и релевантне закључке.

Поменуће две монографије Т. Вендине допуњавају списак са пет досад објављених монографија, које – и са синхроног и са дијахроног аспекта узев – доносе преглед и анализу грађе презентоване на картама *Ойшійесловенског лингвистичког айласа*, а које је овде добро поменути:

- Barbara Falińska, *Leksyka dotycząca hodowli na mapach ogólnosłowiańskiego atlasu językowego. Cz I. Substantiva, Cz Verba i adiectiva*, Białystok, 2001.
- Janusz Siatkowski, *Studia nad wpływami obcymi w ogólnosłowiańskim atlasie językowym*, Warszawa, 2004.
- Janusz Siatkowski, *Słowiańskie nazwy wykonawców zawodów w historii i dialektach*, Warszawa, 2005.
- Божидар Видоески – Зузана Тополињска, *Од исџорупајиа на словенскиоџи вокализам*, Скопје, 2006.
- Janusz Siatkowski, *Słowiańskie nazwy części ciała w historii i dialektach*, Warszawa, 2012.

Картографски подаци из осам публикованих лексичких томова *Ойшійесловенског лингвистичког айласа* и понекога од објављених фонетских томова послужили су аутору као основа за предузета истраживања – за „читање“ и интерпретацију материјала представљеног на лингвогеографским картама, те за установљивање одређених закономерности словенског лингвистичког пејзажа, везаних за типологију лексичких ареала словенског језичког света.

Основу ареалних истраживања, која се темеље на резултатима дијалектолошких и лингвогеографских истраживања, чини просторни

фактор. Заправо, како је у више наврата писала М. А. Бородина, грађа коју доносе лингвистички атласи најпретежније служи да се, идући од општег ка посебном, *дедукује* ареал – предмет истраживања ареалне лингвистике. Развој једнога језика и начин његовога структурирања, на различитим језичким нивоима, уочавамо на просторној равни кроз изоглотске правце пружања и ареалне контуре. Тајана Вендина дефинисала је своје лексичке ареале са ослонцем на основне типове лингвистичких ареала које је у студијама *Понятие маргинального ареала в лингвистическом континууме* (1977) и *Развитие ареальных исследований и основные типы ареалов* (1980) описала управо М. А. Бородина, представљајући њихову конфигурацију кроз податке о њиховим општим карактеристикама и утврђујући да је настајање типичних ареала условљено лингвистичким и екстралингвистичким факторима који су у основи развоја осматраног простора. Тако је ауторка овде представљане монографије засновала на тој основној подели разноврсне ареалне јединице – тј. различите *ареалне сценарије*, како их сама назива – установљене на широком простору словенскога језичкога света (*terra Slavica*), и потврдила својим закључцима да конфигурација свакога ареала учествује у одређивању његовога статуса на језичкој мапи.

Централни део монографије, након *Предговора*, у коме су предочени корпус и све важније теоријско-методолошке премисе истраживања, представља седам поглавља, у којима се, опадајућим редом, говори о следећем: карактеристике ареала са општесловенским карактером; опис ареала представљених у дијалектима трију словенских језичких група; опис ареала представљених у дијалектима двеју словенских језичких група; опис ареала локализованих у дијалектима једне словенске језичке групе; потом ексклузивне лексеме које су дијалекатска карактеристика у оквиру само једног словенског језика; типови ареала постављени у различите просторне контексте; и на крају – типологија ареала архаизама и иновација. Након *Закључка* следи наслов *Прилози*, у оквиру кога је, након веома корисног абецедног списка картографисаних лексема, методом рекартографисања представљен материјал који нити је само допуна свему претходно реченоме нити само илустрација и потврда реченога, иако Т. Вендина тако негде на почетку каже, већ се може рећи да 235 карата-шема – од *воде*, преко *свадбе*, *зидара* и *йаиџира*, до *доидаџи се* (тј. *нравится*) – сведочи о распрострањању појединих лексема по читавом словенском језичком свету, представљајући истовремено основу и подстицај за нове лингвогеографске истраживачке подухвате. Треба рећи да су две (последње) од поменутих 235 карата заправо

својеврсне сводне или уопштавајуће карте, које општесловенске лексеме и ексклузиве на простору словенскога света представљају на основу тачака њихове концентрације – максималне, високе, средње, оне са мање од двадесет / десет примера.

Сва поменута поглавља јесу заправо потврда успешног начина преласка „од емпиријских података лингвистичке географије до њихове интерпретативне анализе“, пример подизања на виши ниво објашњења са нижег нивоа пуког регистровања факата (стр. 15). Аутор се у томе преласку – кроз читав централни део књиге – руководи топографским и лингвистичким критеријумима. Ови први се тичу могућности локализације ареала, њихових топографских карактеристика, које их везују за све три групе словенских језика, или за одређену групу двају словенских језика, у свим постојећим комбинацијама, или пак за један словенски језик. Поткрепљујући своја запажања бројним примерима, аутор издваја лексеме које у источнословенској, западнословенској или јужнословенској језичкој групи имају – гледано по основу густине – широке компактне ареале, док се у неким другим групама / у некој другој групи за њих везују тзв. острвске или чак само пунктуалне ареалне карактеристике, и обрнуто. На картографисани ентитет односе се лингвистички критеријуми примењивани од стране аутора, и они се тичу његове творбене структуре, етимологије, (не)постојања дублетне лексеме на датом простору итд.

Сматрајући да је издвајањем понекога примера ради илустрације немогуће на ваљан начин представити изузетно респектабилно мноштво лексема-примера у оквиру бројних подналова, којима се исказују све на словенском терену потврђене комбинације распрострања одређених лексема и оцртавају њихови ареали у оквиру читавога тога терена, овде ћемо понеки детаљ издвојити само у вези са тзв. ексклузивним лексемама, са типовима ареала смештеним у просторни контекст, као и са ареалима архаизама и иновација, те навести само основне закључке који су проистекли из анализе коришћеног пребогатог фондуса. Најпре, дакле, ексклузивност лексеме која је карактеристика само једног словенског језика и није забележена изван њега свакако је релативна, јер евентуална нова локализација током подробнијег истраживања словенских дијалеката поништава њену ексклузивност, а – према постојећем материјалу – те су ексклузивне лексеме на простору српских дијалеката, на пример, *вилин коњиц*, *йайак* (копито краве), *добош* итд. Постојање ове „интригантне“ врсте лексема аутор објашњава особеношћу језичке слике света одређене заједнице и, неретко, културно-историјским утицајима са терена

других језика. У шестом поглављу књиге представљени су следећи типови ареала, од којих је сваки постављен у општесловенски / источнословенски / западнословенски / јужнословенски контекст, уз бројне примере којима се одговарајуће размештање притврђује и илуструје: (1) системски или компактан, (2) локално ограничен, са пет подтипова – испрекидан (букв. покидан), проређен (или дискретан), острвски, латерални, микроареал; закључак је да се сви наведени типови ареала понављају и тиме се искључује *фактор случајности*. О чињеници да се различите временске фазе на историјскојезичком плану огледају у просторним структурама сведочи и постојање различитих типова ареала у словенским дијалектима, у вези са чим се посебно говори у целини која се тиче типологије ареала архаизама и иновација, а факта изнета у тој целини сведоче и о могућем новом погледу на један од стереотипа лингвистичке географије – на однос супротстављености центра и периферије, те иновација и архаизама, будући да се тај однос показује као знатно сложенији. У *Закључку*, аутор кроз седамнаест тачака, концизно и опет поткрепљено примерима (стр. 378–404), одговара на питање *О чему њо говоре картије Атласа?* и додаје још понешто о широким перспективама изучавања интерференције у лингвоареалном истраживачком кључу, о методолошкој усмерености у будућим студијама – од карте-илустрације до карте која постаје објекат истраживања, о лингвистичкој карти која при решавању појединих нејезичких питања бива извор првога реда. Никако не одричући важност осталим наведеним одговорима на постављено питање, издвајамо овде само понеки од датих, са идејом да сваки може бити полазиште за ново истраживање: распрострањавање одређених изолекси на словенском језичком простору сведочи о закономерностима које омогућују да се говори о типологији ареала; карте сведоче о животу прасловенских речи у савременим словенским дијалектима; карте нам сведоче о томе да је већина лексичких ареала словенског дијалекатског континуума подвргнута растакању (букв. разарању) и говоре о начинима на које до тога долази; словенски дијалекатски пејзаж данас карактерише знатна уситњеност; на картама се, међутим, читује и процес обликовања нових ареала; материјал на картама потврђује преовладавање конвергентних процеса у развоју словенског дијалекатског континуума; карте Атласа сведоче о томе да топографија словенских ареала није уједначена, што говори о њиховој различитој хронологији.

Монографијом *Типологија лексических ареалов Славии* аутор је указао на неке од теоријских проблема лингвистичке географије, интерпретирајући податке представљене на лингвистичким картама

ради утврђивања хроно-топо-изоглоса и доказујући да су „в историческом развитии славянскогo диалектногo континуума важную роль сыграли три фактора – фактор генетически унаследованного, фактор универсально-типологического и фактор контактной конвергенции“, са основном идејом, исказаном у самом Предговору – да се покаже како израније утврђене лексичке изоглосе и ареали нису индивидуална карактеристика руских дијалеката, већ су то ентитети који се понављају „на славянском лингвистическом ландшафте, и в этой повторяемости прослеживаются определенные закономерности“ (стр. 3).

Ауторка монографије усмерила је своју пажњу на публикације пребогате језичким фактима, оним фактима који „науку двигают вперед“ – како је писао Трубачов, интерпретирајући, дакле, утврђене лексичке изоглосе са три стајне тачке – генетске, ареалне и типолошке, и откривајући тако заинтересованом читаоцу прилично сложу ареалну слику веза и односа међу словенским дијалектима, при чему је та слика осмoтрена из историјскојезичке перспективе, што је једини поуздан начин да се исправно сагледа однос фактора *простор* и фактора *време*.

И тако, сведочећи о значајним закономерностима словенског лингвистичког *ландшафта*, представљена монографија Т. И. Вендине посве аргументовано пружа увид у неке давне везе међу посебним словенским језицима и дијалектима, сведочећи – паралелно – и о иновативним процесима који су се на словенским просторима одигравали, а на овај начин анализирани лингвистичке карте више (превасходно лексичких) томова *Опшћесловенског лингвистичког атласа* и њихови пратећи материјали играју значајну улогу у извођењу закључака везаних, пре свега, за дијалектологију и историју словенских језика, те за историјску дијалектологију, за компаративистику, етимологију, лингвистичку контактологију, а потом – и не мање важно – за демографију, етнографију и етнологију, за културну историју словенских народа.

Софија Р. Милорадовић*
Институт за српски језик САНУ /
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департаман за српски језик

* sofija.miloradovic@sanu.ac.rs

Милорад Радовановић, *Фази лингвистика*.

Сремски Карловци – Нови Сад: Библиотека Theoria – Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2015, 261 стр.

1. *Разгранај дијапазон лингвистичког мишљења у 47 поглавља једне књиге!* – прва је асоцијација нама, њеним читаоцима – навиклим да језичке категорије дефинишемо вођени амалгамом аристотеловских принципа емпиризма и принципа дефинисања енциклопедиста – дефинисања оштрог, разграниченог, смештеног међу тврде, јасно видљиве границе дистинкција, и наравно, у лингвистици – сосиријанског (и структуралистичког) дефинисања, основаног на изразитој одређености појмова, (обавезно) по бинарној опозитности.

А онда нам се, као друга, јавља асоцијација *простора без граница*. Јавља се асоцијација простора тумачења језичких феномена упоредивог – да се изразимо у духу ауторове употребе речи *простор* са атрибутом „енергетски континуум“, и речи *космос* са атрибутом „коначан али неограничен“ (14) – са простором галаксија звезда и маглина, које ћемо тешко разумети средствима строго одређених бинарних опозиција.

И обе асоцијације су основане. У томе току асоцијација везаних за текст, ми јасно видимо: замисао је аутора ове књиге да у томе неограниченом (скоро бесконачном) простору језичког тумачења укаже на чињеницу да у њему има *система*, и то *широког система односа који лингвистика успешно може дефинисати*. И аутор ове књиге Милорад Радовановић у томе и успева – са много аргумената, својим оригиналним дефинисањем феномена, својим увидом у обимну најактуелнију научну литературу о питањима која у књизи разматра.

А разматрана питања су, заправо, фигуром речено – безмерне „галактичке маглине“ језичког знака као основног средства ко-

муникације у свакој од језичких заједница. И то језичког знака свих нивоа у језику, од основног – фонетско-фонолошког, преко морфолошко-творбеног и лексичког, преко семантичко-синтаксичког до прагматичког, до оног који припада језику у употреби. Наравно – са основним јединицама сваког од њих, као инвентаром сваког од датих језика.

У овоме, у тој уроњености у такве „галактичке маглине“, а са научниковим осећањем потребе да се у њима нађе систем (или нађу системи) налазимо и – сâм настанак обимног списка Милорада Радовановића, који му на страни 9 даје назив *Један ѿодужи оглед штио је зрео временом – Фрагменти*, што је израз жеље да се нагласи нужно трајање ауторових истраживања тематике која је садржај књиге на чијим је корицама наслов *Фази лингвистика*. А тај текст, скромно назван „оглед“, све до краја књиге, до поглавља 47. РЕЧ НА САМОМ КРАЈУ: КА НЕКОЈ ВРСТИ ЗАКЉУЧКА (228–231), те уобичајених техничких делова (*Ајсѿракиѿ* са кључним речима – на српском и енглеском, *Темељна библиографија*, *Регисѿар имена*, *Белешка о ауѿору*, *Аналиѿички садржај*, стр. 232–261) – својим фрагментима, управо јесте исцрпно приказивање историјских етапа оне лингвистике која је усмерена на откривање што прецизнијих правила функционисања језика у комуникацији. Као што је овај оглед и указивање на најзначајније представнике лингвистике којој аутор посвећује ово тематиком богато дело.

2. Природно, овоме су посвећена и прва два поглавља књиге, која имају уводни карактер и као такви – концизно су дефинисање циља који целокупно излагање треба да постигне код читалаштва којем се намењује. У првом се каже да „и етикета *фази лингвистика*, употребљена у наслову књиге, гледано са становишта језичке структуре њене, ипак темељно означава пре свега *лингвистичку*“, те да „у овом огледу тема није ‘лингвистичка фази логика’ него ‘лингвистика виђена из угла фази логике’ – у крајњем – фазилогичка *лингвистика*‘ ...“ (11). У другом – с позивањем на когнитивну семантику и когнитивну психологију – указује се на чињеницу човековог урођеног нагона да „категоризује, систематизује и класификује“ (11–13), али и на чињеницу да „нас је, кроз више од два миленијума, аристотеловска, ‘тврда’ логика (логика одлучивања, пресуђивања), као ментални алат своје врсте, путем науке и образовања понајвише, доиста подучавала и обучавала класификацијама и систематизацијама категорија по обрасцима типа ‘црно’ / ‘бело’, ‘да’ / ‘не’, ... ‘ред’ / ‘неред’, и сличнима из њих извођењима“ (13).

И ту већ, аутор нас уводи у чињеницу да нас је „... двадесети век (а поготово у његовој другој половини) поучио да се и на други начин може гледати на ствари, оптиком, друкчије казано – са знајним когнитивним оком, то јест алатом такозване ‘фази’ (‘fuzzy’), ‘меке’ (‘soft’) логике, ‘расплинуте’, ‘лабаве’, ‘склиске’, ‘разливане’ (‘squishy’), ‘савитљиве’, ‘гипке’, ‘сиве’ логике, или како слично именовано (друкчије казано, то је логика нијансирања, градирања, скалирања, рангирања, гранулирања, логика континуума, и сл.)“ (13–14). И логично нас, сваким даљим „фрагментом“ свога огледа – води кроз историјске етапе лингвистике која своје методе тумачења датог језичког феномена базира на основама универзалнијег семантичко-когнитивистичког принципа, некад синтетизовано, некад на детаљу одабраног тумачења, некад на цитату из дела и стакнутог представника конкретне етапе. Али, исто тако логично, и селективно према диктату расположивог простора, води нас кроз саму материју појединих језичких нивоа – указујући на постојање језичких јединица (различитих језичких нивоа) чији ће прави значењски потенцијал моћи да дефинише само поменуто „логика нијансирања, градирања, скалирања, рангирања, гранулирања, логика континуума...“ као инструмент науке о језику.

3. А по диктату и простора намењеног приказу, вероватно је и целисходније приказати богатство ове књиге управо по материји коју аутор узима за приказ утемељености приступа фази лингвистике јединицама разних језичких нивоа и у вези с њом указати и на типичне ствараоце у овој лингвистичкој дисциплини. И то – на неколиким поглављима, „фрагментима“, због обилног садржаја књиге, наравно – арбитарно узетим, и – са посебном пажњом посвећеном домаћим проучаваоцима овога домена лингвистике.

Тако, аутор у поглављу 3, прво указује на материју појма *градуелносѝи* (*континуалносѝи*) – констатујући да тај појам „бива важним у многим научним лингвистичким дисциплинама и поддисциплинама: у лингвистичкој теорији, у теорији језичких нивоа, граматички скала и категорија, у теорији хијерархизованих језичких структура, у стратификационој граматички, у теорији семантичких поља...“ (17) и даље – у бар још петнаестак дисциплина у оквирима лингвистике, завршавајући попис тих дисциплина лексичко-функционалном граматицом (17–18).

У њима, природно јер је књига и настала у универзитетској настави ауторовој, и намењена је, првенствено, учесницима те наставе,

везано за ову материју, принципски – фундаменталну у теоријским разматрањима, налазимо указивање и на домаће истраживаче језичких система са аспекта семантике / когнитивистике. Ту су, уз много других у свету истраживача разних генерација XX и почетка XXI века, од наших – имена М. Ивић, П. Пипера, В. Половине, Р. Бугарског, И. Клајна, Б. Тошовића, Б. Мишић Илић, Љ. Поповић, Ј. Грковић Мејдор, Р. Драгићевић, Сл. Павловића, М. Стефановић, М. Николић, Т. Прћића, Д. С. Вујовић, Д. Војводића, Н. Арсенијевић, Н. Киш и других припадника разних генерација наше научне заједнице, међу њима, наравно и – име аутора књиге коју приказујемо. И то било у теоријском домену, било у домену анализе конкретних јединица разних језичких нивоа.

И да – у складу с предложеним начином приказивања сложене садржине ове књиге – одмах кажем: сву основаност и теоријских ставова о појму *градуелности* при анализи материје, и истакнуте аналитичаре (и теоретичаре) овога појма видећемо у поглављу с насловом 18. СЕМАНТИЧКЕ АНАЛИЗЕ МОГУ БИТИ УСМЕРЕНЕ И НА ПОЈАМ ГРАНИЦЕ МЕЂУ ЈЕЗИЧКИМ КАТЕГОРИЈАМА (88–92) и у поглављу насловљеном синтагмом 19. НЕКА СРОДНА ИСТРАЖИВАЊА ОБАВЉАНА У ОКВИРУ „ГРАМАТИКЕ ФУНКЦИОНАЛНО-СЕМАНТИЧКИХ ПОЉА“ (93–99).

Тако се у домену разматрања границе као фундаменталне материје, по аутору књиге, Предраг Пипер јавља са – управо најрелевантнијом за фази лингвистику идејом „да је ГРАНИЦА ‘простор којим се завршава једна појава, и од којег почиње друга, у којем се додирују два ентитета, две посебности’ ..., те да је ‘граница кључна реч у сваком језику’ (а у вези је и са другим сродним речима, ‘лексемама са блиским значењима, нпр.: *џачка, линија, међа, крај, ивица, руб, врх, дно, сџрана, оквир, мера*, итд.)“, односно са констатацијама: (1) да су неки „кључни појмови ... у семантичким структурама појединих језика више граматикализовани, као значења граматичких категорија, нпр. у словенским језицима – количина, време, лице, док су други мање граматикализовани, нпр. збирност, материја, реципрочност, или се изражавају првенствено лексички, нпр. називи за боје“, и (2) да чињеница „да је граница лексема са примарно просторним значењем релевантна ... за ‘границу’ као семантички критеријум у граматици јер је познато да лексеме са просторним значењем као примарним имају, по правилу, и различита апстрактна, неппросторна значења добијена метафоризацијом или метонимизацијом њиховог примарног просторног значења“. А то

је – каже аутор књиге – „данас, домен занимања разних праваца когнитивне лингвистике“ (89). И, у европским оквирима посматрано, јавља се – хронолошки гледано, а у истом домену проучавања разграничавања – кад и руски слависта Александар Бондарко, који, како аутор књиге дефинише – „руковођен, у великој мери, и достигнућима Пражана у овој области лингвистичког рада и знања“ – ради у оквиру истраживања „граматике функционално-семантичких поља“, што се „првенствено уочава у доследној промени концепта центра и периферије у испитивању језичких факата и њихових система, у идеји повезаности међу језичким компонентама и нивоима, те њиховом преклапању, као и у уочавању нејасности граница међу свима њима“ (92).

4. Врло је обимна литература кроз коју је аутор критички прошао, литература коју чине бројне књиге, обимне студије и чланци (дати у напоменама уз главни текст, односно у њеном попису под називом *Из темељне библиографије*, на стр. 236–240). И разумљиво је обимна с обзиром на широк дијапазон тумачења система и јединица свих језичких нивоа у домену језичке прагматике, проистекао из чињенице да је у ауторовој књизи реч о великом броју истраживача, домаћих и страних лингвиста, а чији попис налазимо у *Регистру имена*, на стр. 241–248. Зато је и природна чињеница да је прва половина књиге посвећена, заправо, уводу у приказ фазилингвистичких инструмената анализе језичке материје. Друга половина њена – тумачење је тих инструмената.

И сасвим природно, аутор то тумачење започиње кратким „фрагментом“, насловљеним синтагмом 25. И НАРАВНО КОГНИТИВИСТИ! – у којем само констатује да „полагано и темељно, у осамдесетим годинама двадесетог века, когнитивисти неких усмерења (а семантичари, међу њима, разуме се, понајвише) ауторитативно преузимају тему, и преносе је кроз минуле деценије за нама ка нашем времену“ (106). На следећих више од стотину страна књига је готово енциклопедијски опис теоријске и аналитичке мисли низа аутора когнитивистичке оријентације у лингвистици. Ту је: Р. Цекендоф, који се „развио у правога когнитивисту, семантичара и синтаксичара са генеративистичким формалним апаратом“ (106–109); ту је Џ. Лејкоф, који у својој „важној и утицајној књизи прво даје преглед теоријских размишљања у филозофији, антропологији, психологији, лингвистичкој семантици... која су битно допринио-сила нашем тадашњем и данашњем знању о принципима језичкога

категоризовања човековог универзума“, и који „се опредељује за схватање да су човекове концептуалне категорије само делом својим одређене природом људског бића..., а да су затим добрим делом својим, одређене инвентивним моћима и процесима (метафоризација, метонимизација, асоцијација, машта, иконички симболи, итд.)“ (109–111); ту су имена: В. Крофта и А. Круза, као и Р. Ланакера с његовим „Темељима когнитивне лингвистике“ – сви са ставовима „о градуелном карактеру језичких појава“..., „о квантитативном скалираном њодешавању односно семантичком гранулирању (у смислу својеврсне перспективизације концептуализације света,... али и у смислу схематизација, то јест *схематских спецификација*“ (114–115). Ту су имена Ст. Левинсона, са тумачењем *квантитативних импликација* (99), Л. Задеха, са „фази скуповима“, „фази логиком“ и „фази границама“ (110, 119–126), Р. Киф и П. Смита, са логичарским приступом који би читалац морао имати у виду кад „пође у обавештавање о тематици *фазичности* односно *нејасности* појава и *граница* међу њима у доменима човековог света и његовог језика“ (221) и имена многих других, као што је ту, пре њих у свету лингвиста семантичара, име А. Вјежбицке, са „дискусијом о питању нису ли језичке појаве често ‘фази’ нарави – јер нам је и мишљење људско, па и знање и сазнање такво управо“ (49–50). Уз њих, наравно, ту су и имена домаћих истраживача који износе – по речима аутора ове књиге – „неке ставове који данас изгледају као сасвим савремено когнитивистички образложени постулати“, нпр. на првом месту и – име „традиционалног“ А. Белића, кад „говори о ‘самосталној’ употреби ‘несамосталних’ речи и обрнуто“ (69), да би ту била и имена М. Ивић и Р. Бугарског (111–114, 141, 143), В. Половине (134), И. Клајна (158–160), па, најзад, и самог аутора и ове књиге (117, 133, 149, 156, 161), и других истраживача у српској лингвистици доба које претходи одређенијим истраживањима *фази феномена* уопште, и у материји српског језика посебно. У овом „предвремену *фази лингвистике*“ – да га тако условно назовемо – аутор књиге истиче и имена низа лингвиста генеративиста, међу њима пре свега Ноама Чомског и Двајта Болинцера (стр. 136–139), на пример, када говоре о *разграничењу* реченица, о тумачењу *својена граматичности* језичких исказа и сличном.

У свим овим ставовима као главној материји лингвистичке мисли, теоријске или аналитичке, наведених истраживача – увек је реч „о *неодређености* то јест *фазичности* језичких феномена, особито на *границама* међу њима“, те о чињеници коју М. Радовановић дефи-

нише тако што каже да когнитивисти „подржавају и опште наше ставове везане за питања *категоризовања*,... за питања односа границе и *ипројоипиичности* (са увођењем у игру појма *сйейена ипријадности* посматраних ентитета у већој или мањој мери прототипичним категоријама...)“ (115).

При томе, у духу целог текста ове књиге – фокус је на теоријским уопштавањима и анализама свих ових категорија у семантичком пољу *границе* у радовима лингвиста когнитивиста као што је „један од утемељивача когнитивне лингвистике уопште“ – Роналд Ланакер (139–140), са његовим тумачењима „о томе како је штошта у језику *сйвар сйейена* пошто језички домени начелно и нису строго разграничени, па тако лексикон, морфологија и синтакса чине *кониинуум симболичких сйрукйура* управо;... како ни језичке категорије нису увек баш оштро исцртане, па ни значења речима, будући подложна метафоризовању и сродним процесима“, да би се у њима констатовала и чињеница дискурса „о фази појавама и рубним подручјима, о прототиповима у категоризацији, о једноставним категоризационим судовима, о моделима категоризације“ (140). Наравно, уз теоретичаре овога правца, дакле што се материје коју они обрађују тиче – у овим је „фрагментима“ и *теорија ипројоипииа* (поглавље 35), и *скалираности релације међу ипијовима мейафоре* (поглавље 36), и *градуелности, кониинуалности и неодређености* граматичких категорија (поглавље 37), са именима аутора какви су П. Пипер, Дв. Болинцер, Ц. Лајонс, Б. Артс, Д. Кристал и др. који су у домену „релативистичких размишљања“, како их аутор књиге уопштава, оних размишљања која налазе да су „и иначе граматичке категорије *градијенјине*, пошто се изводе из конкретних исказа, па се чак уобичајено *ипреклајају* са суседним категоријама деривираним из лингвистички сличних остварења, те да стога и *нема ошйрих граница* међу њима, него су управо те границе *фазичне*“ (158).

5. И следећи ауторови „фрагменти“ логичним редом доносе обавештења о развоју лингвистичке мисли у домену појма *границе* и појмова у његовом значењском пољу, како смо их видели у низу радова, нпр., П. Пипера (уз расправу „Грамматика границе“ у Јужнословенском филологу 64, 2008, одн. књигу „Jezik i prostor“, 2001, М. Радовановић наводи бар још десетак радова истог аутора у томе пољу, од 2000. до 2009). Тако нам поглавље насловљено реченицом 20. СА НАШОМ ТЕМОМ У ВЕЗИ ЈЕСТЕ И ДИМЕНЗИЈА ПРАГМАТИЧКИ СХВАЋЕНИХ КОНВЕРЗАЦИОНИХ СТРУКТУРА, са

ауторовим указивањем да оне „представљају једно од важних теоријских упоришта филозофске и лингвистичке прагматике“ и навођењем рада Стивена Левинсона, који у домену прагматике – „говори и о тзв. квантитативним импликатурама... у које, по дефиницији таквих схватања, спадају и тзв. скалиране импликатуре“... оне које се тичу скалираних предиката, $e_1, e_2, e_3 \dots e_n$, чија примена на природни људски језик предвиђа импликацију односно *повлачење* (у смислу да e_1 повлачи e_2 али не обратно), као у примеру у којем „сви“ повлачи „неки“, што не важи у супротном смеру“ (99).

У томе низу набрајања видова феномена везаних за појам граница, у поглављу 21, М. Радовановић анализира дефиниције појмова *нејасности* ('vagueness'), *неодређености*, *йрелазности* – како их даје Бернард Харисон (1972), при чему истиче да овај лингвиста „у ствари премешта појам о којем је реч из сфере семантичке и културне таксономије у сферу когнитивног дискурса“, те да се он пратећи „своје филозофске узоре, пре свих Расела и његову расправу о ‘нејасности значења општих термина’ ... и о ‘степенима нејасности’ њихове, ... и Витгенштајна (1958)... при том највише обазире на став овога другог да намена речи у обичном говору, у ‘говорној игри’, и није увек свезана правилима“ (101).

Овај низ наставља се тумачењима која доносе поглавља 22–24, са описом доприноса „семантичара лингвистичке, филозофске и психолошке оријентације“ (Т. Бевер, Т. Лангендоен), и са истицањем њихове критике и Томаса Куна и Џорџа Лејкофа – све то у домену дискусије „о семантичким терминима ‘нејасне границе’, ‘фази границе/ивице’, ‘фази појмови’ (‘vague boundaries’, ‘fuzzy edges / hedges’, ‘fuzzy concepts’)“ (102–103). Једновремено, ови „фрагменти“ ауторове књиге, посебно поглавље 24 – са јасно уводним ставом/насловом ТЕМАТИКА ОВЕ ВРСТЕ У НЕКИМ (ЛИНГВИСТИЧКИМ И С ЛИНГВИСТИКОМ ТЕСНО ПОВЕЗАНИМ) НАУЧНИМ КЊИГАМА ИЗ СЕДАМДЕСЕТИХ ГОДИНА ДВАДЕСЕТОГА ВЕКА – У „ЗЛАТНОМ ДОБУ“ ЛИНГВИСТИКЕ – ПОЧЕЛА СЕ НАЗИВАТИ И „ТЕОРИЈОМ ФАЗИ СКУПОВА“ – представљају ауторово упућивање на разумевање процеса којима „започиње да израста грана знања о стереотипима и прототиповима у когнитивној лингвистици нашега времена“ (стр. 106), и то у правцу за који аутор и у непосредно претходним редовима констатује да су „у семантички и когнитивистички усмереним наукама о језику (зашто да не – и ‘фази лингвистиком’ чак, како то ми већ у наслову овог нашег огледа чинимо)“ (105–106).

6. Због тога – могло би се рећи да су поглавља ове књиге, које аутор назива и „фрагменти“, једноставно обележена бројевима од 25 до 43 – и централни њен део. У њему је, рекли бисмо – инвентар материје коју проучава *фази лингвистика*. А та материја су видови инструмената намењених категоризовању универзума – онаквих како их види (и дефинише) лингвиста когностичар. Ту су, дакле, појмови које покривају термини: (1) *сћејени ѿријадања ѿосмајраних енијийеѿа класама* (аутор књиге наводи примере: „столица“, „дрво“, „тигар“, „птица“..., „прибор“, „оруђе“, „оружје“... – „све до градирања кретања, типа: ‘корачати’, ‘ступати’, ‘ићи ногу пред ногу’...“ и др. [стр. 108–109]; (2) *конијинууми*, као хипероним, са својим субординираним хипонимима – *градирање, сћејеновање, скале, рангирање, гранулирање* (111–112); (3) *фази концејѿи, фази дејтерминајори* (111–112); (4) *градуелносѿи*, са субординираним појмовима *ценѿар* и *ѿериферија* (како их дефинише Р. Бугарски, стр. 112–113), односно (5) *ѿројѿоѿијичне и нејројѿоѿијичне ѿјаве у језику* – прелазне категорије (како их – речима аутора књиге – дефинише данашња когнитивнолингвистичка терминологија, стр. 113–114); (6) *рангирање анијонимских ѿјозиија / конијрасѿа* (114–115); (7) *скалирано ѿодешавање одн. семанѿичко гранулирање* („у смислу својеврсне перспективизације концептуализације света, као рецимо у примерима типа: ‘Трчао је преко поља’ / ‘Трчао је кроз поље’, и сл.“, стр. 115); (8) *евиденѿносѿи* (‘evidenti-ality’), „као неке врсте логички вредноване епистемичке модалности..., која такође јесте фазичном појавом *par excellence*“ (116–118); (9) *градаѿија* (118); (10) *ценѿралносѿи – ѿериферносѿи*, са својим субординираним појмовима *сћејеном ценѿралносѿи, сћејеном ѿериферносѿи* (118–119); (11) *флексибилна катѿегоризација, класификаѿија и кванѿификаѿија* („рецимо она између перфективних и имперфективних глагола, стања и процеса, или случај разних врста номинализованих исказа, или разграничење између општих, градивних и апстрактних именица“, стр. 119); (12) *фази скујѿови, фази логика, фази ѿравила и фази сисѿеми*, у разради идеја Л. Задеха „да ствари нису увек подложне оцењивању типа ‘црно / бело’, ‘да / не’, ‘тачно / нетачно’... и сл., већ да су подложне оцењивању одговарањем на питање *у којој мери, у којем сћејену* су оне такве“, те са пописом готово свих људских делатности информатичке ере у којима формуле базиране на *фази логиѿи*, па тиме умногоне и на *фази лингвистѿиѿи*, имају одлучујући утицај (поглавље 29, стр. 119–125); (13) *ѿројѿоѿији*, са развојем њихових дефиниѿија „у неколико

праваца: *теорија пројекције и семантичких екстензија*, као и разматрање односа *центра и периферије* у семантици“ (у поглављу 35, стр. 140–145); (14) *скалираност релације међу њимима метафора*, са описом начина на који „речи и изрази у новим значењима у стандардни језик улазе... ‘путем’, па и ‘кроз врата’ стандарда процесом *метафоризације и жаргонизације*“ (поглавље 36, стр. 145–148).

7. Природно је да се у тексту ове књиге, управо у континуитету са констатовањем горњих категорија, нађе и теоријско разматрање „са фокусом на *градуелности у синтакси, у граматици уопште*, па и кад је реч о класама речи“ (стр. 154), чему је посвећено поглавље 37 (148–160), као што се у књизи налази и теоријско разматрање *стања синтаксе у светлу схватања језичке континуалности*, са ауторовим указивањем да „савремена когнитивистичка схватања, особито она у кругу око... Реја Џекендофа, подразумевају поимање језика као *континуума* појава, где према томе, *граматика и лексика чине континуум*“, као и његовом констатацијом да би се ово „могло... тумачити и овако: *граматика* би по себи већ представљала *интерфејс фонологије и синтаксе*; *лексикон* би већ по себи представљао *интерфејс граматице (= фонологије и синтаксе)* и *семантичко-концептуалног* дела човековог; *семантика* пак јесте *интерфејс* на релацији *синтаксичко–концептуално*“ (поглавље 39, стр. 168–169). Ту су, даље, и ауторови „фрагменти“ 40, 41, 42 и 43 са тематиком заступљености идеја и методологије неких (зависно од лингвистичких школа) елемената *фази лингвистике* у разматрањима *функционалних стилова*, „*правилности*“ и „*неправилности*“ у језику (са дискусијом о *јуристичком / нејурстичком, традицији / иновацији, јуризмима / интернационализмима, ушцајима страних језика* и сл.), са тематиком класификације у лингвистици и класификацији у језику уопште – са позивањем на теоријске закључке, односно анализе језичких детаља најмање педесетак аутора–истраживача у овоме домену (170–190).

У датоме низу разматрања, текст ове врло информативне књиге, природно, садржи и материју *номинализације* у језицима, као универзалне појаве (поглавље 38) – са анализом ставова о њој теоретичара и аналитичара когнитивиста Р. Ланакера, Р. Хадсона, Е. Касирера, Р. Драгићевић, Б. Розвадовске, па и самог аутора књиге. Али садржи и указивање на претходнике когнитивиста (на пример код нас М. Ивић) који говоре о *реификацији* – феномену „када се глаголски предикат *декомјонује* (уместо ‘помоћи’ имамо тада ‘пружити помоћ’, ‘подржати’/ ‘дати подршку’ и сл.)...“ (165).

8. Описани (у мери који нам допушта простор једног приказа) централни део књиге – условно речено, у форми својеврсног закључка (уз уобичајене закључне напомене на крају текста, а под насловом 47. РЕЧ НА САМОМЕ КРАЈУ: КА НЕКОЈ ВРСТИ ЗАКЉУЧКА, стр. 228–231) – прелива се у својеврсна, назовимо их тако – апликативна поглавља 44–45, која могу имати атрибут апликативности дефинисан управо насловом поглавља, који гласи: 44. ИЗДВОЈИЋЕМО ЗА ОВУ ПРИЛИКУ ЈЕДАН ОГЛЕДНИ ПРИМЕР АРГУМЕНТАЦИЈЕ У ПРИЛОГ ВАЖНОСТИ УВИДА У НЕПРЕКИДНОСТ И ПОСТУПНОСТ ЈЕЗИЧКИХ ПРОМЕНА. У овим поглављима, на пример, аутор цитира теоретичара и аналитичара језика из домена палеославистике и палеолингвистике – Ј. Грковић Мејдор, с њеном мишљу да је „у откривању природе језика довољно посматрати мноштво постојећих структура“ те да „данашњицу, како језичку, тако и појмовну, можемо дубински разумети тек увидом у дијахронијску вертикалу“ (192), и са мишљу да је „наш највећи лингвиста, Александар Белић... био врсни дијахроничар“ (193) – чиме аутор указује на уважавање *градуалности* јер – истиче он – „увид у устројство било којег језика није до краја смислено могућ без увида у језике његовог порекла и сродства, типолошки различитог или сличног устројства, с једне стране, а са друге, савремено стање у неком језику односно у групи језика није могућно ваљано објаснити без увида у његову/њихову прошлост“, да би закључио да „би се стога могло рећи како је и *граница* између дијахроније и синхроније у основи фазична (као и граница међу језицима у језичким односно дијалекатским континуумима, уосталом)“ (194).

У њима, опет, као својеврсно резимирање налазимо указивање на појмове материје из значењског поља које је предмет фази лингвистике: *фазичности*, *градуелности*, *континуалности* (са именима њихових истраживача из новосадског центра) (стр. 193–218), затим појмове: *нејасности*, *граница*, *скалираности*, *гранулираности* (са именима истраживача тих појмова од класика Аристотела све до Џекендофа, Ланакера, Лејкофа, затим старијих – Л. Јелмслева, Е. Сапира, М. С. К. Халидеја, као и рецентнијих Р. Киф, П. Смита, Д. Луиса и др., као истраживача фактора који би се тицали – како аутор каже – „нашег знања о свету, поимања, тумачења света и говора [истакао – С. Ст.] о њему“ (221), дакле – истраживача и теоретичара од којих би „читалац ваљало да пође у обавештавање о тематици *фазичности* односно *нејасности* појава и граница међу њима у доменима човековог света и његовога језика“ (221).

И, најзад – ауторова РЕЧ НА САМОМЕ КРАЈУ: КА НЕКОЈ ВРСТИ ЗАКЉУЧКА („фрагмент“ 47) управо РЕЧИТО каже: „*Да ли је ѿо свей̄ с̄ам фазичан, ѿа су / или су ѿакви наше о̄ажање и ѿума-чење свей̄а, мишљење о њему, ѿа и с̄ам говор о њима?* Засад се може са извесном сигурношћу тврдити да је прихватљив потврдан одговор на последњи део питања“ (231).

Славко Ж. Сѿанојчић*
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Одсек за филологију

* slstanojcic@gmail.com

Глагольный вид: Грамматическое значение и контекст //
Verbal Aspect: Grammatical Meaning and Context.

Под редакцией Розанны Бенаккьо

Die Welt der Slaven, Sammelbände/Сборники, Herausgegeben von
Peter Rehder und Igor Smirnov, Band 56, München – Berlin –
Washington/D.C.: Verlag Otto Sagner, 2015, 609 стр.

1. Аутономност аспектологије као лингвистичке дисциплине која за предмет истраживања има – теоријски и дескриптивно, компаративно и типолошки – питања везана за проучавање глаголског вида и средстава његовог испољавања, односа вида са другим граматичким и лексичко-семантичким категоријама (нпр., време, број, модалност итд.), те категорија акционалности, теличности итд., потврђује и чињеница да при Међународном комитету слависта, као једна од најмлађих, делује Аспектолошка комисија, настала трудом С. Каролака.¹ Зборник *Глагольный вид: Грамматическое значение и контекст* представља резултат рада са Треће међународне конференције Аспектолошке комисије Међународног комитета слависта, која је одржана 2011. године на Падовском универзитету. Научни састанак је окупио преко 60 учесника из 18 земаља, а од 51 саоп-

¹ До сада је одржано пет састанака ове комисије: 15. септембра 2008. (Охрид, Македонија): „Типологија глаголног вида в славянских и неславянских языках (синхрония и диахрония)“, што представља тему петогодишњег плана рада ове комисије (2009–2013); од 22. до 26. септембра 2009. (Гаспра на Криму, Украјина): „Типологија глаголног вида/аспекта: проблемы, поиски, решения“ (зборник објављен у Симферопљу, 2014); од 30. септембра до 4. октобра 2011. (Падова, Италија): „Глагольный вид: грамматическое значение и контекст“; од 10. до 14. јуна 2013. (Гетеборг, Шведска): „Семантический спектр славянского вида“; од 13. до 15. новембра 2015. (Кјото, Јапан): „Аспектуальная семантическая зона: типология систем и сценарии диахронического развития“.

штеног реферата у овај зборник, који је уредила Розана Бенакјо, ушла су 43.² Циљ конференције био је разматрање појаве различитих фактора контекста (лексичког, синтаксичког, ситуативног и др.) на избор видских грамема и на реализацију одређених аспектуалних значења. Радови у зборнику су дати абecedним редом према почетном слову презимена аутора у латиничкој транскрипцији, а у овом напису покушаћемо да их, условно, представимо кроз тематске целине и приступе.

2. Најпре се могу издвојити радови који својим предметом у најужем смислу одражавају наслов зборника, а то су елементи контекста који одређују избор вида. На првом месту био би рад једног од водећих аспектолога данашњице – А. В. Бондарка (A. V. Bondarko): „Глагольный вид: система и среда“ (117–130). У раду се разматра интеракција између глаголског вида као елемента граматичког система и његовог контекста (лингвистичког и екстралингвистичког, парадигматског и синтагматског) и указује се на везу морфолошких, синтаксичких, лексичких и лексичко-граматичких елемената аспектуалности и њихове везе са говорном ситуацијом. У реферату „Частные значения глаголов НСВ или контекстно-обусловленные аспектуальные значения с глаголом НСВ в русском языке“ (145–153) В. С. Храковски (V. S. Chrakovskij), полазећи од досадашњих одређења чланова видске опозиције, и дискутујући о њима, указује на то да је суштина видске опозиције у томе што се као главна значења несвршених глагола могу издвојити симултаност, спецификована референцијалност, контекстуална дуративност или прогресивност насупрот ретроспективном, спецификовано фактитивном значењу свршених глагола. Анализа граматичког контраста, како показује Ј. Н. Ремчукова (E. N. Remčukova) у раду „Видовой контраст как разновидность грамматического контраста“ (421–427), укључује и семантичке, експресивне и прагматичке одлике функција вида у дискурсу. Супротстављајућу лексему по граматичком значењу вида и стања, њиховим актуализовањем могу се пренети различите поруке аутора, што она показује на бројним примерима из књижевних дела. Сложеност граматичке, по речима ауторке – морфолошке категорије глаголског вида и њене међузависности са другим категоријама и чиниоцима

² Уп. и Возводић, Дојчил, „III конференција (Глаголски вид: граматичко значење и контекст) и сједница Комисије за аспектологију Међународног славистичког комитета (Падова, 30. септембра – 4. октобра 2011).“ *Зборник Мајице српске за славистику* 81 (2012): стр. 265–270.

контекста показује се и у раду Ј. Ј. Титаренко (Е. Ја. Titarenko): „Семная формула и принцип функционирования видов русского глагола в контексте“ (505–518). Наиме, у студији се анализира веза вида и теличности, временске локализације, јединичности и итеративности, а на крају се предлаже семантичка формула вида. У раду „Ограничения на вариативность видовых глагольных форм и некоторые функции видового противопоставления“ (545–559) В. М. Труб (V. M. Trub) истражује факторе који утичу на избор вида, односно спој у случају сложеног предиката када је један глагол подређен другом. Посебно се истражује анафорска функција несвршеног вида када упућује на претходно поменути информацију у тексту. С. Славкова (S. Slavkova) у раду „Актуализация аспектуальных значений в высказывании на материале русского и болгарского языков“ (467–479) указује на међусобни утицај различитих граматичких структура приликом образовања исказа на семантичком, синтаксичком нивоу и нивоу дискурса, а у анализу се укључују и примери из италијанског језика.

3. Двовидским глаголима, њиховој контекстуалној видској вредности и значењу посвећена су два рада. Предмет рада Н. В. Андросјук (N. V. Androsjuk): „Биаспектив и контекст“ (21–34) јесте статистичка анализа контекстуалне реализације двовидских глагола као свршених или несвршених. Разматрано је око 500 глагола у 45.000 контекста из последње две деценије на основу Националног корпуса руског језика и са интернета (Јандекс, Рамблер). Прво су анализирани глаголи домаћег порекла (*венчать, даровать, писать*), којих према ауторки има 65, или 6%, па потом глаголи са страном основом (*авторизовать, класифицировать*), којих је око 1000. Анализа је показала да има глагола код којих доминира један од видова, али и оних који се подједнако употребљавају у оба вида. Још један закључак на основу посматраних примера јесте да имперфективизација и перфективизација не доприносе уклањању двовидности у руском, а код неких се двовидност наставља и када су префиксирани, као *переквалифицировать*. Такође, од 1028 глагола са списка из речника, само се 16 не користе, а овај систем је отворен јер се јављају нове јединице као вид адаптације стране лексике. Други је рад Љ. Спасова (Lj. Spasov): „Видот на глаголите со наставките -ира/-из-ира во современиот македонски стандарден јазик“ (481–488), у коме се пажња посвећује глаголима који на основу творбене морфеме имају предвидљиву двовидност. Међутим, употреба ових глагола и њи-

хових префиксала у различитим стиловима македонског језика одређује се узуалном и прескриптивном нормом. Како је овај рад настао у оквиру семантичке теорије аспекта С. Каролака, тј. теорије сложених аспекатских конфигурација, класификација ових глагола зависи од аспекатске вредности корена и показује се како се заправо образују њихове видске конфигурације.

4. Врло блиска двовидности, а за неке ауторе то би и била, јесте појава видске хомонимије на релацији књижевни језик – дијалекат, о којој је писала О. Г. Ровнова (О. G. Rovnova) у раду „Аспектуальные омонимы в современном русском литературном и диалектном языке“ (429–438), на материјалу *Архангелског дијалекатског речника*. Видски хомоними су, према овој ауторки, глаголи исти по форми, по коренском и афиксалном саставу, али чије се аспектуалне карактеристике разликују у књижевном језику и дијалектима. Она анализира видске хомониме и акционална својства код глагола са префиксом *до-* и код глагола кретања с префиксом *с-* (типа *говорить–договорить, идти–сойти*) у дијалекту и књижевном језику.

5. Односу вида и времена, тј. дистрибуцији вида у одређеним глаголским облицима и њиховим значењима посвећено је такође неколико радова. Проблемима употребе глаголског вида у историјском презенту у чешком бавио се Ф. Есван (F. Esvan) у раду „Aspectual Opposition in the Different Contexts of the Historical Present in Czech“ (211–216). Аутор је на основу великог броја примера покушао да покаже разлику између наративног, „класичног историјског презента у нарацији“, и „табуларног“ презента, којим се исказује да се нека радња везује за одређени моменат. Разлика се огледа у опозицији свршено : несвршено, нарочито приликом транспозиције у прошло време. Код овог другог типа презента немогуће је задржати несвршени вид. За разлику од наративног презента, који има свој еквивалент са истом видском грамомом у прошлом времену, табуларни презент га нема (*Владимир седи^{несвр.} за сџолом у кухињи* → *Владимир је седео^{несвр.} за сџолом у кухињи*, али *Она умире^{несвр.} у Лондону 1923. године* → *Она *је умирала^{несвр.} / је умрла^{свр.} у Лондону 1923. године*). У раду Е. Фортуина и Х. Плујмграфа (E. Fortuin, H. Pluimgraaff): „Aspect of Imperative in Slovene as Compared to Russian“ (217–230) испитивана је употреба глаголског вида у императиву. За разлику од руског, императив је у словеначком уобичајенији од свршених глагола, а од несвршених може бити код ателичних

глагола, код глагола који експлицитно изражавају дуративност, у неким хабитуалним контекстима, код глагола менталних активности, код забрана у негираним предикатима и сл. Предмет рада Д. Војводића (D. Vojvodić): „Славјанский презенс-футурум совершенного вида в отрицательно-вопросительном контексте“ (573–583) јесу негирани апелативни искази у презенту за исказивање будућности од глагола свршенога вида у упитним контекстима типа: *Зашто не дођеш = дођи* у руском, српском и другим словенским језицима. Показује се да супституција глаголом супротног вида мења значење, јер се императивно значење у овом контексту не може пренети несвршеним глаголом. Типолошким истраживањима припада рад Х. Томоле (H. Tammola): „Перфектное значение: значение вида и контекст“ (529–544), у коме истражује граматичка (видско-временска) и лексичка средства за исказивање значења перфекта, с обзиром на чињеницу да постоје тзв. перфекатски и неперфекатски језици, тј. језици који познају форму перфекта и они који овај глаголски облик немају.

6. Питањима исказивања пасивне дијатезе посвећена су два рада. Најпре је то рад В. И. Гаврилове (V. I. Gavrilova): „Об объеме понятия «декаузативный глагол»: Возвратные глаголы-сказуемые совершенного вида страдательного залога в русском языке“ (231–249), чији је циљ био да утврди критеријуме за откривање контекста у којима рефлексивни свршени глагол може бити интерпретиран као пасив. Допринос познавању пасива у два језика дала је и Ј. В. Петрухина (E. V. Petruchina) у раду „Вид в грамматическом контексте пассива на материале русского и чешского языков“ (403–420). Циљ је да се објасни асиметрија у образовању пасивних конструкција у зависности од вида у руском (рефлексивни пасив обично се формира од глагола несвршеног вида, спорадично од свршеног) у поређењу са чешким, где је уочљива симетрија. Сложено семантичко-деривационо-функционално међудејство и узајамност објашњени су на примерима из црквенорелигиозног дискурса.

7. Већи број радова посвећен је вези глаголског вида и лексичке семантике. Ј. Д. Апресјан (Ju. D. Apresjan) у раду „Глагол *видеть*: лексикографическое описание“ (35–54), у складу са принципом интегралног лингвистичког описа, на основу *Активнога речника рускога језика*, према коме корисник треба да буде снабдевен свим информацијама за коректну употребу лексеме, представљен је глагол

видеть у садејству свих граматичких и семантичких особености, што, поред дефиниције, подразумева и информације о актантама, модификаторима, лексичко-семантичкој спојивости, али и лексичким парадигматским односима (синонимији, антонимији, деривацији итд.). Градуелни глаголи контрастивно се анализирају у енглеском и руском језику у коауторском раду П. М. Бертинета и А. Лентовске (P. M. Bertinetta, A. Lentovskaja): „Degree Verbs: a Contrastive Russian – English Analysis“ (93–115). Најпре се указује на семантичке особености глагола којима се исказује развој нечег у завршном степену, градуелности, док се у другом делу разматра материјал. Примењен је приступ „гроздова“ (cluster verb) Лауре Јанде, којим се надилази традиционални модел глаголских видских парова и потпуније сагледавају видске и акционалне карактеристике глагола. У руском је процес градуелности лексикализован и може се исказати префиксима, те се издвајају три групе: градуелни глаголи, резултативни и резултативни с градуелном компонентом. Пример за чисту градуелност може представљати пар: *желтеть: пожелтеть*, док, рецимо, у грозду глагола *капать* уочавамо преклапање различитих акционалних – градуелно/резултативних значења: *покапать* – делимитативни, *закапать* – ингресивни, *капнуть* – семелфактивни, *покапывать* – секундарна имперфективизација итд. Аспекатске карактеристике глагола *йојесџи* и *йојџи* у руском језику, али са освртом на друге словенске језике, анализирао је М. Ј. Гловинска (М. Ја. Glovinskaja) у раду „Роль прагматики в формировании видовой парности: Глаголы *поесть* и *попить* в современном русском языке“ (259–266). Наиме, она указује да у одређеном прагматичком контексту, уз одговарајућу квантификацију, глагол *поесть* може исказати и несвршеност: *йојесџи нешџо за десџи минуџа*, док је *попить* у овом смислу непарна лексема. Рад И. Б. Шатуновског (I. B. Šatunovskij): „Глаголы мысли и вид“ (489–503) посвећен је анализи руских глагола *думать* и *подумать* и вези вида и акционалног значења и менталних активности. Семантиком одређених група несвршених глагола бави се Ј. В. Урисон (E. V. Uryson) у раду „Предпочтительно актуальные глаголы в русском языке“ (561–572). Она истиче да глаголи неких семантичких група указују заправо на моменат говора или неки други фиксирани моменат, дакле, на актуелно трајање, док друга значења они не могу исказати. Такви су глаголи са општим лексичким значењем „јести, пробати“ итд., стивни глаголи са значењем боје, стивни глаголи положаја у простору, глаголи којима се изражава трајање, вишекратност, те они немају могућности изражавања теличних значења.

8. Деривационо-семантичком темом бави се Ј. В. Горбова (Е. V. Gorbova). У њеном раду „Русский вид в контексте футурума“ (267–281) представљен је експеримент спроведен за изучавање могућности образовања видских парова у зависности од акционалности (81 анкета – реализација грамеме несвршености у футурском контексту јединичности и претериталном контексту итеративности).

9. Могућност образовања глаголских именица у зависности од акционалне класе глагола представља предмет интересовања Ј. Е. Пчелинцева (Е. Ё. Pčelinceva) у раду „Аспектуальная характеристика отглагольных имен действия в русском, украинском и польском языках“ (389–402). Њен закључак је да глаголи који изражавају реалну количинско-временску границу (интензивност, многострукоост, трајање, фазност, лимитативност) не образују девербативе.

10. Изражавању вишекратности, поновљености или хабитуалности радње посвећен је већи број истраживања, што на материјалу једног језика, што контрастивних. У раду А. Дерганца (А. Derganc): „К употреблению глагольного вида в многократном/узусуальном значении в слованском языке“ (171–148) циљ је био да се утврди веза између употребе свршеног и несвршеног вида у итеративним и хабитуалним контекстима у словеначком језику, на корпусу *Нова беседа*, с обзиром на то да су многа истраживања показала да се у словеначком свршени вид користи на месту где се у руском користи несвршени. В. Диберс (V. Dübbers) у раду под насловом „Factors for Aspect Choice in Contexts of Open Iteration in Czech“ (197–209) анализира факторе који утичу на избор вида при изражавању неограничено понављаних ситуација у чешком језику, а иако у наслову не стоји, учињено је поређење са руским. Фактори микроструктуре јесу они који усмеравају фокус микроситуације и могу се представити као присуство унутрашње структуре која одређује видско профилисање, док су на макроплану то: итеративни квантификатори, оквир негације и квантификације, информациона структура, дистрибуција актаната. Показатеље хабитуалности у македонском језику издваја И. Пановска-Димкова (I. Panovska-Dimkova) у раду „Accompanying Indicators of Habitualness in Modern Macedonian“ (381–387), у склопу семантичке теорије глаголског вида С. Каролака. То су: 1) показатељи генеричке референције: множина именске групе, заменица *секој*, безагентивне реченице; 2) показатељи временских околности који одговарају на питања *кого*; 3) показатељи динамике понављања,

који се добијају на питање *колику Ches̄o, na kolku vreme*; 4) показатељи дужине интервала. Средства изражавања итеративности и хабитуалности у горњолужичком у поређењу са чешким и руским анализира Л. Шолце (L. Scholze) у раду „Глагольный вид и повторяемость/хабитуальность в верхнелужицком и чешском языках в сравнении с русским языком“ (451–466). Закључује да на избор вида утиче теличност, као и акционалне карактеристике глагола, односно да ли је значење тотално-терминативно или градуелно-терминативно. Такође, она указује и на разлике између стандардног горњолужичког и разговорног. У коауторском контрастивном раду А. Барентсена, Р. Гениса, М. ван Дејкерен-Храбове, Ј. Калзбек и Р. Лучића (A. Barentsen, R. Genis, M. van Duijkeren-Hrabova, J. Kalsbeek, R. Lučić): „В поисках сходств и различий между русским, польским, чешским и сербохорватским языками при выборе вида в случаях ограниченной кратности“ (55–78) истражује се вид перфекта у реченицама са маркерима за ограничено понављање радње (*двайуӣ, ӣриуӣ, неколико ӣуӣа* и сл.). Анализирано је 500 примера паралелно преведених на сваки од ових језика, а резултати показују да су занемарљиве разлике у избору вида међу језицима, а кључна је перспектива – нарација или ретроспекција. Међутим, у наративном типу доминира свршени, а у ретроспективном несвршени вид без обзира на језик. Р. Бенакјо и М. Пила (R. Benacchio, M. Pila) у раду „Глагольный вид в контекстах неограниченной кратности в словенском языке в сопоставлении с русским“ (79–91), заснованом на анализи паралелизованог корпуса новијих књижевних дела, покушавају утврдити факторе који условљавају избор вида у словеначком и руском језику у реченицама којима се исказује неограничена понављана радња. Наиме, словеначки користи чешће свршени вид него други словенски језици, те се испитује каква је употреба вида за понављане ситуације и хабитуалне догађаје. У словеначком главну улогу игра акционално значење глагола, тј. лексичка семантика глагола и други елементи контекста (објекат, прилози итд.). Насупрот томе, у руском унутрашња структура, тј. лексичка семантика не игра никакву улогу при избору вида: употреба несвршеног вида неутрализује различите акционалне карактеристике. Категорија глаголског вида изражава се на микронивоу, а не на макронивоу.

11. Категоријом теличности баве се два рада. Први у садржају је контрастивно-типолошки Ј. М. Чекалине (Е. М. Секалина): „Пределность/непределность и грамматические средства выражения

аспектуалности в языке с категорией вида и без нее на материале русского и шведского языков“ (155–170), у коме се анализирају терминативни глаголи у језицима у којима је категорија теличности граматикализована односно није. У шведском терминативни глаголи имају централно место у семантичком пољу аспектуалности, из чега проистиче знатан број глагола са двојном аспектуалном природом, која може у зависности од контекста изразити теличне и ателичне ситуације. У руском је граматичка опозиција између свршених и несвршених глагола семантички заснована на аспектуалном значењу терминативних глагола. На примеру превода романа *Мајсџор и Маргаритта* показано је како се исказује теличност код руских несвршених глагола. Општа разматрања категорије теличности доноси рад С. Тофоске (S. Tofoska): „Telicity as a Semantic Aspectual Category“ (519–528). У складу са Каролаковим учењем, ауторка теличност посматра као семантичку аспектуалну карактеристику, тј. као унутрашњу компоненту категорије аспекта, за разлику од других приступа, у којима је то лексичко-семантичка категорија.

12. Изражавању таксиса, тј. вези вида и таксиса посвећена су два рада. Предмет рада В. Броја (W. Brew): „Вид глагола молизско-славјанског језика в контексте некоторых союзов“ (131–144) јесте изражавње таксиса (антериорности, потпуне и делимичне симултаности, прекинуте и неутралне постериорности) у језику Молиских Словена (одређен је као јужнословенски микројезик у јужној Италији). Како овај дијалекат има двојно изражавање аспекта – имперфекат : перфекат (под утицајем италијанског језика) и свршени : несвршени вид, образују се контрадикторне видске комбинације. Други са сличном темом је рад Т. В. Милијареџи (Т. V. Milliaressi): „Видовое выражение неиконического/иконического порядка следования действий“ (359–372), заснован на материјалу руског и француског језика. Како се закључује, веза иконичког или неиконичког представљања следа догађаја исказаних таксисним глаголима који означавају трајање и лимитативност представља основна средства преноса бројних логичко-онтолошких односа између акционалности и говорникове субјективне оцене њиховог значења.

13. Два рада као свој предмет имају однос вида и модалности. То је, најпре, рад В. Климонова (V. Klimonov): „Взаимодействие модальности и аспектуальности в русском языке“ (325–333), који показује да је агентивна модалност повезана са несвршеним, а епистемичка

са свршеним видом. У раду „Модальный инкремент в семантике отрицательного имперфектива“ (373–380) Ј. В. Падучева (Е. V. Padučeva) разматра две класе глагола у којима глаголи несвршеног вида добијају у одричном контексту ново значење (деагентивни глаголи стања и тренутни глаголи: *находить*, *попадать*) и како код њих долази до пораста модалности.

14. Х. Р. Мелиг (Н. R. Mehlig) у раду „Бытийность и категория вида в русском языке“ (335–357) анализира, на примерима у перфекту, везу између категорије егзистенцијалности и вида и показује разлику у употреби вида између индивидуализоване ситуације – егземплара и опште ситуације – типа, те указује и на анафорску функцију вида. Тип допушта само употребу несвршеног вида, а у индивидуализованој ситуацији – егземплару употребљавају се оба вида.

15. Неки радови посвећени су избору језичких средстава при превођењу аспектуалних категорија у различитим језицима. Међу словенским језицима то је рад Ј. Л. Ачилове и С. О. Соколове (Е. L. Ačilova, S. O. Sokolova): „Проявление аспектуальных особенностей восточнославянских языков при переводе“ (11–20), у коме се анализирају начини преношења главних аспектуалних значења – граматичких и лексичких – приликом превођења књижевних текстова са украјинског на руски и обрнуто. Овде долази до изражаја видска неутрализација, где се у истом контексту и значењу могу употребити и свршени и несвршени вид, а оба вида дозвољава превод. Такође, указује се и на неке разлике на функционалностилском нивоу. Рецимо, у украјинском полипрефигирани глаголи имају експресивностилску функцију, док у руском дају тексту разговорно-фамилијарни тон. Циљ рада Л. Геберта (L. Gebert): „Typology of Verbal Aspect: How Somali Explains Slavic“ (251–258) јесте да покаже којим се средствима и на којим начин несвршени вид преводи на сомалски са посебним освртом на стативно, дуративно, итеративно и хабитуално значење. Конфронтацији средстава за изражавање вида у руском и јапанском језику посвећен је рад Ј. Канеко (Y. Kaneko): „Употребление «нестандартных» видовых форм японского языка в переводе русский художественной литературы“ (297–308), на примерима превода књижевних дела. Овде ћемо навести и рад М. Китадзе (М. Kitadze) „Видовые синонимичные формы русских и японских деепричастий в художественном тексте“ (309–323), у коме се анализирају

функционалне и лексичко-семантичке разлике партиципа у руском и јапанском, типолошки несродним језицима.

16. У зборнику се може издвојити и блок посвећен дијахроном истраживању вида – његовом развоју, али и употреби у споменицима. Тако, С. М. Дики (St. M. Dickey) у раду „Outline of a Comparative Analysis of the Development of the Imperfective General-Factual in Slavic“ (179–195) посматра развој употребе глагола несвршеног вида за изражавање општепознатих чињеница, и то с обзиром на пет фактора: губљење општесловенског система времена; улогу хабитуалних глагола; разлике у видској префиксацији; степен исказивања категорије одређености/неодређености код именица; степен језичког контакта са германским и романским језицима. Оваква употреба је најраспрострањенија у источнословенским, потом бугарском и пољском, минимално у западним: чешком, словачком, словеначком и „босанско-српско-хрватском“ (како стоји у раду). Дијахрони приступ заснован на посматрању групе глагола са специфичном морфологијом у старословенском заступљен је у раду Ј. Камфуиса (J. Kamphuis): „Exploring Verbal Aspect in Old Church Slavonic: From Lexical to Grammatical Aspect“ (283–296). Аутор показује три фазе развоја вида: лексичку – где се вид добија у контексту, флективну – где наспрам облика са једним видом стоји облик са другим, и творбену – где се творбеним процесима изводи нова лексичка јединица са супротним видом, а указује и на улогу имперфекта у развоју глаголског вида. Л. Руволето (L. Ruvolletto) у раду „Префиксация глаголов в *Повести временных лет*: Переходность, предельность и резултативность“ (439–450) анализира прелазне префиксирани глаголе настале од непрефиксираних непрелазних, који могу бити и ателични (*лежатъ*) и телични (*ступитъ*) у староруском рукописном спеменику из 11–12. века. Резултати показују да промена улоге аргумената заузима значајно место када је основни непрефиксирани глагол некаузативни. Ако је он ателични, префиксирани глаголи постају транзитивни и телични (*объстојатъ*), а ако су телични, постају прелазни са резултативним значењем (*проити*). Осветљава се развој префиксације у руском, те веза транзитивности, вида и акционалности. На крају, у раду Б. Вимера (B. Wiemer): „О роли вида в области кратности и прагматических функций (эскиз с точки зрения хроноטיפы)“ (585–609), кроз приступ хронотопа и са прагматичког аспекта, представља се хипотеза о историјском развоју вида у словенским језицима идући од објективних ка субјективним функцијама.

17. Како овај преглед показује, теме су биле веома разноврсне: разматрана је међузависност глагољског вида и различитих граматичких и (лексичко-)семантичких категорија превасходно у синхроној, али и дијахроној перспективи. Највише радова је засновано на материјалу руског језика, али и других језика: словеначком, чешком, македонском, дијалекту Молиских Словена и др. Контрастивне анализе су, осим међу словенским језицима (руски : украјински; руски : пољски : чешки : српск(охрватски); словеначки : руски; руски : украјински : пољски; горњолужички : чешки : руски и др.) спровођене и на релацији словенски : несловенски (руски : енглески; руски : шведски; руски : јапански; руски : сомалски итд.). У типолошком смислу, када су словенски језици посредни, већина истраживања потврђује тезе С. Дикија и А. Барентсена о подели словенских језика на западне, источне и прелазне, односно на њихово градирање од западних према источним у погледу концептуализације вида, тј. свршености као целовитости на западу или темпоралне одређености на истоку, а несвршености као нецеловитости на западу или темпоралне неодређености на истоку, а с обзиром на начин концептуализовања, перфективност је израженија и доминантнија на западу, а имперфективност на истоку. Овај зборник обиљем запажања и осветљених питања, с једне, и отворених нових проблема и постављених задатака за нова истраживања, с друге стране, оправдава рад Аспектолошке комисије МКС-а и доприноси, осим развоју аспектологије, и развоју различитих теоријских, али и примењених лингвистичких дисциплина, те превођењу и настави страних језика.

*Марина Спасојевић**

Институт за српски језик САНУ

* marina.spasojevic@isj.sanu.ac.rs

Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów t. 3: Problemy eksplikowania i profilowania pojęć.

Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu
Marii Curie-Skłodowskiej, 2014, 368 str.

Зборник радова *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów t. 3: Problemy eksplikowania i profilowania pojęć* (Вредносїи у језичко-кулїуролошкој слици свеїа Словена и њихових суседа тї. 3: Проблеми експликације и профилисања појмова) представља седму у низу публикација насталих у оквиру пројекта *EUROJOS, Językowo-kulturowy obraz świata Słowian i ich sąsiadów na tle porównawczym* (Језичко-кулїуролошка слика свеїа Словена и њихових суседа на компаративном плану). Покретање овог пројекта иницирано је 2008. године на Славистичком конгресу у Охриду. Пројекат је започет наредне године у оквиру Института за славистику Пољске академије наука и одвија се под руководством проф. Јежија Бартмињског. Основни постулати програма одговарају концепцији етнолингвистике представљеној у његовим радовима. Ова концепција се заснива на претпоставци да је начин на који човек поима свет у великој мери одређен језичком и културном заједницом којој припада, те да се стога реконструисањем језичке слике света човек спознаје као субјекат који перципира, концептуализује и говори. Пројекат има за циљ да развија компаративна проучавања језичке слике света на плану појединачних језика, на општесловенском и ширем европском плану. Главни предмет проучавања представљају аксиолошки појмови (концепти) који играју кључну улогу у савременом свету. Пројекат има за циљ да опише пет појмова (ЕВРОПА, СЛОБОДА, РАД, ДОМ, ЧАСТ) у најширем актуелном друштвеном опсегу.

Истраживања у оквиру пројекта повезује заједничка методологија, што омогућава упоредивост добијених резултата. Исходишну

тачку поређења представљају појмови (ментални конструкти) и начин њихове реализације у језику. Тежи се обухватању целокупног семантичког богатства речи које означавају дате појмове. Анализа лексема и појмова базира се на системским, анкетним и текстуалним подацима. Системски подаци подразумевају анализу лексеме у мрежи лексичко-семантичких веза, коју чине: хипероними, хипоними, синоними, антоними, творбени и семантички деривати (метафоричка употреба), комплекси у којима се среће, колокације (фраземи) и пословице. Користе се једнојезични општи речници, и то не само дефиниције лексема већ све информације садржане у одредници. Текстуални подаци подразумевају текстове који репрезентују свакодневну (разговорну) варијанту општег језика. Основни тип текстова представљају они писани научнопопуларним и новинарским стилем. Могу се користити и корпуси, уколико постоје за дати језик. Анкета мора садржати питање *Шта је њивом мишљењу представља суштинску правог X-а?*, а додатна питања су опциона.

У оквиру пројекта се, поред састанака научног савета који чине истакнути лингвисти из неколико земаља, организују и методолошки семинари и међународне конференције. У јуну 2013. године организована је конференција под називом *Теорија језичке слике света и методе њене реконструкције. Проблем експликације вредности*. Неки од изложених радова објављени су у овом зборнику.

Зборник је подељен на шест тематских целина: *Језичка слика света – Теоријски проблеми*, *Језичка слика света и профилсање појмова*, *Анализа изабраних концепата*, *Слика света у речницима*, *Слика света у анкетним испитивањима* и *Језичка слика света и проблеми превођења*. Од тога су три целине (прва, друга и четврта) посвећене теоријским питањима, док преостале три чине претежно практична истраживања.

Најопштија питања когнитивне етнолингвистике, као што су појам језичке слике света и термилошки апарат ове дисциплине размотрена су у радовима Пшемислава Лозовског и Нине Гришкове.

Пшемислав Лозовски¹ покушава да одговори на питање о онтолошком статусу језичке слике света у радовима који се ослањају на схватања Жежија Бартмињског. Фокусира се на виђење односа језика и културе у овим радовима и на начин на који се у њима повезују језички и културолошки подаци. Уместо мишљења да се у језичкој слици света сусрећу језик и свет, реалност, предлаже се теза према којој се у њој срећу језик и култура, односно искуство. Тако, дакле,

¹ Przemysław Łozowski, W poszukiwaniu ontologicznego statusu JOS-u: językowy obraz świata czy językowy obraz kultury i doświadczenia? (9–20).

језичка слика света не представља непосредну слику света, већ слику слике, где искуство представља прву слику и интерпретацију. Ако се прихвати мишљење да су искуство заједнице заправо њена култура и вредности, онда се може рећи да се кроз истраживање језичке слике света спознаје језичка слика културе. У новијим радовима се примећује све већа културолошка оријентисаност, па се тако не говори више само о језичкој, већ о језичко-културолошкој слици света. Подређеност језика култури огледа се у схватању да језик није тај који креира културу, већ се она у њему само одсликава, и то, према мишљењу аутора, подједнако у свим појмовима, без обзира на то да ли су апстрактни или конкретни.

Нина Гришкова² даје преглед генезе термина *концепции* у европским језицима, а затим анализира његову употребу у англо-америчким, немачким, руским и украјинским лингвистичким истраживањима. У пољској лингвистици се не користи термин *концепции*, већ термини *појам* и *стереотип*, а разни страни аутори схватају однос ових термина према термину концепт на различите начине, што је сажето представљено. Након тога даје се компаративна анализа термина *концепции*, *лексема*, *значење*, *појам*, *стереотип* и *идеја*, тако што се анализира однос *концепции* и сваког од преосталих појмова.

Методолошким питањима описивања језичке слике света и профилисања значења посвећени су радови Станиславе Њебжеговске-Бартмињске и Алиције Нагурко.

Станислава Њебжеговска-Бартмињска³ разматра два приступа описивању језичке слике света – дисјунктивни и холистички. Дисјунктивни приступ подразумева одвојено представљање системских, текстуалних и анкетних података, док холистички покушава да интегрише све типове података у јединствен опис. Први је окарактерисан као једноставнији, док други више одговара принципима когнитивне дефиниције, иако је тежи за реализацију. Приказан је и трећи приступ, који представља комбинацију дисјунктивног (у првој фази) и холистичког приступа (у другој фази, односно фази синтезе резултата). Како би резултати добијени холистичким приступом били упоредиви, морају се дефинисати принципи њихове организације у блокове и типови дискурса који се узимају у обзир у анализи, а мора се узети у обзир и да когнитивна структура кон-

² Nina Gryškova, *Leksem, pojęcie, stereotyp, koncept, znaczenie, idea* – propozycja regulacji terminologicznych (21–50).

³ Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, *Od separacyjnego do holistycznego opisu językowego obrazu świata. Na marginesie dyskusji nad kształtem artykułów w Leksykonie aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów* (71–102).

цепта не може да се преслика из једног језика у други. На основу ових принципа предлаже се структура одреднице у *Аксиолошком лексикону Словена и њихових суседа*.

Алиција Нагурко⁴ на примеру два лексикографска пројекта – лублинског *Речника сiйереoйшiiа и народних симбола* и берлинског *Sacrum и Profanum. Религиозна лексика у oйшiiем језику (немачки, iољски, словачки, чешки)* – разматра питања описа значења, пре свега проблем полисемије, у светлу теорије профилисања. Профил схвата као семантички акценат у сету карактеристика које конституишу значење. Ово питање илуструје примерима концепата са сакралним и профаним реализацијама.

У неколико радова разматрају се поједини аспекти анализе језичке слике света. Питањима представљања језичке слике света у речницима посвећени су радови Халине Пелцове и Дороте Пазјо-Влазловске, док Жежи Бартмињски и Малгожата Бжозовска у својим радовима представљају могућности које пружају анкетна истраживања.

Халина Пелцова⁵ поставља питање могућности укључивања додатних информација у дијалекатске речнике како би се у лексикографску дефиницију укључио културолошки и обичајни контекст. Међу овим информацијама је и говорникова дефиниција, у чијој основи лежи његово животно искуство и која носи информације о начину функционисања појма у свести носиоца дијалекта. Функцију додатне интерпретације врше квалификатори. Своје виђење овог питања ауторка илуструје на примеру концепта дом.

Дорота Пазјо-Влазловска⁶ поставља питање репрезентативности појма реконструисаног на основу једнојезичних описних речника. На материјалу конфесионалне лексике у седам издања речника С. И. Ожегова показује утицај личне и званичне идеологије на коришћена лексичка средства, квалификаторе и примере, закључујући да се приликом оваквих анализа мора узети у обзир шири културолошки контекст и бити врло опрезан приликом извођења закључака.

Жежи Бартмињски⁷ анализира анкету као помоћно средство реконструкције језичке слике света у оквиру програма EUROJOS, које омогућава допирање до начина разумевања речи. У анкетама се може користити семасиолошки принцип (када се полази од лексеме или

⁴ Alicja Nagórko, Profile znaczeniowe a polisemia (51–70).

⁵ Halina Pelcowa, Definiowanie wartości w słowniku gwarowym (251–266).

⁶ Dorota Pazio-Wlazłowska, Wartościowanie w definicjach leksykograficznych a rekonstrukcja JOS (267–278).

⁷ Jerzy Bartmiński, Ankieta jako pomocnicze narzędzie rekonstrukcji językowego obrazu świata (279–308).

реченице) или ономасиолошки (уколико се као полазна тачка узима појам или предмет). Пореди анкету затвореног типа (методу Озгудовог семантичког диференцијала) са анкетом отвореног типа (асоцијативним тестом и анкетом когнитивног типа, која испитује разумевање значења речи за потребе аксиолошког речника). Предност даје анкетама отвореног типа, јер дају веродостојније резултате, иако су теже за анализу. Вредност резултата анкета когнитивног типа лежи у томе што не само да потврђују речничке дефиниције већ их и обогаћују новим аспектима и квалитативним карактеристикама, што потврђује тезу о отвореном карактеру значења речи.

Малгожата Бжозовска⁸ предлаже комбиновање квалитативног и квантитативног принципа у анкетним истраживањима вредности, нарочито уколико се иста истраживања понављају у одређеним временским размацама у циљу поређења добијених резултата. Квалитативна анализа омогућава описивање језичке слике самог појма, као и слике света, док је захваљујући квантитативној анализи могуће уочити промене и тенденције. Статистичке анализе помажу да се разграниче појаве које се већ могу сматрати променама, од оних које су још увек само тенденције. Своје тврдње показује на примеру анализе концепта РАДА на материјалу података прикупљених међу пољским студентима 1990, 2000. и 2010. године.

Зборник садржи и низ истраживања конкретних појмова у пољском, као и у другим словенским и несловенским језицима. Радови се разликују како према коришћеном типу података, тако и према начину њиховог организовања и презентовања добијених резултата.

Неколико анализа засновано је пре свега на системским подацима, а међу њима су рад Мартине Соџте⁹ о језичкој слици РАДА у шпанском језику, који се темељи на анализи лексеме *trabajo*, рад Мажене Марчевске¹⁰ о слици ЗДРАВЉА у пољском језику и рад Јоане Шадуре¹¹ о слици ПРАЗНИКА и ПРАЗНОВАЊА у пољском језику.

Анкетна истраживања представљена су у раду Зузане Булат Силва¹² о португалском концепту ДОМА и у раду Малгожате Бжо-

⁸ Małgorzata Brzozowska, Ankieta jako narzędzie do badań nazw wartości. Na przykładzie hasła PRACA (323–332).

⁹ Martyna Sońta, Językowy obraz PRACY w słownikowych definicjach hiszpańskiego leksemu *trabajo* (139–150).

¹⁰ Marzena Marczevska, Językowo-kulturowy obraz ZDROWIA w polszczyźnie (151–168).

¹¹ Joanna Szadura, Święto i świętowanie w polszczyźnie (185–198).

¹² Zuzanna Bułat Silva, Jaki obraz DOMU mają młodzi Portugalczycy? Badanie anketowe (309–322).

зовске и Беате Живицке¹³, које дају преглед анкетних истраживања назива вредности у пољском језику, у оквиру пројекта ASA (анкете аксиолошког речника) и представљају текући рад на пројекту.

Различите врсте података користе Стана Ристић и Ивана Лазич-Коњик¹⁴ у анализи концепта ДОМА у српском језику, Валентина Кульпина¹⁵ у анализи концепта СЛОБОДЕ у руском језику, Олга Фролова¹⁶ у анализи аниматног / неаниматног и живог / неживог у руској језичкој слици света, Ева Масловска¹⁷, која даје профиле кривице и КАЗНЕ у пољском народном моралном кодексу, као и Људмила Фјодорова¹⁸, која пореди руски, француски и пољски концепт БУДАЛЕ.

Овај зборник пружа увид у ток рада на пројекту EUROJOS, и то како у развој саме теоријске концепције, тако и у разноликост практичних радова који у оквиру њега настају. Значај овог зборника се огледа и у томе што, обједињујући ове радове на једном месту, показује не само како се исти појмови концептуализују у различитим језицима већ и како се коришћењем предложених метода исти проблем може осветлити из различитих углова. То може бити од користи свим истраживачима који се интересују за ову област, а за нас је од посебне важности чињеница да је у оквиру овог пројекта свој опис са становишта когнитивне етнолингвистике добио и концепт ДОМА у српском језику.

Соња Б. Манојловић*

Институт за српски језик САНУ**

¹³ Małgorzata Brzozowska, Beata Żywycka, O badaniach ankietowych nazw wartości we współczesnym języku polskim (333–344).

¹⁴ Stana Ristić, Ivana Lazić-Konjik, Dom w języku serbskim (103–138).

¹⁵ Валентина Г. Кульпина, Концепт СВОБОДА в русском языке и его атрибуты (199–232).

¹⁶ Ольга Е. Фролова, Одушевленное / неодушевленное и живое / неживое в русской картине мира (233–250).

¹⁷ Ewa Masłowska, Profile WINY i KARY w ludowym kodeksie moralnym (169–184).

¹⁸ Людмила Федорова, Русский, французский и польский ДУРАК: сопоставление концептов (345–366).

* sonja.manojlovic@isj.sanu.ac.rs

** Приказ је настао у оквиру пројекта *Етимолошка истраживања српског језика и израда Етимолошког речника српског језика* (178007), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Субјунктив со посебен осврт на македонскиот да-конструкциј.

Ур. Зузана Тополињска. – МАНУ: Истражувачки центар за ареална лингвистика, Скопје, 2014. – 245 стр. (Морфосинтаксички студии, 3)

Тематски зборник радова *Субјунктив со посебен осврт на македонскиот да-конструкциј*, који издаје Истражувачки центар за ареалну лингвистику Македонске академије наука и уметности као трећу књигу у едицији „Морфосинтаксички студии“, дело је тринаест аутора окупљених око истог објекта проучавања (субјунктив), у оквиру којег свако истраживање има специфичан предмет, комплементаран другима у истој књизи.

Радови у зборнику су дати азбучним редоследом презимена аутора, што олакшава брже налажење рада у прегледу садржаја организованог према таквом критеријуму мада не би било погрешно ни да су радови груписани проблемски, као, прво, радови који су македонистички у ужем смислу (нпр. Сташа Тофоска, *За употреба на самостојниот да-конструкциј со имперфект во македонскиот јазик*), затим радови у којима се субјунктив у македонском језику посматра у светлу поређења са неким другим балканским језиком, словенским језиком или језиком који није ни балкански ни словенски (нпр. Victor Friedman, *The Romani Subjunctive in its Macedonian and Balkan Context*, Соња Миленковска и Ангелина Панчевска *Да-конструкциј како аргументи на предикациј од видор и вреј ред (македонски-полски)*, Ирина Бабамова, *Семантичко-функционалниот паралелизам помеѓу самостојна да-конструкцијата во македонскиот јазик и субјунктив (презент) во францускиот*) и, најзад, радови у којима је предмет пажње субјунктив у неком другом језику без поређења са македонским језиком (нпр. Lucyna Gerbert, *Uwagi o subjunktywie włoskim* или Марјан Марковиќ, *Субјунктивот во ароманскиот*).

Радови у овом зборнику непосредно или посредно осветљавају проблематику субјунктива у балканским језицима. Ауторски колектив је меѓународни, радови су написани на неколико језика, а међу ауторима има више познатих истраживача у области ареалне и словенске лингвистике.

У предговору академика Зузане Тополињске дат је општи увид у концепцију целе књиге, који представља поуздан оквир за даље читање појединих радова у њему.

У раду *Семантичко-функционалнои паралелизам помеѓу самостојна да-конструкцијата во македонскиот јазик и субјунктив (презент) во францускиот* Ирина Бабамова утврђује изразити паралелизам измеѓу анализираних граматичких облика у македонском и француском језику, али и нека специфична неподударања, која дају основа за закључак да да-конструкције нису и једине субјунктивне конструкције у македонском језику.

Елени Бужаровска и Лилјана Митковска у раду *Негираниите независни да-конструкции* разматрају независне да-конструкције у споју са негацијом у македонском језику и одговарајуће конструкције у бугарском језику, посебно деонтичке, адмиративне и интерогативне. Утврђено је да се, с обзиром на дистрибуцију маркера *не*, деонтичке и адмиративне конструкције суштински разликују од интерогативних (*да ли* питања и *да не* питања), којима је у раду посвећена посебна пажња с обзиром на њихову досадашњу мању проученост, и показано је да се у *да не* питањима граматикализовало значење позитивне или негативне претпоставке о садржају реплике, поред изразите контекстуалне полифункционалности *да не* маркера.

Из њиховог рада се може закључити да не постоје ни бројне ни типолошке релевантне разлике у значењима и употреби тих конструкција у македонском и бугарском језику, мада извесних неподударања има (нпр. одсуство македонског аналога бугарских конструкција типа *да не би деието да е болно* и сл., али циљ тог рада и није био утврђивање ових међујезичких сличности и разлика, него анализа дате синтаксичке до сада недовољно проучене појаве у та два језика.

Виктор Фридман у раду *The Romani Subjunctive in its Macedonian and Balkan Context* разматра конвергенцију, дивергенцију и конкурентност условних конструкција у ромским дијалектима и у македонском, и убедљиво показује значај језичких чињеница ромског језика за разумевање субјунктива у балканским језицима.

У раду *Да-конструкциите во проишата и ајодозата за условнои период* Убавка Гајдова, анализирајући богату емпиријску грађу

из македонског језика и правећи више паралела са старогрчким, закључује да *да*-конструкције могу имати велики број значења, која су углавном преузета од старог инфинитива, чију су функцију те конструкције наследиле углавном задржавајући семантику инфинитива као нефинитног глаголског облика и његову примарну функцију упућивања на неки даљи циљ, због чега је и протаза условног периода семантички блиска *да*-конструкцијама.

Рад који је написала Лусуна Gerbert *Uwagi o subjunktiwie wło-skim* припада мањој групи радова у овом зборнику који нису посвећени субјунктиву у македонском језику, али пружају могућност за његово посредно објашњење у светлу факата из другог балканског језика.

Дејан Геговски у раду *Околу субјунктивниџе комџлеменџарни реченици во дијалекџиџиџе во македонскиџиџи јазик* анализира допунске реченице у којима се у функцији пропозиционалног аргумента употребљава *да*-конструкција, за које је карактеристична суспендована фактивност, док полазни аргумент предиката са таквом допунском реченицом обично има значење 'човек'. Геговски, поред осталог, долази до закључка да у таквим сложеним реченицама *да* није конектор него субјунктивни формант.

И рад Јелене Иванове *Русские параллели болгарской да-конструкциџи* припада мањој групи радова у овом зборнику који нису посвећени субјунктиву у македонском језику, али пружају могућност за његово посредно објашњење у светлу факата из других језика, у овом случају бугарског и руског. Рад представља врло разуђен преглед руских еквивалената бугарских *да*-конструкција, који показује, пре свега, паралелу између бугарских *да*-конструкција и руских *чтобы*-реченица, с једне стране, те бугарских *да*-конструкција и руских инфинитивних конструкција, с друге стране, поред зона у којима се та два руска еквивалента одговарајућих бугарских конструкција пресецају, као и низа других паралела, које бацају допунско светло на дати сегмент контрастивне синтаксе субјунктива, са импликацијама које могу бити интересантне и за друге језике са *да*-конструкцијама.

Елка Јачева-Улчар објављује рад *Да-конструкциџиџе во црковнословенскиџиџе ракоџиси од македонскиџиџа редакциџа*, у којем полази од чињеница да су у најстаријим глагољским споменицима старословенског језика инфинитив и *да*-конструкције постојали напоредо, при чему сфере њихове употребе нису биле сасвим јасно раздвојене, да би даље анализирали неке семантичке и прагматичке функције лексеме *да* као граматичке речце или као форманта.

Марјан Марковиќ аутор је рада *Субјунктивниот во ароманскиот*, који такође припада оној групи радова у овом зборнику који својим главним делом нису посвећени субјунктиву у македонском језику, него пружају могућност за његово посредно објашњење у светлу факата из других језика, у овом случају аромунског. У свом раду он је показао важније функције субјунктивних као нефактивних и хипотаксичких конструкција у аромунском језику.

Рад Соње Миленковске и Ангелине Панчевске *Да-конструкции како аргументи на предикати од втор и трет ред (македонски-полски)* проблемски, теоријски и емпиријски најближи је раду Зузане Тополињске у истом зборнику (в. даље), с којим је једним делом у комплементарном односу. Миленковска и Панчевска дале су јасан преглед пољских еквивалената датих македонских конструкција, посебно с обзиром на различита значења надређеног предиката.

Силвана Симоска представила се радом *Субјунктивниот во македонскиот јазик и неговиите еквиваленти во германскиот*, у којем је показала морфолошке, синтаксичке специфичности и специфичности македонског субјунктива у поређењу са одговарајућим немачким конструкцијама у четири главна функционална контекста његове употребе.

Иако се рад Зузане Тополињске *Организација на не-фактивниот зона на вербалниот систем во македонскиот и полскиот јазик*, по азбучном ауторском редоследу радова у овом зборнику није нашао на првом месту, одлично би отворио зборник с обзиром на степен његове предметне и методолошке општости, као и чињеницу да садржи теоријску основу за проучавање субјунктива, која је мање или више експлицитно заступљена и у другим радовима у зборнику, да је у њему јасно оцртана природа словенског субјунктива, посебно с обзиром на његов однос према фактивности, и да је убедљиво показано оно што је главно у односу између функционалне сложености балканског субјунктива, на примеру македонског језика и функционално једноставнијег словенског небалканског субјунктива, на примеру пољског језика.

Зборник се завршава радом Сташе Тофоске *За ујоитребата на самостојниите да-конструкции со имперфект во македонскиот јазик*. Сташа Тофоска посматра македонски субјунктив из доста специфичног угла, како је то формулисано у наслову њеног рада, а такав приступ субјунктиву показује једну врло живу сферу његове употребе у разговорном македонском језику. Главна специфичност такве употребе субјунктива, уз одговарајућу упитну интонацију, јесте ра-

знолика повезаност деонтичке и епистемичке модалности у њима, што се у раду чињенично доказује.

Заједнички објекат проучавања у свим радовима у овом зборнику јесте један од главних облика граматикализације модалности – категорија начина, која се у македонском језику остварује као субјунктив (*да*-конструкција уместо инфинитива, који је заменио праиндо-европски субјунктив), кондиционал и потенцијал, а у овој књизи је у фокусу пажње пре свега субјунктив, при чему се поједини радови међусобно разликују различитим предметима, различитим приступима и, свакако, различитим емпиријским чињеницама које се у појединима од њих разматрају. Та проблемска, теоријска и емпиријска разноврсност радова пружила је могућност вишедимензионалног осветљавања проблематике субјунктива, посебно у македонском и другим балканским језицима, коју су аутори врло лепо искористили.

Истовремено, осветљавање проблематике субјунктива из различитих углова у овом зборнику није било усмерено на то да комплементарно покрије сва, нити сва важнија појединачна питања, него не мање и на то да отвори нове перспективе у испитивању македонског, балканског и словенског субјунктива, у чему се свакако успело.

У целини посматрано, добитак који се постиже овом књигом је двострук: с једне стране, понуђен је низ нових и убедљивих увида и решења у оквиру проучавања субјунктива, а с друге стране, назначена су питања и путеви њиховог решавања до којих се може доћи у новим истраживањима о субјунктиву. Тиме је наговештено да би за овим зборником требало да уследи бар још један зборник о субјунктиву у балканским и словенским језицима, истих или углавном истих аутора, који би био ближи синтетичним уопштавањима, а у којем би се могли наћи и радови из синтаксе српског књижевног језика и српске дијалекатске синтаксе.

*Предраг Пијер**

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за славистику

* predrag.piper@fil.bg.ac.rs

Б. Ю. Норман, *Жизнь словоформы: учебное пособие*.

Москва: Флинта, Наука, 2016, стр. 213

Недавно је у Москви објављена монографија истакнутог слависте, професора катедре теоријске и славистичке лингвистике Белоруског државног универзитета, Бориса Нормана, који је од 2015. године почасни члан Славистичког друштва Србије.

Наслов књиге – *Живойи облика речи* – несумњиво је необичан, чиме се с једне стране привлачи пажња читалаца, а с друге стране омогућава се да се у истим корицама обухвати врло широк круг научних проблема.

Покушаћемо да у овом приказу истакнемо важнија питања којих се дотиче аутор монографије, да изнесемо своје утиске и подстакнемо читалачку радозналост. Предмет истраживања је врло широк, јер облик речи у својој суштини и функцијама дотиче велики број ужих питања из различитих лингвистичких области.

Зашто аутор управо живот облика речи узима за предмет свог истраживања? Борис Норман на почетку напомиње да је у сваком периоду историје науке о језику доминирала одређена лингвистичка концепција. Средином XIX века доминантна је била такозвана биолошка концепција, у оквиру које је језик упоређиван са организмом. Концепције су се мењале, али је, као што је познато, свака претходна остављала свој траг у даљем развоју научног знања, па се у научној свести задржала представа о „животу језика“. Које год да су теорије у одређеном тренутку улазиле у научни дискурс – ипак је проблем функционисања језика као таквог увек остајао на дневном реду. Више пута су предузимани покушаји да се развој и функционисање језика упореди са радом организма или животом човека. Наравно, како констатује Б. Норман, „у свим наведеним случајевима

научници нису имали на уму да идентификују средство комуникације с биолошким феноменом – с организмом. Језик је социјална појава и живи по својим посебним законима. Али – живи!¹“ (5) Иако је облик речи појединачна појава и граматичка јединица, он је ипак тако широко заступљен у нашем говору и постоји у толико варијаната, да би, како аутор каже, његова књига могла добити назив „Живот и догодовишћине облика речи“.

Као што сваки животопис има свој предговор, тако и рад Б. Нормана почиње од теоријског и историјског увода, прегледа суштине појма *словоформа*, срп. *облик речи*. У њему је реч о томе кад је и ко предложио термин *словоформа*, када је он ушао у употребу и како се он одређује. Пошто су студенти једна од циљних група дате књиге, тај део је изузетно користан као увод за мање обавештене читаоце, за оне који се први пут сусрећу с проблематиком књиге.

На почетку студије аутор објашњава на чему се темељи интересовање за облик речи, по чему је он тако посебан и зашто заслужује пажњу. Наиме, појам *облик речи*, барем у језицима с богатом морфологијом, фокусира у себи цео низ проблема савремене граматике и лексикологије. Аутор те проблеме набраја и даље детаљно разматра. Иначе, у првом поглављу се само оцртава општа скица проблематике везане за компликованост употребе облика речи, предочава се међусобна неравноправност облика речи и неопходност да се обрати пажња на сваки конкретан случај њихове употребе. На конкретним примерима употребе облика из парадигме исте речи аутор показује да сваки облик заузима своје, јединствено место у „вишедимензионалном простору вербалне мреже“ (10). Интересантно је како он прати динамику развоја језика, примећује промене у употреби облика речи као таквог, између осталог и упрошћавање система синтетичких језика. Б. Норман као лингвиста такву тенденцију у неком смислу одобрава, односно сматра је природном, истичући, на пример, колико је настанак аналитичких тенденција у језику повезан са психологијом народа.

У следећим поглављима прецизно се карактерише природа облика речи и његовог функционисања у говору. У другом поглављу у центру пажње су облици именица који у руском језику изражавају падежна значења. Прва хипотеза коју износи аутор јесте да су облици речи неравноправни, колико год да представљају део парадигме, чији је сваки елеменат наводно функционално истоветан. Између

¹ Овде и у даљем тексту превод наш. – А.Н.

очигледнијих доказа таквог стања је чињеница да се у распоређивању и употреби облика речи у говору примећује њихова различита фреквентност. Граматички облици не могу бити потпуно равноправни, барем не у свести говорника.

Аутор наводи различите примере који карактеришу „живот“ облика речи у њиховим нетрадиционалним формама: на пример, свесна замена рода именица од стране говорника. То је део „игре речима“ која јасно показује улогу и додатну семантичку нијансу сваког граматичког рода. Између занимљивих примера се наводи казивионални прелазак именица женског рода у средњи род – *креветико, девошко, блондинко*, уз карактеристику свих његових стилских и конотативних последица.

Из примера који се у књизи наводе очигледно је да се облици речи неравноправно употребљавају, и Б. Норман покушава да прокоментарише шта све стоји иза тога, односно који су разлози неравномерне употребе, тенденције у савременом језику итд. Говорећи о употребљивости одређених граматичких облика, спомиње актуелност и својевременост таквог подухвата, као што је „граматика фреквентности“. Иначе, фреквентност граматике он доводи у везу са примењеним аспектима проучавања страног језика, јер у зависности од фреквентности употребе на овај или онај начин се распоређује градиво у уџбеницима за странце.

Као резултат анализе употребе падешких облика у руском језику, аутор износи мисао која је занимљива и провокативна у односу на традиционална схватања, укореењена у школским, па чак и високошколским програмима: „Испада да су сви падешки облици теоријски равноправни, али неки од њих су, тако рећи, ’равноправнији’ од осталих“ (19). И у вези с тим Б. Норман нас подсећа на предлоге неких лингвиста да се промени традиционалан редослед падежа – и да се на тај начин реши својеврстан конфликт између функционалне хијерархије и лингвистичког описа.

Део тог поглавља је посвећен проблему издвајања општих значења падежа. Борис Норман кратко описује постојећа мишљења о том питању, а о низу ужих расправља с појединим лингвистима, супротстављајући њиховим погледима сопствено виђење, засновано на анализи савремене језичке грађе и контекста.

Занимљив је такође део посвећен анализи „семантички неодређених“ значења падежа у поетским текстовима које аутор налази и тумачи. Констатије се да се у поетском тексту, који се по својој природи одликује посебном амбивалентношћу, облици речи налазе у

посебним условима, због чега долази до ширих могућности њихове ненормиране употребе.

Укратко, у делу књиге аутор долази до закључка да је „однос облика речи с другим члановима исте парадигме условљен низом карактеристика, међу којима су фреквентност употребе и семантичка 'чистоћа' облика, ширина лексичке базе на којој настаје, и њен семантичко-синтаксички потенцијал“ (31).

У следећем делу монографије у центру пажње је предлошко-падешка синтагма. Полазном тачком се може сматрати напомена аутора да њу треба разматрати као јединствени облик речи – именица у зависном падежу и предлог „у њиховом синергетском споју“. (32). И овај поглед на предлошко-падешку синтагму као једну целину аутор доводи у везу с примењеним аспектима лингвистике и, посебно, методике наставе руског као страног језика.

Најзанимљивији део тог поглавља, по нашем мишљењу, везан је за карактеристику семантичко-синтаксичких трансформација у оквиру предлошко-падешких синтагми. Један од њихових облика је синтаксичка компресија, чији механизам аутор осликава многобројним примерима. Он сагледава и систематизује тенденције упрошћавања и сажимања конструкција у савременом руском језику, чији је резултат настајање конструкција типа *шуба в пол, докторский совет, положения на защиту* итд. Аутор такође покушава да протумачи на какав начин се дешава узајамно разумевање говорника и слушаоца када су у питању сажети изрази. Разумевању доприносе и искуство говорника и слушаоца, њихова заједничка знања о свету, као и контекст акта комуникације. Да ли ће комуникација успети, зависи између осталог и од обавештености или досетљивости адресата. Аутор то расветљава и предочава на примеру назива једног литерарног дела – романа *Цинковые мальчики / Дечаџи од цинка* белоруске књижевнице Светлане Алексијевич, која је 2015. године добила Нобелову награду.

Битно је истаћи да се за настанак таквих конструкција, а и за њихову „надоградњу“, односно реконструисање, користе „трансформациона правила укалупљена у свести изворног говорника“ (39). Изузетно је занимљиво пратити како аутор, заједно с читаоцем, врши „одмотавање“ ланца синтаксичких преобликовања у складу са овим правилима, „реконструирајући говорне чињенице до неког потпуног, 'идеалног' стања“ (38).

Б. Норман такође размишља о томе да ли је падешка флексија или предлог „семантички 'јачи' саставни део конфикса“ и долази

до закључка да је то ипак предлог, јер „његово понашање је самосталније него флексија именице“ (42). У центру пажње је и „живот“ за руски језик проблематичних граматичких облика, односно облика у којима говорници свесно или несвесно греше (на пример, у флексији *в молчанье / в молчаньи*), као и покушај расветљавања шта иза тога стоји.

Следеће поглавље бави се разматрањем облика речи као „израза“ синтаксичке функције. Суштина је у томе да облик речи, осим вршења функције репрезентанта лексеме, има и изузетно битан синтаксички значај. И ова двојна зависност облика речи „условљава сву његову суштину: и степен слободе његовог формирања, и особености понашања у тексту“ (56).

У својеврсном теоријском уводу аутор монографије прави преглед покушаја систематизације семантичко-синтаксичких функција, које су вршили многи научници, разматра проблеме који настају приликом систематизовања, као и размишљања о критеријумима по којима она може и мора да се врши. Најзанимљивији део овог поглавља је посвећен анализи питања како се понашају у одређеним синтаксичким позицијама речи одређених лексичких група и како се понаша говорник попуњавајући синтаксичке позиције. Уопштено речено, ради се о проблему „односа лексичког значења речи и њене синтаксичке употребе“ (68). Сагледава се понашање различитих лексема у конкретној синтаксичкој функцији, примећује се актуелизација одређеног лексичког значења у одређеним синтаксичким позицијама. Рецимо, констатује се да се квалификативна лексика најнормалније остварује у улози предиката, док се употреба експресивно-квалификативне лексеме у ванпредикатској позицији сматра неприродном. С тог гледишта посебно се разматра систем средстава за изражавање темпоралности у руском језику.

Аутор се затим окреће дефектности и сувишности парадигме и истиче утицај таквих граматичких „аномалија“ на лексичко значење речи те констатује: „Морфолошке варијанте речи одражавају развој лексичког значења све до његове потпуне дивергенције“ (95).

Даље се Б. Норман опет враћа тези о неравноправности граматичких облика у језику, али сада са ширег гледишта. Ако су у лексичком плану сви облици речи равноправни, сви су представници једне те исте лексеме, онда је у граматичком плану све другачије. Облици речи се разликују по својој функционалној улози у говору. Као што смо већ поменули, једни од њих се употребљавају чешће, док се други срећу ређе. Једни могу да врше улогу самосталног исказа,

док други могу бити само елеменат стуктурне схеме. На основу прегледа низа лексикографских извора јасно се утврђује „неуравнотеженост одређених ’ћелија’ парадигме“ посебних речи. Умногome аутор то објашњава чињеницама стварности (рецимо то што се лексема *ноздря* углавном среће у множини; називи одеће – у локативу).

Такође се у књизи посвећује пажња одвијању процеса лексикализације у руском језику, односно одвајање облика речи од своје парадигме, његово претварање у посебну речничку јединицу. Саме по себи такве појаве су уобичајене у језику и јасне сваком говорнику, али по нашем мишљењу од великог је значаја то како аутор приказује сам процес оваквог претварања, чак га у неком смислу „сецира“. Б. Норман долази до закључка да свака реч живи својим животом, поседује своје когнитивне и комуникативне обавезе.

Занимљиво је питање лексичке зависности значења свих падежа везано за шири проблем међусобног односа лексике и граматике. Заиста, неке граматичке позиције могу бити заузете само речима одређених лексичко-семантичких група. Рецимо, многи предлози подразумевају употребу уз њих именица одређене таксономске класе. Иста је ситуација и са беспредлошким конструкцијама. На пример, у руском језику значење пута као линије кретања може да буде изражено веома малим бројем лексема у облику инструментала. *Ехатъ берегом* је потпуно нормална синтагма у руском језику док је *идти кухней* немогуће у оквиру књижевне норме.

На основу прегледа материјала аутор закључује да „уз огромно богатство и разноврсност падешких и предлошко-падешких облика у руском језику, област деловања сваког од њих је ограничена целим низом услова“ (126). Многи облици речи постоје само на основу одређене лексичко-семантичке групе, неки облици речи су стилски ограничени. А „што је ужа лексичка класа, на основу које функционише облик речи, то више она испада из области граматике и постаје фразеолошка јединица“ (126). Фразеологизација предлошко-падешких облика може да резултира претварањем у предлоге (предлошке изразе).

Следеће поглавље аутор почиње позивајући се на класификацију Г. А. Золотове, која дели све синтаксеме на слободне, условљене и везане, и с обзиром на ову поделу професор Б. Норман оцртава опсег употребе формалних средстава руског језика, пратећи материјал синтаксичког речника.

Посебно је у вези с тим интересантно питање способности облика речи за самосталну, изоловану употребу. Аутор констатује да

се листа граматичких облика речи који могу да се јављају као посебан исказ знатно проширује последњих сто година. То је проузроковано реконструкцијом стилског система руског језика и настанком нових жанрова. Б. Норман покушава да нађе томе разлоге и да протумачи продор такве тенденције у књижевни језик, наводећи, између осталог, као најчешћи, контекст за употребу изолованих облика, технике имитације разговорног стила у књижевним делима, као и све ширу употребу изолованих облика у насловима, посветама, на етикетама, бедевима и у другим савременијим жанровским врстама.

У оквиру примера изоловане употребе облика речи набрајају се облици вокатива у руском језику, и наводе се не само архаични примери него и појаве такозваног 'новог вокатива' типа *Тань*, *Маш* итд. „Најнезависнијим“ од свих слободних облика он сматра облик номинатива који се карактеризује високом фреквентношћу, мање-више равномерном распоређеношћу по стиловима, и који постаје основа за формирање номинативних реченица. Али поред тога наводи и врло необичне примере зависне употребе номинатива и то како из веома давних, тако и из савремених текстова. Разматрају се такође квалификативни експресиви, а и изоловани облици у саставу паремија.

У сваком случају, направљени преглед изолованих облика који се, као што видимо, на свој начин остварују у различитим жанровима, показује да сваки жанр поседује своју варијанту граматике – хороскоп и поетски текст, на пример, постављају потпуно различите услове за изградњу конструкција и, самим тим, употребу облика речи. Оно што је дозвољено у једном стилу или жанру сматра се грешком у другом, што се у књизи веома јасно приказује.

Посебно поглавље књиге *Жизнь словоформы* посвећено је „животу“ облика речи у саставу синтагме и исказа. То је један од најбитнијих аспеката, јер управо „у додиру“ с другим облицима настају принципијелно нове функције и значења конкретне речи. То се, између осталог, показује на примеру употребе генитива у руском језику. У оквиру падешког облика редовно се дешавају померања у значењу лексеме у зависности од конкретне ситуације њене употребе. На пример, главна реч у синтаagmaма типа *яблоко раздора* мења своје значење, када се поред ње нађе зависна реч у генитиву, као што је у наведеном примеру. Дајући оцену тог питања Б. Норман не само да се обраћа посебним случајевима употребе облика речи него такође констатује глобалне тенденције које иза тога стоје, као што су тенденције развоја аналитизма у руском језику. Један од примера

за то је све чешћа замена беспредлошких облика предлошким (типа *опыт по созданию*) (153–154). С друге стране, постоје и супротне тенденције: има примера синтетичког спајања двају облика у један – када се, рецимо, синтагма скоро претвара у једну реч. Занимљив пример који наводи аутор је појава делимичног спајања у говору имена и имена по оцу – *Иван Семеныча*.

Занимљив је и део посвећен понашању облика речи у саставу исказа. Аутор тврди да „место облика речи у саставу исказа, његов однос са 'суседима' у тексту могу да утичу на његово значење (функцију) и на особености његовог понашања“ (156). И да би се ови процеси приказали на конкретном материјалу, Б. Норман се прво окреће структури исказа, а онда формулише општа и посебна правила понашања облика речи у саставу исказа. Као и у претходним поглављима, и овде се анализира низ примера и формулишу одређене законитости везане за наведену тезу. Између осталог указује се да у саставу исказа избор облика речи може бити условљен граматичким значењем другог облика. Као пример наводе се бројни случајеви координације, која дозвољава некој множинској природи да буде означена помоћу облика једнине (172).

Посебно поглавље књиге је посвећено рекцији као особини глагола и његовог окружења. Овде, као и на другим местима, аутора више занимају одступања од норми рекције, него сама рекција у њеним нормираним варијантама. И преглед таквих занимљивих случајева аутор врши на основу актуелних примера из књижевности. По нашем мишљењу овде је најзанимљивији део посвећен филозофском аспекту проблема: аутор размишља о томе шта је у основи рекције и од чега зависи избор једног или другог падешког облика. Своје верзије и претпоставке износи са освртом на когнитивистику и психологију у оквиру појмова као што су гешталт и фрејм.

На крају студије Борис Норман закључује да систем граматичких промена скрива у себи мноштво загонетки и контрадикција. Неке од њих се огледају у овој књизи. Посебни говорни и мисаони процеси одвијају се у уму обичног човека, што доводи до нестандардне употребе облика речи – у изолованој позицији, у синтагмама или реченицама. Посебно је занимљиво понашање облика речи у специфичним дискурзивним условима – на пример, у поетском тексту, реклами, разговору, итд. С обзиром на то колико нерешених и провокативних питања се открива током прегледа примера таквог понашања речи, аутор жели да убеди филолошку јавност да је „заборављена“ морфологија, која је изгубила популарност у односу на

многе модерне правце лингвистике као што су семантичка синтакса, функционална стилистика, лингвистичка прагматика и други, још увек садржи безброј нерешених питања, везаних за толико многострану и садржајну јединицу као облик речи.

У књизи *Жизнь словоформы* од великог је значаја изузетно квалитетно урађена анализа језичких примера из различитих контекста и функционалних стилова. Највећи део примера за анализу узет је из дела руске књижевности. Познато је да језик књижевних дела, а посебно поетски, дозвољава много тога што би у другим стиловима било схваћено као кршење норме, а кроз песнички изражај се приказују многе тенденције које су потенцијално могуће у језичком систему. Сагледавањем чисто лингвистичких појава и највећим делом језичких аномалија, аутор покушава да се подигне са формалног нивоа и кроз тумачење језичког израза проба да објасни свет идеја и психологију песничког дела. Кроз додатне нијансе значења изражене у граматичкој конструкцији даје се интерпретација смисла, уграђеног у тај одломак. Кроз граматику се види слика стварности, која се не може увек извести из семантике појединих речи, тако да се на тај начин проширује визија уметничког света.

Наводе се и многобројни примери са интернета, што је веома значајно као приказ нових облика комуникације и самоизражавања. Они су веома репрезентативни у језичком смислу захваљујући анонимности интернет-исказа, где свако може да говори слободно и спонтано, што даје могућност широј заступљености игре речима.

Такође је једна од суштинских карактеристика књиге и то што веома дубоко приказани теоријски аспекти иду у склопу са примењеним погледом на размотрене проблеме. Сам аутор наглашава да има на уму да избегне схоластичка питања и да тежи проблемима који имају примењени значај. Један од праваца у којем резултати овог истраживања могу наћи употребу је методика и пракса проучавања страних језика.

Истраживање је спроведено углавном на грађи руског језика, али се понекад аутор осврће на енглески, супротстављајући његов аналитизам синтетизму руског. Прави се поређење са другим словенским језицима, нпр. бугарским и чешким, и на тај начин се боље уочавају тенденције о којима је у књизи реч.

Заслужује пажњу читалаца и чињеница да је у књизи дат веома квалитетан и вишестран преглед литературе по свим питањима која се разматрају. Прави се изузетна историјска и лингвистичка перспектива, нека врста синтезе најбитнијих достигнућа по сваком од

размотрених питања. Сваки споменути појам или грана науке пропраћена је теоријским објашњењем које је у складу са најактуелнијим погледима у науци. Сви стручни термини добијају своје тумачење, што ову књигу чини занимљивом широком кругу читалаца.

Поред тога, књига се чита с лакоћом захваљујући томе што се свако правило изводи из поступне анализе изабране грађе, што читаоца у неку руку води закључку основаном на сагледавању примера, и чини га саучесником у уочавању одређене језичке појаве, што такође оправдава наслов књиге – *Жизнь словоформы*.

Укратко, књига *Жизнь словоформы* се може топло препоручити широком кругу читалаца, с тим што она може бити од користи и у едукативне сврхе, јер обухвата широк скуп информација везаних за начела савремене лингвистике с освртом на постојећа достигнућа. То може имати значај за оне који се тек упознају с лингвистиком или се једноставно интересују за њу. С друге стране, књига је сама по себи пуна отворених питања, јер се бави изузецима, а не правилима, нерегуларним употребама, а не традицијом, девијацијама, а не нормом. А такав материјал увек представља више поглед у будућност неголи преглед садашњости, што је од великог интереса за стручне лингвистичке кругове, јер подстиче на размишљање и формира тенденције у истраживањима. Живот облика речи – његова прошлост, садашњост и будућност, као и сви фактори који њено будуће понашање одређују – такав је метафоричко-филозофски смисао књиге, која уз своју отвореност према проблему сигурно неће остати без утицаја на токове савремених трагања у свету лингвистике.

*Анна Наумова**

Белоруски државни универзитет
Филолошки факултет
Катедра словенских књижевности

* ana.naumova1@ya.ru

Ксенија Кончаревић, *Поглед у теолингвистику*.

Београд: Јасен, 2015, 364 стр.

Монографија *Поглед у теолингвистику* представља логичан и очекиван наставак теолингвистичких истраживања проф. др Ксеније Кончаревић. После претходних својих истраживања у тој области, која су била разноврсна и проблемски, и концепцијски, и жанровски, Ксенија Кончаревић сада уводи читаоце у нове кругове теолингвистичке проблематике и отвара нове видике у тој области, поставља нова питања и нуди нове одговоре. Књига има тринаест глава, од којих се три сада објављују први пут, а неке од оних које су раније биле објављене као засебни радови, сада се објављују у допуњеном облику. Књига је подељена на две целине.

Први део је насловљен *Присјуй теолингвистици* и у њему су у првом плану теоријско-методолошки аспекти теолингвистичких истраживања, што је посебно истакнуто у наслову прве главе првог дела „Језик сакралног и сакрално у језику: теоријско-методолошке основе и сфера истраживања“. Као и у другим научним дисциплинама насталим на предмету у којем се преплићу две шире предметне области, тако и у случају теолингвистике стално влада упитаност колико појаве које се разматрају у теолингвистици припадају тој научној дисциплини, која је у основи лингвистичка, а колико теологији. У првој глави се, поред одговора на питање о суштини теолингвистике и разматрања места теолингвистике у екстерној лингвистици, приказују најважније етапе њеног конституисања и разраде у европским оквирима. Средишњи део те главе везан је за предмет, задатке и методологију теолингвистике. Основни правци, циљеви и задаци, као и објекат истраживања теолингвистике, како показује аутор, умногоме су одређени чињеницом да она представља део

лингвистике који је тесно повезан са теологијом и религиологијом, као и другим, превасходно друштвено-хуманистичким наукама. Према мишљењу Ксеније Кончаревић, предмет теолингвистичких истраживања јесте језик сакралног и сакрално у језику, а објекти истраживања теолингвистике јесу: сакрални језик (и сакрални језици), појаве у развоју лингвистике условљене конфесионалним факторима, теорије о пореклу језика (пре свега теорија о божанској суштини и пореклу језика), питања функционисања језика у домену религијског, као и појаве везане за сакралну сферу које су нашле свој одраз и израз у језику.

Ксенија Кончаревић види циљ теолингвистике у изучавању онога што је везано за сакралну сферу, а што је нашло одраза у језику и што је фиксирано самим језичким средствима. Она аналитички и прегледно показује да се постизање тога циља врши поступним решавањем низа задатака, међу којима као најважније издваја: избор материјала из одговарајућих извора; анализу добијених материјала; диференцијацију ексцерпираног материјала; систематизацију материјала; интеграцију материјала и примену резултата истраживања у пракси.

У другој и трећој глави првог дела књиге предмет разматрања се донекле сужава остајући и даље доста широк. Наиме, те две главе су конципиране пре свега као критички прегледи досадашњих резултата.

У другој глави „Славистичка истраживања у теолингвистици: истраживачки проблеми и резултати“ дат је преглед теолингвистичких истраживања у славистици, образлаже се њен теоријско-методолошки и појмовно-категоријални апарат и критички се приказују најважнији резултати постигнути у последњој деценији XX и првој деценији XXI века на фундаменталним и апликативним подручјима проучавања језика сакрума, који се излажу у монографским публикацијама, радовима објављеним у тематским зборницима, зборницима са научних скупова и научним часописима у Пољској, Русији и Украјини (са обиљем библиографских референци).

У трећој глави „Српска теолингвистика данас: актуелни задаци и правци стратегије развоја“ дат је општи преглед актуелног стања српске теолингвистике у европском, превасходно словенском контексту и разматрају се могућности њеног даљег развоја у областима високошколског образовања, планирања дисертационих истраживања, индивидуалних и колективних научноистраживачких пројеката, лексикографије, стандардизације теолошке терминологије, библио-

графске делатности, ортографске нормативистике, издаваштва итд. Све ће то несумњиво бити подстицајно за будућа теолингвистичка истраживања, посебно у српској и словенској лингвистици.

У четвртој глави, насловљеној „О базичним категоријама конфронтационих теолингвистичких истраживања“, Ксенија Кончаревић се усредсређује на метајезик и методологију конфронтационих теолингвистичких истраживања, која у славистици добијају све већи замах. У тој глави се дефинишу предмет, циљеви и задаци конфронтационе теолингвистике, разматра се њен појмовно-категоријални и методолошки апарат и нуди интерпретација основних јединица напоредних теолингвистичких истраживања (теонеме у типолошким, односно религиолектизма у конфронтационим испитивањима), на грађи руског и српског језика. Посебна пажња се посвећује предмету истраживања конфронтационе теолингвистике (који, по мишљењу Ксеније Кончаревић, обухвата оне појавне облике религијског феномена које су нашле одраза у синхроно посматраним језицима, независно од њихове генеалогске и типолошке припадности, као и истоветности, сличности и разлике у начинима рефлектовања, конзервирања и транспоновања сакралних садржаја у језику) и циљу конфронтационе теолингвистике, који је, по Ксенији Кончаревић, проучавање манифестација религијског феномена у језицима који су предмет напоредног проучавања. Реализација тога циља претпоставља сукцесивно решавање задатака као што су ексцерпирање грађе из одговарајућих извора на језицима који су објекат анализе; селекција ексцерпираних грађе; систематизација тако добијеног материјала и интеграција добијеног материјала у циљу идентификовања за теолингвистику релевантних истоветности, сличности и разлика између анализираних језика.

Средишњи део четврте главе посвећен је разматрању основних јединица теолингвистичких испитивања – теонеме и религиолектизма. Теонемом се назива језички знак, функционална језичка јединица чија је функција транспоновање за теолингвистику релевантног сакралног садржаја, односно инваријанта која се реализује на разним нивоима језичког система у виду синтаксичких, фразеолошких, лексичких, творбених, морфолошких, морфонолошких, фонолошких варијаната.

С обзиром на доста ограничен репертоар теонема на већини језичких нивоа (изузев на лексичко-семантичком и фразеолошком), њихово проучавање, како умесно закључује Ксенија Кончаревић, пружа материјал пре свега за испитивања у области лингвистичке

карактерологије, док далеко шири обухват појава и елемената који се пореде у конфронтационим истраживањима пружају савремени религиолекти словенских језика, где је основна јединица анализе религиолектизам.

Други део монографије, који је насловљен *Лексикологија, лексикографија, сџилисџика сакрума*, отвара глава „Религиозност кроз призму вербалних асоцијација носилаца српског и руског језика“. У тој глави Ксенија Кончаревић међу првима у теолингвистици у истраживање теолингвистичког предмета уводи један од когнитивнолингвистичких приступа. У тој глави се, на материјалу асоцијативних речника руског и српског језика, анализирају садржина и структура асоцијативних поља лексема из семантичког поља „религија и Црква“ у руском и српском језику са циљем идентификовања индикатора религиозности у свести просечних носилаца двају језика. С обзиром на то да је у тој глави дато синхронијско поређење двају језика, она на изванан начин повезује претходну (посвећену конфронтационим теолингвистичким истраживањима) са главом која следи у другом делу књиге (теолингвистичка лексикографија). При анализи садржаја асоцијативних поља одабраних лексема идентификовани су они типови реакција који су битни за утврђивање индикатора религиозности у свести носилаца српског и руског језика (пре свега позитивне и негативне емоционално-експресивне и вредносне реакције).

У структури анализираних поља на основу процентуалне заступљености семантички класификованих реакција издвојени су центар, ближа, даља и крајња периферија, што је омогућило сагледавање истоветности, сличности и разлика у језичкој слици религиозности Срба и Руса. Добијени налази убедљиво показују компатибилност слике религиозности у језичкој свести савремених говорника руског и српског језика са налазима добијеним социолошким методама (ревитализација религијског и његов легитимитет у руском и српском друштву, аморфност религијске свести код Руса, дисолуција догматског садржаја вере, традиционалистичка побожност и веза верског са националним елементом код Срба).

У шестој глави „О једном могућем приступу лексикографији теолошких речника“, после кратке карактеризације терминосистема теолошких наука, даје се преглед досадашњих проучавања и лексикографске обраде теолошке терминологије у словенском ареалу, а затим се обрађују методолошка питања израде једног дидактичког теолошког речника (Ксенија Кончаревић, Милан Радовановић, Ру-

ско-српски и српско-руски теолошки речник. Београд: Службени гласник – Хришћански културни центар, 2012), као првог речника тог профила у руско-српској лексикографији. Разматрају се организациони принципи и конструкцијска решења примењена у више етапа израде овога речника: како теоријско заснивање структуре речника, одабира и презентације лексема, тако и селекција грађе на основу извора – примарне (теолошка научна и уџбеничка литература, информативни материјали, црквено-правна, црквено-дипломатска документа, посланице, проповеди) и секундарне литературе (речници), а такође лексикографска обрада одредница и, најзад, апробирање материјала у наставној пракси.

Руско-српски и српско-руски теолошки речник представља не само први такав речник у руској и српској двојезичној лексикографији и један од ретких речника тога типа у словенској двојезичној лексикографији него и јединствен лексикографски подухват по веома успешном споју лексикографске, лингводидактичке, традуктолошке и теолингвистичке теорије и праксе. Истовремено, *Руско-српски и српско-руски теолошки речник* је плод не само исцрпног критичког увида аутора у обимну лексиколошку и лексикографску литературу него и вишегодишњег истраживачког, наставничког и преводилачког искуства његових аутора и одлична потврда њихове високе професионалности.

Упућени у теорију и праксу двојезичне лексикографије лако ће препознати у *Руско-српском и српско-руском теолошком речнику* његову оригиналност и у концепцији, и макроструктури, као и у микроструктури речничког чланка.

У лексикографском погледу *Руско-српски и српско-руски теолошки речник*, као двосмерни двојезични стручни речник одликује се вишедимензионалним приступом одабиру и распореду грађе која је у речнику врло промишљено описана како би лексикографски опис што потпуније одговорио својој намени. У Уводном делу подробно је описана, поред осталог, концепција тог речника, фазе његовог настајања, облици његовог проверавања у настави руског језика на Богословско-теолошком факултету, а дата су и објашњења у вези са коришћењем речника. Тај уводни део има врло важно место у структури речника. Он је скромно назван Уводне напомене, а знатним делом представља уводну студију, и обухвата одељке 1. О овом речнику и његовој концепцији, 2. О теолошком језичком изразу, 3. О терминологији теолошке науке и 4. Објашњења везана за коришћење речника, библиографију „Лексикографски извори“, као

и Додатак, који следи после самог речничког описа, а који обухвата Регистар библијских антропонима и топонима (руско-српски), Регистар канонских (календарских) индивидуалних антропонима (руски-српски), Регистар најфреквентнијих руских скраћеница у текстовима из теологије и православне духовности, Општеприхваћене руске скраћенице за називе канонских библијских књига, Свештенослужитељи Православне цркве (титуле и етикецијске формуле обраћања у руском језику), Етикецијске формуле у епистоларном дискурсу унутарцрквене комуникације у руском језику те Преглед правописних правила у сакралном дискурсу руског и српског језика.

Корпус датог лексикографског описа је највећим делом нов: велики број лексема ексцерпиран је и из примарних извора – како теолошких, тако и дела из области православне духовности разних стилова и жанрова на руском и српском језику.

Седма глава „О базичним конституентима стилистике сакрума“ уводи читаоца и стилистичку проблематику теолингвистике. У тој глави, после критичког осврта на досадашње таксономије сакралних функционалних стилова и жанрова у русистички, украјинистички и полонистички, Ксенија Кончаревић покушава да понуди (на материјалу руског и српског језика) јединствено и непротивречно полазиште за решавање овога питања, разрађујући модел сакралног функционалностилског комплекса и предлажући га као основу за идентификовање и класификовање функционалних стилова, подстилова и жанрова заступљених у сакралној сфери. У тој глави се такође поуздано идентификује интралингвистичка доминанта сакралног функционалностилског комплекса, односно инвентар онога што је његова *differentia specifica* у односу на секуларни комплекс.

И осма глава припада области теолингвистичке стилистике. У тој глави, насловљеној „Научни стил теологије: лингвистички и лингводидактички аспекти“, понуђено је комплексно сагледавање екстралингвистичких и интралингвистичких обележја научног стила руског језика у области теологије са посебним указивањем на његова дистинктивна својства у односу на стилове других дисциплина. Подробно се анализирају обележја условљена специфичношћу методологије богословља и карактера богословског познања у односу на логичко-епистемолошку природу знања у другим области науке (емоционално-експресивна маркираност теолошког израза, изражена интертекстуалност, одн. полифонија текста). У монографији је спроведена инвентаризација најмаркантнијих лексичких, морфолошких и синтаксичких средстава која конституишу теолошки

израз руског језика, као и средстава композиционог обликовања теолошког текста. Предочене су и апликативне димензије разраде ове проблематике, пре свега у русистичкој лингводидактици – таксономија циљева и задатака и разрада начела селекције и презентације садржаја наставе руског као језика струке у теолошком образовном профилу.

Лингвостилистичка проблематика предмет је и девете главе „Стилистички аспекти жанра црквене посланице“, која представља успешан покушај сагледавања најбитнијих стилистичких обележја посланица условљених специфичношћу унутрашње и спољашње мисије Цркве као екстралингвистичког оквира у коме се тај жанр реализује. У деветој глави спроводи се инвентаризација најмаркантнијих лексичких, морфолошких и синтаксичких средстава која конституишу језичко-стилски израз посланица на савременом српском књижевном језику.

Десета глава „Проповед као жанр сакралне комуникације: лингвостилистички приступ“ доноси комплексно сагледавање екстралингвистичких и интралингвистичких обележја жанра проповеди у руском књижевном језику (на материјалу дела најистакнутијих проповедника из XIX и XX в.) с посебним указивањем на његова дистинктивна својства у односу на обележја других сакралних жанрова. Излаже се инвентаризација карактеристичних фонетско-прозодијских, лексичких, морфолошких и синтаксичких средстава која конституишу језичко-стилски израз проповеди, као и средстава њиховог композиционог обликовања.

У једанаестој глави „Молитвена песма: жанр, језик, стил“ износе се резултати истраживања жанра молитвене (паралитургијске) песме у српској језичкој и социокултурној средини са становишта његових екстра- и интралингвистичких параметара. То испитивање је ограничено на духовне песме поникле у окриљу богомољачких братстава у првој половини XX века, које репрезентују савремени језички израз (са извесним елементима архаизације).

Дванаеста глава „О новијем богослужбеном стваралаштву у окриљу Руске и Српске православне цркве“ има за предмет преводилачку делатност, као и најважније службе и химнографска остварења на црквенословенском, руском и српском језику настала у минулих сто година, са посебним освртом на њихове лингвостилистичке одлике и иновативна обележја у односу на традиционални химнографски канон.

Најзад, у тринаестој глави „Литургијски дискурс као предмет интердисциплинарног проучавања“ разматрају се специфичне од-

лике метаструктуре литургијског дискурса у домену прозодијског обликовања сакралног текста, које се одвија према слободно прихваћеним, али обавезним правилима изведеним из потребе његовог изразитог диференцирања од било ког профаног дискурса. Ова проблематика сагледава се на материјалу сакралних језика *Rex Slavia Orthodoxa*.

Књига Ксеније Кончаревић *Поглед у теолингвистику* одликује се актуелношћу и научном релевантношћу предмета, методолошком поузданошћу и у теоријском и у емпиријском погледу те низом научних новина и у избору питања којима се бави и понуђеним решењима. *Поглед у теолингвистику* може бити књига којом се успешно започиње упознавање са теолингвистиком, а истовремено то је научна монографија која и одражава и унапређује савремени тренутак теолингвистике, посебно српске и словенске.

*Предраг Пипер**
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

* predrag.piper@fil.bg.ac.rs

Мариана Алексић, *Српско-бугарска (бугарско-српска)
енантиосемија и квазиенантиосемија*

Београд: Филолошки факултет 2015, стр. 169

Ово је прва књига, прва студија у нас, колико знамо, која је посвећена енантиосемији. Књига има 165 страна текста са доста табела, цртежа и других графичких елемената.

Књига садржи следеће одељке и пододељке: *Увод* са подтемама: *Предмет и циљеви рада*, *Методе истраживања*, *Експериментална грађа*, *Радне дефиниције (квази)енантиосемија и (квази)енантиосемија*; даље, одељак *Класификација српско-бугарских енантиосемија и квазиенантиосемија*; затим, одељак *Међујезички именички енантиосемијички парови* са пододељцима *Именички енантиосемијички парови чије се примарне семантичке реализације не поклапају* и *Именички енантиосемијички парови чије се примарне семантичке реализације поклапају*, у којима се одвојено разматрају немотивисани именички енантиосемијички парови и мотивисани именички енантиосемијички парови, па даље одељак *Међујезички придевски енантиосемијички парови*, па, даље, *Међујезички глаголски енантиосемијички парови* са два пододељка *Глаголски енантиосемијички парови чије се примарне семантичке реализације не поклапају* и *Мотивисани глаголски енантиосемијички парови чије се примарне семантичке реализације поклапају*, оба са два пододељка *Немотивисани глаголски енантиосемијички парови* и *Мотивисани глаголски енантиосемијички парови*; даље следе одељци и пододељци о међујезичким квазиенантиосемијичким паровима испитани истим процедурама као и енантиосемијички парови и систематизовани на исти начин – прво су дати међујезички именички квазиенантиосемијички парови, они чије се примарне семантичке реализације не поклапају, мотивисани и немотивисани,

па они чије се примарне семантичке реализације поклапају; даље су дати међујезички придевски квазиенантиосемични парови и на крају су дати међујезички глаголски квазиенантиосемични парови, и они чије се примарне реализације не поклапају, и они код којих се поклапају, немотивисани парови и они мотивисани. Следе: Закључак; Литература и речници; Скраћенице; Регистар српско-бугарских енантиосема; Регистар појмова; Регистар имена.

Ова је студија наставак ауторкиних истраживања везаних за лексичко-семантичке односе, посебно за односе међујезичке хомонимије двају савремених словенских језика – српског и бугарског. Међујезичке хомониме ауторка је дефинисала као „формално сличне лексеме двају језика које припадају истој врсти речи, чије су семантичке структуре потпуно или делимично нееквивалентне“, а међујезичку хомонимију као „(могућност) замена семантичких реализација чланова пара истога ранга у комуникацији (писаној или вербалној)“. И хомоними и (квази)енантиосеми су синхронијске језичке чињенице настале, по правилу, распадом и посебним развитком полисемантичких структура; и једни и други су речи исте граматичке категорије и имају скоро исти формални облик, али су им и једнима и другима семантичке структуре диверзне. То им је заједничко. Разлика је међу њима у врсти семантичке нееквивалентности. Код хомонима нееквивалентност је еквиполентна (она се јавља код лексема које имају бар једну заједничку семантичку реализацију, нпр., српско *бара* и бугарско *бара* еквивалентни су у примарним значењима *ловка*, а разликују се у секундарним – у српском *речица* и у бугарском *блато*) или привативна (она се јавља код парова у којима један члан укључује целу полисемантичку структуру другог, али има бар још једно нееквивалентно значење, нпр., српско *балон* има сва значења као и бугарско *балон*, али има још једно којег у бугарском нема – *бокасиа њосуда за њечносѝ*); код енантиосема она је антонимична (нпр. српско *ѝрашиѝи* значи *чистѝиѝи од ѝрашине*, а бугарско *праша* значи *ѝосѝѝаѝи ѝрахом*); код квазиенантиосема лексемска супротстављеност није антонимична иако, како ауторка каже, „лична на тај тип супротстављености“ (стр. 20) (нпр., српско *ѝресѝрашиѝи се* значи *уѝлашиѝи се*, а бугарско *престраша се* значи *ѝобедиѝи сѝрах*).

Грађа за ову студију ексцерпирана је из српских и бугарских дескриптивних речника, из двојезичних речника српског и бугарског језика, из српско-бугарских и бугарско-српских тематских речника и речника хомонима, из етимолошких речника, из превода књижевних

дела и новинских чланака; грађа је узимана и из наставне праксе ових језика; дакле, из истих извора из којих је ексцерпирана и грађа за ауторкину студију о међујезичким хомонимима ова два језика.

Сличне су и методе и процедуре коришћене за анализу и класификацију грађе, нагласимо веома богате грађе, у овим двама студијама; то су компоненцијална анализа, метода супституције, контрастивна метода, различите процедуре истраживања вербалних асоцијација, анкета и статистичка метода.

Богата грађа и примењене методе и процедуре испитивања омогућиле су ауторки да дође до интересантних података и поузданих закључака. Навешћемо неке од њих. Прво. Међујезичких српско-бугарских хомонимичних парова више је од 1800, а међу њима је енантиосемичних и квазиенантиосемичних парова мање од 3%. Друго. Типови енантиосема и квазиенантиосема одређени су категоријом речи и врстом семантичке супротстављености односно врстом супротстављености семема. Треће. Енантиосемија се јавља на различитим лексичким нивоима: на нивоу примарних значења лексема у пару, на нивоу примарног значења једне лексеме и секундарног значења друге лексеме, на нивоу секундарних значења обеју лексема. Супротстављање на нивоу примарног значења обухвата више од половине енантиосемичних парова, именичких и глаголских, док придевских на том нивоу нема. На другом лексичком нивоу (примарна семантичка реализација једне лексеме у пару и секундарна семантичка реализација друге лексеме) најбројније су глаголске лексеме. На трећем нивоу (супротстављање секундарних реализација обеју лексема) најмање је енантиосема; забележен је један именички и два глаголска пара. Четврто. Лоцираност квазиенантиосемије слична је као и лоцираност енантиосемије. Пето. Основни је разлог појаве српско-бугарске (бугарско-српске) енантиосемије и квазиенантиосемије различит развитак полисемије у лексемама у пару и распад некада заједничких полисемантичких структура, чија је последица појава скоро свих хомонима-полисема и (квази)енантиосема. Шесто. Творбени носиоци међујезичке (квази)енантиосемије могу бити префикси (код глагола), лексичке морфеме односно творбене основе (код именица, придева и глагола) или суфикси (код именица). Седмо. Међујезичка српско-бугарска (квази)енантиосемија (као и међујезичка хомонимија уосталом) јесте асистемска појава, јер је немогуће прогнозировать њен настанак.

Списак коришћених речника и литературе броји 45 једница.

Скраћеница има 48; посебних ознака 6 и скраћеница словно-графичких комбинација 8.

Регистар српско-бугарских енантиосема садржи: 14 именичких парова, 3 придевска пара и 27 глаголских парова. Регистар српско-бугарских квазиенантиосема садржи: 11 именичких парова, 4 придевска пара и 14 глаголских парова.

Регистар појмова садржи 100 јединица, термина веома добро одабраних, углавном оних који су већ познати у семантици и лексикологији.

Да сведем. Књига представља наставак ауторкиних компаративних истраживања семантичких саодноса српског и бугарског лексичког система. И у овоме раду, као и у ранијим радовима, истраживања су вршена на великом броју примера и прецизно одређеним процедурама, па су и закључци тачни и поуздани. И још две ствари. Енантиосемија на међујезичком нивоу, а и на једнојезичком нивоу, до сада није истраживана, иако су на њено постојање указивали поједини аутори. То једно. Друго. Ова ће књига бити од велике користи преводиоцима са српског на бугарски и с бугарског на српски, наставницима ових двају језика као страних, уопште свима онима који комуницирају писмено или усмено на овим језицима.

*Даринка Горџан Премк**
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик

* daragp@yahoo.com

Наташа Вуловић, *Српска фразеологија и религија.*
Лингвокултуролошка истраживања.

Београд: Институт за српски језик САНУ, 2015, 358 стр.

Институт за српски језик САНУ издао је као 23. књигу у својој едицији „Монографије“ књигу др Наташе Вуловић, научног сарадника ове установе, под називом *Српска фразеологија и религија. Лингвокултуролошка истраживања*, дело умногоме иновативно – и по предмету обраде, и по примењеној методологији, и по интердисциплинарности приступа, који подразумева укључивање широког спектра не само интралингвистичких него и лингвокултуролошких, теолингвистичких, етнолингвистичких, митолошких, теолошких, етнопсихолошких чињеница и генерализација у тумачење предмета истраживања.

Предмет истраживања Наташе Вуловић у овој монографији јесу фразеолошке јединице с религијским компонентама у српском језику, које до сада у србистици углавном нису биле описане као посебан лексичко-фразеолошки слој, нити детаљније подвргнуте анализи¹. Пре него што ће приступити сложенем и вишедимензио-

¹ У славистици, посебно полонистици, русистици и украјинистици, фразеологија везана за сферу религије испитивана је у већем броју студија и расправа. Овде доносимо осврт на најзначајније: Монографије: а) полонистичке: Chlebda W., *Biblizmy języka polskiego*, Kraków, Warszawa, 1995; Koziara S., *Frazeologia biblijna w języku polskim*, Kraków, 2001; Lewicki A.M., Chlebda W. red., *Frazeologia a religia*, Warszawa, 1997; б) русистичке: Бабушкин А. П. *Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка*. – Воронеж: Изд-во Воронежского государственного университета, 1996. – 104 с.; студије и чланци: а) русистички: Алефиренко Н. Ф. *Фразеологическая репрезентация христианского мировосприятия (на материале восточнославянских языков)*. [В сб.:] *Мир Православия*. – Волгоград: Изд-во Волгоградского государственного университета, 1998. Вып. 2. С. 126–131; Гашева Л. П. *Библейские фразеологизмы в контексте русской лингвокультуры*.

нальном истраживању опсежне фразеолошке грађе, ауторка је одредила које фразеолошке јединице прикупљене грађе чине релевантан

[В сб.:] *Мир Православия*. – Волгоград: Изд-во Волгоградского государственного университета, 1998. – Вып. 2. С. 132–136; Жолобова А. О. *Фразеологизмы-библейзмы в русском, английском и испанском языках: частичные эквиваленты*. [В сб.:] *Материалы научной итоговой конференции «Русская и сопоставительная филология: концептуально-семантический и системно-функциональный аспекты»*. – Казань: Унипресс, 2002. – С. 24-25; Свиридонова В. П., Бухонкина А. С. *Фразеологические единицы религиозного содержания в свете лингвокультурологии*. [В сб.:] *Мир Православия*. – Волгоград: Изд-во Волгоградского государственного университета, 2002. – Вып. 4. – С. 352–358; Chlebda W., *Biblizmy języka rosyjskiego. Koncepcje opisu leksykograficznego*, [w:] *Biblia w literaturze i folklorze narodów wschodniosłowiańskich*, red. R. Łuźny, D. Piwowarska, Kraków, 1998, s. 15–33, и др.; б) полонистички: Bała S., *Frazeologia biblijna i modlitewna w tytułach utworów literackich*, „Język polski“, 1971, t. 51, z. 5, s. 358–364; Bała S., *Z życia wybranych zwrotów biblijnych we współczesnej polszczyźnie*, [w:] *Biblia a kultura Europy*, red. M. Kamińska, E. Małek, t. 1, Łódź, 1992, s. 167–177; Brajerski T., hasło: *Biblijne słownictwo i frazeologia*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t.2, Lublin, 1976, s. 484–486; Brajerski T., *Biblijne słownictwo i frazeologia*, [w:] Brajerski T., *O języku polskim dawnym i dzisiejszym*, Lublin, 1995, s. 454–459; Chlebda W., *Frazeologia biblijna w Wielkim słowniku polsko-rosyjskim*, „Zeszyty Naukowe WSP w Opolu. Filologia Rosyjska“, t. XXVIII, Opole, 1991, s. 23–29; Chlebda W., *Rosyjska frazeologia biblijna dzisiaj*, [w:] *LX Musica Europae Orientalis, vol.2 Acta Slavica*, red. A. Bezwiński, Bydgoszcz, 1991, s. 125–135; Chlebda W., *Библия в языке – язык в библии*, [w:] *Problemy frazeologii europejskiej*, red. A.M. Lewicki, W. Chlebda, t. 2, Warszawa, 1997, s. 67–75; Daszczyńska I., *Прагматическая функция религиозной фразеологии*, [w:] *Frazeologia a religia*, red. A.M. Lewicki, W. Chlebda, Warszawa, 1997, s. 173–181; Dąbrowska A., *W adamowym stroju chodzić krętymi drogami. O eufemizmach wywodzących się z języka religijnego*, „Poradnik językowy“, 1996, nr. 10, s. 33–39; Długosz K., *Frazeologia biblijna w inskrypcjach nagrobkowych*, [w:] *Problemy frazeologii europejskiej*, t. 2, red. W. Chlebda, Warszawa, 1997, s. 211–219; Długosz-Kurczabowa K., *Biblijne skrzydlate słowa w wersji ekumenicznej*, [w:] *Studia językoznawcze*, red. W. Kupiszewskie, Warszawa, 1998, s. 39–45; Godyń J., *Założenia teoretyczno-metodologiczne do „Małego słownika biblizmów języka polskiego“*, [w:] *Problemy frazeologii europejskiej*, red. A. M. Lewicki, W. Chlebda, t. 2, Warszawa, 1997, s. 105–113; Lewandowicz G., *Biblizmy we współczesnym języku polskim*, „Collectanea Theologica“, 1995, 65, nr 4.; Николаева Е., 1997, *Мифологические оппозиции тина “BÓG-DIABEŁ” в польской фразеологии*, [w:] *Problemy frazeologii europejskiej*, t. 2, red. W. Chlebda, Warszawa, 1997, s. 263–269; Nowakowska A., *Frazeologizmy biblijne z nazwami roślin w słownikach języka polskiego*, „Poradnik językowy“, 1996, z. 10, c. 25–32; Orłoś T. Y., *Skrzydlate słowa pochodzenia biblijnego w języku czeskim i polskim*, [w:] *Problemy frazeologii europejskiej*, t. 2, red. W. Chlebda, Warszawa, 1997, s. 123–129; Pajdzińska A., *Wartościowanie we frazeologii*, [w:] *Język a kultura* 3, Wrocław, 1991, s. 15–28; Pajdzińska A., *Odbicie katolicyzmu w polskiej frazeologii*, [w:] *Problemy frazeologii europejskiej*, t. 2, red. W. Chlebda, Warszawa, 1997, s. 129–137; Sawicka G., Zimny R., *Dziecko Boże – biblijny obraz pojęcia*, [w:] *Problemy*

корпус за анализу. Тако је најпре прецизирала значење атрибута *религијски* за потребе овог истраживања у складу с његовим речничким значењем, чиме су као предмет разматрања издвојене фразеолошке јединице које у себи садрже конкретну, типичну, релевантну религијску компоненту, која се односи на неки религијски појам, маркиран у оквиру хришћанско-православне лексике, односно компоненту која именује конкретан религијски појам. Оваква лексема (најчешће именица) може означавати различите религијске појмове (овамо по категоријалној припадности компоненте спадају и придеви или прилози изведени од именица) или религијско-обредне радње (најчешће глаголи). Таква маркирана лексема може имати религијско или религијско-митолошко порекло, с обзиром на специфичност српске народне религије. Једним делом у корпус за истраживање ушли су и библизми, као фразеолошке јединице које потичу из Светог писма Старог и Новог завета, а у свом саставу садрже религијску компоненту, било да су директно преузети (*блудни син*, *бацајши бисер њед свиње*, *ѡашијина ѡашијине*, *ѡринејши своју лејѡу*) или представљају реминисценцију на светописамски текст (*сѡар као Мејузалем*, *слајши од Понијја до Пилајѡа*, *Јудин ѡљубац*, *вук у јагњећој кожи*). Како сазнајемо из *Увода* (стр. 13–31), корпус за ексцерпирење грађе чинили су *Речник срѡскохрвајског књижевног и народног језика* – РСАНУ (т. 1–18), *Речник срѡскохрвајскога књижевног језика* – РСМ (т. 1–6), *Фразеолошки рјечник хрвајскога или срѡскога језика* Јосипа Матешића и *Срѡске народне ѡсловице* Вука Караѡића. Као допунски и контролни корпус послужили су преводи

frazeologii europejskiej, т. 2, ред. W. Chlebda, Warszawa, 1997, s. 321–331; Terder J., *Święci w polskiej frazeologii*, [w:] *Tysiąc lat polskiego słownictwa religijnego*, ред. В. Креја, Gdańsk, 1999, s. 213–223; Topczewska U., *Phraseolexeme in Paulusbriefen und ihre Wiedergabe im Deutschen und im Polnischen anhand ausgewählter Bibelübersetzungen*. Trier 2004 (FOKUS, Linguistisch-Philologische Studien 28); Terder J., *Leksem alleluja w polskiej frazeologii*, [w:] *Problemy frazeologii europejskiej*, т. 2, ред. W. Chlebda, Warszawa, 1997, s. 331–334; Walczak B., *Biblia a język. O warstwie biblijnej w polskiej frazeologii*, „*Zycie i myśl*“, 1985, nr. 11–12, s. 29–39; Zaręba L., *Frazeologia onomastyczna z Biblią i tradycją antyczną. Polsko-francuskie studium porównawcze*, [w:] W. Chlebda red., *Problemy frazeologii europejskiej*, т. 1, Warszawa, 1997, s. 125–131; в) украјинистички: Каракуця О. М. *Лінгвокультурологічний аналіз фразеологізмів із компонентом душа// Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць*. – Харків: ХДПУ. – 2001. – Вип. 6. – 72–79; Пономаренко Л. *Культурні конотації біблеїзмів в українській мові*. // *Acta Universitatis Palackinae Olomouensis Facultas Philosophica Philologia. – Ucrainica III Současnoukrajinstika. Problémy jazyka, literatury a kultury. IV. Olomoucké sympozium ukrajinstů*. 28. – 30. srpna 2008. Univerzita Palackého v Olomouci. – Olomouc 2008, s. 221–225.

Светог писма на српски језик: *Сџари завети* у Даничићевом преводу, *Нови завети* у преводу Вука Караџића и у преводу Светог архијерејског синода Српске православне цркве. Као контролну и допунску грађу ауторка је користила и материјал из монографије Љиљане Стошић „Библијске изреке и пословице“, као и грађу из збирке Летописа Матице српске². Поједине фразеолошке јединице које су укључене у грађу на којој је базирано истраживање Наташе Вуловић нису биле забележене ни у дескриптивним, ни у фразеолошким речницима – у питању су махом дела српских, али и страних теолога и духовника преведених на наш језик (в. списак извора у одељку *Литература и извори*, стр. 293–316). Циљеви које је себи поставила ауторка, приступајући испитивању српске фразеологије са религијском компонентом, били су: „а) одређивање, прецизирање корпуса, опис и увид у састав и природу фразеолошких јединица с религијским компонентама; б) структурно-семантичка класификација фразеолошких јединица с религијским компонентама. Анализа се заснива на њиховом формално-структурном класификовању и дескрипцији примера фразеолошког структурно-семантичког модела; в) представљање релевантних начина семантичке анализе фразеолошких јединица с религијским компонентама (класификације према лексичком и фразеолошком значењу); г) одређивање места истраживања у контексту ширих проучавања односа језика и културе у оквиру интердисциплинарних истраживања фразеологије и лингвокултурологије, етнолингвистике, културологије; д) представљање специфичности анализираних корпуса фразеолошких јединица са становишта резултата проучавања фразеолошке семантике у српској и словенској фразеологији, а посебно резултата анализе са лингвокултуролошког аспекта“ (стр. 29).

У складу са интердисциплинарним приступом који је изискивала сама грађа, примењено је неколико методолошких поступака. Анализа структурно-семантичког састава анализираних фразеолошких јединица заснована је на дескриптивно-аналитичком приступу, док је семантичка анализа укључила методе когнитивне лингвистике (фразеолошка компонентна анализа, као и концептуална анализа у оквиру лингвокултуролошких разматрања). Са лингвокултуролошког аспекта корпус је посматран кроз концепте опозиција, битне за културолошку анализу лингвистичким средствима. Такође, осим

² М. Клеут, М. Матицки, С. Самарџија, М. Радевић, *Народне умотворине у Летопису Матице српске*. Нови Сад – Београд: Институт за књижевност и уметност, 2005.

метода теоријске анализе интердисциплинарних резултата из литературе, коришћена је и статистичка метода описа и приказивања појединих резултата.

Истраживање је вршено са становишта синхронијске фразеологије, уз примену резултата дијахронијских истраживања у лексикологији и фразеологији (историјско-етимолошких) при анализи појединих примера (на местима где прототипска ситуација или кључна, културолошки маркирана лексема фразеологизма, изискују увид у историју језика и културе). Иако превасходно монолингвално, на неким местима истраживање укључује и елементе конфронтационе анализе, уз навођење фразеолошких јединица из словенских (руски, бугарски, чешки, пољски, словеначки) и несловенских језика (немачки, енглески, турски). С обзиром на интердисциплинарни карактер фразеологије, у истраживање су систематски инкорпорирани и чињенице из етнолингвистике, културологије, историје религије, митологије, библистике, литургије, хеортологије, историје хришћанства и националне историје Срба и других контактних и комплементарних дисциплина.

Почетно поглавље (*Специфична природа фразеолошких јединица с религијским комјонентима*, стр. 33–77) у целини је посвећено одређењу појма *фразеолошка јединица с религијском комјонентом* (*с комјонентом религијског садржаја*), природи лексичких компонената које улазе у састав таквих фразеолошких јединица и класификацији ових фразеолошких јединица у лексичко-семантичка гнезда, према значењу лексичких компонената (1. празници – црквени, народни, псеудопразници, 2. небеска јерархија, 3. посредници – свеци, 4. антропоними, топоними и појмови из Библије, 5. простор – божански (надемпиријски), земаљски (емпиријски), 6. црквена јерархија, 7. акциони код – обреди, ритуали, црквена и обичајна пракса, 8. предметни код, 9. обавезе верника, 10. основни појмови духовности – стр. 44–70). Корпус, у коме је заступљено преко 650 фразеолошких јединица, показује да су најбројније оне са компонентама *душа*, *Бог*, *ђаво*. Лексема која као компонента улази у састав највећег броја анализираних фразеолошких јединица, како констатује ауторка, јесте *душа*, и она је фразеолошка компонента у 121 фразеолошкој јединици. Следе компоненте *Бог* (113 фразеолошких јединица) и *ђаво* (105 фразеолошких јединица) (стр. 71). Највећи број лексема са религијски маркираним значењем у саставу анализираних фразеологизама словенског је порекла, нешто мањи број је пореклом из грчког језика, а поједине су из хебрејског језика, док две лексеме потичу из латинског (*олијар* и *Пилај*). По лексичком саставу, компоненте које

улазе у састав фразеолошких јединица са религијском компонентом највећим делом припадају општем лексичком фонду, тако да у описним речницима српског језика поједине нису ни као одреднице нити у секундарним значењима означене квалификаторима који би указивали на религијску маркираност (*рлг.*, *цркв.*, *йравосл.* и сл.): *грех*, *даћа*, *изуман*, *кадиџи*, *кољиво*, *крси*, *моши*, *свећа*, *слава*, *йшамјан* итд. Неке од лексичких компоненти или њихова значења квалификована су као религијска (*ајосџол*, *Божих*, *враг*, *ђаво*, *задушнице*, *небо*, *олиар*, *йакао*, *рај*) или црквена (*владика*, *јеванђеље*, *Оченаш*, *йоси* и др.), уколико се односе на религијску или црквену праксу. Уз лексему *враг* стоји и квалификатор *йразн.* (празноверје), док уз лексему *ђаво* стоји и квалификатор *миџ*. (митолошко). С обзиром на семантички потенцијал ових синонима, ауторка износи мишљење да би квалификатор *миџ* био погоднији за означавање компоненти значења које су и митолошког порекла, тј. које чувају у значењу и део представа из митологије.

Досадашња истраживања фразеологије српског језика, која су једним делом укључила у анализу и фразеолошке јединице с религијским компонентама³, као и истраживање Наташе Вуловић, показују да су те фразеолошке јединице разнородне, како на структурно-семантичком плану, тако и са становишта порекла и семантике лексичких компонента, у чијем су семантичком потенцијалу често синкретизовани слојеви старе словенске (српске) митологије и хришћанства, што и чини главну специфичност српске народне религије, коју је Веселин Чајкановић назвао унутрашњим синкретизмом. То се нарочито показало у анализи фразеолошких јединица с ономастичком компонентом – називом празника (хеортонимом), где су у оквиру лексичко-семантичког гнезда распоређене фразеолошке јединице различитог значења, чија је мотивисаност условљена не само религијском већ и традиционалном обредном праксом, што убедљиво показују примери чије су језгрене компоненте и прототипске ситуације тумачене уз консултовање бројних етимолошких, етнолошких, историјских извора (*ићи/йрисџајати као йасуљ на Божић*, *из(ј)есџи* (*йолико* и *йолико*) *Бозића*, *ако Божић неће каше*, *хоће*

³ Имамо на уму пре свега монографију Драгане Мршевић-Радовић *Фразеологија и национална култура*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, Књижевност и језик, Чигоја штампа 2008, фразеолошке студије Д. Мршевић-Радовић, Ј. Јовановић, Л. Раздобутко-Човић, А. Мушовића, А. Пејановић, К. Кончаревић, као и радове из лексичке семантике М. Радић-Дугоњић, С. Ристић, Р. Бајић.

деца, није сваки дан Бадњи дан, доћи ће (свануће) и мени (шеби) Видовдан (Сјасовдан), награисао као ђаво на Велики њеџак, окорисџио се као Циганин на Велики њеџак, удесиџи се као за Врбицу, удесиџи (некога) за Врбицу и др.) (стр. 71–77).

Способност структурног моделирања фразеолошких јединица, која је у основи трећег поглавља (*Структурно-семантичке одлике фразеолошких јединица са религијским компонентама*, стр. 79–109), омогућава прецизност презентирања, класификовања и интерпретације корпуса, тако да је моделирање издвојено као посебан предмет разматрања. У овом поглављу представљени су структурни типови конструкција фразеолошких јединица с религијским компонентама. Класификација је извршена према традиционалној структурној подели фразеологизама као вишелексемних спојева и према структурно-морфолошкој типологији коју је на примерима српских фразеологизама први применио Берислав Николић⁴. Према структурном критеријуму, како запажа ауторка, највећи број фразеолошких јединица с религијским компонентама јесу глаголско-именичке конструкције. Основна карактеристика фразеолошког структурирања јесте његова релативна стабилност, која се огледа у могућности варирања – структурног, семантичког, лексичког. Пошто је сагледала примере варирања у фразеолошким јединицама, Наташа Вуловић је извела закључак да је међу фразеологизмима који су предмет овог истраживања највише заступљено лексичко варирање компонената у саставу фразеолошке јединице. Карактеристика фразеолошких јединица које се образују према моделима јесте њихово заједничко инваријантно значење – дата структурна схема семантизована је тако да допушта у одређеној мери лексичко варирање компонената, а да се не наруше ни структура ни глобално фразеолошко значење. Као резултат ових процеса настају фразеолошке варијанте, нпр. *очџиџи Оченаш / кџавасију / џројовед / лиџанију, бежџи као ђаво од крџа / свеџе водице / џамјана, не знаџи ни крсног имена / часног крџа*, при чему је важан услов очување идентичне сликовитости и унутрашње форме. Посебна пажња посвећена је разликовању варијантних и синонимних фразеологизама и илустрована на примерима из грађе. У појединим случајевима показује се да је семантика глагола одлучујућа за настанак фразеологизама који ће се разликовати по значењу (*оџићи богу на исџину / џослаџи богу на исџину*).

⁴ Берислав Николић, *Основни џиџови фразеолошких обрџа у савременом срџскохрваџском књџевном језику*. Наш језик, књ. XX, св. 1–5, стр. 7–13.

Анализа фразеолошких јединица потврђује лексемну природу фразеолошких компонената, али се значење фразеолошке јединице не изводи из збира значења појединачних компонената. Семантичка нерашчлањивост фразеолошког значења је једна од општих карактеристика глобалних фразеологизама. Тако, идиоматичност подразумева да се глобално значење може изразити и само једном лексемом, на пример: *оѿићи богу на исѿину* „умрети“, *исѿраѿићи богу на исѿину* „надживети“, *носићи кољиво у џеѿу* „умирати“ и сл. Корпус показује и велики број компонентних фразеолошких јединица код којих је једна компонента носилац фразеолошког значења (*ићи, ѿѿѿоваѿи аѿѿѿолски* „ићи пешке“), где спадају и оне са поредбеном конструкцијом (*мучићи се као ђаво у ѿлиѿкој води*).

Антропоцентричност фразеолошких јединица представљена је у четвртог поглављу (*Семантика фразеолошких јединица с религијским комѿоненѿама*, стр. 111–181), где су фразеологизми класификовани тематски у посебна семантичка поља која се односе на човека (његове физичке, психичке и сл. карактеристике). Посебно су изабране за предмет семантичке анализе фразеолошке јединице с лексемом *свећа* као религијском компонентом (компонентом религијског садржаја) (стр. 119–137). Лексичка компонента *свећа*, која улази у састав више фразеолошких јединица, поседује снажан симболички потенцијал. Симболика свеће је интернационалног карактера и саставни је део многих старих култура и веровања. Компонентна анализа показала је да разматране фразеолошке јединице одражавају симболичко значење свеће као жртве, што је поређено са значењем тог ритуала у хришћанској религијској пракси (*заѿалићи свећу*), и то у примерима: (*за*)*ѿалићи ђаволу (врагу) свећу, ѿалићи богу и ђаволу свећу, исѿалићи све свеће, куѿићи мрѿивачку свећу, догорева његова (њена) свећа*. Међутим, постоје и фразеолошке јединице у којима лексема *свећа* има значење „род, потомство“. Ово значење потиче из обредне употребе свеће у српској традицији слављења крсне славе, изражено у терминолошкој синтагми *крсна свећа*. Познато је да се крсна слава очувала код Срба, а временом је, према Чајкановићу, добила конкретније значење жртвене гозбе која се намењује крсту (митском претку породице или Богу). Крсна свећа је симбол жртве Богу. При примању хришћанства код Срба свака локална или крвна заједница добијала је свога свеца – заштитника (патрона). Христијанизацију славских обичаја и веровања вероватно је спровео Свети Сава. Како се слављење славе и крсног имена (породичног и кућног заштитника) као породични обред преноси у

традицијском коду на мушког потомка, који је наставак лозе, рода, изумирање мушких потомака сматра се великом несрећом у српском патријархалном друштву (исп. *Он је био кућна свећа и колач* – Ј. Веселиновић, РСАНУ). У свим домаћинствима жртву приносе само мушки потомци, жена по изузетку. Компонентном анализом идентификован је семантички потенцијал лексичке компоненте *свећа*, као и учешће значења компоненте у формирању глобалног значења. Ауторка закључује да се у мотивацији разматраних фразеолошких јединица огледа национална специфичност традиционално-обичајне праксе у народном животу припадника српског етноса.

Класификација фразеолошких јединица с религијским компонентама у семантичка поља која се односе на човека (98% од укупног броја) (стр. 137–179) показала је превагу фразеолошких јединица с негативном конотацијом. Највећи број фразеолошких јединица припада семантичком пољу „међуљудски односи“, а најбројније су оне које означавају физичко или психичко насиље или претњу насиљем (24 фразеолошке јединице). Нешто мањи број фразеолошких јединица припада семантичком пољу „умрети, умирати“ (21 фразеолошка јединица). У оквиру семантичког поља „осећања, стања“, највећи број јединица изражава осећање страха (10 фразеолошких јединица), затим, особину зле, пакосне, некарактерне или окрутне особе (10 фразеолошких јединица), док се рђава човекова дела изражавају у 9 фразеолошких јединица. Позитивну конотацију има 9 фразеолошких јединица које означавају особине доброте, племенитости и моралности. Живот је квалификован углавном као тежак (5 фразеолошких јединица), пун невоља (6 фразеолошких јединица), скопчан са сиромаштвом (4 фразеолошке јединице), док је леп, угодан живот означен само једном фразеолошком јединицом – *живећи као мали бог*. Изразита пејоративност у експресивном изражавању основна је одлика глобалних значења анализираних фразеолошких јединица, која су стилски обојена ефектима ироније (нпр. *весели као на даћи*), оксиморона (*живе мошћи*) и сл.

Пето поглавље посвећено је поредбеним фразеологизмима (*Компаративне (поредбене) фразеолошке јединице с религијским мотивима*, стр. 183–225), како због њихове бројности, тако и због специфичних структурно-семантичких карактеристика (тематско-ремаатска структура, компонентна анализа, степен идиоматичности). Структурна класификација поредбених фразеологизама извршена је према структури поредбеног дела конструкције и показала је да већи број њих има проширени, двокомпонентни еталон, док

мањи број има једну лексему у поредбеном делу. Класификацијом према категоријалном значењу утврђено је да највећи број поредбених фразеологизама са религијски маркираном компонентом има глаголско категоријално значење, што се поклапа са закључком који се односи на специфичности структуре разматраних фразеолошких јединица (према којем преовлађује тип глаголско-именичких конструкција). Разматрајући степен идиоматичности поредбених фразеологизама овог корпуса, Наташа Вуловић утврдила је да највећи број њих има ниску идиоматичност првог степена (*црн као ђаво*), другог степена (*чистиј као анђео*), трећег степена (*дрвен као дрвени свеишац / бог / Јанко / ѿој*). Такође, потврђени су поједини примери поредбених фразеологизама који имају средњи степен идиоматичности (*сиромашан као црквени миш*, *мирише као душа*, *весео као на даћи*, *срећан као ѿас у цркви* и сл.). Висок степен идиоматичности, при којем би оба дела конструкције била идиоматична, није потврђен у анализираном корпусу.

У последњем поглављу (*Лингвокултуролошки аспекти истраживања фразеолошких јединица с религијским компонентама*, стр. 227–283) фразеолошке јединице с религијски маркираним компонентама посматране су с лингвокултуролошког аспекта, као целовите језичке јединице у којима се одражава јединство језичког и ванјезичког (културног) садржаја. С обзиром на специфичност корпуса као предмета овог истраживања, примењен је одговарајући метод идентификовања културних информација кроз аксиолошке бинарне опозиције које су у вези са кључном хришћанском опозицијом *Бог – ђаво*, која је представљена и највећим бројем фразеолошких јединица. Најпре су разматране лексеме које су чланови ове опозиције. Концепт лексеме *Бог* обухватио је упоређивање значења, начина схватања и одражавања својстава и енергија Божијег бића из хришћанског учења са оним која се садрже у фразеолошком корпусу. Кроз примере из ширег фразеолошког материјала потврђено је да грађа ексцерпирана за ово истраживање садржи културне информације хришћанско-православног порекла. Анализа аксиолошких опозиција показала је и хришћанско и народно традиционално наслеђе претхришћанског порекла, које се чува у фразеолошким јединицама нашег корпуса, у оквиру опозиција: *леј : ружан, добар : зао (ѿакосијан)*, *љубав – мржња : љубав – грех, истина – лаж, свеишо – ѿамно (бело – црно)*, *горе – доле : рај – ѿакао*. Ауторка истиче да су мотивациона значења фразеолошких јединица у базним облицима (слободним, нефразеолошким лексичким спојевима) садржала како елементе хришћанског учења, тако и елементе дохришћанске

старе вере. У појединим примерима експлицитно је хришћанско порекло (нпр. *леј као анђео, ружан као ђаво*), док нпр. фразеолошка јединица *не видећи белог бога*, која манифестује опозицију *бело – црно*, садржи превасходно претхришћанске елементе, с могућим утицајем хришћанског дуализма заснованог на базичној опозицији Бог – ђаво.

У структури књиге издвајају се још *Закључна разматрања* (стр. 285–291), *Лингвистичка и извори* (стр. 293–316), *Скраћенице из Светог писма* (317–318), *Регистар фразеолошких јединица* (319–336), *Појмовни регистар* (337–344), *Именски регистар* (345–352), резимеа на енглеском, руском и немачком језику (353–258) и белешка о аутору (359).

Књига др Наташе Вуловић *Српска фразеологија и религија. Лингвокултуролошка исцртавања* одликује се актуелношћу и научном релевантношћу предмета, методолошком поузданошћу и у теоријском и у емпиријском погледу, као и низом научних новина у избору питања којима се бави и понуђеним решењима. Посебну вредност овој монографији придаје интердисциплинарни приступ, у првом реду њено лингвокултуролошко утемељење, које логично проистиче из културних конотација паганско-митолошке и јудео-хришћанске провенијенције које су наталожене у фразеолошким јединицама, а уграђене су у основни фонд нашег књижевног језика, у етичке принципе, па и естетска мерила српског народа. Домети и значај ове студије могу се процењивати са фундаменталног (ширење спознајних радијуса србистичке и славистичке фразеологије, лингвокултурологије и теолингвистике), али и апликативног аспекта (превасходно са становишта фразеографије, теорије и технике превођења). *Српска фразеологија и религија* јесте дело које доприноси и реконструисању карактерологије Срба и јужних Словена, менталитета говорника српског језика, њихових традиционалних вредносних ставова и социјализацијских образаца преношених са колена на колена, што представља корисну грађу за етнолошка, антрополошка, етнопсихолошка, социолошка и културолошка проучавања.

*Ксенија Кончаревић**
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

* kkoncar@mts.rs

Григорий А. Казаков. *Сакральная лексика в системе языка*.

Москва: Издательский дом „КДУ“, 2016, 142 стр.

Ова књига представља још једно сведочанство о све већој заинтересованости за проблеме интеракције језика и религије у словенској лингвистици. Иако сам аутор експлицитно не сврстава своју научну студију у област теолингвистике, она несумњиво припада овој лингвистичкој дисциплини.

Монографија се састоји из кратког увода (стр. 4–5), три главе, закључка, библиографије и резимеа на енглеском језику. Њен најопштији циљ јесте да читаоца приближи разумевању законитости које постоје у узајамном деловању језика и религије, кроз опис карактеристика сакралне лексике у систему језика.

Прва глава (стр. 6–38) посвећена је одређењу појма *сакралан* у лексички и у лингвистичким истраживањима. У руском језику лексема *сакральни* је релативно нова. У описним речницима руског језика појављује се тек од друге половине XX века. Раније су се употребљавале, за означавање исте или сличне појаве, лексема *священный* и *святый*. Аутор нас упознаје са лексемама приближног семантичког садржаја на енглеском, шпанском, француском, италијанском, немачком и српском језику. Сваки од ових језика такође нема једну него две (енглески и немачки) или три (шпански, француски, италијански и српски) лексема за означавање реалије која има религијски карактер. Сумирајући све аспекте значења ових лексема (из руског и других језика), аутор даје табелу у којој набраја јединице значења (семе), одвајајући лексема *сакральни* и *священный* на једну, а *святий* на другу страну. Даље се аутор бави етимологијом ових појмова и њиховим значењима у латинском и старогрчком језику и даје културолошку интерпретацију сакралнога. На основу свега наведеног, он сматра да се под одређењем *сакрални* садрже

централни, темељни појмови и вредности одређеног погледа на свет, у овом случају религијског. На основу тога, он сматра да се под *сакралном лексиком* подразумевају оне лексеме којима се именују централни појмови и реалије оваквог погледа на свет.

У следећем одељку, под називом *Састав сакралне лексике*, аутор даје преглед ранијих истраживања ове лексике који, и поред тога што није свеобухватан и довољно савремен, упознаје читаоца и са неким интересантним подацима. Издвојили бисмо табеларно представљену поделу религијске лексике Четырине (стр. 23).

Тек након овог дела аутор се бави ширим теоријским питањима која се тичу односа језика и религије. Наслов ове целине је *Сакрална лексика у кругу сродних њишања*. У првом делу (*Основни њрисџуџи*) он углавном износи закључке других истраживача (И. В. Бугајове, К. Кончаревић, Р. Бајић). У другом, *Сакрални језици* (стр. 31–34), најпре напомиње чињеницу да су епитети *жив* и *мрџав* уз именицу језик – релативни. Нпр. латински језик се данас много више користи него мноштво „живих“ језика малих народа. Сходно томе, између осталог, аутор закључује да сакрални језици живе дотле док је жив смисао појмова и реалија који се у њему чувају, а то што су они одвојени од народног језика (тј. језика у говорној употреби – *џрим. Р. Л.*) може се сматрати као предност кад је у питању чување смисла и (једног или више) значења тих појмова и реалија. Као основне особине сакралних језика аутор издваја *архаичност* и изванстан степен *изванџаченост*, *неџприродност*. Потоње је последица подробне кодификације свештених текстова, као и присуства обиља позајмљеница, не само лексичких и фразеолошких него и граматичких. Трећи део ове целине посвећен је проблемима превођења (стр. 34–38). Аутор се највише бави лексичким проблемима превођења и издваја четири: први се тиче степена адаптације превода, други употребе термина у преводима, трећи питањем стила превода и четврти проблемом степена буквалности односно слободу у превођењу.

Из закључка прве главе (стр. 38) издвојили бисмо оно што је у вези и са следећим, другим делом монографије — покушајем упоредног описа сакралне лексике руског и енглеског језика: 1. У научној литератури нема јединственог критеријума према коме се дели сакрална лексика, као ни јединствене представе о томе каква је унутрашња структура овог слоја лексике. Оно што је заједничко то је да се у састав сакралне лексике уносе и лексеме које имају супротно значење од „божанског“ („оно што је противно Богу, богопротивно“).

2. Колико је аутору познато, раније није било истраживања у којима се укупна сакрална лексика описивала упоредно, на материјалу руског и енглеског језика.

Потоњем је посвећена централна, друга глава монографије. Материјал за анализу у овом поглављу чине 349 лексема енглеског и 375 лексема руског језика. Као извор је послужио речник под називом „Англо-русский и русско-английский словарь религиозной и возвышенной лексики“ (Д. И. Ермолович, 2004). Бирана је лексика са сакралним значењем у оквирима хришћанског погледа на свет, с тим што су искључене из списка лексеме нарочито специфичне за црквену традицију обе ове хришћанске културе, тј. узети су у обзир општи хришћански појмови. Све лексеме приказане су табеларно, најпре лексеме руског (стр. 41–60), а потом и енглеског језика (стр. 61–79). Поред самих лексема, табеле садрже и информацију о томе којој групи припада свака од лексема и неке напомене или примедбе. Напомене се у већини случајева тичу полисемије одређене лексеме, тј. записано је шта та лексема још може да значи. Понекад у напмени стоји израз или синтагма у којој се дата лексема појављује или се наводи о томе да лексема припада истовремено и још једној групи (наводи се којој). Нпр. енглеско *holiness* је *ћојам*, али је и *ећићей* у титули папе (*His Holiness*), руско *распяtie* је и *догађај* и *ћредмећ* итд.

Постоји укупно десет група лексема: сакрални узвици, сакралне радње, имена Божанства, духовна бића, сакрални појмови, сакрални предмети, називи сакралног простора, духовни чиновни, свештени догађаји, сакрални епитети. У оба језика су најбројније групе: сакралне радње, сакрални појмови и сакрални епитети. Лексика из ових група је и творбено најпродуктивнија. Од осталих закључака издвојићемо један који је за нас нов. Наиме, имена Божанства, називи духовних бића и духовних чиновна према свом пореклу представљају сакралне епитете. При томе, у неким лексемама ова веза видљива је споља (нпр. *Всевышний*, *Вседержитель*, *Спаситель*), док је у другим видљива само на основу порекла, тј. етимолошки (нпр. *Христос* је од „помазаник“, *дјавол* од „клеветник“, *сајана* од „противник“ итд.). За сакралну лексику енглеског језика карактеристични су примери семантичког суплетивизма, када су семантички повезани појмови означени различитом основом: *believe* (веровати) и *faith* (вера), *God* (Бог), *divine* (божански). У последњем поглављу друге главе (80–94) урађена је фрагментарна упоредна анализа сваке од група лексема посебно. Најасиметричнија се показала група

„сакрални епитети“. Аутор износи и разлоге ове асиметрије. Ту је, најпре, одиграла улогу општа језичка асиметрија, затим различити изворници и путеви позајмљивања лексике (руски из црквенословенског и грчког, енглески из латинског и грчког, често посредством француског), различите језичке ситуације у историјама ове две земље (карактер узајамних односа између руског и црквенословенског с једне и енглеског и латинског с друге стране) и различите црквене традиције и културно-историјско искуство ова два народа.

Трећа и последња глава ове монографије бави се функционисањем сакралне лексике. Она је подељена на три дела. У првом од њих (стр. 96–100) аутор пише о процесима сакрализације и десакрализације лексике. Издваја три начина сакрализације лексике: 1. Давање сакралног значења лексемама које већ постоје у језику и означавају неки обичан предмет, при чему се старом значењу додаје ново (нпр. *Отац*, *Син* и *Дух* као називи ипостаси Бога) или се старо, несакрално значење временом губи (нпр. руско *Господь* имало је и значење „господин“, док се данас односи само на Бога). 2. Директно позајмљивање из другог језика (нпр. низ позајмљеница из грчког, као што су *ангел*, *архијереј*) или калкирање (нпр. многе сложенице с творбеним елементима *благо-* и *бого-*). 3. Стварање нових речи за нове религијске појмове (нпр. грч. за Богочовек, за Богородица). Што се тиче десакрализације, она се остварује на два начина: 1. Десемантизацијом, тј. губљењем сакралног значења и преласком у свакодневни израз (тј. разговорни функционални стил – *ѝрим. Р. Л.*) (нпр. употреба у функцији узвика рус. *Боже! Господи!*), 2. Пејорацијом, тј. „погоршавањем“ значења (нпр. нем. реч *Sakrament* има истовремено два значења: 1) Света тајна Причешћа и 2) груба псовка („дођавола!“, „проклетство!“). У даљем тексту аутор излаже главне разлоге десакрализације лексике и долази до интересантног закључка: распрострањеност сакралних израза у свакодневном говору у неком језику у корелацији са степеном препознатљивости изворно сакралног значења (у тим изразима) од стране говорника тог језика може служити као показатељ степена религијске културе. Другим речима, тенденције сакрализације или десакрализације лексике сведоче о појачавању или изумирању улоге религије у одређеном друштву.

У другом делу треће главе (стр. 100–115) аутор износи низ примера у којима сакрална лексика одступа од прихваћене језичке норме: на фонетском, морфолошком, синтаксичком и графичком нивоу. Примери се дају, поред руског, и на разним другим европским језицима.

Између осталог, аутор закључује да ауторитет свештеног текста игра кључну улогу у томе да неки граматички облик постане употребљив, прихваћен и културно утврђен, иако у нечему одступа од савремене језичке норме и често припада другој, архаичнијој норми.

Веома је интересантна улога сакралне лексике у формирању стила у језику. О томе аутор говори у последњој целини трећег поглавља (стр. 116–132). Овде се, на материјалу химни СССР-а које су се током година мењале, издвајају делови текста који садрже сакралну лексику и библијске цитате. Закључак је парадоксалан: химне епохе после Октобарске револуције, без обзира на тадашњу владајућу идеологију, пуне су црквенословенизама и цитата из Библије. Штавише, ове лексеме и библијски изрази у великој мери се појављују и у Лењиновим делима. Донекле је изузетак химна *Союз нерушимый*, која је била у тој функцији од 1943. до 1956. године. У њој је више посредних алузија на делове из Светог писма него готових библијских цитата.

Аутор издваја основне мотиве „сакралне патетике“ болшеви-стичких идеолошких остварења: 1) гигантоманија (хиперболизам): преувеличавање важности појединих фактора, нпр. придавање опште-историјског значаја појавама на националном нивоу: револуцији, војсци, водећим личностима итд.; 2) рушење старе и изграђивање нове реалности; 3) борба између добра и зла и 4) идеална будућност.

Анализиране су и химне СФРЈ и социјалистичке Кубе и закључак је да, иако је у овим земљама однос према религији био мање агресиван него у СССР-у, у химнама ових држава нема сакралне лексике нити религијског заноса који се употребом библијских цитата или алузија на Свето писмо – провлачи кроз текстове химни СССР-а.

На крају аутор износи закључке свога истраживања (стр. 133–135), исказујући претпоставку да ће даље изучавање сакралне лексике разних језика помоћи, између осталог, да се дубље проникне у механизме утицаја семантике на функционисање јединица језичког система, да се допуне знања о константама националних култура и да се боље разумеју религиозно-културне тенденције у савременом друштву.

Ми пак можемо да закључимо да је ова монографија, иако је писана без увида у поједина новија теолингвистичка остварења, на малом обиму пружила више интересантних закључака и отворила неке нове теме. Осим тога, сматрамо да је публикацијом ове књиге учињен један велики корак ка остварењу циља који је поставио сам

аутор: ка разумевању законитости које постоје у узајамном деловању између језика и религије.

*Руџица Левушкина**
Институт за српски језик САНУ

* ruzica.bajic@isj.sanu.ac.rs

Bibliography of Slavic Linguistics 2000–2014, I–III, Edited by Sijmen Tol and René Genis. With the assistance of Ekaterina Boblyeva and Eline van der Veken.

Introduction by Marc L. Greenberg; Leiden – Boston : Brill, 2015. – lxxviii + 1102 + 1276 + 1279. ISBN 978-90-04-29291-8* (set); ISBN 978-90-04-29730-2 (Vol. I), ISBN 978-90-04-29731-9 (Vol. II), ISBN 978-90-04-29732-6 (Vol. III)

Стални међународни комитет лингвиста (Permanent International Committee of Linguists) под покровитељством Међународног савета за филозофију и хуманистичке науке (International Council for Philosophy and Humanistic Studies) већ деценијама (почев од 1951. са материјалом за 1948. годину) на годишњем нивоу издаје капиталну лингвистичку библиографску публикацију под двоструким, енглеским и француским, насловом *Linguistic Bibliography / Bibliographie linguistique* (LB/BL). Тај велики и сложени посао на старању је колектива који делује у оквиру Холандске краљевске библиотеке. Притом су се непосредни издавачи временом мењали (само у последњих петнаестак година били су то Kluwer, Springer, Brill), међутим основна концепција¹ ове библиографије није – већ је само унапређивана, дограђивана и прилагођавана у складу са развојем пре свега лингвистике али и технологије.

Библиографија је од почетка усредсређена на општу и теоријску лингвистику, те на „мање“ индоевропске и неиндоевропске језике (међу њима и словенске). Деценијама је та концепција успешно остваривана тако што је раст научне продукције праћен ширењем обима годишње публикације.²

¹ Детаљни преглед историјата ове библиографије налази се на адреси: <http://lorillonline.com/browse/linguistic-bibliography>.

² Изворна замисао да сваки годишњи том (са по око 20.000 јединица) покрива продукцију од две године раније, временом је нарушена па се пре десетак година на-

Битна је одлика ове библиографије да се постојано иновира: нпр. од 2002. године LB/BL је доступна и онлајн³ (<http://bibliographies.brillonline.com/browse/linguistic-bibliography>), од 2008. године (са подацима за 2004) поред нумерички шифрираних група уведене су и кључне речи⁴ за сваки чланак (стандардно по две), затим и за поједине језике (в. нап. 6), од 2015. уведени су ISSN бројеви (у списак скраћеница) и ISBN бројеви иза монографија. Али на томе се није стало.

За славистику повољна околност да су у уредништву LB/BL стално присутни слависти различитих профила довела је до тога да се последња иновација – издавање посебне библиографије само једне језичке породице – тиче управо словенских језика. Крајем 2015. године, у поводу који је означен као двестоти рођендан славистике,⁵ LB/BL је славистичкој лингвистици приредила изузетан поклон: као извадак из претходних петнаест годишта представљен је збир комплетне библиографије свих словенских језика објављене у овом веку, 2000–2014. године, са укупно 67.718 јединица смештених у три тома. Готово трећину последњег тома чине драгоцени индекси (имена, језика и предметни индекс). У овом избору нашле су се публикације на преко тридесет језика (осим на словенскимa, још и на финском, естонском, грчком, албанском, холандском, енглеском, немачком, јапанском, хебрејском и др.).

купио заостатак од 3 до 4 године. Проблем је решен тако што је 2009. направљен рез: у једном тому су објављени подаци за период 2005–2008., и од онда уредно излазе томови са подацима за претходну годину (уз евентуалне допуне за раније године). Том редукцијом славистика није погођена – напротив, тренутни удео славистичке грађе је достигао 34% (у поређењу са нпр. 15% 1960. године, 30% 1987, 33% 1997). За ове податке захвални смо уреднику Сијмену Толу, односно његовом чланку История и актуальное состояние Linguistic Bibliography / Bibliographie linguistique. In: *Вестник Минского государственного лингвистического университета. Серия I. Филология* (Минск) 10, 2002, стр. 193–196. Допуњена и иновирана верзија тог чланка ове године треба да се појави у часопису *Мова йїа іїїорія* 418/17–22, 2016 (Київ).

³ Досад се са ретроактивним уношењем података стигло до 1993. године, мада приступ више није слободан као у почетку.

⁴ Има их близу 1.000, а инвентар им се из године у годину помало модификује изостављањем једних, преформулацијом других или додавањем трећих.

⁵ „Ако би почетак славистике требало обележити фундаменталним делима словенске филологије која су се бавила дефинисањем односа унутар словенске породице језика и њиховим везама са индоевропским језицима, 2015. година би представљала двестоту годишњицу активности на том пољу – ако пођемо од *Слованке* Добровског из 1814–1815.“ (Увод, Том I, стр. xxv).

Први том отвара увод проф. Марка Гринберга (на који ћемо се још вратити), следи предговор уредника, затим детаљни графички приказ структуре одредница сортираних у пет типова (монографија, зборник радова, приказ, чланак у часопису, чланак у зборнику), таблице транслитерације (све се штампа латиницом, а дијакритици се при узбуцавању игноришу), пописи скраћеница часописа (које су, у складу са новом праксом уведену у LB/BL управо од 2015, почев од тома за 2014. годину, снабдевене и ISSN бројевима), те списак општих скраћеница (све то стр. i–lxxviii), а затим почиње сама библиографија уређена по групама које се стандардно примењују у LB/BL, шифриране од 0.1 до 13.3 (на пуном списку има их преко стотину). Ту се, сходно устаљеној организационој схеми LB/BL, нижу општи део (историја лингвистике, лингвистичке организације, лингвистика теорија и методологија, семиотика, примењена лингвистика), фонетика и фонологија, морфонологија; граматика са морфосинтаксом, морфологија и творба, флективна морфологија, деривациона морфологија; синтакса; лексикологија, лексикографија, етимологија, терминологија, фразеологија са паремиологијом; семантика и прагматика, лексичка семантика, граматичка семантика, прагматика, са анализом дискурса и граматиком текста; стилистика; метрика са версификацијом; превођење; писмо са ортографијом; психолингвистика са учењем језика и неуролингвистиком; социолингвистика са дијалектологијом, социолингвистиком, језичка политика и језичко планирање, језик за посебне прилике, вишејезичност са језичким контактом, лингвистичка географија; дијалектологија, дијалекатска лексика, упоредна лингвистика; историјска лингвистика, лингвистичка промена и језичке универзалије; математичка и компјутерска лингвистика; ономастика, антропонија, топонимија, друге ономастичке студије. Наравно, нису све наведене групе у потпуности заступљене у свим сегментима јер су неки језици „мали“ (па о њима није писано на све теме). Први сегмент чине јединице из балто-славистике (стр. 1–7), потом из опште славистике (стр. 7–118). Следи сегмент посвећен прасловенском и општесловенском (стр. 120–138) а за њим јужнословенски сегмент иза чијег се општег дела (стр. 138–150) даље нижу они посвећени појединим јужнословенским језицима: старословенском (стр. 150–189), бугарском (стр. 190–362), македонском (стр. 363–444); српско-хрватском (српском, хрватском, босанском)⁶ (стр. 444–812), словеначком (стр. 814–883).

⁶ Ранији двојезични, енглески и француски, наслов «Serbo-Croatian – Serbo-croate» од 1998. године додатно је у заградама рашчлањен као (Serbian, Croatian,

Сегмент посвећен западнословенским језицима такође је уведен општим делом (стр. 883–887) а затим следи чешки језик, који је, сходно класификацији у LB/BL, хронолошки раслојен на старочешки, средњечешки и савремени чешки (стр. 888–1100).

Други том почиње словачким језиком подељеним на општи део, старословачки и савремени словачки (стр. 1–154) а потом пољски, који укључује општи део, старопољски, средњепољски и савремени пољски (стр. 155–1145). У наставку су мањи сегменти посвећени кашупском (стр. 1147–1167), померанском (стр. 1168–1171), полапском (стр. 1172–1173) и лужичким језицима (стр. 1173–1200). Потом следе источнословенски језици где после општег дела (стр. 1201–1249) долази сегмент о староруском (стр. 1252–1276).

Трећи том отвара сегмент посвећен руском језику (стр. 1–423), следи украјински (стр. 425–595), затим русински (стр. 596–602), и најзад белоруски (стр. 602–648). После тога долази сегмент са другим референцама које нису везане за поједине језике: библиографије (стр. 649–654), разно (стр. 654–781), јубиларни зборници (стр. 781–809), старије референце (стр. 809–847).⁷ Остатак трећег тома посвећен је индексу имена (стр. 848–1109), индексу језика (стр. 1111–1145) и предметном индексу, организованом по кључним речима (стр. 1146–1279).

Треба истаћи да ова библиографија никако није пуки извадак из постојећег већег корпуса LB/BL, већ посебно уобличена целина, са новим тј. другачијим узајамним упућеницама, допуњена извесним бројем нових (претходно необјављених) јединица а истовремено економично лишена двоструких референци (које се у неким случајевима срећу у LB/BL – овде се наслови који се тичу више језика или тема идентификују преко индекса). Уредници су се потрудили – и то успешно – да начине једну нову органску целину. Квалитет описа и анотација гарантован је чињеницом да су сви приносици ове библиографије и сами слависти по струци (међу њих петнаест је и аутор овог приказа).

Посебну вредност ове публикације чини Увод (xxv–xxxviii) проф. Марка Гринберга (Marc L. Greenberg, University of Kansas) у

Bosnian) односно (serbe, croate, bosnien) – управо тим редоследом, а не азбучним. Накнадно је, од 2011, помоћу кључне речи свака библиографска јединица етикетирана као део једног од три језичка корпуса – осим у групама које се односе на дијахроне дисциплине (историју језика, етимологију, ономастику). Одређивање тих ознака у надлежности је уредника а не приносника.

⁷ У питању су јединице које излазе из оквира задатог петнаестогодишњег периода, али се на њих реферише у одредницама које чине ову библиографију.

коме он даје преглед друштвених и историјских околности у којима славистика у светским размерама опстаје и развија се у преломном тренутку на почетку трећег миленијума.⁸ То се сагледава у контексту с једне стране промене политичке ситуације настале распадом социјалистичког блока у чијим се границама налазила већина словенских језика, што је за последицу имало и опадање интересовања за проучавање словенских језика у западној Европи, а нарочито у Северној Америци. Са друге стране, перспективе развоја славистике условљене су општом тенденцијом маргинализовања хуманистичких наука и истовременог императива библиометријског вредновања резултата,⁹ те (не)могућности примене импакт фактора на словенску лингвистику.¹⁰

Гринберг се на почетку увода осврће на историјски контекст развоја славистике¹¹ а на крају излагања даје преглед тема које су

⁸ Мада другачије фокусиран, ограниченијег обима и мање посвећен детаљима, овај преглед може се поредити са пресеком стања у славистици на почетку овог века који је на XIV међународном конгресу слависта у Охриду изложио А. М. Молдован – на шта и сам Гринберг на једном месту упућује (xxvi), али је та референца изостала са његовог списка литературе.

⁹ Тако истиче да на Thomson-Reuters Arts & Humanities Citation Index Language & Linguistics Journal List, међу 195 часописа из области лингвистике (листом западноевропских и северноамеричких и то англофоних), само један припада словенској лингвистици: *Russian Linguistics* који издаје Springer [тако 25. маја 2015]. Са друге стране „гвоздене завесе“ [М. Г.] стоји свет руских часописа са својим системом рангирања (Експертная оценка российских научных журналов по версии НИУ ВШЭ, http://polit.ru/article/2015/04/08/list_journals [тако 8. априла 2015]). Јасно је да не могу сви слависти са Запада штампати у *Russian Linguistics*, игноришући притом престижне руске часописе, закључује Гринберг.

¹⁰ Уп. и Гринбергов (у коауторству са Адом Емет) предлог компромисног решења, које има у виду и словенску лингвистику: <http://guides.lib.ku.edu/impact> (University of Kansas Libraries).

¹¹ Тако подсећа да је након компаративних, генетски оријентисаних студија током XIX века, у XX веку славистика одиграла активну улогу у формирању националних држава, односно исцртавању њихових граница након распада Аустроугарске у Првом светском рату. Други светски рат пак види као својеврсну прекретницу изазвану преласком Романа Јакобсона у Америку, где је својом школом структурализма формирао генерацију стручњака који су касније били спремни да, опет у политичком контексту, током хладног рата, искористе издашно државно финансирање проучавања „стратешки важних језика“. И најзад, последњу деценију XX века, обележену распадом Совјетског савеза и Југославије, Гринберг види као ситуацију у којој су социолингвисти имали прилику да у реалном времену прате суштинска померања у употреби језика, настала у функцији катаклизмичких политичких промена у вишејезичним државама. Ту он упућује и на серију студија о ситуацији у појединачним земљама, објављених у часопису *International*

биле „у тренду“ у разматраном петнаестогодишњем периоду. То су: историјске теме (наслеђени словенски материјал и последице језичког контакта), балто-словенска акцентологија, геномика, археологија и лингвистика,¹² затим питање глаголског вида итд.

Међутим, понајвише вредан пажње је средишњи део овог увода који пружа својеврсну допуну самој библиографији (у чија три тома неки подаци ипак нису ушли јер не представљају класичне библиографске јединице). Наиме, као један од путева изласка из кризе у којој се славистика нашла у новом веку Гринберг види прихватање и коришћење нових технологија: електронско издаваштво, ефикасно коришћење компјутера (за послове којима су се некада бавили читави тимови истраживача), корпусну лингвистику – па указује на постојеће националне језичке корпусе: Български национален корпус (<http://dcl.bas.bg/bulnc>), Hrvatski narodni korpus (<http://www.hnk.ffzg.hr>), Český národní korpus (<https://korpus.cz>),¹³ Narodowy Korpus Języka Polskiego (<http://nkjp.pl>) и Korpus Języka Polskiego PWN (код издавача PWN [Państwowe Wydawnictwo Naukowe]) (<http://sjp.pwn.pl/korpus>), Национальный корпус русского языка (<http://ruscorpora.ru>), те словеначки FidaPlus korpus slovenskega jezika (<http://www.fidaplus.net>). Међу њима, бугарски, чешки и пољски сајт део су европске мреже дистрибуираних података CLARIN (Centre for Language Research Infrastructure).

Осим корпусне, као савезника развоја славистике Гринберг види и оруђа дигиталне хуманистике која на светло дана износе средњовековно словенско рукописно наслеђе. Узоран је пример руског сајта Рукописные памятники Древней Руси (<http://lrc-lib.ru>) у оквиру кога се тренутно налазе три пројекта: (1) Древнерусские берестяные грамоты, (2) Русские летописи, (3) Издания славянских памятников. Даље је ту збирка староруских записа на брезовој кори (<http://gramoty.ru>), резултат међународне сарадње института из Русије, Холандије, Енглеске и Финске у оквиру пројекта Birchbark

Journal of the Sociology of Language: Пољској (бр. 120, 1996), Словенији (124, 1997), Македонији (131, 1998), Хрватској (147, 2001), Србији (151, 2001), Чешкој (162, 2003), Бугарској (179, 2006), Украјини (201, 2010).

¹² То интензивира расправу о ширењу словенских језика тј. дилему да ли је оно последица миграција или језичке асимилације (тако што је словенски био *lingua franca* у свом окружењу – да би на концу закључио да се не ради о дилеми *или : или* него да је посреди било *и једно и друго*).

¹³ Недавно је овај корпус проширен на INTERCORP, први корпус паралелних текстова на словенским језицима заснован на ASPAC (the Amsterdam Slavic Parallel Aligned Corpus), који је саставио А. Barentsen.

Literacy from Medieval Rus: Contents and Contexts (<http://www.schaeken.nl/lu/research/index.htm>), као и база Brižinski spomeniki / Folia Frisingia (<http://nl.ijs.si/e-zrc/bs>) која је део ширег националног пројекта представљања рукописа (<http://nl.ijs.si/e-zrc/>).¹⁴ Даље се Гринберг у суперлативима изражава о „сазревању најамбициознијег све-словенског пројекта“, Общеславянский лингвистический атлас (осмишљеног 1929, започетог 1958), чији је комплетни објављени опус слободно доступан на сајту Руске академије наука (<http://www.slavatlas.org>), као и о сајту са слободним приступом Этимология и история слов русского языка (<http://etymolog.ruslang.ru>), који је јавни сервис Министарства просвете Руске Федерације. Као последњи новитет наводи сајт са претраживим речницима словеначког језика (<http://www.fran.si>), за који је надлежан Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti (ZRC SAZU).

Као следећу фазу у развоју види издавање изворно дигиталних [born-digital] монографија са отвореним приступом, што тренутно најбоље представља Language Science Press, управо (2014) покренут дотацијама од немачке Националне фондације за науку (Deutsche Forschungsgemeinschaft), док га техничком инфраструктуром и библиотечким услугама подржава Freie Universität Berlin (<http://langsci-press.org/>).¹⁵ Питање је времена када ће се ту, или на неком другом месту, појавити књига из славистичке лингвистике. Истичући да се данас и чланци – као основне јединице научне комуникације – све више шире као изворно дигитални пре него на папиру, Гринберг наводи пример часописа *Slovenski jezik / Slovene Linguistic Stu-*

¹⁴ Ову збирку рукописа прати и опис методе дигитализације: „Сложено дигитално кодирање текстова факсимилима, преписима, критичким апаратом и аудиовизуелним записима постиже се уз помоћ отворених стандарда за маркирање текста: Unicode, XML и смерница Иницијативе за кодирање текста [TEI, Text Encoding Initiative]. Оваква основа омогућава да издања буду отпорнија на технолошке промене, софтверски независна и компатибилна са другим стандардизованим дигиталним ресурсима. Од изворног XML-а, ствара се HTML верзија помоћу описа стилова XSLT; да би се читао HTML потребан је само стандардни претраживач.“

¹⁵ Овако то они објашњавају: „Language Science Press објављује књиге из лингвистике високог квалитета, са независним рецензијама и отвореним приступом. Сва издања су бесплатна и за ауторе и за читаоце [...] Наша је филозофија да објављивање књига може бити у потпуности под контролом научника јер они многе традиционално издавачке послове могу обављати боље него комерцијални издавачи, уз минималан или чак никакав трошак, а захваљујући модерној технологији која је стандардно доступна на универзитетима.“

dies (чији је коуредник), основан 90-их година прошлога века, од 2003. са „златним“ слободним приступом (<http://sjsls.byu.edu>), што је омогућено заједничким старањем неколико јавних институција: ZRC SAZU, Brigham Young University и University of Kansas. Тако и *Slavia Centralis* (<http://slaviacentralis.uni-mb.si>), основан 2008. године, има подршку универзитета у Марибору, Канзасу, Будимпешти, Прагу и Бјелско-Бјали. Слични покушаји се јављају и у руској средини, засад још увек спорадично, нпр. *Вопросы ономастики* (<http://www.onomastics.ru>) у издању Института за руски језик РАН и Уралског федералног универзитета. Пример ширег подухвата ове врсте у једној словенској земљи представља хрватски портал Hrcak (<http://hrcak.srce.hr>), на коме се налазе комплетна издања лингвистичких часописа *Croatica et Slavica Iadertina*, *Croatica*, *Čakavska rič*, *Filologia*, *Folia onomastica Croatica*, *Jezik, Kaj, Linguistics*, *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, *Slovo* и *Studies of the Old Church Slavonic Institute* који чине део свеобухватног репозиторијума читаве националне научне продукције.

У литератури којом се овај увод завршава, међу седамдесетак библиографских јединица¹⁶ нашли су се наслови различитих категорија и профила, од монографија до невеликих чланака, од општих прегледа до уско специјализованих дела. У том избору, објављених на терену јужнословенских језика има десетак, практично сви из Словеније и Хрватске.¹⁷

Овако широк и детаљан извод из Гринберговог увода има за циљ и да скрене пажњу на чињеницу да се српски корпус, или нека наша електронска издања рукописа, лексикографских извора и/ли часописа, зборника и монографија, ту не помињу. У разлоге за то овде не можемо улазити. Остаје само да се надамо и верујемо да ће се у евентуалном следећем прегледу ове врсте наћи бар нека адреса са материјалом из српског језика или науке о њему.

И на крају једна занимљивост ове библиографије која се индиректно тиче часописа у коме се она приказује (тачније, њеног главног уредника): у одељку где се илуструју одреднице различитих типова, као пример представљања књиге узета је следећа монографија (овде преносимо транслитерирану верзију тог наслова):

¹⁶ Чак четвртина њих доступне су онлајн.

¹⁷ Само један од њих је објављен у Новом Саду, у *Зборнику Маџице српске за филологију и лингвистику* 27–28 (1984–1985, 417–422): то је краћи чланак Хораса Ланта о фактору миграција у прасловенском.

Piper, Predrag: *Lingvistička slavistika: studije i članci = O slavjanskih jazykach : izbrannye raboty*. – Beograd : Slavističko društvo Srbije, 2014. – 472 p. | Linguistic slavistics : studies and articles | A selection of previously published papers.

Остаје да поздравимо чињеницу да је ова тротомна публикација – као и изворник на коме је настала, LB/BL – недуго након изласка из штампе, већ постала доступна онлајн (<http://bibliographies.brillonline.com/browse/bibliography-of-slavic-linguistics>), те је тако приступачна ширем кругу корисника.

Јасна Б. Влајић-Појовић*
Институт за српски језик САНУ**

* jasna.vlajic@isj.sanu.ac.rs

** Овај приказ је резултат рада на пројекту бр. 178007 „Етимолошка истраживања српског језика и израда *Етимолошког речника српског језика*“, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Ранко Бугарски, *Селективна социолингвистичка библиографија:
СФРЈ / СРЈ–СЦГ / Србија: 1967–2014.*

Београд: Мостарт, 2015, стр.139

Уз Милорада Радовановића, Ранко Бугарски је водећи српски социолингвиста. Захваљујући њему српска лингвистика рано је упозната с том, релативно новијом лингвистичком дисциплином под називом *социолингвистика*.¹ Бугарски је домаћој стручној, али и широј јавности посредовао у информисању о новим лингвистичким правцима који су настајали из интердисциплинарних проучавања социологије и лингвистике.

Дуже од педесет година активног истраживачког и наставног рада, више од двадесет књига и близу пет стотина радова, бројна признања и велики међународни углед, то је оно што одликује др Ранка Бугарског, редовног професора у пензији Филолошког факултета Универзитета у Београду. Ранко Бугарски, научник широких интересовања, дао је свој допринос у лингвистици у различитим њеним областима: англистици (посебно англистичкој синтакси), примењеној лингвистици, теорији превођења, контрастивној лингвистици, психолингвистици, општој и историјској лингвистици, али оно по чему је он несумњиво препознатљив јесте – социолингвистика. Већина његових књига, али и радова² посвећена је овој

¹ Иако њене корене можемо тражити у далекој прошлости, социолингвистика као посебна међудисциплина са дефинисаним предметом и научним циљевима заправо настаје шездесетих и развија се седамдесетих година XX века, као таква најпре у САД, а истовремено и у СССР-у, да би се затим проширила и другде у Европи (в. о социолингвистици као научној међудисциплини Милорад Радовановић, *Социолингвистика*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1986 и др. издања).

² Најновија библиографија Ранка Бугарског објављена је уз његова сабрана дела штампана 2013. године у Београду у издању Чигоја штампе.

дисциплини. С обзиром на интересовање и добро познавање предмета социолингвистике, Ранко Бугарски пажљиво прати све оно што се на југословенском простору пише, а могло би припасти разуђеном предмету те интердисциплинарне области. Захваљујући томе већ 1985. године постаје стални дописник за Библиографију европске социолингвистике,³ а тај посао обавља до данас. Резултат тога рада, као уосталом и помно праћење југословенске и српске социолингвистичке продукције јесте књига *Селективна социолингвистичка библиографија: СФРЈ / СРЈ-СЦГ / Србија: 1967–2014*.

Селективна социолингвистичка библиографија: СФРЈ / СРЈ-СЦГ / Србија: 1967–2014, представља друго издање књиге из 2007. године, која је овом приликом знатно проширена, технички прилагођена и допуњена јединицама објављеним у периоду између 2008. и 2014. године. На тај начин књига је увећана и више него дупло, те сад она броји преко 1400 јединица и близу 600 аутора.

Разлог зашто је ова социолингвистичка библиографија названа селективном лежи у неколиким разлозима. Прво, већина радова штампана је у Југославији⁴ и припада југословенским ауторима, а само мањи број радова штампан је у иностранству, односно припада иностраним ауторима који су своје радове штампали у југословенским публикацијама, док нису били обухваћени радови иностраних стручњака који су се бавили југословенским социолингвистичким темама, а који су и штампани у иностранству. Друго, пропозиције интернационалне Библиографије европске социолингвистике подразумевају само прилоге који су штампани и објављени (дакле, изузете су докторске дисертације, магистарски и други радови), изворни, без превода, те дужи од седам страница. За Библиографију европске социолингвистике по страни су остали прикази, као и новински чланци, али су за потребе ове књиге списку придружени и репрезентативни речници жаргона, најважнија преведена дела и неки новински текстови. Треће, тешкоће су биле и у одређивању социолингвистичких тема. Наиме, и сам предмет социолингвистике није коначан и списак онога што може бити предметом социолингвистичких истраживања није још увек исцрпљен. Имајући у виду сву хетерогеност и дифузност ове лингвистичке дисциплине, аутор се трудио да обухвати што већи број радова, али узимајући у обзир и одређене ограничавајуће факторе. На пример, Библиографијом су

³ *Sociolinguistica: Internationales Jahrbuch für Europäische Soziolinguistic*, Tübingen: Niemeyer, касније Berlin: Walter de Gruyter, vol. 1–28.

⁴ СФРЈ, СРЈ, СЦГ, Србија.

обухваћени радови који се баве вишејезичношћу, али не и они који се вишејезичношћу баве с психолошког или образовног становишта. Или, обухваћени су радови који се тичу варијаната, изговора и писама српскохрватског, односно српског језика, али су избегнуте емоционално и политички обојене расправе и чланци о тим темама. Такође, Библиографија доноси радове из области језичке културе, али само оне теоријског и/или општијег приступа, док заобилази језичке саветнике и остале приручнике. Четврто, имајући у виду да је само један стручњак обрадио заиста велики број библиографских јединица, могући су били ауторски пропусти. Постоји могућност да је дошло до превида, те да неке јединице нису ушле у ову књигу, но такви пропусти, и ако постоје, нису били намерни нити узроковани неким посебним разлозима. Објективност и исцрпност јесу главна обележја ове библиографије.

Један од проблема који се јављао у формирању такве једне књиге је, и према речима самог аутора, навођење зборника радова, то јест питање да ли радове из зборника наводити аналитички, појединачно, или синтетички, само на једном месту у књизи. Критеријум за одређивање начина навођења јесте обимност и разноврсност – „по правилу су такве јединице навођене само једном ако садрже већи број кратких текстова на исту општу тему, док су појединачни прилози навођени засебно када су дужи и разноврснији“ (9). Поново су навођена новија издања само уколико је реч о измењеним и допуњеним, а не уколико се ради само о прештампаним издањима.

Селективна социолингвистичка библиографија састоји се из неколико делова: Предговор (7–11), Скраћенице (13–14), Библиографија подељена по периодима, обухватајући раздобље од 47 година (*I СФРЈ 1967–1984*, 17–20, *II СФРЈ 1985–1991*, 21–40, *III СРЈ/СЦГ 1992–2006*, 41–76 и *IV Србија 2007–2014*, 77–114), Регистар имена (115–128), Предметни регистар (129–138) и Белешка о аутору (139). Књига обухвата период 1967–2014. године. За почетак је одређена година у којој се појавила антологија о језицима у контакту⁵, која представља прву праву социолингвистичку публикацију у Југославији.

Што се садржаја који чине Библиографију тиче, најпре треба представити оно што би у ствари био садржај саме социолингвистике, односно њен предмет. Социолингвистика је интердисциплинарна област која обједињује учења разних стручњака, лингвиста, етнографа, социолога и која изучава друштвену условљеност појаве,

⁵ *Jezici u kontaktu i lingvističko posuđivanje* (tematski broj, ur. Rudolf Filipović), *Suvremena lingvistika*, Zagreb, 4, 1967.

развоја и функционисања језика, а такође и комплекс односа између језика и друштва. У ширем смислу, социолингвистика представља свако проучавање веза између језика и друштва, с циљем да се утврде систематске напоредне варијације језичких и друштвених структура и процеса. Основне операционе јединице социолингвистичких истраживања јесу социолингвистичке промене условљене, с једне стране језичким нивоом (фонолошким, морфолошким, синтаксичким, итд.), а с друге стране варирањем социјалне структуре или социјалне ситуације.⁶

Предмет социолингвистичких истраживања није лако одредити. Предметна област социолингвистике описује се и објашњава помоћу следећих питања: ко говори и шта говори, са ким и на ком језику, у каквим социјалним околностима, с којим циљем и које су последице тога говорног чина.

Социолингвистика тежи повезивању теорије друштва и теорије језика са комуникативном теоријом малих друштвених група, а главне области социолингвистичких истраживања јесу: однос језика и друштвеног идентитета (језик и социоекономски статус, образовање, професија, пол, узраст, етнос, нација, држава); језици у контакту (међујезички утицаји, позајмљивање, мешање језика, пидинизација и креолизација); вишејезичност (социјетални билингвизам и мултилингвизам, функционално диференцирање у диглосији и полигглосији); језичка политика и планирање језика; писменост, језичка стандардизација и језичка култура (израда и реформе система писања, нормирање језика, стандардни и нестандардни језички варијетети, географски и друштвени дијалекти, вернакулари и жаргони, функционални стилови, престижни и стигматизовани облици језика, пуризам); друштвени ставови и стереотипи о језику; етнички, национални и међународни језици (ширење већих језика и одумирање мањих, језичка лојалност, очување угроженог матерњег језика или прелазак на доминантни језик околине); употреба језика у националним и интернационалним институцијама; језик, идеологија и моћ (језик као носилац идеологије и чинилац друштвене моћи, дискриминација и заштита језичких мањина, језичка права); језички пратиоци и показатељи друштвених промена (миграције, урбанизације, и научнотехнички развој, ширење комуникацијских мрежа и масовних медија).⁷

⁶ Марина Николић, *Теорија језичке културе*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2010: 68.

⁷ *Социолошки речник*, Београд: Завод за издавање уџбеника, 2007: 535.

Радови које обухвата ова библиографија баве се следећим темама: језичка стандардизација, норма и стандардни језик; језичка култура; језичко позајмљивање (позајмљенице, туђице, интернационализми, страна лексика); језичка политика и језичко планирање; социологија језика и социолингвистика; примењена лингвистика; анализа дискурса и прагматика; терминологија; функционална стилистика; савремене лингвистичке теорије; жаргон, псовке, дијалектизми и други супстандардни елементи; језици у контакту; вишејезичност (диглосија, билингвизам, мултилингвизам); усвајање језика; ставови према језику; језик и нација; теорија превођења; језик и писмо; говорна етикеција; родно сензитивни језик и родна равноправност у језику; бирократизација у језику; глобализација као фактор у лингвистици.

Овај исцрпан списак показује да су готово све теме које припадају предмету социолингвистике у већини обрађене у овој књизи, то јест да су представљене помоћу постојећих радова у српској лингвистици. Из тога се намеће закључак да, иако се на први поглед може учинити да социолингвистика није нарочито занимљива српским лингвистима, то ипак није тачно, јер у српској лингвистици постоји велики број радова који припада социолингвистици, уже или шире она била схваћена. У зависности од периода зависи и доминација једних тема у односу на друге. Раније су заступљеније биле теме вишејезичности, језичке политике и планирања, па и језичке стандардизације. У времену распада СФРЈ и у периоду који потом следи преовлађује тема растакања српскохрватског језика и проблеми који из тога настају (језик рата, говор мржње, језичка манипулација и сл.). Последњих година у фокусу су питања која се тичу изражавања пола и рода у језику, затим ставови о језику, позајмљивање, најпре из енглеског језика, затим језик интернета и друштвених мрежа и сл. Један од закључака који произлази из ове библиографије јесте тај да теоријска истраживања преовлађују над емпиријским и описним, што је можда производ слабије развијене социолингвистичке методологије и методолошких поступака.

Корист од *Селективне социолингвистичке библиографије* може бити вишеструка. Ранко Бугарски истиче њену практичну примену, то јест да она омогућава увид у општу слику подручја и одређеног раздобља. Ова књига може представљати једну сажету основу историје српске социолингвистике и можда полазиште за њен развијенији облик. Такође, овде се може видети које су публикације и који су аутори имали највеће заслуге за утемељење и развој социолингвистике код нас.

Највећи допринос ове књиге, као уосталом библиографије као жанра научног функционалног стила јесте научни, зато што ће ова књига бити полазиште за будућа проучавања свих социолингвистичких тема. Ова социолингвистичка библиографија спречиће лутања и уштедети време свим истраживачима који имају социолингвистичка усмерења и интересовања, која се крећу у било ком правцу, а имају полазиште у социолингвистици или додирних тачака са њом.

*Марина Николић**
Институт за српски језик САНУ

* marina.nikolic@isj.sanu.ac.rs

Међународни научни симпозијум *Словенска терминологија данас* и седница Терминолошке комисије Међународног комитета слависта

Београд, САНУ, 11–13. мај 2016. године

1. Српска академија наука и уметности у години обележавања 175-годишњице оснивања свога претече – Друштва српске словесности, и њен Институт за српски језик, уз учешће Академије наука и умјетности Републике Српске и Матице српске, били су организатори Међународног научног симпозијума *Словенска терминологија данас*. Симпозијум је одржан од 11. до 13. маја 2016. године, а у оквиру њега, првога дана, и редовна седница Терминолошке комисије Међународног комитета слависта. Одржавање овог симпозијума и састанка Комисије прихваћено је на предлог В. Јовановића, члана ове комисије, који је именован за председника Организационог одбора симпозијума. Одбор су чинили: П. Пипер, редовни члан САНУ, С. Реметић, редовни члан АНУРС, проф. др С. Танасић, проф. др С. Милорадовић, проф. др М. Пижурица, проф. др Р. Драгићевић, доц. др И. Бјелаковић, др В. Љ. Ивашченко и к. ф. н. В. К. Шчербин. Организациони одбор је у рад скупа уврстио 81 реферат, а од тога је на скупу изложено 59. Учесници су били из 11 земаља: Србије, Републике Српске (Босна и Херцеговина), Хрватске, Словеније, Пољске, Чешке, Словачке, Русије, Белорусије, Украјине и Сједињених Америчких Држава.

1.1. Првог дана симпозијума, у среду, 11. маја, у преподневним сатима у Институту за српски језик САНУ, одржан је састанак чланова Терминолошке комисије при Међународном комитету слависта, чији је председник Љ. В. Ивашченко. На састанку Комисије, међу тачкама програма, разговарано је о динамици рада на изради

колективне монографије *Словенска терминологија крајем 20. и почетком 21. века* и изради библиографије радова из термилошке лингвистичке проблематике за поменути период.

1.2. Отварање симпозијума у Свечаној сали Палате САНУ уследило је у 16.00 часова, када су се присутним колегама и гостима обратили: др В. Јовановић, председник Организационог одбора, академик Љ. Максимовић, потпредседник САНУ за друштвене науке САНУ, академик С. Реметић, секретар Одјељења за књижевност и умјетност АНУРС, академик П. Пипер, секретар Одељења језика и књижевности САНУ, др М. Матицки у име Матице српске, проф. др С. Танасић, директор Института, проф. др Љ. Бајић, потпредседник Међународног комитета слависта, и др В. Љ. Ивашченко, председник Термилошке комисије. Након поздравних речи, уследио је радни део, тога дана кроз пленум, а наредна два дана кроз две паралелне секције (укупно дванаест блокова).

1.3. Пленарној седници председавали су др В. Љ. Ивашченко, академик П. Пипер и проф. др С. Танасић, а изложено је свих седам предвиђених реферата. Први реферат саопштила је В. Љ. Ивашченко (Кијев), председник Термилошке комисије МКС-а. Рефератом под насловом „Сучасне слов’јанске терминологија: проблематика и перспективи развоју“ оцртан је не само развој терминологије у словенском свету већ и задаци и перспективе развоја ове дисциплине. Тежња за систематизацијом словенске терминологије при преводу покренула је 1960. године пројекат израде речника словенске лингвистичке терминологије, а под окриљем Међународне термилошке комисије, за чије је оснивање иницијатива потекла у Београду 1955. године. Истичући неопходност и хитност развоја теоријске основе, Ивашченко је издвојила пет проблема: 1) превод терминологије на словенске језике; 2) теорија и пракса израде међусловенских специјалних речника; словенска терминологија и израда електронске базе; 3) дијалекатска, историјска, компаративна и контрастивна терминологија; 4) когнитивна терминологија; 5) историографија термилошке мисли и термилошких приступа и школа у различитим словенским земљама. С. В. Грињев (Москва–Белосток) у свом реферату „Антропологистика как современное развитие терминоведения“ указао је на нагли развој терминологије последњих деценија, на шта су утицали распрострањеност и брз раст стручне терминологије у свим националним језицима; те на економски и политички значај за развој науке и за интелектуални развој нације. Од 1980. године су почеле да се појављују поддисциплине: упоредна,

историјска, типолошка, когнитивна терминологија, антропололингвистика. Последња наука омогућава да се сагледа степен еволуције људског знања и културе на основу свог одраза у одговарајућој стручној терминологији. У раду „Terminološko svetovanje: izkušnje in perspektive“ М. Жагар Карер (Љубљана) најпре је представила, на примеру портала *Terminologišče*, који је активан од 2013. године, могући принцип функционисања онлајн терминолошког саветовалишта. Потом је указала на различите врсте питања корисника (стручњака из различитих области, преводилаца, лектора и сл.) и принципа нормирања терминологије којих се лингвисти сарадници морају придржавати како би пружили адекватне одговоре. Рад „Отраслевая лексикография Беларуси“ В. К. Шчербина (Минск) био је посвећен стручној лексикографији, што обухвата теорију и праксу састављања стручних речника и регистара различитих врста, као и издавање терминолошких речника и стандарда, стручних енциклопедија, дескриптора, класификатора, вишејезичних и разне врсте других информатора за професије и сл. Питање термина у процесу глобалне стандардизације географских назива разматрано је у раду Е. Волнич Павловске (Варшава) „Nazwy geograficzne i terminy w świetle globalnych procesów standaryzacyjnych“. Рад је заснован на делатности Групе експерата Уједињених нација за питања географских назива (United Nations Group of Experts on Geographical Names), која сматра да оваква стандардизација представља важан елемент успешне комуникације на целом свету. Радом „Терминологија као дескриптивна или прескриптивна знаност – стање у Хрватској“ М. Михаљевић (Загреб) показала је на примерима из два хрватска терминолошка речника да су ови приступи у терминологији, у ствари, међусобно повезани и комплементарни. Реферат Р. Драгићевић „Детерминалогизација као процес богаћења општег лексичког фонда“ допринео је осветљавању процеса детерминалогизације тиме што се утврђују разлози његове појаве и анализирају његове фазе.

2.1. Прва секција у четвртак, 12. маја, у свом првом блоку, којем је председавао М. Ковачевић, имала је пет реферата, углавном посвећених лингвистичкој терминологији. Правописним терминима био је посвећен рад В. Брборића (Београд) „Српска правописна терминологија данас – у настави и науци“. Осим што је указао на неједначеност, аутор је представио списак основних правописних термина, као и препоруке за будућа испитивања и правце уједначавања термина из ове области. Циљ рада М. Ковачевића (Београд) „О термину *субјекатив* у србистици“ био је да се покаже историјат и упо-

треба термина *субјекат* у окриљу различитих теорија, са посебним освртом на вредност термилошке синтагме *логички или семантички субјекат*. Концепцију, улогу и могућност дораде *Речника словенске лингвистичке терминологије*, као и стање у српској терминологији у односу на словенски свет, представио је В. Јовановић (Београд) у раду „Српска лингвистичка терминологија у *Речнику словенске лингвистичке терминологије* (Slovník slovanské lingvistické terminologie / Словарь славянской лингвистической терминологии / Dictionary of Slavonic Linguistic Terminology I–II, Praha, 1977–1979)“. Два реферата у овој групи бавила су се ономастичким терминима. Најпре је М. Харвалик (Праг) радом „Slovanská onomastická terminologie v mezinárodním kontextu“ указао на неуједначеност актуелне ономастичке терминологије и потребу за тешњом међународном сарадњом, са освртом на активности Међународног савета за ономастику (International Council of Onomastic Sciences). Потом је И. Валентова (Братислава) у раду „Slovenská onomastická terminológia“ реферисала о развоју, карактеристикама и проблемима словачке ономастичке терминологије, износећи активности пројекта Словачке ономастичке комисије при Институту за лингвистику „Људевит Штур“ и планове издавања кодификацијског приручника словачке ономастичке терминологије.

2.2. У наредном блоку прве секције, под руководством Т. Фајфар, изложено је још шест реферата, а прва четири била су посвећена лингвистичкој терминологији. На различите вредности српских и руских дериватолошких термина указао је Д. Тешановић (Бањалука) у реферату „Термини централних и периферних суфикса у дериватологији“. Рефератом С. Ђуровић (Крагујевац) „О основним појмовима морфематике српског језика“ начињен је покушај систематизације термина и појмова из области морфематике с циљем да се појмови, као *морфема*, *аломорф*, *нулта морфема*, *наставак*, *корен*, *основа*, *афикс*, *префикс*, *инфикс*, *суфикс* и сл. прецизно дефинишу и разграниче. Са истим циљем – систематизацијом и разграничењем термина и појмова везаних за област аспектологије у србистици – реферисала је и М. Спасојевић (Београд) у раду „Појмовно-термилошки апарат при проучавању глаголског вида и сродних појава у науци о српском језику у светлу аспектолошких приступа“. Значајан прилог фразеолошкој терминологији у српском језику представљало је излагање Н. Вуловић (Београд) „Употреба основних фразеолошких термина у српској лингвистици“. О проблемима уплива позајмљеница из енглеског језика из области информатике,

маркетинга, менаџмента, екологије, комуникологије и сл. у савремени хрватски и могућностима и потребама њихове замене у контексту хрватске језичке политике говорила је Л. Худечек (Загреб) у реферату „Англизми у хрватском називљу“. У раду Т. Фајфар (Шкофја Лока) „Jezikovnokulturna ustreznost kot terminološko načelo“ разматрано је начело адекватности у односу према начелима устаљености и економичности терминолошких јединица и афирмисан принцип по коме, када постоје и домаћи и страни термин, предност треба дати домаћем.

2.3. Поподневни рад прве секције у делу којем је председавала И. Бјелаковић донео је пет реферата са дијахроном тематиком. А. Милановић (Београд) у свом раду „Развој терминолошке мисли у 19. веку: допринос Лазе Костића“ најпре је издвојио Костићеве теоријске погледе на српску правну терминологију, а потом кованице којима је Костић попуњавао празнине у терминосистему. У реферату „К етимологији псл. **korčunъ* (опыт семантической реконструкции термина)“ А. В. Иваненка (Кијев) реконструисана је етимологија прасловенског **korčunъ* и његових континуаната на јужнословенском и источнословенском језичком простору. В. Савић (Београд) у саопштењу „Српски називи за документа у средњем веку – према самим документима“ пратио је називе за документа и њихове делове и утврдио контекст њиховог јављања, семантику, етимологију и функционалностилски аспект њиховог коришћења. У раду „Синонимија у терминологији код Срба у 18. и 19. веку (математичка географија и астрономија)“ И. Бјелаковић (Нови Сад) анализирао је заступљеност синонима међу терминима из наведених области забележених у периоду од 1783. до 1867. године. У реферату „О хомонимији у фитонимији (2): *каћун* 'colchicum spp, crocus spp, gymnadenia nigra, ochis spp'“ М. Калезић (Београд) разматрала је однос хиперонимског ботаничког назива *каћун* и назива који се у традиционалној ботаничкој номенклатури јављају као денотати десигната-хиперонима *каћун*.

2.4. У наредном поподневном блоку прве секције, којој је председавала Б. Загорска, саопштена су три реферата. Терминологијом из области школства и методике наставе, тј. њеним развојем бавила се М. Јањић (Ниш) у реферату „Школска терминологија у дијахронској перспективи“. Терминолошкој лексикографији био је посвећен реферат Д. Шипке (Аризона) „Двојезична терминографија исламских термина“, у коме је пренео своја искуства на изради двојезичног речника *Dictionary of Bosnian Islamic Terms* (2013). Питањима

терминологије у дипломатском дискурсу, употреби и стандардизацији термина у овој области, којој недостају лексикографски приручници, на примерима пољског и чешког, пажњу је посветила Б. Загорска (Варшава) у реферату „Вопросы упорядочения и лексикографического описания письменного дипломатического дискурса“.

3.1. Преподневни рад друге секције, тј. њен први блок, који је водио М. Дешић, започео је његовим излагањем „Специјална лексика и полисемија“, у коме је разматрао полисемантичност специјалне лексике, као и процесе терминологизације, детерминологизације и ретерминологизације. Поредећи текстове из области медицине на пољском и енглеском језику, М. Горнич (Варшава) у реферату „Czy naukowcy z krajów słowiańskich lubia terminy metaforyczne?“ показао је да су термини-метафоре веома заступљени у терминологији на енглеском језику, док се у пољском они много ређе користе, а осврнуо се и на стање у другим словенским језицима. Проблемима везаним за превођење медицинске терминологије, а у контексту развоја медицине на Западу, пажњу је посветила С. Мићић Кандијаш (Београд) у раду „Лексиколошки и лексикографски аспекти превођења енглеских медицинских израза на српски“.

3.2. У наставку ове секције, којој је у другом блоку председавао С. Д. Шелов, представљено је шест реферата. Терминолошкој лексикографији био је посвећен управо рад С. Д. Шелова (Москва) „Об одном новом типе терминологических словарей и справочников“, у коме је дат преглед нових руских терминолошких речника и регистара, који садрже специјалну лексику различитих и не нужно повезаних области, активности и професија, карактеристика и проблема израде ових публикација. Проблемима речничког описа терминолошке лексике у двојезичном речнику (проналажење домаћих еквивалентних термина, вишезначност термина, дублетни термини и сл.) бавила се М. Ђинђић (Београд) у раду „Обрада лингвистичких и граматичких термина у двојезичном описном речнику (на примеру *Новог турско-српског речника*)“. У раду „Проблемы многоязычной терминографии“ Ј. Марчук (Москва) указао је на неколико основних проблема вишејезичне терминографије: проблеми одређивања граница одређене области (лингвистике, географије и сл.), проблеми проналажења одговарајућих међујезичких еквивалената и њихов избор. Резултате контрастивног истраживања правне терминологије у украјинском и чешком језику представила је О. Чмеликова (Брно) у реферату „Субстантивовані прикметники в українській і чеській юридичній термінології“. О пројекту Словачке терминолошке

базе и раду Ј. Хорецког у области терминологије говорила је Ј. Левицка (Братислава) у раду насловљеном „Slovenská terminologická databáza a terminologická práca Jána Horeckého“. Коаутори М. Братанић, А. Острошки Анић и С. Руњић (Загреб) у раду „Од базе до портала – развој националне термилошке инфраструктуре“ представили су хрватску термилошку базу *Сџруна*, као и Хрватски термилошки портал.

3.3. Поподневни рад друге секције, у првом блоку, који је водила Р. Стијовић, настављен је рефератом М. Лончар и С. Руњића (Загреб) „Анализа корисничке употребе базе хрватскога струковног називља *Сџруна* и Хрватског термилошког портала“. Такође у коауторском реферату Р. Стијовић, О. Сабо и Р. Станковић (Београд) „Речник САНУ као база термилошких речника (на примеру речника кулинарства)“ представљено је како се може екстраховати кулинарска лексика која у Речнику САНУ није обележена квалификаторима, те како овај речник може послужити као база за израду различитих термилошких речника. Предмет излагања „Способы терминообразования русских нозологических терминов“ О. М. Рилкине (Самара) била је анализа термина за именоване болести.

3.4. У последњем блоку друге секције, коју је водио К. Ј. Авербух, представљено је пет реферата. У раду „Формирование теории языка для специальных целей (ЯСЦ)“ Е. А. Сорокина (Москва) бавила се специјалним (стручним) језиком у контексту националног језика, његовом структуром и значајем његове улоге у стручној комуникацији. Семиотички приступ изучавању термина представио је К. Ј. Авербух (Москва) у раду „Теория термина: семиотический подход“. У излагању „Wykorzystanie terminologii językoznawstwa slawistycznego w systemie informacyjno-wyszukiawczym iSybislaw“ З. Рудник Карватове и П. Ковалског (Варшава) представљен је информационо-претраживачки систем iSybislaw и примери коришћења терминологије. Когнитивни приступ терминологији заступљен је у раду В. Ф. Новодранове (Москва) „Когнитивное моделирование терминосистем предметной области знания“, у коме се на примерима медицинске терминологије показало коришћење метода као што су концептуална и категоријална анализа, метод формирања концептосфере дате научне области, метод анализе фрејмова итд. Ј. В. Ришкина (Москва) у свом реферату „Терминология и фразеология: точки пресечения“ указала је на извесне сличности терминологије и фразеологије, као што су идиоматичност и двосмисленост значења и конотације која се среће код неких термина, затим на преузимање

фразеолошких јединица и њихову терминологизацију (*шројански коњ*), и обрнуто – фразеологизирање неких термина.

4.1. У петак, 13. маја, у првом блоку прве секције изложена су четири реферата, а председавала је Ј. П. Љубецка. На материјалу руских фитонима М. Н. Лазарева (Перм) у реферату „О соотношении интернационального и национального в научных названиях растений (на материале русского языка)“ анализирала је однос интернационалних и домаћих елемената у овој групи назива, истичући да називи за биљке у великој мери одражавају културне концепте и слику света носилаца једног језика. Коаутори В. Љ. Ивашченко и Л. Олеговна (Кијев) у раду „Термін *олия* як український відповідник російського терміна *растительное масло*“ истраживачку пажњу су усмериле на однос ових термина и указале на неоправдано коришћење придева *биљни* (из руске конструкције *растительное масло*) уз термин *уље* када га не конкретизује. Кулинарској лексици посвећен је био реферат Д. Радовановић (Београд – Косовска Митровица) „Од Вукове трпезе из његовог *Рјечника* до Матичиног једнотомника“, која, полазећи од Вуковог времена, поставља питање избора и уврштавање јединица из овог лексичког слоја у једнотомни речник стандардног језика. Специјалном лексиком бавила се и Ј. П. Љубецка и раду „Специјална лексика як аб’ект даследавання беларускіх лінгвістаў у перыяд 90-х гадоў XX стагоддзя“, али са становишта њеног одређења и праваца посматрања у белоруској лингвистици на крају 20. века.

4.2. У следећем блоку прве секције, који је водила Т. В. Рошкова, изложена су још четири реферата. На материјалу лирских народних песама из прве Вукове збирке *Српских народних пјесама*, И. Лазич Коњик (Београд) у реферату „Лексика традиционалне културе према тематским пољима“ представила је ову лексику по семантичким пољима, као човек и делови тела, родбински односи, одевање, кућа и предмети у кући итд. Попису и класификацији географске номенклатуре у једном народном говору био је посвећен реферат М. Петровић Савић (Београд) „Из географске терминологије Јадра“. Именовањем, тј. мотивацијом назива воћака бавио се Н. Јошић (Београд) у раду „Народни називи воћака код Срба и њихово тематско раслојавање“. На основуведеног истраживања изложеног у раду „Статус и типологизација глагола в медицинској терминологији“ Т. В. Рошкова (Самара) издвојила је следећих пет група глагола у медицинском терминосистему: 1. глаголи-термини, 2. глаголи-професионализми, 3. општемедицински глаголи, 4. општенаучни глаголи и 5. општеупотребни глаголи.

4.3. Завршни блок прве секције, са три референта, водио је В. В. Дубичински (Варшава–Харков). У свом реферату „Терминографични проекти харківських лексикографів“ он је изнео концепцију израде термилошких речника на Националном техничком универзитету „Харковски политехнички институт“ и представио структуру речничких чланака разних терминографских издања Харковског лексикографског друштва. М. Малахович (Варшава) у раду „Prace dyplomowe z dziedziny terminologii i terminografii powstałe w Instytucie Komunikacji Specjalistycznej i Interkulturowej Uniwersytetu Warszawskiego w latach 2010–2015“ представила је правце и приступе проучавања терминологији на основу дипломских радова из области терминологије и терминографије насталих у Институту за специјалистичку и интеркултурну комуникацију Варшавског универзитета. У раду М. Јемец Томазин (Љубљана) „*Terminologiče in Fran – dve mesti za dve vrsti uporabnikov*“ представљена је пракса словеначког практичног рада на терминологији, али и језичком саветовању уопште, јер су на порталу *Фран* доступна и друга лексикографска остварења Института за словеначки језик.

5. Друга секција трећег дана скупа објединила је оба блока, а водила ју је Г. Штасни. У реферату „Грецизми у српском географском терминосистему“ М. Ајдановић (Нови Сад), на основу речника географских термина Н. Мاستило, изнео је систематизацију термина грчке провенијенције из ове области. У раду „Комуникативно-прагматички аспект детерминологизације“ Б. Милосављевић (Београд) представљена је детерминологизована лексика из области филозофије и логике употребљена у свакодневном говору (*мишљење, њојам, логика* итд.). У наставку је Г. Штасни (Нови Сад) изложила своје истраживање терминологије једне научне области – „Термини у домену нанотехнологије“, са посебним освртом на проблем адаптације и правописног нормирања ових термина у српском језику. Р. Левушкина (Београд) радом „Лексеме из општег лексичког фонда као термини у сфери православне духовности“ дала је допринос осветљавању процеса терминологизације општеупотребних лексема попут *зао, лик, час, ојџац, њравило, служба* и сл. у оквиру религијског дискурса. Реферат „Рад на српској слободнозидарској терминологији“ Ђ. Оташевића (Београд) представљао је прилог попуњавању лингвистичких истраживања на ову тему, пошто нема ни лексикографских приручника, осим два преведена речника на српски (Л. Троизија, 1998. и Д. Лигуа, 2001). У поподневним сатима уследило је затварање симпозијума, који је изазвао велико интересовање домаће научне јавности.

6. Допринос овог симпозијума, иза кога се очекује публиковање зборника, био је вишеструк. Осим за лингвистику, овај научни састанак ће имати значаја и за разне друге стручне области којима су били посвећени поједини реферати (медицина, дипломатија, право итд.). То је била прилика да колеге из словенског света размене резултате свога истраживања, да представе домете термилошке науке у својим срединама, програме и задатке њеног развоја, теоријске и методолошке приступе проучавању термилошког слоја лексике.

*Марина Спасојевић**
Институт за српски језик САНУ

* marina.spasojevic@isj.sanu.ac.rs

ХIII Международные научные чтения
«Славянский мир и национальная речевая культура
в современной коммуникации»

(К 155-летию Евфимия Федоровича Карского)

12–13 мая 2016 года в Гродненском государственном университете имени Янки Купалы (Беларусь) состоялись ХIII Международные научные чтения (Карские чтения) «Славянский мир и национальная речевая культура в современной коммуникации», посвященные 155-летию выдающегося ученого-слависта академика Евфимия Федоровича Карского. Повод для чтений получился двойной: 155-летие ученого совпало и с 85-летием со дня его смерти (1861–1931).

Организаторы Карских чтений – Гродненский государственный университет имени Янки Купалы, Гродненский областной исполнительный комитет, Гродненский районный исполнительный комитет. Организационный комитет возглавил ректор Гродненского университета доктор педагогических наук профессор А. Д. Король.

Научные чтения, посвященные изучению, развитию идей и научной школы известнейшего слависта, отца белорусского языкознания, академика Евфимия Федоровича Карского, уроженца Гродненщины, проводятся Гродненском университете с 1991 года и сразу же приобрели популярность и международный статус. В них кроме белорусских ученых принимали участие в разное время филологи Литвы, России, Польши, Украины, Казахстана, Грузии, Японии, Италии, Китая.

Интерес научной общественности к личности и наследию Е. Ф. Карского вполне объясним. Уроженец Гродненщины (Беларусь), выпускник Нежинской высшей школы (ныне Нежинский государственный университет имени Н. В. Гоголя), получивший степень магистра русского языка и словесности в Киеве (Украина), препо-

даватель гимназии в Вильно (Литва), выборный ректор Варшавского университета (Польша), доктор наук, защитивший диссертацию в Москве, академик Академии наук в Петрограде (Россия), председатель комиссии по открытию Белорусского государственного университета в Минске, академик Чешской академии наук, редактор «Русского филологического вестника», Е. Ф. Карский принадлежит всей Славии.

Но самый главный памятник своей жизни – многотомный труд «Белорусы», равный которому, по словам академика Б.М. Ляпунова, «по обстоятельности едва ли можно найти в области изучения других славянских народов» (из книги М.Г. Булахова «Евфимий Федорович Карский»; Минск, 1981, с. 31), Евфимий Федорович Карский посвятил своей родине – Беларуси. Он изучил всю ее территорию, ее язык и культуру в многочисленных поездках и составил свою знаменитую карту распространения белорусского языка, ибо, как он сам писал в предисловии к первому выпуску «Белорусов», что «работал с увлечением и любовью к тому русскому народу, речь которого старался представить» и далее привел слова Франциска Скорины: «наболей с тое причины иже мя милостивый Бог с того языка на свет пустил».

XIII Карские чтения по составу и географии участников не столь многочисленны, как предшествующие, – получено всего лишь 44 заявки от ученых из ряда областей Беларуси, России, Украины, Грузии, Китая. Видимо, сказывается контекст действительности, прежде всего финансовый. В силу разного рода объективных причин несколько ученых участвовали в чтениях заочно. Но представительность форума оказалась высокой: 12 докторов наук, в т. ч. 2 члена-корреспондента академий наук (Беларуси и Украины), 17 кандидатов наук. Значит, научные достижения молодых исследователей смогли пройти на чтениях компетентную экспертизу.

В качестве не только докладчика, но и почетного гостя участвовал в чтениях правнук Е. Ф. Карского **Александр Александрович Карский**, архивист, писатель (Санкт-Петербург, Россия).

В торжественной церемонии открытия Карских чтений участников приветствовали проректор Гродненского университета **Г. А. Гачко**, члены Организационного комитета чтений – декан факультета истории, коммуникации и туризма профессор **А. Н. Нечухрин**, представитель руководства Гродненского областного исполнительного комитета **В. А. Апанович**. С приветственным словом от малой родины первого белорусского академика выступила **Н. И.**

Романович, заведующий отделом идеологической работы, культуры и по делам молодежи Гродненского районного исполнительного комитета.

Изюминкой приветственной части чтений стало выступление доцента Нежинского государственного университета имени Н. В. Гоголя **А. С. Белой** (Украина), усилиями и стараниями которой на фасаде Нежинского государственного университета была установлена в 2007 г. мемориальная доска в честь Е. Ф. Карского, открыта в 2011 г. аудитория его имени, издано несколько брошюр об ученом, проведены VII-е (1998 г.) и XI-е (2007 г.) Карские чтения. На XIII Карских чтениях состоялась презентация книги **А. С. Белой** (в соавторстве с **В. Н. Бережняк**) «Нежинская Карскиана» (Нежин, 2015).

Еще одним новшеством XIII Карских чтений явилось проведение в их рамках семинара «*Языковые процессы в массмедиа славянских стран*» Комиссии по медиалингвистике при Международном комитете славистов (председатель Комиссии **Л. Р. Дускаева**).

Утреннее пленарное заседание чтений прошло под знаком личности и наследия Е. Ф. Карского и началось оно докладом **А. А. Карского** «*Речь академика Е. Ф. Карского на торжественном собрании в Пушкинском доме по случаю 100-летия со дня рождения Ф. М. Достоевского*», в котором приведена полностью ранее не публиковавшаяся речь Е. Ф. Карского на торжественном собрании Отделения русского языка и словесности (ОРЯС) Российской Академии наук. По протоколам ОРЯС и конференции РАН, по газетным публикациям установлен состав научных и общественных учреждений, которые приняли участие в юбилейных торжествах, хотя проведение в 1921 году мероприятия, связанного с именем Ф. М. Достоевского, было сопряжено с определенным риском. Во-первых, новые власти в Советской России относились к признанному в Европе писателю неприязненно, считая его ретроградом и реакционером, а Е. Ф. Карский призвал науку «высказать свое веское слово, свой нелицеприятный суд о знаменитом художнике психического анализа и великом знатоке наболевшего человеческого сердца». Во-вторых, Е. Ф. Карский со свойственной ему смелостью ученого отважился, когда страну уже охватили нищета и голод, бросить упрек властям, соотнеся творчество Достоевского с современностью: «Особенно время сделать это теперь, когда стало столько бедных людей, исстрадавшихся и униженных душ человеческих, такое количество переоценено разных ценностей и столько ниспровергнуто веками созданных идеалов».

Известно, что у Е. Ф. Карского была огромная личная библиотека, имевшая драматическую, с потерями, судьбу (о ней шла речь в докладе В. А. Шведа на предшествующих XII Карских чтениях 2010 г.), что объяснимо: ученому довелось быть современником и свидетелем трех революций и двух войн, совершать много переездов. Уезжая из Беларуси в Петроград, Евфимий Федорович подарил библиотеку Белорусскому государственному университету, которая позже была перемещена в Национальную библиотеку Беларуси. Научный сотрудник Национальной библиотеки Беларуси **Л. Д. Сильнова** (Минск, Беларусь) охарактеризовала коллекцию бывшей личной библиотеки Е. Ф. Карского, сохраненной единым комплексом, по разным признакам ее составляющих с применением поисковых возможностей современных электронных технологий (тематика, языки, хронология, география мест изданий, дарственные надписи, библиотечные пометы владельца, маргиналии и др.). Кстати, у Людмилы Даниловны опубликован о Е. Ф. Карском цикл стихотворений, откуда в качестве эпиграфа чтений в программу чтений были взяты строки:

Жыве гісторыя Філолага вялікага.
Не святаром – стаў нацыі малітваю.
Акрэсліў пэўна ён межы Белай Русі:
Што ў снезе белым, дзе лён і белы бусел.

Доклад **А. А. Лукашанца** (Минск, Беларусь) «*Беларускае словаўтварэнне ў працах Я. Ф. Карскага і сучасныя тэндэнцыі развіцця*» («*Белорусское словообразование в трудах Е. Ф. Карского и современные тенденции развития*») показал роль «Белорусов» Е. Ф. Карского для развития белорусского языкознания в целом и для белорусского словообразования в частности. Было подчеркнуто, что труды академика Карского явились первым опытом системного академического образования всех уровней белорусского языка и оказали влияние на развитие и совершенствование системы белорусского словообразования и его исследование в XX веке. Более того, они способствовали вхождению белорусского языка в общее славянское языковое пространство в целом и включению белорусского словообразования в широкий славистический и европейский лингвистический контекст, о чем свидетельствуют труды белорусских ученых в целом ряде международных научных проектов. Докладчик отметил также, что «Белорусы» были написаны Карским в конце XIX – на-

чале XX ст., когда не только остро стоял вопрос о самостоятельности белорусского языка и возможности его использования в различных сферах коммуникации, но и высказывались скептические мнения относительно его будущего. Сегодня вопрос о будущем белорусского языка встал с новой остротой, но в новых социолингвистических условиях, когда юридической паритетности двух государственных в РБ языков (белорусского и русского) противостоит фактическое доминирование русского языка во всех сферах жизни белорусского социума. Охарактеризовав общие принципы языкового взаимодействия и аспекты гармонизации языковой сферы в условиях двуязычия, А. А. Лукашанец предложил комплекс возможных мер по устранению сложившегося языкового дисбаланса и расширению употребления белорусского языка в Беларуси.

Рассуждения о проблемах белорусского языка продолжил доклад **Т. Р. Рамзы** (Минск, Беларусь) *«Заканамернасці і нечаканасці ў стаўленні да культуры беларускай мовы (на матэрыяле мовазнаўчых прац)»* / *«Закономерности и неожиданности в отношении к культуре белорусской речи (на материале языковедческих трудов)»*, в котором автор анализирует закономерности и неожиданности в отношении к белорусскому языку и культуре его употребления. К закономерностям отнесено то, что до Е. Ф. Карского не считали белорусский народ нацией, а белорусский язык самостоятельной системой. Это Карский представил подробнейшее описание всей системы белорусского языка, давшее основание выделить ее в самостоятельный язык, а его носителя в нацию. Закономерно и то, что теоретические вопросы стиля и культуры белорусского языка в белорусской лингвистике были подняты прежде всего по отношению к художественным текстам, к обиходной же белорусской речи отношение носило утилитарно-практический характер.

К неожиданностям автор доклада отнесла замеченный исследователями тот парадокс, что чем совершеннее становился белорусский язык, чем точнее становились его нормы, чем более развивались его лексический состав и терминологические системы, чем выше повышался его юридический статус, тем менее белорусский язык становился необходимым как реальное средство коммуникации. Столь же неожиданно и второе противоречие, определенное Н. Б. Мечковской как «парадокс белорусского языкового сознания»: при переписи называть белорусский язык родным, но не пользоваться им или даже им не владеть. При этом белорусы строго относятся к нарушениям норм на белорусском языке, будучи в полной уве-

ренности в правильности своей русской речи. Парадоксальным явлением в отношении к культуре белорусского языка и речи рубежа XX – XXI столетий стала борьба в белорусском социуме и белорусском языкознании (с примесью политических предпочтений) двух норм (официальной, так называемой «наркомовки», и оппозиционной, так называемой «тарашкевицы»). Автор доклада резюмирует: культура белорусской речи как осмысленный лингвистический идеал возможна при соблюдении двух четких принципов – учета векового опыта формирования белорусского языка и его норм, с одной стороны, и максимального дистанцирования языковых проблем от политики.

Доклад **С. А. Важника** (Мінск, Беларусь) «*Сінтаксіс “Нашай Долі“ (1906 г.): да пытання станаўлення сінтаксісу беларускай літаратурнай мовы*» («Синтаксис “Нашей Доли“ (1906 г.): к вопросу о становлении синтаксиса белорусского языка») представил процесс становления белорусского синтаксиса на материале одной из популярных белорусскоязычных газет начала XX столетия и вклад белорусской литературы в формирование синтаксических норм.

В докладе «*К проблеме семантической общности некоторых общеславянских слов*», присланном **З. К. Адамия** (Тбилиси, Грузия; участие заочное) говорится о различиях в причинах, влияющих на степень родства и сближения языков в лексических системах (ср. например, разные пути появления украинизмов в ранних произведениях Н. В. Гоголя и в последние несколько лет). Автор обращает внимание на раздвоение процесса англо-американизации национальных языков: молодежь предпочитает полное заимствование английского термина, лингвистическая же интеллигенция старается создать данную терминологию на своем родном языке.

Программный характер носил доклад «*Современный уровень русской грамматики и других славянских языков. Объективная грамматика и проблемы грамматикализации*» **М. В. Всеволодовой** (Москва, Россия). Отметив приверженность традиционного языкознания к языку художественной литературы, автор призвала лингвистов при исследовании языка брать во внимание всю стихию национального языка, с одной стороны, и, с другой, – «синтезировать всё, что было сделано раньше, но прийти к другому пониманию системы языка» – как единства мироздания и объективации нашего мышления, как двуединства поля и категории. В качестве примеров для актуальных в грамматике вопросов автор назвала выделение парадигм как единиц множеств, изучение процесса ак-

тивного реформирования категории числительных, роли актуального членения в грамматических явлениях. Утверждается, что «для славян важен не порядок слов, то есть членов предложения, а порядок самих словоформ, словопорядок, отнюдь не свободный, а функциональный», т. е. необходим объективный подход к изучению и описанию грамматики.

Идея необходимости объективной грамматики получила продолжение в докладе **М. И. Конюшкевич** (Гродно, Беларусь) «*Система белорусских союзов в освещении Е. Ф. Карского и ее современное состояние*». Охарактеризовав представленную в трудах Е. Ф. Карского систему белорусских союзов в количественном и функциональном аспектах, автор доклада рассмотрела современное состояние науки о категории союза с точки зрения функциональной грамматики в целом и теории предлога в частности. В развитие высказанной многими исследователями идеи инвентаризации союзных единиц в русском языке в докладе были предложены два пути для выявления «союзобразовательного» потенциала предлогов – 1) способом трансформации предложно-падежной синтаксемы в союзно-предикативную и 2) методом теоретического моделирования. Последний был продемонстрирован на материале 16 белорусских первичных предлогов и дал 220 скреп.

Обсуждение проблем славянских языков продолжилось на второй день чтений на заседании круглого стола «*Славянские языки и современное языкознание*». В поле внимания докладчиков оказались в основном вопросы грамматики и функционирования служебных единиц в белорусском (преимущественно) и русском языках применительно к категориям причины, цели, времени и пространства.

Так, **И. А. Чепикова** (Гродно, Беларусь) в докладе «*Предлог БЛАГОДАРЯ и ДЗЯКУЮЧЫ в текстах региональных газет Гродненщины*» сообщила, что в Корпус региональной и зарубежной прессы (модуль Национального корпуса русского языка) включены также русскоязычные и белорусскоязычные тексты газет Гродненщины. Анализ материала, полученного из корпуса СМИ Гродненщины, позволил выявить особенности функционирования русского предлога *благодаря* и белорусского *дзякуючы*, а также семантические особенности синтаксем, формируемых данными предложными единицами. Отмечена тенденция употребления в белорусскоязычных медиатекстах предлога *дзякуючы* в значении не способствующей, а отрицательной причины с целью создания иронии.

Компаративы, которые служат базовым компонентом для образования предлогов с темпоральной семантикой в белорусском языке,

рассмотрены в докладе **А. Ч. Рыжкович** (Гродно, Беларусь). Выявлено, что самым большим предлогообразующим потенциалом обладают в белорусском языке градуаторы *болыш, болей, мени, меней*.

О. Г. Буденис (Гродно, Беларусь) в докладе «*Определение семантической парадигмы отыменных пространственных предложных сочетаний со значением 'граница между двумя локусами' в белорусском и русском языках*» продемонстрировала методику получения семантической парадигмы предложных сочетаний путем дефиниционного анализа существительных – базовых компонентов указанных сочетаний.

Содержательная и формальная структура ФСП цели в паремиях белорусского языка была рассмотрена в докладе **В. Л. Лещенко** (Гродно, Беларусь). Отмечается, что цель как понятийная категория, несмотря на разнообразие средств ее выражения в системе языка, в белорусских паремиях представлена прежде всего сложным предложением с союзами *каб, абы*, а также предложно-падежными синтаксемами с предлогами *на* и *па*. Целевые паремии совмещают в себе целевое значение с оттенком необходимого основания, что объясняется мотивами целесообразности в содержании пословиц и поговорок.

Тенденция к расширенному употреблению тире при обособленных членах предложения в текстах белорусской художественной литературы отмечается в докладе «*Адасобленыя члены сказа як традыцыйныя ўскладняльнікі простага сказа*» **В. В. Маршевской** (Гродно, Беларусь).

Внимание к лексике белорусского и украинского языков отразилось в докладах украинских исследователей. **А. С. Белая** (Нежин, Украина) в докладе «*Этнокультурная лексика в исследованиях Е. Ф. Карского*» проанализировала пласты этнокультурной лексики белорусского языка, представляющей собой большую ценность для раскрытия этнических, культурных особенностей белорусского и других народов. Анализ взглядов Е. Ф. Карского на проблему переходных украинско-белорусских говоров в северо-западных районах Черниговщины был посвящен доклад **В. М. Бережняк** «*Погляд Ю. Карського на проблему перехідних українсько-білоруських говірок у північно-західних районах Чернігівщини*», в котором дано сопоставление данных карты распространения белорусского языка, созданной Е. Ф. Карским, и наблюдений украинских исследователей говоров указанной территории. Автор отмечает, что на сегодня ученые еще не определились с четкими критериями отнесения говоров

к тому или иному языку, но собранный автором доклада материал дает основание говорить «про перехідні говірки від українських до білоруських».

Вопросам словообразования с выходом за пределы славянских языков был посвящен доклад «*Редупликация как вторичный способ образования в русском и английском языках*» **Л. М. Середы** (Гродно, Беларусь). Отмечены различные способы редупликации в грамматике русского и английского языков, причем данный вторичный способ деривации распространен как в разговорной, так и в литературной речи обоих языков. Несмотря на игровой характер редупликации, автор склонен считать ее всё же вариантом, вторичной разновидностью словосложения, но не самостоятельным видом словообразования.

Еще одно заседание на второй день чтений прошло в форме дискуссии «*Опыт и практики дискурсивного анализа*». Были заслушаны результаты анализа языка народной культуры в свете идей Е. Ф. Карского, а также институционально-правового и публицистического дискурсов.

Самым тематически насыщенным был первый блок. В совместном докладе «*Антропонимический код в текстах белорусских и болгарских загадок*» **К. Иванов** и **Л. Р. Супрун-Белевич** (Минск, Беларусь) доказали, что в белорусских и болгарских загадках существуют общие закономерности антропоморфного представления неживых объектов, а национальная специфика проявляется в наполнении тематических групп, в разнообразии выделенных концептуальных признаков денотатов, в образно-метафорической составляющей языковой презентации фрагментов концептуальной картины мира белорусов и болгар. Фрагмент белорусской картины мира по отношению ко времени охарактеризован в совместном докладе **С. А. Горской** и **Е. А. Коваль** (Гродно, Беларусь) «*Время и народный календарь в говорах Гродненщины*». Показано, что в сознании носителей Гродненских говоров названия христианских праздников «преломлены» сквозь призму народного календаря, однако основой для номинации чаще всего служит прагматический фактор. Время в указанных говорах предстает как цикличное, особую ценность имеет прошлое, важное для сохранения уклада жизни, связи с предками. Такие представления типичны для народа, основу бытия которого составляет земледельческий труд.

Описание обряда похорон у белорусов **Ч. Хуншань** проводит в сопоставлении с аналогичным событием у китайцев (доклад «*Бело-*

русские похоронные обряды глазами китайцев»). Автор приходит к выводу, что, несмотря на различия в менталитетах белорусов и китайцев (в трактовке смерти, в деталях обрядов, отношении к самоубийству и др.), сходство в одном: смерть не исчерпывается чисто физическим смыслом – превращением в прах, это всегда нечто большее, хотя до конца и не понятное.

К. Ф. Лысак (Минск, Беларусь) на основе анализа “Белорусов“ Е. Ф. Карского (том I. Введение и изучение языка и народной словесности; том III. Очерки словесности белорусского племени) перечислил основные характеристики этоса белорусов, представленные в названных трудах ученого: понимание своего назначения и статуса; стремление к личной свободе и свободе жизни; во время угрозы своему существованию способность на основе общего решения избрать себе руководителя; патриотизм; неприятие военного пути разрешения конфликтов; приоритетность семейных отношений, рода; синтез языческих и христианских элементов в мировоззрении; стремление жить в гармонии с природой и окружением (*«Рэпрэзентацыя асаблівасцей этасу беларусаў у навуковай спадчыне Я. Ф. Карскага»* / *«Репрезентация особенностей этоса белорусов в научном наследии Е. Ф. Карского»*).

Доклад *«Очевидне припущення як фактор комунікативних невдач в інституційно-правовому дискурсі»* **Л. В. Пономаревой** (Мариуполь, Украина) был посвящен анализу понятия «очевидное допущение» как одного из факторов коммуникативных неудач в институционально-правовом дискурсе. По мнению докладчика, влияние очевидных допущений на конечный результат коммуникативного контакта происходит, если один или оба коммуниканта обладают клишированным мышлением.

Анализ художественного дискурса был представлен в докладе «Традиции русской культуры в повести Антонины Медведской “Даренки“» **Е. А. Кириловой** (Вологда, Россия). Мир русской деревни, увиденный глазами городской девочки, знакомит не только с бытовыми реалиями и традициями русской деревни, но и свидетельствует о чистоте духовного мира сельчан.

Как уже было сказано выше, в рамках чтений состоялся семинар *«Языковые процессы в массмедиа славянских стран»* медиалингвистической Комиссии при Международном комитете славистов. На пленарное заседание семинара было вынесено 9 докладов, четыре из них представлены заочно. Тематику докладов объединяло внимание исследователей к медийной речи и речевым жанрам, влиянию

медиаречи на язык и культуру на рубеже XX–XXI столетий, к тенденциям в медиадискурсе, средствам воздействия медиаречи на массовое сознание и др.

В. И. Коньков (Санкт-Петербург, Россия) в докладе *«Печатная массмедийная речь как одно из основных достижений русской речевой культуры XX века»* дал характеристику печатной медийной речи, отметив такие ее свойства, как утилитарность, перформативность, поликодовость, возможность ориентации на любой тип аудитории. Необратимость печатной медиаречи оказывает влияние на лексико-грамматические параметры медиаречи, способы представления цифровой информации, сокращений, использование не-вербалики, иноязычных вкраплений. Формирование данного типа речи является, по мнению докладчика, важнейшим технологическим достижением речевой практики общества.

В докладе **Н. Ю. Павловской** (Минск, Беларусь; участие заочное) *«Модальная организация дискурса и языковая игра»* репрезентируются основные лингвопрагматические аспекты модальности. Автор показала, что одним из ведущих принципов языковой игры в медиадискурсе выступает транспонирование модальных смыслов. Диалогичный характер и развертывание в медиадискурсе текстовых метафор продемонстрирован в докладе **Л. Р. Дускаевой** (Санкт-Петербург, Россия; участие заочное).

Динамика развития речевого жанра благодарности в региональных СМИ Беларуси (1950-е – 2016 гг.) была рассмотрена **Т. А. Пивоварчик** (Гродно, Беларусь): первичный речевой жанр повседневной культуры, претерпев медиализацию, трансформировался в различные варианты вторичных речевых жанров с изменением многих своих дифференцирующих признаков. О жанровой трансформации в современном культурно-просветительском дискурсе говорилось и в докладе **Л. П. Саенковой** (Минск, Беларусь; участие заочное). В культурно-просветительской журналистике как части единого медиапространства стало заметно размывание границ между массовым и элитарным, между собственно информацией и игровым обыгрыванием этой информации, между действительностью как таковой и виртуальной реальностью. Поиск жанровой идентичности и процесс эволюции жанров и жанровых систем свидетельствует как о трансформации реальности и социокультурных практик, так и об активном поиске тех форм, которые бы соответствовали этой реальности. Во многом эти видоизменения предопределены спецификой издания, выбором определенных жанровых моделей и авторских стратегий в том или ином СМИ.

О новых словообразовательных тенденциях (использование графодеривации, контаминации, паронимической аттракции и др.) в молодежном сленге, отраженных в онлайн-словарях, говорила **Е. Г. Лукашанец** (Минск, Беларусь). Факторами анализируемых явлений, по мнению автора, являются не только развитие всемирной Сети, но и перестройка продуктивности способов и средств русского образования и увеличение экспрессивности молодежного сленга. Векторы развития белорусского языкознания на рубеже XX и XXI столетий – от текста к дискурсу – прослежены в докладе **В. И. Ивченкова** (Минск, Беларусь; участие заочное).

Совместный доклад **А. А. Мурашова** и **Н. А. Шматко** (Гродно, Беларусь) был посвящен рассмотрению структурно-смысловых ошибок ведущего радиопередачи и возможных путей их минимизации.

В докладе **А. А. Загнитко** «*Мовні маніпуляції в сучасних технологіях медійних міфологізацій: лінгвоперсонологічний аспект*» / «*Языковые манипуляции в современных технологиях медийных мифологизаций: лингвоперсонологический аспект*» (Донецкий национальный университет, г. Винница, Украина; участие заочное) исследованы особенности языково-манипулятивных технологий в продуцировании мифов в современных медийных средствах через оппозиции «свой ↔ чужой», «мирный ↔ агрессивный», «националист ↔ интернационалист», «реальность ↔ ирреальность». Особенный статус принадлежит собственно прецедентным единицам и приближенным к ним различным средствам языковой игры. Выявлены активность / пассивность лингвоиндивидуализаций лингвосоциумного, лингвокорпоративного, лингвотерриториального, лингвокультурного типов в реализации манипулятивно-коммуникативных стратегий в современном медийном дискурсе.

На второй день чтений работа семинара Комиссии по медиалингвистике продолжалась в форме дискуссии.

Предметом пяти докладов был дискурс белорусских средств массовой коммуникации. Так, выявленные тенденции в допущении пунктуационных ошибок в региональных печатных СМИ наводят на размышление: это девиации или особенности медийного узуса? (содержание доклада **Т. А. Пивоварчик**; Гродно, Беларусь). Роль прецедентных феноменов в обеспечении смысловых связей между заголовком и содержанием журналистского текста, их функциональная нагрузка в процессе текстообразования прослежена в докладе «*Функцыянаванне прэцэдэнтных адзінак у рэгіянальным медыятэксце (на матэрыялах раённых СМІ Гродзеншчыны)*»

И. А. Герасимчик (Гродно, Беларусь). **И. В. Пивоварчик** (Гродно, Беларусь) в докладе «*Традыцыйная беларуская культура ў сучасным рэкламным тэксце*» / «*Традиционная белорусская культура в современном рекламном тексте*» отметила всплеск интереса к использованию национально-культурного компонента в белорусской рекламе, стремление отражать в ней общие ценности и ориентиры всего белорусского – исторических личностей, замков, символов, традиций, природы. В результате в рекламе реализуется не только маркетинговая цель, но и создается мощный просветительно-патриотический посыл, а сама реклама становится частью культуры повседневности.

На примере типовой ситуации «награждение» **И. И. Минчук** (Гродно, Беларусь; доклад «*Эмпатия в текстах районных СМИ*») продемонстрировала способы профилирования журналистами районных газет денотативных ролей донатора или реципиента. Выявлено, что эмпатия журналистов распределяется равномерно сразу на две группы читателей – и на жителей района, и на представителей администрации района и области, что является специфической чертой дискурса районной газеты. Доклад **Т. В. Сивовой** «*Колористическая экспликация понятия Public relations на страницах белорусских изданий*» (Гродно, Беларусь) показал расширение сочетаемости термина *PR* с цветообозначениями. Выявлено, что широкая цветовая палитра (16 цветов) пиара маркирует широкий спектр функций, которыми наделяют сегодня связи с общественностью, которые по определению должны быть прозрачными и бесцветными.

Вопросу репрезентации личности в журналистском тексте были посвящены три доклада. Так, в совместном докладе **Л. Р. Дускаевой** и **Ю. М. Коняевой** (Санкт-Петербург, Россия) «*Семантико-стилистическая категория персональности в журналистском тексте*» выделяется жанровая семанτικο-стилистическая категория персональности, рассматриваемая с учетом интенциональной природы текста. В качестве полей данной категории выделяются номинация, внешность, окружение, деятельность, речь, оценка персонажа журналистского текста. Репрезентация личности и ее воспитательный потенциал в очерках В. М. Пескова «Путешествие с молодым месяцем» рассмотрен **Е. А. Щегловой** (Санкт-Петербург, Россия). Выводятся воспитательные роли каждой личности – быть примером при выборе жизненного пути (М. В. Ломоносов), воспитывать эстетические чувства (И. С. Тургенев), быть источником мудрости (Л. Н. Толстой), причем воспитательный потенциал речевого жанра

портрета в полной мере проявляется при реализации коммуникативного действия социальной оценки персоны в обществе. Противоположная тенденция – обезличенность, типизированность портрета обывателя в СМИ – рассмотрена в докладе **Е. А. Гапанович** (Минск, Беларусь) «*Функционально-семантические особенности номинаций обывателя во французских и российских СМИ*». Показатель массовости/коллективности, присущий высказываниям, которые представляют определенные совокупные данные, отменяет значение единичности/уникальности, заключенное в личном имени, поэтому при составлении портрета среднестатистического жителя страны средствами массовой информации используются не прямые номинации, в том числе имена собственные обобщающего характера. Выявлено, что для славян характерно частотное употребление подобных имен для самопрезентации.

Доклад «*Анонс. Речежанровая форма контактоустановления в медиадискурсе*» **Н. А. Прокофьевой** (Санкт-Петербург, Россия) на примере одного номера журнала “Огонёк” представляет поликодовую структуру жанра анонса, состоящую из многих компонентов и средств, подчиненную контактоустановлению как одной из ведущих целеустановок медиадискурса. Идет процесс создания новых форм, позволяющих сделать контакт постоянным, и жанр анонса на сегодня является оптимальной формой подачи журналистского материала для более быстрого ознакомления с содержанием всего номера журнала.

Тактики и иерархия оппозиций в телепрограмме «Прямая линия с Владимиром Путиным» рассматривал в своем докладе **Го Бинь** (Минск, Беларусь – Китай). Риторические тактики ответов Путина на вопросы россиян проявляются на оси «свой – чужой» в оппозициях «народ – власть» (власть – структура власти, люди труда – чиновники), «наша партия – их партия», внешняя оппозиция «наше государство – другие страны», внутреннее противопоставление «Москва – регионы», «раньше – сегодня» и др.

На заключительном пленарном заседании Карских чтений состоялся обмен мнениями об итогах всех заседаний. Участники Карских чтений посетили малую родину Е. Ф. Карского – агрогородок Луцковляны и сельско-производственный кооператив (СПК) имени П. И. Деньщикова, в который входит и деревня Лаша, где родился ученый. Там имеется музей СПК с отделом, посвященным Е. Ф. Карскому, даже поле имени Карского. В Гродно имя Карского носит улица, одна из гимназий, в которой имеется музей имени

Е. Ф. Карского, а в Гродненском государственном университете имени Янки Купалы учреждена студенческая стипендия имени Карского.

М. И. Конюшкевич

Гродненский государственный университет имени Янки Купалы
Факультет истории, коммуникации и туризма
Кафедра журналистики

РЕГИСТАР

РЕГИСТАР КЉУЧНИХ РЕЧИ

ареалологија 9
асоцијативни метод 137

Буквар 159
букварска настава 159

граматичка категорија 27
граматички род 36

деклинација 67
дијалекатски контакт 67
дијалектологија 9, 111

етимологија 93
етнолингвистика 9

западна Бугарска 9
Захарија Орфелин 159

идиолект са Дорћола 111
именице 36
источна Србија 9

јужнословенски језици 9

‘коврцав’ 93
конјугација 67
концепт *работа* 137
концепт *труд* 137
културна историја 159
културни дијалекат 9

лингводидактика 159

метохијско-косовски говори 67

Општесловенски лингвистички атлас
93

надеж 27
полисемија 137
политичка коректност 36
придеви 93
природни род 36
прозодија 67
пропозиција 27

северномакедонски говори 67
семантичка категорија 27
сиринићки говор 67
словенски језици 36
словенске старине 9
српски језик 36, 93

транскрипт телефонског разговора 111

Фемининативи 36
фонетизам 67
фонолошка и морфосинтаксичка
анализа 111

РЕГИСТАР ИМЕНА

Тирилица

- Авербух, К. Ј. 289
Адамия, З. К. 298
Ајдановић, М. 291
Алексић, Мариана 247–250
Алефиренко, Н. Ф. 251
Андрија Првовенчани 14
Андросјук, Н. В. 205
Антонијевић, Драгослав 18, 24
Антонић, Слободан 36, 40, 59
Апанович, В. А. 294
Апресјан, Ј. Д. 210
Аристотел 204
Арсенијевић, Н. 197
Артс, Б. 200
Архангелскаја, Алла М. 39–41, 44,
58–59
Ачилова, Ј. Ј. 215
- Бабамова, Ирина 224–225**
Бабушкин, А. П. 251
Базедов [Јохан Бернард] 168
Бајић, Љ. 284
Бајић, Р. 256, 263
Балшић, Јелена 183
Барентсен, А. 213, 217, 273
Бартмињски, Жежи 218–219, 221
Башановић-Чечовић, Јелена 98, 108
Бевер, Т. 201
Белая, А. С. 295, 300
Белић, Александар 20, 23, 76, 85, 88,
133, 199, 204
- Бенакјо, Розана 206
Бережняк, В. М. 300
Бертинет, П. М. 211
Бечева, Ничка 41
Бжозовска, Малгожата 221–222
Бинь, Го 306
Бјелаковић, Исидора 183, 283, 287
Бјелетић, Марта Ж. 93–110, 182
Богдановић, Д. 160
Богдановић, Недељко 85, 88
Бодуэн де Куртенэ, И. А., в. Baudouin
De Courtenay, Jan
Бојанин, Станоје 186
Бојовић, Драгиша 184–185
Бокале, Паола 40, 44, 59
Болинцер, Двајт 199–200
Бондарко, А. В. 37, 59, 198, 207
Бонджолова, Валентина Цв. 44, 59
Бородина, Мелитина А. 11, 23, 190
Босић, Мила 16–17, 24
Бошњаковић, Жарко С. 111–136
Братанић, М. 289
Брборић, Вељко 285
Бренеселовић, Драган 120
Бренеселовић, Лука 119–120
Брковић, М. 160
Број, В. 214
Бугајова, И. В. 263
Бугарски, Ранко 112, 197, 199, 277–282
Буденис, О. Г. 300
Бужаровска, Елени 225
Бузаровска, Елена 41
Букумирић, Милета 68–70, 88

- Булат Силва, Зузана 222
 Бухонкина, А. С. 252
- Важника, С. А.** 298
 Валентова, И. 286
 Ван Дејкерен-Храбова, М. 213
 Варбот, Жанна Жановна 98, 100, 106, 188
 Васиљев, Љупка 186
 Васић, Вера 112, 119, 133
 Вендина, Тајјана Ивановна 188–193
 Верамяук, Г. А. 40, 44, 59
 Веселиновић, Ј. 259
 Видоески, Божидар 70–85, 88, 189
 Вимер, Б. 216
 Витгенштајн 201
 Вјежбицка, А. 199
 Владислав Граматик 184
 Влајић-Поповић, Јасна Б. 268–276
 Властар, Матија 186
 Војводић, Дојчил 197, 207, 210
 Волнич Павловска, Е. 285
 Воронович, Валерий Л. 44, 59
 Всеволодова, М. В. 298
 Вујовић, Д. С. 197
 Вуловић, Наташа 251–261, 286
- Гаваци, М[илован], в. Gavazzi, Milovan
 Гаврилова, В. И. 210
 Гајдова, Убавка 225
 Гапанович, Е. А. 306
 Гачко, Г. А. 294
 Гашева, Л. П. 251
 Геберт, Л. 215
 Геговски, Дејан 226
 Генис, Рене 213, 268
 Георгијевић, К. 160
 Герасимчик, И. А. 305
 Гловинска, М. Ј. 211
 Голубовић, Ана 187
 Гољак, Светлана 41
 Горбова, Ј. В. 212
 Горнич, М. 288
 Горская, С. А. 301
 Гортан Премк, Даринка 247–250
- Грбић, Душица 160–161, 173
 Грбић, Саватије 14, 24
 Гребенарова, Славка 12, 24
 Гринберг, Марк, в. Greenberg, Marc L.
 Грињев, С. В. 284
 Грицкат, Ирена 98, 106
 Гришкова, Нина 219–220
 Грковић-Мејџор, Јасмина 182, 197, 204
 Грујић, Радослав 186
- Данило Други 185
 Даниловна, Людмила 296
 Денисова, А. А. 39, 59
 Деньщикова, П. И. 306
 Дерганц, А. 212
 Деретић, Ј. 160
 Диберс, В. 212
 Дици, С. М. 216–217
 Димитрије Синит 185
 Динић, Јакша 100, 108
 Добровски 269
 Доментијан 184
 Достоевский, Ф. М. 295
 Драгин, Гордана 118, 133
 Драгин, Наташа 183
 Драгићевић, Рајна 93, 106, 197, 203, 283, 285
 Дубичински, В. В. 291
 Дускаева, Л. Р. 295, 303, 305
- Ђинђић, М.** 288
 Ђоковић, Љубомир 102–103, 108
 Ђорђевић, Драгутин 16, 18, 24
 Ђорђевић, Тихомир 14, 24
 Ђукановић, Маја 41
 Ђуровић, С. 286
- Емет, Ада 272
 Ермолевич, Д. И. 264
 Есван, Ф. 209
- Жагар Карер, М.** 285
 Жефаровић, Христифор 162
 Живановић, Ђорђе 134
 Живанчевић, Владимир 113–114, 134
 Живицка, Беата 223

- Живковић, Новица 108
 Жолобова, А. О. 252
- Загнитко, А. А. 304
 Загорска, Б. 287–288
 Задех, Л. 199
 Зализњак, Анна Андреевна 37, 59, 138, 156
 Златановић, Момчило 100, 108
 Златкович, Драгољуб 15, 21, 24
 Золотова, Г. А. 234
- Иваненко, А. В.** 287
 Иванов, К. 301
 Иванов, В. В. 11
 Иванова, Јелена 226
 Ивашченко, В. Љ. 283–284, 290
 Ивић, Милка 57, 62, 197, 199, 203
 Ивић, Павле 12, 20, 23, 107, 118, 133, 160–161, 163
 Ивченкова, В. И. 304
- Јагић, [Ватрослав]** 186
 Јакобсон, Роман 272
 Јанда, Лаура 211
 Јанковић 162
 Јанковић, Н. 183
 Јанковић, Нада 16
 Јањић, Марина С. 159–175, 287
 Јармак, Вероника 41
 Јачева-Улчар, Елка 226
 Јевтић, Атанасије 70, 88
 Јелмслев, Л. 204
 Јемец Томазин, М. 291
 Јован Посник 186
 Јовановић, Вићентије 160
 Јовановић, Владан 283–284, 286
 Јовановић, Гордана 186
 Јовановић, Ј. 256
 Јовановић, Томислав 185
 Јосиф II 163
 Јошић, Н. 290
 Јухас-Георгиевски, Љиљана 184
- Казаков, Григорий А.** 262–267
 Кајмаковић, Р. 13
- Калезић, М. 287
 Калзбек, Ј. 213
 Калњин, Људмила Едуардовна 188
 Камфуис, Ј. 216
 Канеко, Ј. 215
 Каракуца, О. М. 253
 Караџић, Вук 13, 253–254
 Каролак, С. 206, 209, 212
 Карский, Александр Александрович 294
 Карский, Евфимий Федорович 294–307
 Касирер, Е. 203
 Катарова, Маја 44, 59
 Кирилина, А. В. 59
 Кирилова, Е. А. 302
 Китадзе, М. 215
 Кићовић, М. 160
 Киф, Р. 199, 204
 Киш, Н. 197
 Клајн, Иван 58, 60, 113, 197, 199
 Климент Охридски 186
 Климонов, В. 214
 Клеут, М. 254
 Коваль, Е. А. 301
 Ковалски, П. 289
 Ковачевић, Милош 285
 Козачински, Емануел 161
 Коларић, М. 160
 Коньков, В. И. 303
 Коняева, Ју. М. 305
 Константин Философ 183–184
 Кончаревић, Ксенија 239–246, 251–261, 263
 Конюшкевич, М. И. 293–307
 Копривица, Јован 102, 105, 108
 Король, А. Д. 293
 Косериу, Эухенио 13, 23
 Костић, Лаза 287
 Костић, М. 160
 Костић, Петар 12, 24
 Кристал, Д. 200
 Крофт, В. 199
 Круз, А. 199
 Кульпина, Валентина Г. 223
 Кун, Томас 201

- Курешевић, Марина 184
 Курицбек 164
- Лазарева, М. Н.** 290
 Лазећ-Коњик, Ивана 223, 290
 Лајонс, Џ. 200
 Ланакер, Роналд 199–200, 203–204
 Лангендоен, Т. 201
 Лант, Хорас 275
 Левинсон, Стивен 199–201
 Левицка, Ј. 289
 Левушкина, Ружица 262–267, 291
 Лејкоф, Џорџ 198, 201, 204
 Леков, Иван 54, 59
 Лентовска, А. 211
 Лехисте, И[лсе] 118
 Лещенко, В. Л. 300
 Лигу, Д. 291
 Линда, Јарослав 41
 Лысак, К. Ф. 302
 Лозовски, Пшемислав 219
 Лома, Александар 95, 107
 Ломоносов, М. В. 305
 Лончар, М. 289
 Луис, Д. 204
 Лукашанец, А. А. 296, 304
 Лучић, Р. 213
- Љубецка, Ј. П.** 290
- Максимовић, Љ.** 284
 Малахович, М. 291
 Манојловић, Соња Ђ. 218–223
 Марија Терезија 162–163, 165
 Маринов, Димитър 14–15, 25
 Марков, Борис 38, 59
 Марковић, Јордана 85, 88
 Марковић, Марјан 224, 227
 Марковић, М. 31–32
 Марчевска, Мажена 222
 Марчук, Ј. 288
 Маршевская, В. В. 300
 Масловска, Ева 223
 Мاستило, Н. 291
 Матешкић, Јосип 253
- Матицки, Миодраг 254, 284
 Мацура, Милош 70, 88
 Медведская, Антонина 302
 Меје, Антоан, в. Meillet, Antoin
 Мелиг, Х. Р. 215
 Мельчук, И., в. Mel'čuk, I. A.
 Мечковский, Н. Б. 297
 Милановић, А. 287
 Милатовић, Вук 167–168, 173
 Миленковска, Соња 224, 227
 Милетић, Бранко 119, 124, 134
 Милијареџи, Т. В. 214
 Милићевић, М. Ђ. 114
 Милорадовић, Софија 50, 59, 188–193,
 283
 Милосављевић, Бојана 291
 Минчук, И. И. 305
 Миоч, Јелена 167–168, 173
 Миоч-Станојевић, Нада 173
 Митковска, Лиљана 225
 Митриновић, Вера 41
 Митровић, Брана 99, 108
 Мићић Кандијаш, С. 288
 Мићуновић, Драгољуб 36
 Мићуновић, Наталија 36
 Михаиловић, Г. 160
 Михаљевић, М. 285
 Мишић Илић, Б. 197
 Младенов, М. 12
 Младеновић, Александар 161, 173
 Младеновић, Радивоје М. 67–91
 Молдован, А. М. 272
 Моллов, Стефан 16, 25
 Моллов, Тодор 14–15, 23
 Монтењ, Мишел 167
 Монтесори, Марија 169
 Московљевић, Милош 112, 114–117,
 124–127, 134
 Мршевић-Радовић, Д. 256
 Муратбеговић, Мухамед 167
 Мурашова, А. А. 304
 Мушкатиновић, [Јован] 162
 Мушовић, А. 256
- Нагурко, Алиџа** 220–221
Наумова, Анна 229–238

- Нечухрин А. Н. 294
 Нешименко, Галина П. 41, 44, 55, 60
 Никитовић, Зорица 182
 Николаева, Е. 252
 Николић, Берислав 257
 Николић, М. 197
 Николић, Марина 277–282
 Николић, Ненад 161, 172–173
 Николић, Светозар 38, 60
 Новаковић, Александар 170
 Новаковић, Стојан 70, 89, 162
 Новодранова, В. Ф. 289
 Норман, Борис Ю. 229–238
- Њебжеговска-Бартмињска,**
 Станислава 220
- [Обрадовић], Доситеј 162
 Олеговна, Л. 290
 Орфелин, Захарија 159–174
 Остојић, Тихомир 160–161, 173–174
 Острошки Анић, А. 289
 Оташевић, Ђорђе 291
- Павић, М.** 160, 162
 Павловић, Миливој 80–81, 84–85, 89
 Павловић, Сл. 197
 Павловская, Н. Ю. 303
 Падучева, Ј. В. 215
 Пазјо-Влазловска, Дорота 221
 Пановска-Димкова, И. 212
 Пантелић, Никола 14, 25
 Пантић, М. 160
 Панчевска, Ангелина 224, 227
 Пауновић Родић, Стефана 41
 Пејановић, А. 256
 Пелцова, Халина 221
 Пескова, В. М. 305
 Петар Велики 165
 Петровић, Драгољуб 106, 108
 Петровић, Јелена 167–168, 174
 Петровић, Петар Ж. 15, 17, 25
 Петровић, Сретен 16, 25
 Петровић Савић, М. 290
 Петрухина, Ј. В. 210
- Пивоварчик, Т. А. 303–305
 Пижурица, Мато 283
 Пила, М. 213
 Пипер, Предраг Ј. 35–64, 177–187, 197,
 200, 224–228, 239–246, 275, 283–284
 Пириватрић, Срђан 186
 Пишчевић, [Симеон] 162
 Плотникова, Анна А. 9–26
 Плујмграф, Х. 209
 Половина, Весна 197, 199
 Пономарева, Л. В. 302
 Попова, З. Д. 138, 156
 Поповић, Љ. 197
 Поповић, Момчило 106, 108
 Поповић, Наташа 119–120
 Поповић, Стеван Д. 159–161, 166, 169,
 174
 Поповић, П. 160
 Прокопович, Теофан 161
 Прокофјева, Н. А. 306
 Прћић, Т. 197
 Пчелинцева, Ј. Е. 212
- Рабле, Франсоа** 167
 Радевић, М. 254
 Радић, Јованка 49–50, 60, 182
 Радић-Дугоњић, М. 256
 Радовановић, Д. 290
 Радовановић, Милан 242
 Радовановић, Милорад 194–205, 277
 Радоев, Петко 14, 25
 Радоев, Георги 14, 25
 Раздобутко-Човић, Л. 256
 Рајић 162
 Рајић, Љубиша 112
 Рамзы, Т. Р. 296
 Расел 201
 Рачанин Кипријан 161
 Реметић, Слободан 72–73, 75, 77, 80–
 81, 84, 90, 283–284
 Ремчукова, Ј. Н. 207
 Рилкина, О. М. 289
 Ристић, Стана 223, 256
 Ришкина, Ј. В. 289
 Рыжкович, А. Ч. 300

- Ровнова, О. Г. 209
 Розвадовска, Б. 203
 Романович, Н. И. 295
 Ротердамски, Еразмо 167
 Рошкова, Т. В. 290
 Руварац, Д. 160
 Руолето, Ј. 216
 Рудник Карватова, З. 289
 Руњаић, С. 289
- Сабо, Олга 289
 Савић, Виктор 185, 187, 287
 Саенкова, Ј. П. 303
 Саздов, Симон 44, 61
 Самарџија, С. 254
 Сапир, Е. 204
 Св. Андрија 9, 14–16
 Свети Јован Дамаскин 185
 Свети Наум 14
 Свети Симеон 184
 Свети Сава 184, 258
 Свети Ђирило и Методије 177–187
 Свиридонова, В. П. 252
 Севортјан, Ерванд Владимирович 101, 107
 Середы, Ј. М. 301
 Сивова, Т. В. 305
 Сикимић, Биљана 16, 18, 24
 Сильнова, Ј. Д. 296
 Скерлић, Ј. 160
 Славков, С. 208
 Славов, Ст. 16, 25
 Смит, П. 199, 204
 Соколова, С. О. 215
 Соколовић, Далибор 41, 48
 Солотрички, Мелегије 161
 Соњта, Мартина 222
 Сорокина, Е. А. 289
 Спасов, Ј. 208
 Спасојевић, Марина 206–217, 283–292
 Средојевић, Дејан 120
 Станић, Милија 106, 108
 Станишић, Вања 181
 Станковић, Р. 289
 Станојичић, Славко Ж. 194–205
- Стевановић, Михаило 75, 77, 80, 84, 90
 Стернин, И. А. 138, 156
 Стефан Првовенчани 184
 Стефановић, Марија Ј. 137–158, 197
 Стефановић Венцловић, Гаврил 161
 Стијовић, Рада 98, 103, 108, 289
 Стојановић, Јелица 183
 Стојановић, Смиљка 50, 61
 Стојанов, Стојан 16, 25, 126, 134
 Стошић, Љиљана 254
 Суворов, Максим 161
 Супрун-Белевич, Ј. Р. 301
 Сулович, Светлана Валерьевна 141, 156
- Танасић, Срето 283–284
 Тешановић, Д. 286
 Титаренко, Ј. Ј. 208
 Тол, Сијмен, в. Tol, Sijmen
 Толстая, Светлана Михайловна 11, 14, 22, 24, 138, 142, 156
 Толстой, Ј. Н. 188, 305
 Толстој, Никита И. 10–11, 15, 17, 22, 24
 Томола, Х. 210
 Тополињска, Зузана В. 27–33, 189, 224–225, 227
 Тофоска, Сташа 214, 224, 227
 Топоров, В.Н. 11
 Тошовић, Б. 197
 Троизи, Ј. 291
 Тројановић, С. 13
 Труб, В. М. 208
 Трубачев, Олег Н. 10, 24
 Тургенев, И. С. 305
 Турилов, Анатолиј Аркадјевич 187
- Ћорић, Божо 38, 50, 61
 Ћунковић, Срећко 160–163, 172, 174
 Ћупић, Драго 102, 108
 Ћупић, Жељко 102, 108
- Урисон, Ј. В. 211
 Урошевић, Атанасије 68–69, 90
- Фајфар, Т. 286–287
 Фасмер, Макс 94, 96, 99, 101, 107

Федорова, Людмила 223
 Филиповић, Миленко 13, 16, 25
 Фортуин, Е. 209
 Фридман, Виктор, в. Friedman, Victor
 Фролова, Ольга Е. 223

Хадсон, Р. 203
 Халидеј, М. С. К. 204
 Харвалик, М. 286
 Харисон, Бернард 201
 Хорецки, Ј. 289
 Храковски, В. С. 206
 Худечек, Л. 287
 Хуншань, Ч. 301

Џвијетић, Ратомир 103, 108
 Ценић, Стојан 167–168, 174

Чајкановић, Веселин 256
 Чалић, Боривој 160–161, 163–164, 172,
 174
 Чекалина, Ј. М. 213
 Чемериќић, Димитрије 102
 Чепикова, И. А. 299
 Чигоја, Бранкица 160–161, 163–164,
 173–174
 Чмеликова, О. 288
 Чомски, Ноам 199
 Чурчић, Ј. 160

Џекендоф, Реј 198, 203–204

Шадура, Јоана 222
 Шатуновски, И. Б. 211
 Швед, В. А. 296
 Шелов, С. Д. 288
 Шипка, Данко 287
 Шипка, Милан 113–114
 Шматко, Н. А. 304
 Шолце, Ј. 213
 Штасни, Гордана 291
 Штрбац, Гордана 112, 119, 133
 Шчербин, В. К. 283, 285

Щеглова, Е. А. 305

Јакбсон, Р[оман] 37, 61
 Јанко-Триницкаја, Н. А. 38, 61
 Јстребов, И(ван) С(тепанович) 69, 88

Latinica

Аћилова, Е. Л., в. Ачилова, Ј. Ј.
 Androsjuk, N. V., в. Андројук, Н. В.
 Anić, Vladimir 38, 61
 Apresjan, Ju. D., в. Апресјан, Ј. Д.

Ваба, S. 252
 Bajić, Nikola 50, 61
 Barentsen, A., в. Барентсен, А.
 Barić, Eugenija 38, 61
 Bartmiński, Jerzy, в. Бартмињски, Жежи
 Baudouin De Courtenay, Jan 37, 59, 61
 Bednarska, Katarzyna 42, 61
 Benacchio, R., в. Бенаќо, Р.
 Berneker, Erich 94, 107
 Bertinetto, P. M., в. Бергинет, П. М.
 Bešter, Marija 42, 61
 Bezljaj, France 96, 101, 104, 107
 Bezwiński, A. 252
 Boblyeva, Ekaterina 268
 Bondarko, A. V., в. Бондарко, А. В.
 Brajerski, T. 252
 Brew, W., в. Број, В.
 Brzozowska, Małgorzata, в. Бжозовска,
 Малгожата
 Bułat Silva, Zuzanna, в. Булат Силва,
 Зузана
 Bura, Renata 43, 61
 Bußmann, Nadumod 40, 62

Chlebda, W. 251–253
 Chrakovskij, V. S., в. Храковски, В. С.
 Cviková, Jana 41, 61

Čanak, Marijana 63
 Čekalina, E. M., в. Чекалина, Ј. М.
 Čmejková, Světlá 41, 62
 Čulinović-Konstantinović, Vesna 12, 25

Ćorić, Božo, в. Ћорић, Божо

- Dąbrowska, A.** 252
Daszczyńska, I. 252
Derganc, A., v. Дерганц, А.
Dickey, St. M., v. Дики, С. М.
Długosz, K. 252
Dokulil, Miloš 37, 62
Doleschal, Ursula 40, 44, 62
Drobnjak, Nada 62
Dübbers, V., v. Дибберс, В.
- Esvan, F, v. Есван, Ф.**
- Falińska, Barbara** 189
Fillmore, CH. J. 29, 32
Fortuin, E., v. Фортуин, Е.
Friedman, Victor 224–225
- Gavazzi, Milovan** 12, 24
Gavrilova, V. I., v. Гаврилова, В. И.
Gebert, L., v. Геберт, Л.
Genis, René, v. Генис, Р.
Gerbert, Lucyna 224, 226
Glovinskaja, M. Ja., v. Гловинска, М. Ј.
Godyń, J. 252
Gorbova, E. V., v. Горбова, Ј. В.
Gorjanc, Vojko 42, 62
Greenberg, Marc L. 268–269, 271–272, 274–275
Gryshkova, Nina, v. Гришкова, Нина
- Hadžić, Ibrahim** 98, 108
Hellinger, Marlis 40, 62
Hentschel, Elke 38, 62
Horvat, Srećko 40, 62
Hraste, Mate 38, 62
Humar, Marjeta 42, 62
- Ivić, Milka, v. Ивић, Милка**
Ivić, Pavle, v. Ивић, Павле
- Jeram, Jasna** 42, 63
Jespersen, Otto 37, 63
Jutronić, Dunja 112, 134
- Kaliterna, Tamara** 36, 63
Kalogjera, Damir 38, 63
- Kalsbeek, J., v. Калзбек, Ј.**
Kamińska, M. 252
Kamphuis, J., v. Камфуйс, Ј.
Kaneko, Y. v. Канеко, Ј.
Kersten-Pejanić, Roswitha 57, 63
Kitajo, M., v. Китадзе, М.
Klimonov, V., v. Климонов, В.
Knežević, Anton 100, 107
Koziara S. 251
Kozmik, Vera 42, 63
Kranjc, Simona 40, 63
Kreja, B. 253
Kunst-Gnamuš, Olga 42, 63
Kupiszewskie, W. 252
Kustec, Katja 42, 63
- Lazić-Konjik, Ivana, v. Лазић-Коњик, Ивана**
Lentovskaja, A., v. Лентовска, А.
Lenček, Rado 38, 63
Lewicki A.M. 251–252
Lučić, R., v. Лучић, Р.
Łuzny, R. 252
Łozowski, Przemysław, v. Лозовски, Пшемислав
- Machek, Vaclav** 97, 101–102, 104, 107
Małek, E. 252
Malinowski, Lucjan 99, 107
Marczewska, Marzena, v. Марчевска, Мажена
Masłowska, Ewa, v. Масловска, Ева
Matzenauer, Antonin 99, 107
Mečkovska, Nina 38, 44, 63
Mehlig, H. R., v. Мелиг, Х. Р.
Meillet, Antoin 37, 63
Mel'čuk, I. A. 29, 32, 37, 63
Michálková, Marcela 41, 63
Miklosich, Franz 94, 107
Milliaressi, T. V., v. Милијарези, Т. В.
Mitro, Veronika 63
Motschenbacher, Heiko 40, 43, 62–63
- Nagórko, Alicja, v. Нагурко, Алицја**

- Niebrzegowska-Bartmińska, Stanisława, v. Њебжеговска-Бартмињска, Станислава
Nowakowska, A. 252
- Ožbot, Martina 40, 63
Orłoś, T. Y 252
Otašević, Dušan 103, 108
- Padučeva, E. V., v. Падучева, Ј. В.
Pajdzińska, A. 252
Panovska-Dimkova, I., v. Пановска-Димкова, И.
Pazio-Wlazłowska, Dorota, v. Пазјо-Влазловска, Дорота
Pčelinceva, E. Ě., v. Пчелинцева, Ј. Е.
Pelcowa, Halina, v. Пелцова, Халина
Petruchina, E. V., v. Петрухина, Ј. В.
Pila, M., v. Пила, М.
Piper, Predrag, v. Пипер, Предраг
Piwowarska, D. 252
Pluimgraaff, H., v. Плужмграф, Х.
Pokorny, Julius 100, 107
Polk Lilard, Pola 169, 174
- Rajilić, Simone 57, 63
Räsänen, Martti 101, 107
Rehder, Peter 206
Remčukova, E. N., v. Ремчукова, Ј. Н.
Ristić, Stana, v. Ристић, Стана
Rovnova, O. G., v. Ровнова, О. Г.
Ruvoletto, L., v. Руволето, Л.
- Sazdov, Simon 63
Savić, Svenka 57, 63
Sawicka, G. 252
Schmid, Sonja 44, 62
Scholze, L., v. Шолце, Л.
Schuster-Šewc, Heinz 103, 107
Siatkowski, Janusz 189
Sobolev, Andrey 20, 24
Skok, Petar 94–101, 103–105, 107
Slavkov, S., v. Славков, С.
Sławski, Franciszek 94, 101, 103–104, 107
Smirnov, Igor 206
Snoj, Marko 95, 101, 107
- Sokolova, S. O., v. Соколова, С. О.
Sońta, Martyna, v. Соњта, Мартина
Spasov, Lj., v. Спасов, Љ.
Stabej, Marko 42, 63
Szadura, Joanna, v. Шадура, Јоана
- Šatunovskij, I. B., v. Шатуновски, И. Б.
Škaljić, Abdulah 100, 107
Šokica, Slavica 120, 134
Šribar, Renata 42, 64
Štasni, Gordana 63
- Težak, Stjepko 94, 108
Terder, J. 253
Terkanič, Maroš 41, 64
Titarenko, E. Ja., v. Титаренко, Ј. Ј.
Tofoska, S., v. Тофоска, С.
Tol, Sijmen 268–269
Tommola, H., v. Томола, Х.
Topczewska, U. 253
Toporišič, Jože 38, 64
Treder, J. 253
Trub, V. M., v. Труб, В. М.
- Umek, Neža 40, 64
Uryson, E. V., v. Урисон, Ј. В.
- Van der Veken, Eline 268
Van Duijkeren-Hrabova, M., v. Ван Дејкерен-Храбова
Van Leeuwen-Turnovcová, J. 40, 50, 64
Vince, Zlatko 38, 64
Vladisavljević, Spasenija 125, 134
Voß, Christian 57, 63
Zimny, R. 252
- Žywycka, Beata, v. Живицка, Беата
- Walczak, B. 253
Weikert, Marija 43, 63
Wiemer, B., v. Вимер, Б.
Wirghová, Ivica 41, 64

Регистре урадила:
Марија Селаковић

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

1. Часопис *Јужнословенски филолог* објављује оригиналне радове из области лингвистичке теорије, словенске филологије, историје и дијалектологије јужнословенских и других словенских језика, историје лингвистике и сродних научних области, научну критику, хронику и библиографију. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Јужнословенском филологу*. Ако је рад био изложен на научном скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), податак о томе треба да буде наведен у посебној напомени, по правилу при дну прве странице чланка.

2. Радови се објављују на српском језику, екавским или ијекавским књижевним изговором, ћирилицом. Уколико аутор жели да му рад буде штампан латиницом, треба то посебно да нагласи. По договору са Уредништвом, рад може бити објављен на енглеском, руском, немачком или француском језику.

Рукопис треба да буде исправан у погледу правописа, граматике и стила. У *Јужнословенском филологу* за радове на српском језику примењује се *Правовис српскога језика* Митра Пешикана, Јована Јерковића и Мата Пижурице (Матица српска: Нови Сад, 2010). Поред правописних норми утврђених тим правописом аутори треба да се у припреми рукописа за штампу придржавају и следећег:

- а) Наслови посебних публикација (монографија, зборника, часописа, речника и сл.) који се помињу у раду штампају се курзивом на језику и писму на којем је публикација која се цитира објављена, било да је реч о оригиналу или о преводу.
- б) Пожељно је цитирање према изворном тексту (оригиналу) и писму. Уколико се цитира преведени рад, треба у одговарајућој напомени навести библиографске податке о оригиналу.

- в) Страна имена пишу се транскрибовано (прилагођено српском језику) према правилима *Правоиуса српскога језика*, а када се страно име први пут наведе, у загради се даје изворно писање, осим ако је име широко познато (нпр. Ноам Чомски), или се изворно пише исто као у српском (нпр. Филип Ф. Фортунатов).
- г) У уметнутим библиографским скраћеницама (парентезама) презиме аутора наводи се у изворном облику и писму, нпр. (Белић 1941), (KAROLAK 2004);
- д) Цитати из дела на страном језику, у зависности од функције коју имају, могу се наводити на изворном језику или у преводу, али је потребно доследно се придржавати једног од наведених начина цитирања. Уколико су наводи дати у изворном језику, аутор у фусноти може дати њихов превод.

3. Рукопис расправе или студије треба да има следеће елементе: а) наслов рада, б) име, средње слово, презиме, назив установе у којој је аутор запослен, в) сажетак, г) кључне речи, д) текст рада, њ) литературу и изворе, е) резиме и кључне речи на руском и енглеском језику, ж) прилоге. Редослед елемената мора се поштовати. Радови који представљају краће прилоге, грађу, приказе и сл. поред основног дела текста садрже име аутора, афилијацију, електронску адресу аутора и наслов.

4. Наслов рада треба да што верније и концизније одражава садржај рада. У интересу је аутора да се користе речи прикладне за индексирање и претраживање. Ако таквих речи нема у наслову, пожељно је да се наслову дода поднаслов. Наслов (и поднаслов) штампају се на средини странице, верзалним словима.

5. Име, средње слово и презиме аутора у студијама и чланцима штампају се изнад наслова уз леву маргину, а у приказима испод текста уз десну маргину, курзивом. Имена и презимена домаћих аутора увек се наводе у оригиналном облику, независно од језика рада. Назив и седиште установе у којој је аутор запослен наводи се испод имена, средњег слова и презимена аутора. Називи сложених организација треба да одражавају хијерархију њихове структуре (нпр., Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Одсек за српску књижевност). Ако је аутора више, мора се назначити из које установе потиче сваки од наведених аутора. Функција и звање аутора се не наводе. Службена адреса и/или електронска адреса аутора даје се у подбелешци, која је звездицом везана за презиме аутора. Ако је аутора више, даје се само адреса првог аутора. Назив

и број пројекта, односно назив програма у оквиру кога је чланак настао, као и назив институције која је финансирала пројекат или програм наводи се у посебној подбелешци, која је двома звездицама везана за назив установе у којој је аутор запослен. Код хронике, приказа и критике име аутора, афилијација и електронска адреса дају се после текста хронике, приказа или критике.

6. У сажетку, који треба да буде на језику на коме је написан и рад, треба језгровито представити проблем, циљ, методологију и резултате научног истраживања. Препоручује се да сажетак има од 100 до 250 речи (може бити и краћи, ако то одговара обиму и природи рада). Сажетак треба да се налази испод наслова рада, без ознаке *Сажетак*, и то тако да му је лева маргина увучена 1 cm у односу на основни текст (тј. једнако увучена као први пасус основног текста).

7. Кључне речи су термини или изрази којима се указује на целокупну проблематику истраживања, а не може их бити више од десет. Препоручљиво их је одређивати са ослонцем на стручне термилошке речнике, а у интересу је аутора да учесталост кључних речи (с обзиром на могућност лакшег претраживања) буде што већа. Кључне речи дају се на језику на којем је написан сажетак. Кључне речи се наводе испод сажетка, са ознаком *Кључне речи*, и то тако да им је лева маргина уравната с левом маргином сажетка.

8. Библиографска парентеза, као уметнута скраћеница у тексту која упућује на потпуни библиографски податак о делу које се цитира, наведен на крају рада, састоји се од отворене заграде, презимена аутора (малим верзалом), године објављивања рада који се цитира, те ознаке странице с које је цитат преузет и затворене заграде, на пример:

(Ивић 1986: 128)	за библиографску јединицу:	Ивић, Павле. <i>Српски народ и његов језик</i> . – 2. изд. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.
------------------	----------------------------	--

Ако се цитира више суседних страница истог рада, дају се цифре које се односе на прву и последњу страницу која се цитира, а између њих ставља се црта, на пример:

(Ивић 1986: 128–130)	за библиографску јединицу:	Ивић, Павле. <i>Српски народ и његов језик</i> . – 2. изд. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.
----------------------	----------------------------	--

Ако се цитира више несуседних страница истог рада, цифре које се односе на странице у цитираном раду, одвајају се запетом, на пример:

(Ивић 1986: 128, 130) за библиографску јединицу: ИВИЋ, Павле. *Српски народ и његов језик*. – 2. изд. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.

Уколико је реч о страном аутору, презиме је изван парентезе пожељно транскрибовати на језик на коме је написан основни текст рада, на пример Џ. Марфи за James J. Murphy, али у парентези презиме треба давати према изворном облику и писму, нпр.

(MURPHY 1974: 95) за библиографску јединицу: MURPHY, James J. *Rhetoric in the Middle Ages: A History of Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance*. Berkeley: University of California Press, 1974.

Када се у раду помиње више студија које је један аутор публикаовао исте године, у текстуалној библиографској напомени потребно је одговарајућим азбучним словом прецизирати о којој се библиографској одредници из коначног списка литературе ради, на пример (MURPHY 1974a: 12).

Уколико библиографски извор има више аутора, у уметнутој библиографској напомени наводе се презимена прва два аутора, док се презимена осталих аутора замењују скраћеницом *и др.*:

(ИВИЋ, КЛАЈН и др. 2007) за библиографску јединицу: ИВИЋ, Павле и Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић. *Српски језички љиручник*. 4. изд. Београд: Београдска књига, 2007.

Ако је из контекста јасно који је аутор цитиран или парафразираан, у текстуалној библиографској напомени није потребно наводити презиме аутора, нпр.

Према Марфијевом истраживању (1974: 207), први сачувани трактат из те области срочио је бенедиктинац Алберик из Монте Касина у другој половини XI века.

Ако се у парентези упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком следећем раду треба одвојити тачком и запетом, нпр. (БЕЛИЋ 1958; СТЕВАНОВИЋ 1968)

9. Подбелешке (подножне напомене, фусноте), обележене арапским цифрама (иза правописног знака, без тачке или заграде) дају

се при дну странице у којој се налази део текста на који се подбелешка односи. Могу садржати мање важне детаље, допунска објашњења и сл. Подбелешке се не користе за навођење библиографских извора цитата или парафраза датих у основном тексту, будући да за то служе библиографске парентезе, које – будући повезане с пописом литературе и извора датих на крају рада – олакшавају праћење цитираности у научним часописима.

10. Прилози којима је илустровано научно излагање (табеларни и графички прикази, факсимили, слике и сл.) обележавају се римским цифрама, прилажу се на крају текста рукописа, а њихово место у тексту се означава одговарајућом цифром.

11. Цитирана литература даје се у засебном одељку насловљеном *Цитирана литература*. У том одељку разрешавају се библиографске парентезе скраћено наведене у тексту. Библиографске јединице (референце) наводе се по азбучном или абecedном реду презимена првог или јединог аутора како је оно наведено у парентези у тексту. Прво се описују азбучним редом презимена првог или јединог аутора радови објављени ћирилицом, а затим се описују абecedним редом презимена првог или јединог аутора радови објављени латиницом. Ако опис библиографске јединице обухвата неколико редова, сви редови осим првог увучени су удесно за два словна места (висећи параграф).

Свака библиографска јединица представља засебан пасус који је организован на различите начине у зависности од врсте цитираног извора.

У *Јужнословенском филологу* у библиографском опису цитиране литературе примењује се MLA начин библиографског цитирања (*Modern Language Association's Style - Works cited*) с том модификацијом што се презиме аутора наводи малим верзалом (Откуцају се прво велико слово остала мала, осветли се и изабере Small caps у менију Format опција Font), а наслов посебне публикације наводи се курзивом.

Примери таквог начина библиографског цитирања:

Монографска публикација:

ПРЕЗИМЕ, име аутора и име и презиме другог аутора. *Наслов књиге*. Податак о имену преводиоца, приређивача, или некој другој врсти ауторства. Податак о издању или броју томова. Место издавања: издавач, година издавања. (Paragraph у менију Format, опција Hanging, увлачење 0,32)

Пример:

БЕЛИЋ, Александар. *О језичкој њрироди и језичком развијку: лингвистичка истраивања*. Књ. 1. 2. изд. Београд: Нолит, 1958.

МИЛЕТИЋ, Светозар. *О српском истраивању*. Избор и предговор Чедомир Попов. Нови Сад: Градска библиотека, 2001.

Фототипско издање:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. *Наслов књиге*. Место првог издања, година првог издања. Место поновљеног, фототипског издања: издавач, година репринт издања.

Пример:

СОЛАРИЋ, Павле. *Поминак књијески*. Венеција, 1810. Инђија: Народна библиотека „Др Ђорђе Натосевић“, 2003.

Секундарно ауторство:

У *Јужнословенском филологу* зборници научних радова се описују према имену уредника или приређивача.

ПРЕЗИМЕ, име уредника (или приређивача). *Наслов дела*. Место издавања: издавач, година издавања.

Пример:

РАДОВАНОВИЋ, Милорад (ур.). *Српски језик на крају века*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Службени гласник, 1996.

Рукопис:

ПРЕЗИМЕ, име. *Наслов рукописа* (ако постоји или ако је у науци добио општеприхваћено име). Место настанка: Институција у којој се налази, сигнатура, година настанка.

Пример:

НИКОЛИЋ, Јован, *Песмарица*. Темишвар: Архив САНУ у Београду, сигн. 8552/264/5, 1780–1783.

Рукописи се цитирају према фолијацији (нпр. 2а–3б), а не према пагинацији, изузев у случајевима кад је рукопис пагиниран.

Прилог у серијској публикацији:**Прилог у часопису:**

ПРЕЗИМЕ, име аутора. „Наслов текста у публикацији.“ Наслов часописа број свеске или тома (година, или потпун датум): стране на којима се текст налази.

Пример:

РИБНИКАР, Јара. „Нова стара прича.“ *Летњојис Мајице српске* књ. 473, св. 3 (март 2004): стр. 265–269.

Прилог у новинама:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. „Наслов текста.“ *Наслов новина* датум: број страна.

Пример:

КЉАКИЋ, Слободан. „Черчиллов рат звезда против Хитлера.“ *Политика* 21. 12. 2004: 5.

Монографска публикација доступна on-line:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. *Наслов књиге*. <адреса са интернета>. Датум преузимања.

Пример:

VELTMAN, K.H. *Augmented Books, knowledge and culture*. <<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/6d/6d>> 02.02.2002.

Прилог у серијској публикацији доступан on-line:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. „Наслов текста.“ *Наслов периодичне публикације*. Датум периодичне публикације. Име базе података. Датум преузимања.

Пример:

TOIT, A. „Teaching Info-preneurship: students’ perspective.” *ASLIB Proceedings* February 2000. Proquest. 21.02.2000.

Прилог у енциклопедији доступан on-line:

„НАЗИВ ОДРЕДНИЦЕ.“ *Наслов енциклопедије*. <адреса са интернета>. Датум преузимања.

Пример:

„WILDE, Oscar.” *Encyclopedia Americana*. <...> 15.12.2008.

12. Извори се дају под насловом *Извори* у засебном одељку после одељка *Цитирана литератūra* на истим принципима библиографског описа који се примењује у одељку *Цитирана литератūra*.

13. Резиме не би требало да прелази 10% дужине текста, треба да буде на руском и енглеском језику. И наслов рада треба превести на енглески и руски језик. Уколико аутор није у могућности да обезбеди коректан превод, треба да напише резиме на језику на коме је написан и рад, а уредништво *Јужнословенског филолога* ће обезбедити

превод. Уколико је рад написан на страном језику, резиме мора бити написан и на српском и на енглеском језику. Уколико аутор није у могућности да обезбеди резиме на српском језику, треба да напише резиме на језику на којем је написан рад, а уредништво ће обезбедити превод резимеа на српски језик. После резимеа треба на језику резимеа навести кључне речи за дати рад.

14. Текст рада за *Јужнословенски филолог* пише се електронски на страници А4 формата (21 x 29,5 cm), с маргинама од 2,5 cm, увлачењем новог пасуса 1,5 cm, и размаком међу редовима 1,5. Текст треба писати у фонту *Times New Roman*, словима величине 12 pt, а сажетак, кључне речи, резиме, цитирану литературу и подножне напомене словима величине 10 pt.

Штампане рукописе треба слати до 15. јануара за прву свеску или до 15. маја за другу свеску на адресу: Уређивачки одбор *Јужнословенског филолога*, Институт за српски језик САНУ, Кнез Михаилова 36, 11000 Београд. Поред штампане верзије рукописа, треба послати и електронску верзију рукописа, идентичну штампаној, у Word формату на компакт диску или на електронску адресу ppirer-2828@gmail.com или rajnad@yahoo.com с знаком да се ради о рукопису за *Јужнословенски филолог*. Штампана верзија рукописа може бити замењена електронском верзијом у PDF формату.

Уређивачки одбор *Јужнословенског филолога*